

50^{year} IPSR

ครึ่งศตวรรษประชากรและสังคม

จัดพิมพ์ในวาระครบรอบ 50 ปี
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

50 ปี IPSR: ครึ่งศตวรรษประชากรและสังคม

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม
มหาวิทยาลัยมหิดล

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

50 ปี IPSR

ครึ่งศตวรรษประชากรและสังคม

กตฤตา อวชวณิชกุล และกุลภา วจนสาระ
(บรรณาธิการ)

คณะผู้เขียน

กตฤตา อวชวณิชกุล	กาญจนา เทียนลาย
กุลภา วจนสาระ	พวตา บุญติรณะ
วรรณิ หุตะแพทย์	ศุภริตา ชวนวัน

จัดพิมพ์เนื่องในวาระครบรอบ 50 ปี สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
14 พฤศจิกายน 2564

50 ปี IPSR: ครึ่งศตวรรษประชากรและสังคม กฤตยา อาชวนิจกุล และกุลภา วจนสาระ (บรรณาธิการ)

ข้อมูลทางบรรณานุกรม

50 ปี IPSR: ครึ่งศตวรรษประชากรและสังคม=The 50th Anniversary of IPSR: Population and social research in the first half century / กฤตยา อาชวนิจกุล และกุลภา วจนสาระ (บรรณาธิการ). - พิมพ์ครั้งที่ 1. - นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2565.

1. มหาวิทยาลัยมหิดล. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. 2. ไทย--ประชากร--การคาดประมาณ.
3. สุขภาวะประชากร--ไทย. 4. เพศภาวะ. 5. สิทธิอนามัยเจริญพันธุ์. I. กฤตยา อาชวนิจกุล. II. กุลภา วจนสาระ. III. มหาวิทยาลัยมหิดล. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม. IV. ชื่อเรื่อง: The 50th Anniversary of IPSR: Population and social research in the first half century.

304.6060593

ISBN 978-616-443-656-5

จำนวน: 500 เล่ม สงวนลิขสิทธิ์ตามกฎหมาย

พิมพ์ครั้งที่ 1: มีนาคม 2565

ปก: กุลภา วจนสาระ

รูปเล่ม: สุกัญญา พรหมทรัพย์

จัดพิมพ์: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล
999 ถนนพุทธมณฑลสาย 4 ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม
โทรศัพท์ 02-441-0201-4 โทรสาร 02-441-9333
website: <http://www.ipsr.mahidol.ac.th>

พิมพ์ที่: โรงพิมพ์เดือนตุลา
39/205-206 ซอยวิภาวดีรังสิต 84 แขวงสนามบิน เขตดอนเมือง กรุงเทพฯ 10210
โทรศัพท์: 02-996-7392-4 โทรสาร: 02-996-7395

สารจากอธิการบดี

ตลอดระยะเวลาการดำเนินงานมากกว่าครึ่งศตวรรษ และพิสูจน์ด้วยผลงานวิจัยที่มีคุณภาพจำนวนมาก มากกว่า 730 โครงการ กล่าวได้ว่าสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นสถาบันชั้นนำทางวิชาการที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์องค์ความรู้ทางด้านประชากรศาสตร์ และเชื่อมโยงปรากฏการณ์ทางสังคมไทยและสังคมโลก สู่ข้อเสนอแนะและทางเลือกที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนา

หนังสือ 50 ปี IPSR: ครึ่งศตวรรษประชากรและสังคม จัดทำขึ้นเนื่องในโอกาสครบรอบ 50 ปี ของการสถาปนาสถาบันวิจัยประชากรและสังคม เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 โดยหนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอข้อมูลภาพรวมสำคัญทางด้านประชากรศาสตร์ ประวัติความเป็นมา ผลงาน และความสำเร็จ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม รูปภาพ เนื้อหา และข้อมูลต่างๆ ที่ปรากฏในทั้ง 8 บทของหนังสือเล่มนี้ นับว่าเป็นประวัติศาสตร์สำคัญที่หาอ่านได้ยากยิ่ง อีกทั้งข้อมูลในปัจจุบันและแผนการดำเนินงานในอนาคต ทำให้ผู้อ่านได้รับทราบถึงทิศทางพัฒนาต่อไปของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม

เนื้อหาและข้อมูลที่ปรากฏผ่านการถ่ายทอดจากความรู้ ประสบการณ์ และจิตวิญญาณของความเป็นนักประชากร นับตั้งแต่รุ่นก่อตั้งเรื่อยมาจนถึงรุ่นปัจจุบัน และร้อยเรียงนำเสนอผ่านหนังสือเล่มนี้ ความสำเร็จของการดำเนินงานมากกว่าครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาเกิดขึ้นจากความทุ่มเทแรงกาย แรงใจ สติปัญญา ความร่วมมือ การสนับสนุนทั้งจากภายในมหาวิทยาลัยและหน่วยงานภายนอก และสิ่งสำคัญที่ขาดไม่ได้ คือ ความมุ่งมั่นตั้งใจของสมาชิกสถาบันวิจัยประชากรและสังคมทุกรุ่นทุกคน

มหาวิทยาลัยมหิดล มีความภาคภูมิใจในผลงานและความสำเร็จของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มาโดยตลอด และขอแสดงความขอบคุณแต่ผู้บริหารของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ที่ได้มุ่งมั่นและทุ่มเททำงานเพื่อมหาวิทยาลัยมาโดยตลอด จนปรากฏความสำเร็จเปรียบดั่ง “ต้นกล้าพันธุ์ดีในอดีต ได้ผลิดอกออกผลเป็นที่ประจักษ์ในปัจจุบัน” มหาวิทยาลัยมหิดลเชื่อมั่นว่าการพัฒนาของสถาบันวิจัยประชากรและสังคมจะยังคงดำเนินต่อไปอย่างยั่งยืน เป็นสถาบันหลักทางวิชาการที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนามิติต่างๆ ให้กับสังคมไทยและสังคมโลก

ศาสตราจารย์ นายแพทย์บรรจง มไหสวริยะ
อธิการบดี มหาวิทยาลัยมหิดล

คำนำ

ผู้อำนวยการ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

สำหรับองค์กรหนึ่ง การก่อเกิดและดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีได้อย่างยาวนานย่อมไม่ใช่เรื่องบังเอิญ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ก็เช่นกัน เป็นเวลากว่าครึ่งศตวรรษที่สถาบันฯ ทำงานเคียงข้างกับพันธมิตรที่หลากหลาย และมีบทบาทในการชี้นำสังคมให้ตระหนักถึงความสำคัญของความเชื่อมโยงระหว่าง “ประชากร” กับ “สังคม” เบื้องหลังของสถาบันฯ ที่สามารถสร้างงานวิจัยอันส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คนในสังคมได้อย่างต่อเนื่อง ยั่งยืน และเป็นที่ยอมรับ คือ น้ำพักน้ำแรง ความตั้งใจ ความทุ่มเท ที่สำคัญคือศักยภาพของชาวสถาบันฯ ทุกคน ในการรับมือและปรับตัวให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง

หนังสือ 50 ปี IPSR: ครึ่งศตวรรษประชากรและสังคม คือบันทึกการเดินทางของสถาบันฯ เพื่อพวกเราที่กำลังก้าวเดินไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดนิ่ง ให้ได้เรียนรู้จากประสบการณ์สะสมที่ผ่านมา เป็นบทเรียนให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ให้วันนี้และวันข้างหน้าของเราได้ผลิตงานวิจัยที่ก่อประโยชน์ให้สังคม และผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพตอบสนองความต้องการของสังคมให้ดียิ่งขึ้น ทั้งเพื่อสังคมไทยและเพื่อสังคมโลก หนังสือเล่มนี้บอกเล่าการเติบโตของสถาบันฯ จากหน่วยงานเล็กๆ ชื่อว่า ศูนย์วิจัยประชากรและสังคมที่ไม่มีบุคลากรเป็นของตนเองเมื่อแรกเริ่มก่อตั้งในปี 2514 จนเป็นสถาบันวิจัยประชากรและสังคมในวันนี้ที่มีเพื่อนร่วมทางมากกว่า 150 ชีวิต

ขอบคุณบรรณาธิการและคณะผู้เขียน ที่สละเวลาและพยายามอย่างดีที่สุด ในการรวบรวมข้อมูลผลงานที่แสดงตัวตนและความเป็นสถาบันฯ มาตั้งแต่ต้น ร่วมกันร้อยเรียงเป็นหนังสือฉบับประวัติศาสตร์ที่ปรากฏต่อสายตาของท่านเล่มนี้ ขอบคุณชาวสถาบันฯ ทุกคน ผู้สร้างข้อมูล ผู้ให้ข้อมูล และเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันฯ ไม่มีเราแต่ละคน ก็คงไม่มีสถาบันฯ ณ วันนี้

การเดินทางหน้าถัดไปของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม จะถูกเติมเต็มหรือถักทอด้วยเรื่องราวแบบไหน เป็นสิ่งที่ชาวสถาบันฯ จะช่วยกันออกแบบ ลงมือทำ และเติบโตไปด้วยกัน ในโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้งและยากต่อการคาดเดาใบนี้ เราจะช่วยกันดำรงและพัฒนาสถาบันฯ ให้เป็นหน่วยงานด้านประชากรที่มีคุณค่า เป็นองค์ความรู้ที่สำคัญในการสร้างสังคมที่ทุกคนเข้าถึงชีวิตที่ดีและมีความสุขอย่างเท่าเทียมกัน และในอีก 50 ปีข้างหน้า เชื่อมั่นว่า ชาวสถาบันฯ จะได้ร่วมกันบันทึกการเดินทางครบรอบหนึ่งศตวรรษด้วยความภาคภูมิใจอีกครั้ง

รองศาสตราจารย์ ดร.อารี จำปากล้า

คำนำ

บรรณาธิการ

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงพัฒนาของโลกและชีวิตผู้คน การได้จับตามอง ครุ่นคิด ตรึกตรอง ศึกษาค้นคว้า ทำความเข้าใจ สร้างคำอธิบายให้กับการเปลี่ยนแปลงในสังคม เหล่านั้น ถือได้ว่าเป็นบทบาทและโอกาสที่มีค่าอย่างยิ่งของสถาบันวิจัยด้านประชากรและสังคมแห่งนี้ ประสบการณ์และความเชี่ยวชาญในเส้นทางครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาได้พิสูจน์ให้สังคมไทยเห็นแล้วว่า สถาบันฯ ได้ผลิตความรู้มากมายที่นำไปสู่การขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลง และเติบโตของสังคมด้านต่างๆ ให้กับสังคมไทย ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการเชื่อมโยงประชากรและสังคมเข้าด้วยกัน และได้แสดงให้เห็นว่าในที่สุดแล้วคุณค่าและที่ทางของสถาบันวิชาการนั้นควรผูกพันกับสังคมเป็นสำคัญ

หนังสือเล่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่ทบทวน ขบคิดพิจารณาผลงานของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ที่มีอายุการทำงานผ่านร้อนผ่านหนาว มาครบครึ่งศตวรรษ ว่าได้ทำภารกิจหลักๆ ที่สัมพันธ์กับบทบาท ตำแหน่งแห่งที่ของความเป็นสถาบันทางวิชาการอย่างไร ยังประโยชน์หรือสร้างคุณูปการต่อสังคมไทยอย่างไร เชื่อมโยงกับการเคลื่อนไหวของสถานการณ์ทางประชากรและสังคมทั้งในประเทศและในระดับนานาชาติอย่างไร ขณะเดียวกันตัวหนังสือเองก็เป็นปูมประวัติศาสตร์ของสถาบันฯ ที่บันทึกเส้นทางเดินและเติบโตพัฒนามาจนถึงครึ่งศตวรรษในปัจจุบัน เพื่อจะได้ร่วมกัน เขียนบันทึกหน้าต่อไปในครึ่งหลังของศตวรรษแรกนี้

การจัดทำหนังสือเล่มนี้นับเป็นผลงานร่วมของทุกคนทุกส่วนงานในสถาบันฯ ที่ให้ความร่วมมืออย่างจริงจังด้วยประสิทธิภาพที่ยอดเยี่ยมตลอดเวลา เริ่มตั้งแต่ยังเป็นโครงการเล็กๆ ที่เพียงมุ่งศึกษาเรื่องการวิจัยและการเรียนการสอนของสถาบันฯ ในระยะเวลา 40 ปี ต่อมาได้เพิ่มเติมขยายเนื้อหาออกไปอีกหลายส่วนเพื่อให้ครบรอบด้าน ขยายระยะเวลาศึกษาให้ครอบคลุมวาระ 50 ปีของสถาบันฯ ในปีนี้

ในนามของคณะนักวิจัย เราต้องขอขอบคุณบุคลากรสถาบันฯ ทุกคนที่สละเวลา จัดหาข้อมูลต่างๆ ตามที่ร้องขอ ทั้งงานนโยบายและประกันคุณภาพ งานบริการการศึกษา และฝึกอบรม หน่วยโครงการเผยแพร่ข่าวสารและการศึกษาด้านประชากร และหน่วยเทคโนโลยีสารสนเทศ ขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ เลี้ยวประไพ ศาสตราจารย์ ดร.เบญจา ยอดดำเนิน - แอ็ดติ๊กซ์ และคุณอรพรรณ หันจางสิทธิ์ สำหรับทุกข้อมูลและความทรงจำสำคัญของหนังสือเล่มนี้ที่ใช้เวลามากจนท่านไม่อาจอ่านทวนให้ได้อีก สุดท้ายขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล รองศาสตราจารย์ ดร.อารี จำปากลาย รองศาสตราจารย์ ดร.สุรียพร พันพิง และรองศาสตราจารย์ ดร.จรรยา เศรษฐบุตร สำหรับการอ่านและให้ความเห็นอันเป็นประโยชน์ยิ่งต่อร่างรายงานนี้

เราหวังว่าปูมประวัติศาสตร์ของสถาบันฯ ณ ครึ่งศตวรรษเล่มนี้ จะยังประโยชน์ด้านหนึ่งด้านใดในทางวิชาการ และเป็นประสบการณ์หนึ่งในการดำเนินงานสถาบันวิจัยทางสังคมศาสตร์ของสังคมไทย

กฤตยา อาชวนิจกุล
กุลภา วจนสาระ

สารบัญ

สารจากอธิการบดี	(3)
คำนำ ผู้อำนวยการ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม	(4)
คำนำ บรรณาธิการ	(6)
บทนำ	(21)

บทที่ 1 การก่อเกิดสถาบันวิจัยประชากรและสังคม 1

กฤตยา อาชวนิจกุล	
1.1 นำเรื่อง	1
1.2 สถาบันประชากรในเวทีโลก	9
1.3 การก่อตั้งสถาบันวิจัยประชากรและสังคม	16
1.4 เมื่อสถาบันวิจัยประชากรและสังคมลงหลักปักฐาน	21
1.5 สรุปลงและข้อสังเกต	27

บทที่ 2 'คน' ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม 33

กฤตยา อาชวนิจกุล กุลภา วจนสาระ และวรรณิ หุตะแพทย์

- 2.1 การเติบโตในเชิงจำนวนของบุคลากรสถาบันฯ: จากศูนย์สู่ร้อย 34
- 2.2 วัฒนธรรมองค์การกับการหล่อหลอมบุคลากรสถาบันฯ 47
- 2.3 บุคลากรสถาบันฯ กับการบริการวิชาการและสังคม 56
- 2.4 'คน' เคลื่อนงาน 60

บทที่ 3 ครึ่งศตวรรษของงานวิจัยประชากรและสังคม 65

กุลภา วจนสาระ กาญจนา เทียนลาย และกฤตยา อาชวนิจกุล

- 3.1 ทศวรรษแรก: วางแผนครอบครัวและการย้ายถิ่น 70
- 3.2 ทศวรรษที่ 2: จากประชากรและอนามัยเจริญพันธุ์สู่เรื่องสุขภาพและคุณภาพชีวิตประชากร 73
- 3.3 ทศวรรษที่ 3: หลากหลายประเด็นวิจัยและแหล่งทุน 81
- 3.4 ทศวรรษที่ 4: สุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากร ควบคู่กับประเด็นประชากร 90
- 3.5 ทศวรรษที่ 5: สุขภาวะและคุณภาพชีวิตประชากร 103
- 3.6 คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม 113

บทที่ 4 หลักสูตร 'ประชากร' และ 'สังคม' ของสถาบันฯ 115

ศุทธิดา ขวนวัน และกุลภา วจนสาระ

- 4.1 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม (หลักสูตรไทย) 119
- 4.2 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประชากรและสุขภาพทางเพศ และอนามัยเจริญพันธุ์ (หลักสูตรนานาชาติ) 127
- 4.3 หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากรศาสตร์: จากไทยสู่นานาชาติ 136
- 4.4 หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม 142
- 4.5 สองหลักสูตรปริญญาโทในอดีตของสถาบันฯ 142
- 4.6 สรุป 146

บทที่ 5 การจัดอบรมระยะสั้น 147

กฤตยา อาชวนิจกุล และศุทธิดา ขวนวัน

- 5.1 การอบรมระยะสั้นที่สถาบันฯ เป็นผู้จัด 149
- 5.2 การอบรมระยะสั้นภายใต้ความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ 158
- 5.3 การจัดอบรมตามการร้องขอจากเครือข่ายองค์กร 168
- 5.4 สถิติและหัวข้อของการจัดอบรมระยะสั้น พ.ศ. 2547 - 2562 176
- 5.5 ก้าวต่อไปของการอบรมระยะสั้นของสถาบันฯ 181

บทที่ 6 “คืนความรู้สู่สังคม” 183

กฤตยา อาชวนิจกุล กุลาภา วจนสาระ และพอดตา บุญยดีริณะ

- 6.1 สิ่งตีพิมพ์ของสถาบันฯ 184
- 6.2 การสร้างพื้นที่ทางสังคมด้านวิชาการ (Academic Social Space) 200
- 6.3 ประชากรออนไลน์ 213
- 6.4 สรุป 226

บทที่ 7 สถาบันฯ ในสื่อสาธารณะ: วิชาการสู่สังคม 227

กุลาภา วจนสาระ

- 7.1 แหล่งอ้างอิงด้านประชากรของสังคมไทย 230
- 7.2 ประชากรกับสุขภาพและคุณภาพชีวิต 232
- 7.3 ขยายองค์ความรู้ด้านเพศภาวะและเพศวิถี 234
- 7.4 อนามัยเจริญพันธุ์: จากสุขภาพสู่สิทธิ 236
- 7.5 สุขภาวะครอบครัว: รากฐานของประชากร 237

บทที่ 8 สู่ทศวรรษที่หกของ IPSR 241

กุลาภา วจนสาระ และกฤตยา อาชวนิจกุล

- 8.1 สถาบันวิจัยด้านประชากรและสังคมของประเทศไทย 242
- 8.2 Connect, creativity and contribution ของ IPSR 249
- 8.3 สู่ทศวรรษที่หก ด้วยการผูกพันกับสังคม 260

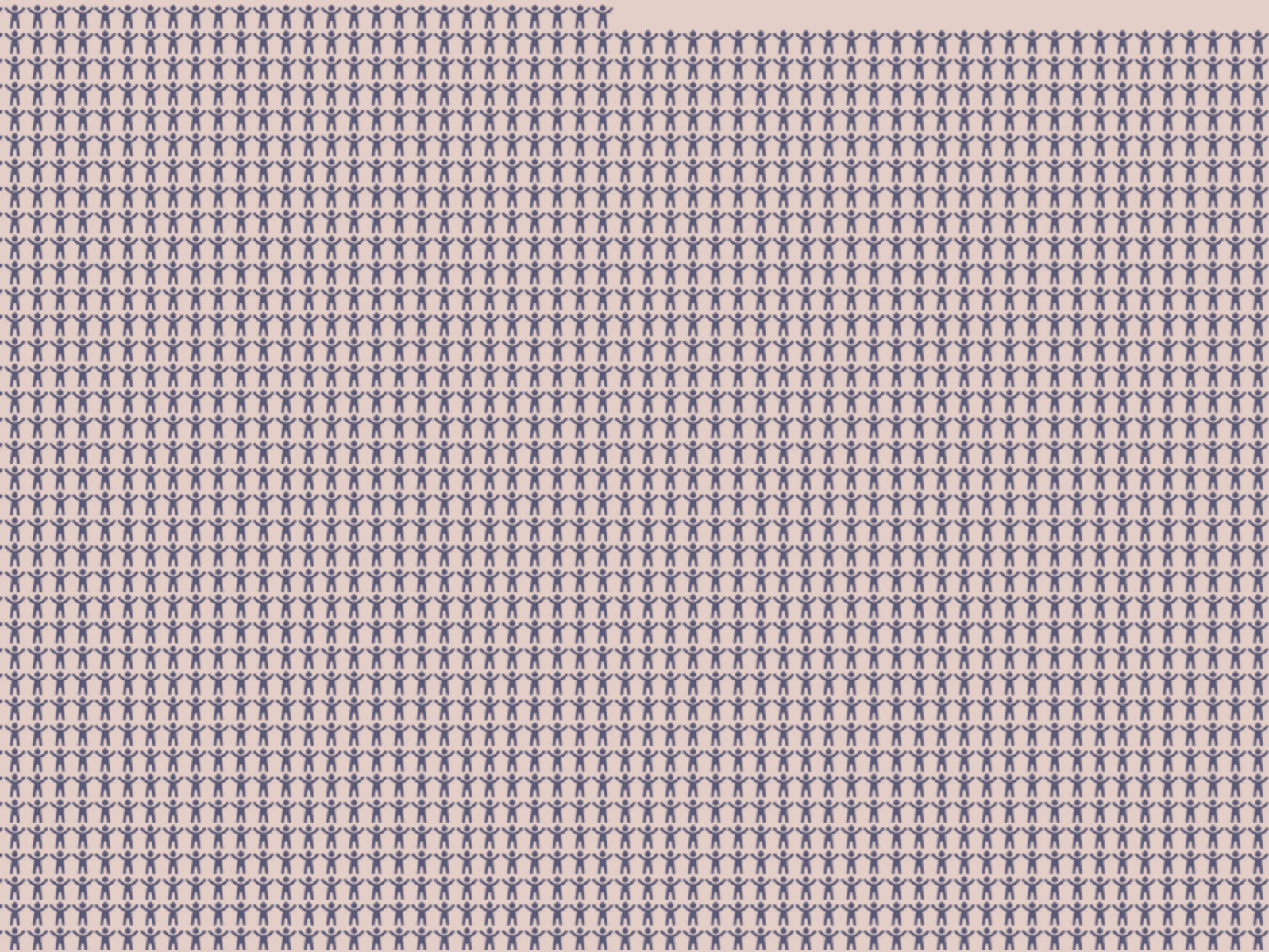
เอกสารอ้างอิง 265

สารบัญตาราง

1.1	จำนวนสถาบันประชากรที่สืบค้นได้จากโลกออนไลน์ เมื่อเดือนกรกฎาคม 2564	11	4.3	จำนวนและการกระจายร้อยละวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาหลักสูตร ปริญญาโทนานาชาติ จำแนกตามประเด็นของหัวข้อวิทยานิพนธ์ ในแต่ละทศวรรษ พ.ศ. 2531 - 2564	131
1.2	ตัวอย่างชื่อสถาบันทางประชากรที่สัมพันธ์กับมิติทางสังคมและพันธกิจหลัก	13	4.4	จำนวนและร้อยละของหัวข้อวิทยานิพนธ์ หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากรศาสตร์ พ.ศ. 2536 - 2564 จำแนกตามประเด็น ที่ศึกษาในแต่ละทศวรรษ	137
2.1	จำนวนและการกระจายร้อยละของบุคลากร จำแนกตามงานและเพศ เมื่อสิ้นสุดทศวรรษที่หนึ่ง (พ.ศ. 2524)	38	5.1	หัวข้อการอบรมและผลผลิตของการอบรม พ.ศ. 2520 - 2526	151
2.2	จำนวนและการกระจายร้อยละของบุคลากร จำแนกตามงาน ณ ปลายทศวรรษที่สอง สาม และสี่ของการก่อตั้งสถาบันฯ	41	5.2	การจัดอบรม/ศึกษาดูงานตามการร้องขอของเครือข่าย ความร่วมมือทางวิชาการและองค์กรทุน	169
2.3	จำนวนและการกระจายร้อยละของบุคลากร จำแนกตามงานและเพศ เมื่อสิ้นสุดทศวรรษที่ห้า (พ.ศ. 2564)	42	5.3	การจัดอบรม/ศึกษาดูงานภายใต้การสนับสนุนของ WHO ในฐานะเป็น WHO Collaborating Centre for Research in Human Reproduction	172
2.4	จำนวนและร้อยละของบุคลากรสายวิชาการใน พ.ศ. 2564 จำแนกตามสาขาการศึกษาและตำแหน่ง	45	5.4	จำนวนการจัดอบรมในแต่ละปี จำแนกตามภาษาที่ใช้ และประเภทของการอบรม พ.ศ. 2547 - 2562	177
2.5	ตำแหน่งงานปัจจุบันของบุคลากรสายวิชาการ จำแนกตามการร่วมงานครั้งแรกกับสถาบันฯ	53	5.5	จำนวนการจัดอบรมในหัวข้อต่างๆ จำแนกตามภาษาของการอบรม พ.ศ. 2547 - 2562	179
4.1	จำนวนและการกระจายร้อยละของประเด็นหัวข้อวิทยานิพนธ์ของนักศึกษา หลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม พ.ศ. 2521 - 2564	120	6.1	จำนวนสิ่งตีพิมพ์ของสถาบันฯ พ.ศ. 2514 - มิถุนายน 2564 จำแนกตามประเด็น	191
4.2	จำนวนและร้อยละของนักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา วิจัยประชากรและสังคม ปีการศึกษา 2536 - 2564 จำแนกตามทศวรรษ	124	6.2	จำนวนครั้งและร้อยละของการนำเสนอในเวทีเสวนาได้ขยายคาประชากร จำแนกตามผู้นำเสนอและภาษาที่ใช้ (พฤษภาคม 2555 - มิถุนายน 2564)	203
			6.3	หัวข้อข่าวแจกในการประชุม “ประชากรและสังคม” ครั้งที่ 1 - 4 (พ.ศ. 2548 - 2551)	208
			6.4	รายละเอียดการประชุม “ประชากรและสังคม” ครั้งที่ 1 - 15 (พ.ศ. 2548 - 2562)	209

สารบัญแผนภาพ

1.1	ที่ทำการของสถาบันฯ ณ อาคาร 3 คณะสาธารณสุขศาสตร์ พญาไท	22	4.5	ประเทศของนักศึกษาหลักสูตรปริญญาเอก สาขาวิชาประชากรศาสตร์ (หลักสูตรนานาชาติ) พ.ศ. 2545-2564	140
1.2	ที่ทำการของสถาบันฯ ณ อาคารสังคมศาสตร์ ศาลายา	23	6.1	การกระจายร้อยละของเอกสารสิ่งพิมพ์ของสถาบันฯ ในช่วง พ.ศ. 2514-2524	192
1.3	อาคารประชาสังคมอุดมพัฒน์ ของสถาบันฯ	24	6.2	ประเด็นการพูดคุยในเวทีเสวนาได้ขยายคา พฤษภาคม 2555-มิถุนายน 2564	204
1.4	ศูนย์วิจัยประชากรและสังคมกาญจนบุรี	26	6.3	การจัดประชุมและนิทรรศการประชากรและสังคมของสถาบันฯ	207
2.1	การกระจายร้อยละของบุคลากรสถาบันฯ ณ ปีที่สิ้นสุดทศวรรษ 1-5 จำแนกตามลักษณะงาน	61	7.1	ร้อยละของข่าวที่ปรากฏในสื่อสาธารณะออนไลน์ จำแนกตามหัวข้อ ใน 3 ช่วงเวลา	229
3.1	ภาพรวมของงานวิจัยของสถาบันฯ 50 ปี	67	7.2	ร้อยละของข่าวที่ปรากฏในสื่อสาธารณะออนไลน์ จำแนกตามหัวข้อหลัก	231
3.2	ร้อยละของงานวิจัยของสถาบันฯ จำแนกตามประเด็นสำคัญของงานวิจัย ในแต่ละทศวรรษ	68	7.3	ร้อยละของข่าวประเด็นประชากรที่ปรากฏในสื่อสาธารณะ จำแนกตามหัวข้อย่อยใน 3 ช่วงเวลา	232
3.3	ร้อยละของแหล่งทุนสนับสนุนงานวิจัยของสถาบันฯ พ.ศ. 2514-2564	69	7.4	ร้อยละของข่าวประเด็นประชากรกับสุขภาพและคุณภาพชีวิต จำแนกตามหัวข้อย่อย	233
3.4	ร้อยละของงานวิจัยในช่วง พ.ศ. 2545-2554 จำแนกตามประเด็นวิจัย	68	7.5	ร้อยละของข่าวประเด็นเพศภาวะและเพศวิถี จำแนกตามหัวข้อย่อย	235
3.5	ร้อยละของงานวิจัยในช่วง พ.ศ. 2555-มิ.ย. 2564 จำแนกตามประเด็นงานวิจัย	104	7.6	ร้อยละของข่าวประเด็นอนามัยเจริญพันธุ์ จำแนกตามหัวข้อย่อย	237
4.1	พัฒนาการของหลักสูตรการเรียนการสอนของสถาบันฯ	118	7.7	ร้อยละของข่าวประเด็นสุขภาวะครอบครัว จำแนกตามหัวข้อย่อย ใน 3 ช่วงเวลา	238
4.2	จำนวนนักศึกษาหลักสูตรวิจัยประชากรและสังคม ปีการศึกษา 2536-2564	123	8.1	ความร่วมมือระหว่างสถาบันฯ กับสถาบันวิชาการต่างประเทศ พ.ศ. 2564	247
4.3	ลำดับการปรับเปลี่ยนชื่อหลักสูตรปริญญาโทนานาชาติ พ.ศ. 2531-ปัจจุบัน	125			
4.4	ประเทศของนักศึกษาหลักสูตรปริญญาโทนานาชาติของสถาบันฯ พ.ศ. 2531-2564	135			

ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.บุญเลิศ เลี้ยวประไพ
กรกฎาคม 2518 - มิถุนายน 2523

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล
มิถุนายน 2523 - สิงหาคม 2531

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อภิชาติ จำรัสතුරිรงค์
สิงหาคม 2531 - สิงหาคม 2539

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.เบญจมา ยอดดำเนิน-แอ็ดติง
สิงหาคม 2539 - สิงหาคม 2547

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.ชื่นฤทัย กาญจนะจิตตรา
สิงหาคม 2547 - กุมภาพันธ์ 2551

รองศาสตราจารย์ ดร.สุรีย์พร พินพิ้ง
กุมภาพันธ์ 2551 - กุมภาพันธ์ 2559

รองศาสตราจารย์ ดร.สรินิทธิ์ เกรย์
กุมภาพันธ์ 2559 - กุมภาพันธ์ 2563

รองศาสตราจารย์ ดร.วารีย์ จำปกกลาย
กุมภาพันธ์ 2563 - ปัจจุบัน

บทนำ

การเดินทางผ่านระยะเวลาครึ่งศตวรรษของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ไม่อาจมีความหมายใดได้เลยหากเป็นเพียงสถาบันวิชาการด้านประชากรที่ไม่ผูกพันกับสังคมมาตั้งแต่ต้น หากเทียบกับชีวิตของมนุษย์ อายุ 50 ปี ของสถาบันฯ หมายถึงประสบการณ์และความเชี่ยวชาญด้านการวิจัยทางประชากรและสังคมที่สั่งสมผ่านการทำงานวิจัย สร้างองค์ความรู้ และผลิตบุคลากรรุ่นใหม่ที่มีความรู้ความสามารถด้านการวิจัยทางประชากรและสังคมให้กับสังคมไทยมาอย่างต่อเนื่อง เป็นเวลาและโอกาสอันดีที่จะได้ทบทวนทวนมองตัวเองผ่านผลงานที่ทำและบทบาทที่เป็นมาแล้วทั้งหมด ขณะกำลังก้าวเข้าสู่ทศวรรษที่หกของสถาบันฯ

หนังสือเล่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่สังเคราะห์บทบาททางวิชาการของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม¹ ตั้งแต่แรกตั้งเมื่อ พ.ศ. 2514 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2564) อันเป็นวาระครบรอบครึ่งศตวรรษในเดือนพฤศจิกายน 2564 นี้ ด้วยเจตนาให้เป็นงานวิจัยที่ประเมินสถานภาพงานวิจัยและการเรียนการสอนของสถาบันฯ ในลักษณะที่คำนึงถึงธรรมชาติของเนื้อหาและเป้าหมายวิชาการที่แตกต่างจากศาสตร์ที่เน้นวิชาชีพอื่นๆ โดยการศึกษาผ่านการดำเนินงานทุกด้านของสถาบันฯ ในระยะ 50 ปีที่ผ่านมา นั่นคือ

¹ โครงการวิจัยเรื่องการประเมินคุณภาพงานวิจัยและการเรียนการสอนของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม พ.ศ. 2514-2555 ต่อมาขยายระยะเวลาการสังเคราะห์ถึงเดือนมิถุนายน 2564 ให้ครอบคลุมการดำเนินงานทุกด้านของสถาบันฯ

- (1) ศึกษาประวัติการก่อเกิดของสถาบันฯ การพัฒนางานวิจัย หลักสูตรการเรียน การสอน และการจัดอบรมระยะสั้น รวมทั้งการวิเคราะห์วัฒนธรรมองค์กร และ องค์ประกอบของบุคลากร
- (2) วิเคราะห์รูปแบบการสื่อสารของสถาบันฯ เพื่อคืนความรู้สู่สังคม ทั้งที่เป็น การนำเสนอผลงาน/ความเห็นทางวิชาการต่อสาธารณะและขับเคลื่อนนโยบาย ด้านประชากรและสังคมของสถาบันฯ
- (3) วิเคราะห์ภาพสะท้อนของสถาบันฯ ผ่านสื่อสาธารณะว่าจัดวางที่ทางหรือ ตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของสถาบันฯ อย่างไร และ
- (4) สังเคราะห์คุณูปการต่อสังคมของงานวิจัยที่สถาบันฯ ดำเนินการมาตลอด 50 ปี ด้วยหวังให้สิ่งที่ประมวลได้จากงานชิ้นนี้เป็นหมุดหมายสำคัญในการทบทวน ทำความเข้าใจประสบการณ์และบทบาทของสถาบันฯ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบันว่าได้สร้าง องค์ความรู้และบัณฑิตที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนวิชาการและต่อสังคมไทยอย่างไร

การรวบรวมและประมวลข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีวิจัยทั้งเชิงคุณภาพและ เชิงปริมาณ การรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การเสวนาอดีตผู้อำนวยการใน หัวข้อ “40 ปีสถาบันฯ” ณ ห้องประชุมประชาสังคมอุดมพัฒน์ เมื่อวันที่ 13 กันยายน 2556² การสัมภาษณ์ระดับลึกอดีตผู้อำนวยการสถาบันฯ³ และอดีตเลขานุการสำนักงาน ผู้อำนวยการ การสนทนากลุ่มเรื่อง “การจัดการอบรมระยะสั้นของสถาบันฯ” ณ ห้องประชุมสระบัว เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2557 และการจัดประชุมกับบุคลากร ที่เกี่ยวข้องแต่ละประเด็นในแต่ละยุคการทำงานของสถาบันฯ ระหว่าง พ.ศ. 2556-2559

² ดูรายละเอียดได้ใน เสวนาพิเศษ 40 ปี สถาบันวิจัยประชากรและสังคม <https://www.youtube.com/watch?v=zXOSbGwbuz0>

³ จำนวน 3 คน

ทั้งที่เป็นอาจารย์อาวุโส อดีตผู้บริหารที่เกษียณแล้ว และเจ้าหน้าที่สายสนับสนุนฝ่ายต่างๆ ของสถาบันฯ

สำหรับข้อมูลเชิงปริมาณนั้น รวบรวมและประมวลจากฐานข้อมูลที่บันทึกโดย หน่วยงานต่างๆ ภายในสถาบันฯ ทั้งงานนโยบายและประกันคุณภาพ งานบริการการศึกษา และฝึกอบรม หน่วยโครงการเผยแพร่ข่าวสารและการศึกษาด้านประชากร หน่วยเทคโนโลยี สารสนเทศ และจากระบบฐานข้อมูล DIPSRA⁴ (Database of IPSR for All) ของ สถาบันฯ นอกจากนี้ยังได้จากการใช้แบบสอบถามสำรวจบุคลากรของสถาบันฯ เมื่อปี พ.ศ. 2556 และ 2564 โดยข้อมูลเชิงปริมาณทั้งหมดเหล่านี้ได้ประยุกต์ใช้คำสำคัญ

⁴ เป็นฐานข้อมูลที่สถาบันฯ พัฒนาขึ้นในปี พ.ศ. 2557 เพื่อให้แต่ละหน่วยงานบันทึกข้อมูลและสามารถ ใช้ในการทำประกันคุณภาพกับมหาวิทยาลัยได้ทันที ข้อมูลที่บันทึกใน DIPSRA มีทั้งงานบุคลากร งานบริการ วิชาการ งานวิจัยและวิชาการ และงานการศึกษา แต่เนื่องจากฐานข้อมูล DIPSRA มีข้อจำกัดในการประมวล ผลและนำไปใช้ต่อ ขณะเดียวกัน หลายหน่วยงานมีการเปลี่ยนแปลงระบบการจัดเก็บตามระบบของ มหาวิทยาลัย เช่น หน่วยงานประกันคุณภาพใช้ระบบ EdPEX งานบุคลากรใช้ระบบ ERP งานการศึกษา ใช้ฐานข้อมูลของทางบัณฑิตวิทยาลัย ฯลฯ ฐานข้อมูล DIPSRA จึงยังใช้บันทึกงานวิจัยและวิชาการ โดย ยังไม่ได้พัฒนาปรับปรุงระบบฐานข้อมูล (ภาสกร บุญคุ้ม, การสื่อสารระหว่างบุคคล (email), 10 มิถุนายน 2564)

(keyword) ในการวิเคราะห์ฐานข้อมูลสัญญาโครงการวิจัย ฐานข้อมูลงานวิทยานิพนธ์ของนักศึกษา ฐานข้อมูลสิ่งตีพิมพ์ ฐานข้อมูลการจัดอบรมระยะสั้นของสถาบันฯ ที่มีบันทึกไว้ทั้งหมด รวมทั้งฐานข้อมูลข่าวเกี่ยวกับสถาบันฯ ระหว่างปี พ.ศ. 2537-มิถุนายน 2564 โดยกำหนดเป็นหัวข้อหลักและหัวข้อย่อย 5 ประเด็น เพื่อการวิเคราะห์ผลงานทั้งหมดของสถาบันฯ

เนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้จึงเป็นตัวตนและบทบาทของสถาบันฯ ผ่านสององค์ประกอบหลัก นั่นคือ (1) ส่วนที่เป็นโครงสร้างและองค์ประกอบของสถาบันฯ อันหมายถึงที่มาและประวัติการก่อตั้งสถาบันฯ ในมหาวิทยาลัยมหิดล และบุคลากรส่วนต่างๆ ของสถาบันฯ ตลอดระยะเวลา 50 ปีที่ผ่านมา และ (2) หน้าที่และบทบาทของสถาบันฯ ในด้านงานวิจัย การเรียนการสอน การอบรมระยะสั้น บริการวิชาการหรือการเผยแพร่ความรู้สู่สังคม และภาพปรากฏผ่านสื่อสาธารณะ เหล่านี้ประกอบกันเป็นอัตลักษณ์ของสถาบันฯ ซึ่งได้แสดงให้เห็นในแต่ละทศวรรษ⁵ ผ่านผลงานในหัวข้อด้านประชากรและสังคม 5 ประเด็นหลัก คือ (1) ประชากรและการเปลี่ยนแปลง (2) สุขภาพและการพัฒนาคุณภาพชีวิตประชากร (3) อนามัยเจริญพันธุ์ (4) สุขภาวะครอบครัว และ (5) เพศภาวะ/เพศวิถี รายละเอียดของแต่ละประเด็นหลักสามารถดูได้ในล้อมกรอบ '5 ประเด็นเด่นด้านประชากรและสังคมของสถาบันฯ'

⁵ โครงการฯ ได้แบ่งระยะเวลาในการศึกษาออกเป็น 5 ช่วง คือ ช่วงแรกตั้งสถาบันฯ พ.ศ. 2514-2524 ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2525-2534 ช่วงที่ 3 พ.ศ. 2535-2544 ช่วงที่ 4 พ.ศ. 2545-2554 และช่วงที่ 5 พ.ศ. 2555-2564

5 ประเด็นเด่นด้านประชากรและสังคมของสถาบันฯ

ตลอด 50 ปีที่ผ่านมา สถาบันฯ ไม่เพียงมีบทบาทโดดเด่นในการนำเสนอความรู้ความเข้าใจด้านประชากรเท่านั้น แต่ยังสามารถเชื่อมโยงกลุ่มประชากรหรือประเด็นด้านประชากรที่ศึกษาเหล่านั้นเข้ากับปรากฏการณ์ทางสังคมต่างๆ ผลงานและบทบาททางวิชาการและสังคมของสถาบันฯ ในหนังสือเล่มนี้แบ่งออกตาม 5 ประเด็นหลัก ดังนี้

1) ประชากรและการเปลี่ยนแปลงประชากร หมายถึงการศึกษาพลวัตของประชากร (Population dynamics) ที่มีผลมาจากการเกิด การตาย และการย้ายถิ่น อันหมายรวมถึง

(ก) การศึกษาด้านประชากรศาสตร์ (formal demography) การเฝ้าระวังและการเปลี่ยนแปลงของประชากร ได้แก่ สถิติประชากร ข้อจำกัดและผลกระทบในด้านขนาด จำนวน องค์ประกอบ การฉายภาพประชากร การคาดประมาณ และการทำสำมะโนประชากร เป็นต้น

(ข) การศึกษาความสัมพันธ์ขององค์ประกอบและประสบการณ์ชีวิตของประชากร ในด้านการเกิด การแต่งงาน การหย่าร้าง ครีวเรือน/การสร้างครอบครัว การย้ายถิ่น การเจ็บป่วย และการตาย รวมไปถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบมิติต่างๆ ที่ส่งผลต่อลักษณะทางประชากร เช่น เพศ อายุ เชื้อชาติ ชาติพันธุ์ อาชีพการงาน การศึกษา ที่อยู่อาศัย ศาสนา สถานะทางกฎหมาย สถานภาพการแต่งงาน ความเป็นอยู่ การบริโภค บริการสุขภาพ สภาพแวดล้อม ความเป็นเมือง ชนบท ภูมิภาคต่างๆ เป็นต้น

(ค) การศึกษาประชากรเฉพาะกลุ่ม อาทิ แรงงานข้ามชาติ ผู้สูงอายุ เยาวชน วัยรุ่น เด็ก คนพิการ ผู้ด้อยวัย คนด้อยโอกาสทางสังคมและเศรษฐกิจ กลุ่มประชากรตามรุ่นที่เกิด เช่น Gen X, Y, Z, Alpha เป็นต้น

2) ประชากรกับสุขภาพและการพัฒนาคุณภาพชีวิต หมายถึง การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากร ผลกระทบต่อพฤติกรรมสุขภาพลักษณะต่างๆ และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของประชากรกลุ่มต่างๆ ทั้งความอยู่ดีกินดี ความทุกข์ความสุข ชีวิตความเป็นอยู่ การส่งเสริมสุขภาพ ภาวะโภชนาการ ภาวะความเจ็บป่วยหรือความเสี่ยงทางสุขภาพ บริการสาธารณสุขและการพัฒนา เป็นต้น

3) อนามัยเจริญพันธุ์ หมายถึง การศึกษาเกี่ยวกับชีวิตและภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรในภาพรวม สถานะและปัจจัยด้านต่างๆ ที่ส่งผลต่อความสามารถในการมีลูก สุขภาพและบริการด้านอนามัยเจริญพันธุ์ การวางแผนครอบครัว การคุมกำเนิด การตั้งครรภ์ การแท้ง การเลี้ยงดู/อนามัยแม่และเด็ก เอดส์และโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ อนามัยเจริญพันธุ์ในกลุ่มวัยต่างๆ เป็นต้น

4) สุขภาวะครอบครัว หมายถึง ภาวะการสร้างครอบครัว การแต่งงาน การหย่าร้าง ความสัมพันธ์ในครอบครัว บทบาทหน้าที่ของครอบครัว เช่น การเลี้ยงดู การคุ้มครองดูแลเด็ก ฯลฯ สถานะของครอบครัว ขนาดและองค์ประกอบ ปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตครอบครัว ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชน ได้แก่ เศรษฐกิจ สภาพแวดล้อม เป็นต้น รวมทั้งลักษณะของครอบครัวที่อาจเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงชีวิต เช่น ครอบครัวขยาย ครอบครัวเดี่ยว ครอบครัวข้ามรุ่น เป็นต้น

5) เพศภาวะ/เพศวิถี หมายถึง การศึกษาปรากฏการณ์และประสบการณ์ด้านเพศของประชากร ทั้งในทางสรีระ/กายภาพ ทางจิตใจ และทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งหมายความรวมถึงการศึกษาเรื่องเพศในมิติของ (ก) เพศภาวะหรือบทบาททางเพศ บรรทัดฐานทางเพศ (ข) เพศวิถี ได้แก่ ทักษะ ความสนใจทางเพศ การแสดงออกทางเพศ ฯลฯ (ค) แบบแผนของความสัมพันธ์ระหว่างเพศ รวมถึงการละเมิดและความรุนแรงทางเพศ ความรุนแรงในชีวิตคู่ (ง) พฤติกรรมและประสบการณ์ทางเพศ สุขภาวะและสุขภาพทางเพศ รวมถึงเพศศึกษาและการเรียนรู้ด้านเพศของคนในสังคม

แม้สถาบันฯ จะโดดเด่นในการผลิตงานใน 5 ประเด็นหลักข้างต้น แต่ได้ทำงานและสร้างองค์ความรู้ในประเด็นเร่งด่วนทางสังคมอื่นๆ ร่วมด้วย ไม่ว่าจะเป็น การศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบด้านต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อประชากร เช่น สิ่งแวดล้อม ความทันสมัย ต้นทุนมนุษย์ (human capital) ตลาดแรงงาน อาชีพการงาน ฐานข้อมูล รวมถึงประเด็นร่วมสมัยหรือปรากฏการณ์ในสังคม เช่น ความขัดแย้งทางการเมือง ความเป็นธรรมทางสังคม การค้ามนุษย์ ปัญหาพลังงาน เป็นต้น

ในวาระครบรอบ 50 ปีของการก่อตั้ง ประสบการณ์และผลงานของสถาบันวิจัยประชากรและสังคมปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้ ผ่านการนำเสนอใน 8 บทต่อไปนี้ โดยบทที่หนึ่ง เริ่มด้วยเรื่องราวของการก่อตั้งสถาบันฯ และบทที่สอง นำเสนอเรื่อง 'คน' ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม เป็นสองบทที่ว่าด้วยโครงสร้างและองค์ประกอบของสถาบันฯ ที่เปลี่ยนแปลงในระยะเวลา 50 ปีที่ผ่านมา จากที่ไม่มีคนทำงาน ไม่มีแม้อาคารเป็นของตัวเอง ต้องขอยืมตำแหน่งทำงานจากคณะอื่น ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันวิชาการต่างประเทศ ค่อยเติบโตลงหลักปักฐาน สู่อำนาจที่ทางถาวร ทำงานวิชาการอย่างเป็นตัวของตัวเอง มีบุคลากรกว่าร้อยคนในวันนี้

จากโครงสร้างและองค์ประกอบข้างต้น สู่เนื้อหาอันเป็นหัวใจสำคัญของการเป็นสถาบันวิจัยประชากรและสังคมในอีก 6 บทต่อมา นั่นคือ บทที่ 3 ว่าด้วยผลงานการทำงานวิจัยด้านประชากรและสังคม อันเป็นพันธกิจหลักตลอดระยะเวลาครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา โดยให้ภาพรายละเอียดของการทำวิจัยในแต่ละประเด็นจำแนกระยะเวลาแต่ละทศวรรษ บทที่ 4 นำเสนอถึงพันธกิจอีกด้านหนึ่งที่มีความสำคัญ นั่นคือ การผลิตบัณฑิตปริญญาโทและปริญญาเอก บทนี้ให้รายละเอียดพัฒนาการของแต่ละหลักสูตรที่สถาบันฯ เคยเปิดสอนรวม 6 หลักสูตร โดยปัจจุบันสถาบันฯ จัดการเรียนการสอนรวม 4 หลักสูตร ทั้งระดับ

ปริญญาโทและเอก บทที่ 5 เป็นเรื่องของพันธกิจด้านการจัดอบรมระยะสั้นที่เริ่มต้นใน พ.ศ. 2520 จนถึงปัจจุบัน มีทั้งการอบรมสำหรับคนไทย (ใช้ภาษาไทย) และการอบรม สำหรับคนต่างชาติ (ใช้ภาษาอังกฤษ) โดยจำแนกได้เป็นการจัดอบรมที่สถาบันฯ จัดประจำ การจัดอบรมที่เป็นความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ และการจัดตามการร้องขอของเครือข่าย องค์กร

จากพันธกิจ 3 ประการข้างต้นสู่อีกหนึ่งบทบาทของสถาบันฯ นั่นคือเนื้อหา ในบทที่ 6 การถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้สู่สังคมสาธารณะ ผ่านการผลิตเอกสารตีพิมพ์ รายงานวิจัย จดหมายข่าว ตำรา วารสาร บทความ สื่อเผยแพร่ต่างๆ ตั้งแต่ทศวรรษแรก จนถึงปัจจุบัน รวมทั้งการเผยแพร่ข้อมูลและความรู้ด้านวิชาการและสังคมผ่านเว็บไซต์

ของสถาบันฯ หรือ ‘ประชากรออนไลน์’ โดยผลงาน ประสบการณ์ และความเชี่ยวชาญ ที่สถาบันฯ ส่งสมมาทั้งหมดปรากฏเป็นข่าวและได้รับการกล่าวถึงในสื่อสาธารณะ โดยเฉพาะในฐานะที่สถาบันฯ เป็นแหล่งอ้างอิงด้านประชากรของสังคมไทย ควบคู่ไปกับการทำงานวิจัยเพื่อขับเคลื่อนสังคมด้านต่างๆ ดังที่ปรากฏในบทที่ 7 สถาบันฯ ในสื่อสาธารณะ: วิชาการสู่สังคม ด้วยเนื้อหาทั้งหมดเหล่านี้สู่บทสุดท้าย อันเป็นภาพสรุปทั้งหมด ในช่วง 50 ปีที่ผ่านมาของสถาบันฯ ในฐานะสถาบันวิจัยด้านประชากรและสังคมของ ประเทศไทย ที่ก่อเกิดและเติบโตผ่านการทำงานที่สอดคล้องกับการขับเคลื่อนสถานการณ์ ประชากรและสังคม ทั้งในระดับประเทศและการเคลื่อนไหวระดับโลก

การทบทวนหวนมองประวัติศาสตร์สถาบันฯ ตั้งแต่แรกตั้งก่อนจะเข้าสู่ทศวรรษที่หก ในครั้งนี้ ทำให้เห็นภาพอย่างชัดเจนว่าสถาบันฯ เติบโตเป็นหนึ่งในสถาบันวิจัยด้านประชากร และสังคมที่สำคัญของสังคมไทยในวันนี้ได้ ด้วยการให้โอกาสของผู้คนมากมายในสังคมไทย ด้วยการเห็นความสำคัญของการวิจัยด้านประชากร การทำงานวิชาการเพื่อขับเคลื่อนสังคม ทำให้สถาบันฯ ในวันนี้เป็นผู้เชื่อมโยงเรื่องราวและความรู้ด้านประชากรและการเปลี่ยนแปลง ประชากรเข้ากับปรากฏการณ์ทางสังคมหลากหลายมิติ ผ่านการทำงานวิจัย ผ่านการเรียน การสอนและการอบรมระยะสั้น ผ่านการเผยแพร่ข้อมูลความรู้ และผ่านสื่อต่างๆ สถาบันฯ เป็นทั้งผู้บันทึกและสร้างคำ อธิบายความหมายและความรู้ความเข้าใจในเรื่องประชากร และสังคม เป็นหนึ่งในเสียงสะท้อนด้านสิทธิมนุษยชนแทนประชากรชายขอบกลุ่มต่างๆ เพื่อให้ได้รับการปฏิบัติและเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนควรได้รับอย่างเสมอภาคและ เป็นธรรมไม่แตกต่างจากคนทุกกลุ่มในสังคมไทย เหล่านี้เป็นบทบาทสำคัญของสถาบันฯ ที่ได้ร่วมเชื่อมโยง ‘คน’ กับ ‘สังคม’ บนพื้นฐานของความรู้ ความเข้าใจ และความละเอียดอ่อนต่อชีวิตและความเปลี่ยนแปลงของสังคมในมิติต่างๆ

อย่างก้าวต่อไปสู่ทศวรรษที่หกของสถาบันฯ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของโลก และชีวิตของผู้คน จึงน่าจะเป็นประสบการณ์ที่น่าสนใจไม่น้อย

1

การก่อเกิด

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

กฤตยา อาชวนิจกุล

1.1 นำเรื่อง

ประชากรศาสตร์ (Demography) เป็นสาขาวิชาความรู้ที่ก่อเกิดเมื่อไม่นานนัก ว่ากันว่าการศึกษาทางประชากรศาสตร์แบบยุคสมัยใหม่เริ่มขึ้นในต้นคริสต์ศตวรรษ 19 นี้เองจากการเป็นศาสตร์ที่มุ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงของขนาดโครงสร้างหรือองค์ประกอบและการกระจายตัวของประชากร (Hauser & Duncan, 1959) และเป็นที่เข้าใจชัดเจนในแวดวงประชากรศึกษาว่า องค์ประกอบของการเปลี่ยนแปลงประชากรที่สำคัญมี 3 มิติด้วยกัน นั่นคือ การเกิด การตาย และการย้ายถิ่น เนื่องจากการเกิดทำให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้น ส่วนการตายแน่นอนว่าทำให้จำนวนคนลดลง และการย้ายถิ่นทำให้ขนาดและองค์ประกอบของประชากรในถิ่นต้นทางและถิ่นปลายทางเปลี่ยนแปลงไป

People living on Earth

7,928,377,106

All on this page, one by one

watch as we increase

<https://www.worldometers.info/watch/world-population/>

น่าสนใจว่า ระหว่างการเกิด การตาย และการย้ายถิ่น อะไรคือมิติประชากรที่สำคัญที่สุดจนก่อให้เกิดสาขาวิชาประชากรศาสตร์ และสถาบันทางประชากรที่มีกระจายตัวอยู่ในทุกทวีปของโลก?

ประวัติศาสตร์ว่าด้วยตัวเลขการเพิ่มจำนวนประชากรโลกแสดงให้เห็นว่า ในช่วงเวลาหนึ่งศตวรรษ ระหว่าง ค.ศ. 1900-2000 ประชากรโลกเพิ่มขึ้น 4 เท่า จากจำนวน 1.5 พันล้านคนกลายเป็น 6 พันล้านคน อัตราเพิ่มประชากรของโลกในช่วงหนึ่งศตวรรษ นี้มีความแตกต่างกันมากระหว่างทวีปยุโรปกับทวีปอื่นๆ กล่าวคือ จำนวนประชากรในยุโรปเพิ่มขึ้นร้อยละ 124 ขณะที่ส่วนอื่นๆ ของโลกเพิ่มสูงขึ้นถึงร้อยละ 349 (New Internationalist, 2016) ความวิตกกังวลเกี่ยวกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นมากนี้ เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 องค์การสหประชาชาติได้จัดประชุมระดับโลกเรื่องประชากรของโลกขึ้นเป็นครั้งแรก ณ กรุงโรม ใน ค.ศ. 1954 (พ.ศ. 2497)

เป้าหมายหลักของการประชุมคือ เพื่อสร้างความเข้าใจเรื่องสถานการณ์ทางประชากรของโลกโดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา และเพื่อสนับสนุนให้เกิดการจัดตั้งสถาบันทางประชากรขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ของโลก และเตรียมการสร้างผู้ชำนาญการในการศึกษาวิจัยและวิเคราะห์สถานการณ์ประชากรขึ้น (United Nations, 2016)

ที่จริงแล้ว ความวิตกกังวลเรื่องประชากรจะล้นโลกเกิดขึ้นก่อนหน้านั้นด้วยแนวคิดแบบมัลทิวเซียน (Malthusian) ที่ Thomas Robert Malthus เสนอไว้ตั้งแต่ ค.ศ. 1798 (พ.ศ. 2341) ในหนังสือ "Essay on the Principle of Population" ว่า การเพิ่มจำนวนประชากรมีลักษณะทวีคูณคือ จาก 2 เป็น 4 เป็น 16... ขณะที่การเพิ่มปริมาณอาหารในโลกนี้เพิ่มแบบคณิตศาสตร์คือ จาก 1 ไป 2 ไป 3 ไป 4... ถึงแม้แนวคิดนี้กล่าวว่าคนจะเพิ่มจำนวนมากขึ้นจนสังคมไม่สามารถผลิตอาหารให้เพียงพอได้ แต่มัลทิวเซียนก็คัดค้านการใช้วิธีคุมกำเนิด โดยเสนอให้ใช้แนวทาง

จริยธรรมเพื่อชะลอการเกิดของประชากรแทน เช่น แต่งงานให้ช้าลง มีลูกเมื่อฐานะทางเศรษฐกิจพร้อม เป็นต้น (Solem, Klein, Muñiz-Solari, & Ray, 2010) ต่อมา มีการใช้แนวคิดแบบมัลทิวเซียนในการรณรงค์สนับสนุนการควบคุมอัตราเพิ่มประชากร โดยใช้วิธีคุมกำเนิดสมัยใหม่ จึงเรียกกันว่าเป็นแนวคิดแบบนีโอมัลทิวเซียน หรือคตินิยมมัลทิสใหม่ (Neo-Malthusian) (Marsh & Alagona, 2008) หรือที่เรียกเป็นภาษาไทยว่า “ขบวนการประชากร” (กฤตยา อาชวนิจกุล, 2547, น. 37-146)

การจัดประชุมระดับโลกทางประชากรครั้งที่ 2 เกิดขึ้น ณ กรุงเบลเกรด ประเทศเซอร์เบีย ใน ค.ศ. 1965 (พ.ศ. 2508) ซึ่งเป็นการประชุมในระดับผู้เชี่ยวชาญ มีเป้าหมายเพื่อวิเคราะห์ภาวะเจริญพันธุ์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายวางแผนการพัฒนาประเทศ การประชุมครั้งที่ 3 เกิดขึ้นในอีก 9 ปี ต่อมาหลังจากนั้น ใน ค.ศ.1974 (พ.ศ. 2517) ณ กรุงบูคาเรสต์ ประเทศโรมาเนีย เป็นการประชุมครั้งแรกที่มีตัวแทนระดับรัฐเข้าร่วม 136 ประเทศ มีผู้เข้าร่วมประชุมมากถึง 1,400 คน ข้อถกเถียงสำคัญในการประชุมคือความเชื่อมโยงระหว่างมิติประชากรกับการพัฒนามติที่ประชุมครั้งนี้ออกมาในรูป “แผนปฏิบัติการประชากรโลก” ที่เน้นว่า “นโยบายประชากร” เป็นองค์ประกอบสำคัญของนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ น่าสนใจว่า “แผนปฏิบัติการประชากรโลก” ได้ระบุถึงข้อเสนอแนะสำหรับประเทศสมาชิกที่สำคัญ 2 เรื่องด้วยกัน คือ (UNFPA, n.d.)

- (1) เคารพและประกันสิทธิของบุคคลที่จะตัดสินใจอย่างอิสระ และจะได้รับข้อมูลรอบด้านว่าต้องการมีลูกกี่คนและต่อระยะห่างของการตั้งครรภ์แต่ละครั้ง
- (2) การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่สำคัญคือ ต้องพัฒนาสถานภาพผู้หญิงให้เสมอภาคกับผู้ชาย ซึ่งจะส่งผลให้ผู้หญิงสามารถเข้ามามีส่วนในการกำหนดขนาดครอบครัวให้เล็กลงหรือมีลูกน้อยลง ในทางกลับกัน การมีลูกน้อยลงก็จะช่วยพัฒนาสถานภาพของผู้หญิงในระดับปัจเจกบุคคลด้วย

การประชุมระดับโลกทางประชากรครั้งที่ 4 ใน ค.ศ. 1984 (พ.ศ. 2527) จัดขึ้นที่กรุงเม็กซิโกซิตี ประเทศเม็กซิโก มีตัวแทนระดับรัฐเข้าร่วมถึง 147 ประเทศ ในขณะนั้นมี 123 ประเทศที่ประกาศนโยบายควบคุมประชากรสนับสนุนโครงการวางแผนครอบครัว เพื่อชะลออัตราเพิ่มประชากรของประเทศในโลกลที่สามเป็นส่วนใหญ่ เช่น ไทย บังกลาเทศ บราซิล จีน อินเดีย อินโดนีเซีย เคนยา เม็กซิโก ฯลฯ ขณะที่ประเทศในโลกลที่หนึ่ง ได้แก่ นอร์เวย์ สวีเดน และสหราชอาณาจักร ประกาศเพิ่ม

International conference on population/UN.org

<https://eeca.unfpa.org/en/events/world-population-day-2019>

การสนับสนุนโครงการประชากรและการวางแผนครอบครัว มติในที่ประชุมครั้งนี้คือการทบทวนยืนยันและขยายแผนปฏิบัติการที่ตกลงกันในการประชุมครั้งที่แล้ว โดยที่ประชุมได้เน้นย้ำถึงเรื่องสิทธิมนุษยชนของบุคคลและครอบครัวชัดเจนมากขึ้น (United Nations Population Division, 2016)

การประชุมครั้งที่ 5 จัดในชื่อว่า “การประชุมนานาชาติเรื่องประชากรและการพัฒนา” ใน ค.ศ. 1994 (พ.ศ. 2537) ณ กรุงไคโร ประเทศอียิปต์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นครั้งสุดท้าย¹ เป็นการประชุมครั้งแรกที่หยิบยกประเด็นเรื่อง “ผู้หญิงและสิทธิอนามัยเจริญพันธุ์” มาพิจารณาอย่างจริงจัง ดัง “แผนปฏิบัติการ”² ที่รับรองในที่ประชุม ซึ่งระบุวัตถุประสงค์หลักของโครงการประชากรว่า คือการส่งเสริมสิทธิอนามัยเจริญพันธุ์ของผู้หญิง ดังที่กำหนดนิยามไว้ในย่อหน้า 7.2 ว่า “ผู้หญิงสามารถและมีเสรีภาพในการตัดสินใจได้ด้วยตนเองว่าต้องการมีลูกหรือไม่ จะมีเมื่อใด และจะมีสักกี่คน” ดังนั้น โครงการวางแผนครอบครัวที่ดีจะต้อง “ไม่มีรูปแบบของบริการแบบกึ่งบังคับและหรือการชักจูงใจด้วยวิธีต่างๆ ว่าให้ใช้หรือไม่ให้ใช้วิธีคุมกำเนิด” รวมทั้งหน่วยบริการ “ไม่ควรกำหนดกลุ่มเป้าหมาย หรือโควตาในการให้บริการ” โดยนัยแล้ว สารของโครงการลักษณะนี้ครอบคลุมมิติแนวคิดทั้งด้านสตรีนิยมและสิทธิมนุษยชน นั่นคือ ยุติความพยายามใดๆ ที่จะควบคุมการเจริญพันธุ์ของผู้หญิง (Hodgson & Watkins, 1997, p. 470)

¹ เพราะจนถึงขณะนี้ (พ.ศ. 2564) องค์การสหประชาชาติก็ยังไม่มีการจัดประชุมประชากรโลกครั้งที่ 6 แต่อย่างใด

² แผนปฏิบัตินี้มี 139 ประเทศได้ให้สัตยาบันรับรอง รวมประเทศไทย

จากความเห็นพ้องร่วมกันของโลกในการจัดการจำนวนประชากรข้างต้นหลายประเทศได้ขับเคลื่อนนโยบายควบคุมประชากรตามคตินิยมมัลทัสใหม่ (Neo-Malthusian) ซึ่งกลายเป็นที่มาสำคัญของการก่อเกิดของสถาบันประชากรเกือบทั้งหมดในโลกกำลังพัฒนา รวมถึงสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และสถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย³ ในประเทศไทย

ในระยะแรก สถาบันด้านประชากรเหล่านี้มุ่งศึกษาและส่งเสริมการวิจัยที่เกี่ยวข้องภาวะเจริญพันธุ์ โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา ดังโครงการ “การสำรวจภาวะเจริญพันธุ์ระดับโลก (World Fertility Survey)” รอบแรก (ค.ศ. 1975-1982) ที่มีการสำรวจรวม 62 ประเทศ และในรอบที่สอง (ค.ศ. 1985) สำรวจรวม 74 ประเทศ (Tabutin, 2007, p. 4) เพื่อหวังให้เกิดการควบคุมอัตราเกิดผ่านการวางแผนครอบครัวหรือการคุมกำเนิดแบบสมัยใหม่ ทั้งหมดนี้คือการควบคุมจำนวนประชากรไม่ให้เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วตามนโยบายรัฐบาลของประเทศนั้นๆ ในฐานะที่เป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติที่ได้สมาทานศีลการเร่งลดอัตราเกิดตามมติในที่ประชุม

³ ปัจจุบันคือ วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

1.2 สถาบันประชากรในเวทีโลก

การศึกษาเกี่ยวกับประชากรศาสตร์ก่อตั้งขึ้นในคริสต์ทศวรรษ 1930 แต่สถาบันการศึกษาทางประชากรศาสตร์ก่อกำเนิดครั้งแรกในโลกที่ประเทศสหรัฐอเมริกาเมื่อ ค.ศ. 1945 ต่อมาหลังจากนั้นไม่นานก็มีการก่อตั้งสถาบันทางประชากรขึ้นในหลายประเทศ อย่างไรก็ตาม องค์การสหประชาชาติมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการสถาปนาความรู้ทางประชากรศาสตร์ในโลกกำลังพัฒนา กล่าวคือ ในกลางคริสต์ทศวรรษ 1950 องค์การสหประชาชาติได้เริ่มจัดตั้งศูนย์วิจัยและอบรมทางประชากรระดับภูมิภาคขึ้นในทุกทวีป (ยกเว้นยุโรป และโอเชียเนีย) พร้อมส่งผู้เชี่ยวชาญมาประจำและร่วมมือกับรัฐบาลที่เป็นประเทศที่ตั้งศูนย์ในการพัฒนาบุคลากรในระดับท้องถิ่น ภายใต้การกำกับดูแลของคณะมนตรีทางเศรษฐกิจในภูมิภาคนั้นๆ โดยในทวีปแอฟริกาเน้นการสำรวจเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ผล ขณะที่ทวีปเอเชียเน้นการขับเคลื่อนให้เกิดการจัดทำนโยบายประชากร ในกลุ่มประเทศละตินอเมริกาและหมู่เกาะแคริบเบียนเน้นการอบรมด้านเทคนิคการวิเคราะห์ทางประชากรศาสตร์ การวิจัย และการเผยแพร่ข้อมูล ทั้งนี้ ขอบเขตของโครงการและความลุ่มลึกของงานในแต่ละศูนย์ภูมิภาคขึ้นอยู่กับสถานการณ์ทางการพัฒนาประชากรในพื้นที่แต่ละแห่ง ศูนย์ประชากรที่องค์การสหประชาชาติจัดตั้งขึ้นมี 5 แห่งด้วยกัน คือ⁴ (Menon, 1986, p.139-145)

- (1) International Institute for Population Sciences (IIPS) บอมเบย์ ประเทศอินเดีย (1951)
- (2) Latin American Demographic Center (CELADE) เมืองซานติอาโก ประเทศชิลี (1958)

⁴ ศูนย์ทั้ง 5 แห่งนี้ได้ผลิตผู้เชี่ยวชาญทางประชากรไปประมาณ 2,000 คน

(3) Cairo Demographic Centre กรุงไคโร ประเทศอียิปต์ (1962)

(4) Regional Institute for Population Studies เมืองอักกรา ประเทศกานา

(5) Institut de Recherche Demographique (IFORD) ยาฮอนเด ประเทศแคเมอรูน (1971)

ต่อมาในคริสต์ทศวรรษ 1970 และ 1980 นับเป็นช่วงเวลาที่สาขาวิชานี้ได้รับความสนใจในระดับนานาชาติมากขึ้น วิชาประชากรศาสตร์ได้พัฒนาทั้งในด้านเนื้อหาความรู้ และด้านที่เป็นเครื่องมือเทคนิคการวิเคราะห์และการวิจัยไปอย่างหลากหลายด้วยความก้าวหน้าที่แตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค มีการจัดตั้งสถาบันทางประชากรขึ้นในทุกทวีป (ดูตาราง 1.1) รวมทั้งมีแหล่งทุนสนับสนุนหน่วยงานประชากรเพิ่มมากขึ้น ขณะเดียวกัน ประชากรศาสตร์ได้อาศัยจุดแข็งจากศาสตร์อื่นๆ มาเสริมวิธีการศึกษาด้านประชากร ความก้าวหน้าของวิทยาการคอมพิวเตอร์ได้หนุนเสริมให้มีการใช้คณิตศาสตร์และสถิติศาสตร์แบบเข้มข้นในการศึกษาทางประชากรศาสตร์ การคาดประมาณประชากรทั้งทางตรงและทางอ้อมสามารถทำได้รวดเร็วและแม่นยำยิ่งขึ้น และการศึกษาวิจัยแบบ “ประชากรศาสตร์บริสุทธิ์”⁵ (formal or pure demography) ที่เน้นเรื่องการศึกษาวิเคราะห์ตัวเลขขนาดและโครงสร้างประชากร รวมถึงการกระจายตัวและการเปลี่ยนแปลงประชากรในเชิงปริมาณเป็นหลักและสัมพันธ์กับมิติทางสังคมน้อย ก็มีการพัฒนาโดยนำประชากรศาสตร์ไปเชื่อมโยงกับสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์มากขึ้น ที่เรียกกันว่า “ประชากรศาสตร์สังคม” (social demography) (Tabutin, 2007)

⁵ แปลโดย ปราโมทย์ ประสาทกุล

ตาราง 1.1 จำนวนสถาบันประชากรที่สืบค้นได้จากโลกออนไลน์
เมื่อเดือนกรกฎาคม 2564^ก

ภูมิภาค	จำนวนประเทศ ^ข	จำนวนสถาบันประชากร
อเมริกาเหนือและกลาง	23	40
อเมริกาใต้	12	5
เอเชีย	47	24
ยุโรป	44	50
แอฟริกา	54	10
โอเชียเนีย	14	13
รัฐที่นานาชาติบางส่วนให้การรับรอง*	10	1
รวม	204	143
องค์กรนานาชาติที่ทำงานวิจัยด้านประชากร ^ค	-	13

หมายเหตุ: *ได้แก่ ใต้หวัน ปาเลสไตน์ และไซปรัสเหนือ

ที่มา: ก. เป็นตัวเลขขั้นต่ำที่ผู้เขียนใช้เวลาสำรวจประมาณหนึ่งสัปดาห์ ตัวเลขจริงคาดว่าสูงมากกว่านี้

ข. <https://www.worldometers.info/geography/how-many-countries-are-there-in-the-world/>

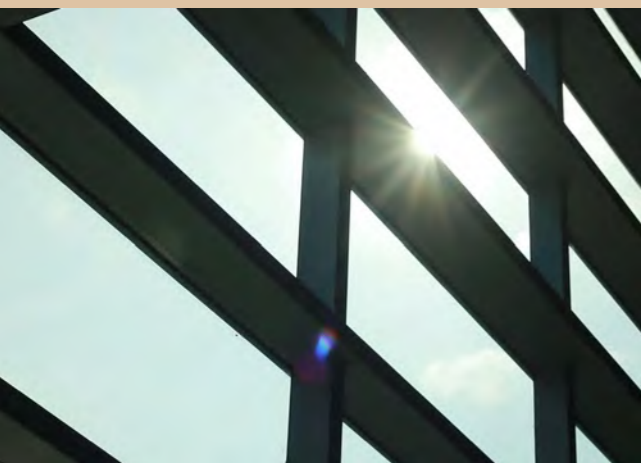
ค. https://guides.libraries.psu.edu/applied_demography/associations; <https://www.berlinerdemografieforum.org/institutions/?lang=en>

นับแต่ปลายคริสต์ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา นักประชากรศาสตร์ได้ขยายขอบเขตการวิจัยไปตามสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ทั้งในระดับชาติและนานาชาติ ตลอดจนความต้องการของแหล่งทุนสนับสนุนการศึกษาและการวิจัย สาขาวิชาประชากรศาสตร์ได้ปรับประเด็นศึกษาไปเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ทางสังคมมากขึ้นอย่างกว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นประชากรกับการพัฒนา (population and development) ความยากจน (population and poverty) นิเวศวิทยา (population and ecology) สุขภาพ (population and health) เพศภาวะ (population and gender) สิทธิมนุษยชน (population and human rights) เรื่องเพศและสิทธิอนามัยเจริญพันธุ์ (population, sexuality and reproductive health) และภาวะสูงวัย (population and gerontology) ตลอดจนเอชไอวี/เอดส์ด้วย สะท้อนได้จากชื่อสถาบันทางประชากรแต่ละแห่งที่มีความหลากหลายมาก (ดูตาราง 1.2) และชื่อโครงการผลิตบัณฑิตระดับปริญญาโท-เอก ที่นำมาสู่การเรียนการสอนในสาขาเฉพาะเจาะจงมากขึ้น ดังการปรับตัวของสถาบันวิจัยประชากรและสังคมเอง ที่ปรับเปลี่ยนชื่อหลักสูตรภาษาไทยจากปริญญาโทสาขาวิชาประชากรศาสตร์

เป็นสาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม เมื่อ พ.ศ. 2526 และปรับชื่อปริญญาโทหลักสูตรนานาชาติสาขาวิชาประชากรและอนามัยเจริญพันธุ์ ที่เปิดเมื่อ พ.ศ. 2531 เป็นหลักสูตรนานาชาติสาขาวิชาประชากร อนามัยเจริญพันธุ์ ผู้ติดเชื่อเอชไอวีและเอดส์ เมื่อ พ.ศ. 2539 (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2539)

ตาราง 1.2 ตัวอย่างชื่อสถาบันทางประชากรที่สัมพันธ์กับมิติทางสังคม และพันธกิจหลัก

ประเทศ (ปีที่ตั้ง)	ชื่อสถาบันและเว็บไซต์	สังกัดและพันธกิจหลัก
อิตาลี (ไม่ปรากฏ)	<ul style="list-style-type: none"> - สถาบันวิจัยประชากรและนโยบายศึกษา (Institute for Research on Population and Social Policies) - https://www.irpps.cnr.it/en/about-us/ 	<ul style="list-style-type: none"> - สถาบันวิจัยแห่งชาติ - เป็นสถาบันสหสาขาที่วิจัยเกี่ยวกับประชากร การย้ายถิ่น และระบบสวัสดิการ
สหรัฐอเมริกา (ค.ศ. 1947)	<ul style="list-style-type: none"> - ศูนย์วิจัยประชากรและนิเวศวิทยา (Center for Studies in Demography and Ecology) - https://csde.washington.edu/ 	<ul style="list-style-type: none"> - มหาวิทยาลัยวอชิงตัน - วิจัยและสอนการพัฒนาวิธีการวัดทางประชากรแนวใหม่ และความรู้พลวัตประชากรขั้นสูง และสร้างข้อมูลและหลักฐานใหม่เพื่อสนับสนุนการศึกษาทางประชากรวิทยา
สหรัฐอเมริกา (ค.ศ. 1994)	<ul style="list-style-type: none"> - ศูนย์วิจัยประชากรสูงวัย (The Population Aging Research Center) - https://parc.pop.upenn.edu/about-parc 	<ul style="list-style-type: none"> - มหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย - วิจัยประชากรและมิติเศรษฐกิจของผู้สูงวัย รวมถึงกลุ่มประชากรที่หลากหลายและกลุ่มชายขอบทั้งในประเทศและนานาชาติ

ประเทศ (ปีที่ตั้ง)	ชื่อสถาบันและเว็บไซต์	สังกัดและพันธกิจหลัก
ไทย (ค.ศ. 1974)	<ul style="list-style-type: none"> - สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล (Institute for Population and Social Research) - https://ipsr.mahidol.ac.th/ 	<ul style="list-style-type: none"> - วิจัยปฏิบัติการและหลักวิชาการด้านประชากร เศรษฐกิจ สังคม และการวางแผนครอบครัว - ในส่วนที่สัมพันธ์กับทางการแพทย์ และการสาธารณสุข - สอนในระดับบัณฑิตศึกษา
ไต้หวัน (ค.ศ. 1974)	<ul style="list-style-type: none"> - ศูนย์วิจัยประชากรและเพศภาวะศึกษา (Center for Population and Gender Studies) - http://www.psc.ntu.edu.tw/eng/01about/a01.html 	<ul style="list-style-type: none"> - มหาวิทยาลัยแห่งชาติไต้หวัน - วิจัยเรื่องประชากรและประเด็นผู้หญิงรอบด้าน ได้แก่ ปัญหาการดำรงชีวิต การพัฒนาเมือง-ชนบทกับการเปลี่ยนแปลงทางประชากร การย้ายถิ่นและการพัฒนาภูมิภาค ประชากรสูงวัย กำลังแรงงานและการศึกษา แรงงานข้ามชาติ ผู้หญิงกับการรักษาพยาบาล และการใช้ชีวิตอยู่ในชนบทใหม่ ฯลฯ
ญี่ปุ่น (ค.ศ. 1996)	<ul style="list-style-type: none"> - สถาบันแห่งชาติเพื่อการวิจัยประชากรและความมั่นคงทางสังคม (The National Institute of Population and Social Security Research) - http://www.ipss.go.jp/pr-ad/e/eng/index.html 	<ul style="list-style-type: none"> - กระทรวงสาธารณสุข แรงงาน และสวัสดิการ - วิจัยประชากรและแนวโน้มครัวเรือน นโยบายระบบความมั่นคงทางสังคมทั้งในประเทศและต่างประเทศ

ประเทศ (ปีที่ตั้ง)	ชื่อสถาบันและเว็บไซต์	สังกัดและพันธกิจหลัก
ออสเตรเลีย (ค.ศ. 2001)	<ul style="list-style-type: none"> - วิทยาลัยประชากรและสุขภาพโลก (School of Population and Global Health) - https://mspgh.unimelb.edu.au/about/head-of-school 	<ul style="list-style-type: none"> - มหาวิทยาลัยเมลเบิร์น - เน้นสร้างเสริมศักยภาพและบริการที่ตอบสนองต่อความต้องการด้านสุขภาพ การพัฒนาคุณภาพชีวิต และความเป็นธรรมในสังคม ผ่านการวิจัยและการเรียนการสอน
นิวซีแลนด์ (ค.ศ. 2010)	<ul style="list-style-type: none"> - สถาบันวิจัยประชากรและเศรษฐกิจแห่งชาติ (National Institute of Demographic and Economic Analysis) - https://www.waikato.ac.nz/nidea/about-us 	<ul style="list-style-type: none"> - มหาวิทยาลัยไวคาโต - วิจัยเพื่อเสนอทางเลือกและการโต้ตอบต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างประชากร สังคม และเศรษฐกิจที่จะส่งผลกระทบต่ออนาคตของประเทศ
สิงคโปร์ (ค.ศ. 2015)	<ul style="list-style-type: none"> - ศูนย์วิจัยครอบครัวและประชากร (The Centre for Family and Population Research) - https://fass.nus.edu.sg/cfpr/about-us/milestones/ 	<ul style="list-style-type: none"> - มหาวิทยาลัยแห่งชาติสิงคโปร์ - เน้นการวิจัยเชิงประจักษ์ด้านครอบครัวและประชากรในทุกช่วงชีวิต เพื่อชุมชนและการพัฒนานโยบายทั้งในระดับชาติและนานาชาติ

1.3 การก่อตั้งสถาบันวิจัยประชากรและสังคม

ใน “*ปัจฉิมลิขิต*” ของหนังสือชื่อ “*ประชากรไทย อดีต-ปัจจุบัน-อนาคต*” เอกสารวิชาการฉบับสุดท้ายที่เขียนโดย ศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ เลี้ยวประไพ ผู้อำนวยการคนแรกของสถาบัน⁶ ได้ให้ภาพการก่อตั้งและเปลี่ยนผ่านจาก “*ศูนย์วิจัยประชากรและสังคม*” เมื่อ พ.ศ. 2509 มาเป็น “*สถาบันวิจัยประชากรและสังคม*” ใน พ.ศ. 2514 ว่า สถาบันทางประชากรเกิดจากความพยายามของประเทศมหาอำนาจอันดับหนึ่งของโลก หรือสหรัฐอเมริกา ที่เกรงว่าหากจำนวนประชากรในประเทศโลกที่สามเติบโตขึ้นด้วยอัตราเพิ่มที่สูงแล้ว การให้ความช่วยเหลือประเทศเหล่านี้ จะสิ้นเปลืองทรัพยากรมากกว่าการกระตุ้นให้เกิดโครงการวางแผนครอบครัวในประเทศ ด้อยพัฒนาเพื่อลดอัตราเพิ่มประชากรให้ต่ำลง รัฐบาลสหรัฐอเมริกาในสมัยนั้นจึงผลักดันผ่านองค์การระหว่างประเทศ ได้แก่ องค์การสหประชาชาติ องค์การอนามัยโลก ธนาคารโลก ตลอดจนองค์การเอกชนระหว่างประเทศ ที่สำคัญคือ สภาประชากร (Population Council) ที่จัดตั้งขึ้นโดยมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ให้สนับสนุนการจัดตั้งสถาบันวิชาการทางประชากรขึ้นมา เพื่อเป็นฐานในการดำเนินงานวิจัยและผลิตบุคลากรทางประชากรศาสตร์ (บุญเลิศ เลี้ยวประไพ, 2557, น. 47-57)

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนั้น ประเทศไทยเป็นหนึ่งในประเทศกำลังพัฒนาที่ต้องการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รัฐบาลจึงได้เชิญคณะสำรวจทางเศรษฐกิจของธนาคารโลกให้เข้ามาทำวิจัย (กรกฎาคม 2500-มิถุนายน 2501) คณะผู้เชี่ยวชาญได้ส่งผลการศึกษารวบรวมเรื่อง “*โครงการพัฒนาของรัฐสำหรับประเทศไทย พ.ศ. 2501*” ต่อรัฐบาล หนึ่งในข้อเสนอของรายงานฉบับนี้คือ เสนอให้การวางแผนครอบครัวเป็นองค์ประกอบหนึ่งของกลยุทธ์การพัฒนาเศรษฐกิจ เนื่องจากจำนวน

⁶ ศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ เลี้ยวประไพ ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2560

ประชากรที่เพิ่มในอัตราสูงทำให้เกิดปัญหานานัปการ และจะส่งผลกระทบต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในอนาคตอันใกล้ (นิพนธ์ เทพวัลย์, 2557, น. 6) ขณะเดียวกัน รัฐบาลได้ให้สภาวิจัยแห่งชาติจัดประชุมระดับชาติเรื่องประชากรประเทศไทยรวม 3 ครั้ง ใน พ.ศ. 2505, 2508, และ 2511 โดยแพทย์และนักวิชาการที่สนใจปัญหาการเพิ่มประชากรได้ร่วมกันผลักดันแนวคิดที่จะให้มีโครงการวางแผนครอบครัวขึ้น (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2533, น. 253-293) หนึ่งในผลสืบเนื่องต่อมาก็คือ คณะรัฐมนตรีมีมติให้ประกาศนโยบายประชากรของประเทศไทยเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2513 โดยระบุว่า “*รัฐบาลมีนโยบายสนับสนุนการวางแผนครอบครัวโดยสมัครใจ เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ อันเนื่องมาจากการเพิ่มประชากรที่สูงมาก ซึ่งเป็นอุปสรรคที่สำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ*” นี่จึงเป็นที่มาของการกำหนดให้มีโครงการวางแผนครอบครัวแห่งชาติในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) (บุญเลิศ เลี้ยวประไพ, 2557) รวมถึงการจัดตั้งคณะกรรมการวางแผนครอบครัวแห่งชาติขึ้นในเวลาต่อมา

บุญเลิศ เลี้ยวประไพ (2557) ให้ข้อมูลที่น่าสนใจว่า ในการประชุมเรื่อง ประชากรฯ ครั้งที่ 2 มีผู้แทนของมูลนิธิฟอร์ดประจำอินเดีย คือ Dr. Moye W. Freymann ซึ่งต่อมาดำรงตำแหน่งเป็นผู้อำนวยการคนแรกของ Carolina Population Center (CPC) จาก University of North Carolina at Chapel Hill เข้าร่วมประชุมด้วย และได้พบหารือกับศาสตราจารย์ นายแพทย์จรัส ยามะรัต คณบดีคณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลในขณะนั้น Dr.Freymann เสนอให้ความช่วยเหลือจัดตั้ง “ศูนย์วิจัยประชากรและสังคม” ขึ้นโดยได้รับอนุมัติจาก คณะรัฐมนตรีในปีถัดมา (12 มิถุนายน พ.ศ. 2509) แต่ศูนย์วิจัยฯ มิได้มีฐานะเป็น หน่วยงานในระบบราชการจึงไม่ได้รับการจัดสรรตำแหน่งบุคลากรและงบประมาณ ประจำปี เงินที่ใช้ในการบริหารจัดการศูนย์วิจัยฯ ได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิร็อกกี เฟลเลอร์ (The Rockefeller Foundation) ที่ให้ผ่าน CPC ใน 3 ปีแรกจำนวน 4 ล้านบาท และในช่วงเวลา 8 ปี (พ.ศ. 2510-2518) CPC ได้ส่งผู้เชี่ยวชาญประจำ ที่ศูนย์วิจัยนี้รวม 4 คน หลังจากศาสตราจารย์ นายแพทย์จรัส ยามะรัต พ้นตำแหน่ง คณบดีคณะสาธารณสุขศาสตร์ ใน พ.ศ. 2514 ผู้แทน CPC 2 คนสุดท้ายต้องรับภาระ งานของศูนย์วิจัยทั้งทางวิชาการบริหารและธุรการ นอกจากให้ทุนสนับสนุนการทำวิจัย และการบริหารในช่วงที่สถาบันฯ ยังไม่ได้รับเงินงบประมาณแผ่นดินแล้ว มูลนิธิร็อกกี เฟลเลอร์ยังให้ทุนอุดหนุนบัณฑิตไทย 4 คน (เป็นผู้ชายทั้งหมด) ทั้งสี่คนออกเดินทางไป สหรัฐอเมริกาในปีเดียวกันคือเมื่อ พ.ศ. 2514 เพื่อไปศึกษาต่อระดับปริญญาเอก ในสาขาสังคมวิทยาเน้นประชากรศาสตร์และสาธารณสุขศาสตร์ด้วย⁷

⁷ ทั้งสี่คนได้กลับมาทำงานที่สถาบันฯ และสองในสี่คนนี้ได้เป็นผู้อำนวยการสถาบันฯ คนที่ 2 (ศาสตราจารย์ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล) และ 3 (ศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์) ดำรงตำแหน่งคนละ 2 วาระ (รวม 8 ปี) อีก 2 คนคืออาจารย์ชัยยุทธ บุญญานิตย์ และ ดร.พรชัย บุษยาสกุล ทำงานที่สถาบันฯ ระยะเวลาหนึ่งแล้วลาออกไปทำงานอื่น ที่จริงแล้วในช่วงที่ยังเป็นศูนย์วิจัย ประชากรและสังคมนั้น CPC ได้ให้ทุนอาจารย์จากคณะสาธารณสุขศาสตร์จำนวนหนึ่งไปศึกษาต่อ

ต่อมา ศาสตราจารย์ นายแพทย์ชัชวาลย์ โสถานนท์ อธิการบดีมหาวิทยาลัย มหิดลขณะนั้น ได้ตั้งคณะทำงานจัดตั้งคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และ สถาบันวิจัยประชากรและสังคมขึ้น โดยมีคณะทำงานที่มีไข่มแพทย์ 2 คนคือ ดร.วิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ ผู้อำนวยการสถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะนั้น และ ดร.บุญเลิศ เลี้ยวประไพ รักษาการผู้อำนวยการกองสำรวจเศรษฐกิจ สำนักงานสถิติแห่งชาติ แม้สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจะเห็นด้วย กับการจัดตั้งสถาบันฯ แต่สภาพการศึกษาได้ตั้งข้อสงสัยว่าประเทศไทยมีสถาบัน ประชากรศาสตร์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยแล้ว ทำไมจึงต้องตั้งสถาบันประชากรขึ้นอีก หนึ่งแห่งด้วย ดร.วิศิษฐ์ได้ให้เหตุผลสนับสนุนการจัดตั้งว่า “สถาบันประชากรศาสตร์ เน้นการวิจัยประชากรศาสตร์พื้นฐาน ส่วนสถาบันวิจัยประชากรและสังคมเน้นการวิจัย ประชากรศาสตร์ประยุกต์” จึงไม่ซ้ำซ้อนกัน แต่จะสนับสนุนซึ่งกันและกัน การจัดตั้ง สถาบันฯ จึงเกิดขึ้นได้ อย่างไรก็ตาม กว่าสถาบันฯ จะได้รับงบประมาณแผ่นดินก็อีก 3 ปีถัดมา (พ.ศ. 2517) ด้วยเงินเพียง 4.9 ล้านบาท เพื่อบรรจุอาจารย์ 2 คน เจ้าหน้าที่ ธุรการ 1 คน และลูกจ้างประจำ 4 คน (บุญเลิศ เลี้ยวประไพ, 2557, น. 48-53)

หากมองในมิติรัฐศาสตร์แล้ว การสร้างสถาบันและผลิตบุคลากรเป็นหนึ่งในหลาย กลยุทธ์ที่ใช้เพื่อผลักดันนโยบายควบคุมอัตราเกิดในประเทศไทย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2507-2508 โดยกลุ่มแนวร่วมที่เห็นด้วยกับนโยบายนี้ ด้วยการ สนับสนุนทุนจากสภาประชากรแห่งสหรัฐอเมริกา ผลักดันให้มีการจัดตั้งศูนย์วางแผน ครอบครัวได้สำเร็จในคณะแพทยศาสตร์ โรงพยาบาลมหาวิทยาลัย 4 แห่ง คือ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล คณะแพทยศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี มหาวิทยาลัย มหิดล คณะแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และคณะแพทยศาสตร์

ทางประชากรและสาธารณสุข แต่อาจารย์เหล่านั้นเมื่อกลับมาแล้วก็กลับไปทำงานในภาควิชาตนเอง ไม่มีใครต้องการมาประจำที่ศูนย์วิจัยฯ (บุญเลิศ เลี้ยวประไพ, 8 ตุลาคม 2556, สัมภาษณ์)

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ต่อมาใน พ.ศ. 2509 ได้สนับสนุนการก่อตั้งสถาบันด้านประชากร 2 แห่ง คือที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและที่มหาวิทยาลัยมหิดล นอกจากนี้ สภาพราชการยังสนับสนุนให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติจัดตั้งฝ่ายประชากรขึ้นในกองวางแผนกำลังคน⁸ ทั้งหมดนี้เพื่อให้ร่วมทำงานสนับสนุนการลดอัตราเพิ่มประชากรในประเทศไทย ในด้านการผลิตบุคลากรนั้น ในช่วง พ.ศ. 2502-2513 มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ให้ทุนผ่านสภาประชากรสนับสนุนส่งคนไปเรียนที่ประเทศสหรัฐอเมริกา รวม 21 คน⁹ และในช่วงสิงหาคม 2509-สิงหาคม 2510 ได้ให้ทุนสนับสนุนแก่กระทรวงสาธารณสุข จัดอบรมแพทย์และพยาบาลรวม 90 คน ในเรื่องเกี่ยวกับการคุมกำเนิดสมัยใหม่ (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2533, น. 286-293)

⁸ ปัจจุบัน (พ.ศ. 2564) ปรับชื่อเป็น “กองยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบสุขภาพและสังคม”
⁹ ดร.บุญเลิศ เลี้ยวประไพ ผู้อำนวยการคนแรกของสถาบันฯ เป็นหนึ่งในผู้รับทุนในกลุ่มนี้

อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของผู้บริหารคนแรกมองว่า การก่อเกิดสถาบันฯ เป็นทั้ง “เรื่องจำเป็นและบังเอิญ” ที่ว่าจำเป็นนั้นเนื่องจากการตั้งเพื่อ “ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ และผลกระทบจากขนาดครอบครัวที่เป็นผลของอัตราเพิ่มประชากรและสภาพเศรษฐกิจที่เป็นอยู่” และที่ว่าบังเอิญเพราะเป็นจังหวะที่มหาวิทยาลัยขอพระราชทานนามสมเด็จพระบรมราชชนกมาเป็นชื่อมหาวิทยาลัยมหิดล แทนชื่อเดิมคือมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ ทำให้ต้องมีการเรียนการสอนครอบคลุมหลากหลายสาขา ทั้งในด้านวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ ไม่จำกัดเพียงการเรียนการสอนเฉพาะสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์การแพทย์เท่านั้น ในช่วงเวลาเดียวกันนี้เองได้มีการจัดตั้งคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ขึ้น ใน พ.ศ. 2512 คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยในยุคนั้นจึงเกิดความคิดที่จะทำให้อาจารย์วิจัยเป็นส่วนราชการมีสถานะเทียบเท่าคณะหนึ่งในมหาวิทยาลัยมหิดลด้วย (บุญเลิศ เลี้ยวประไพ, 2539, น. 8-11)

1.4 เมื่อสถาบันวิจัยประชากรและสังคมลงหลักปักฐาน

ในเชิงกฎหมายและกายภาพ “ศูนย์วิจัยประชากรและสังคม” ที่ตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2509 จึงได้รับการยกระดับเป็น “สถาบันวิจัยประชากรและสังคม” อย่างเป็นทางการ เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง การจัดตั้งสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2514) เป็นส่วนราชการหนึ่งในมหาวิทยาลัยมหิดล มีฐานะเทียบเท่าคณะ และมีเป้าหมายตั้งแต่เริ่มก่อตั้งคือ “ทำวิจัยเกี่ยวกับการปฏิบัติการและหลักวิชาการด้านประชากร เศรษฐกิจ สังคม และการวางแผนครอบครัวในส่วนที่สัมพันธ์กับทางการแพทย์และการสาธารณสุข” และ “มีหน้าที่บริการสอนและฝึกอบรม รวมทั้งเป็นศูนย์อ้างอิงข้อมูลทางประชากร” เริ่มต้นจากการใช้พื้นที่ประมาณ 150 ตารางเมตร ชั้น 1 อาคาร 3 ของคณะสาธารณสุข

ศาสตร์ พญาไท เป็นที่ดำเนินงานชั่วคราวรวมระยะเวลา 12 ปี ต่อมาเมื่อมหาวิทยาลัยมหิดลได้ขยายพื้นที่ทำการของหลายส่วนงานไปที่ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม สถาบันฯ เป็นหนึ่งในส่วนงานทางด้านสังคมศาสตร์ที่ย้ายมาที่ศาลายาด้วย เมื่อวันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2526 ทำให้สถาบันฯ มีพื้นที่การดำเนินงานเพิ่มเป็นประมาณ 3,000 ตารางเมตร สอดคล้องกับงานที่ขยายไปและกำลังคนที่เพิ่มมากขึ้น

รูป 1.1 ที่ทำการของสถาบันฯ ณ อาคาร 3 คณะสาธารณสุขศาสตร์ พญาไท

รูป 1.2 ที่ทำการของสถาบันฯ ณ อาคารสังคมศาสตร์ ศาลายา

อย่างไรก็ตาม ตลอดช่วงเวลาเกือบ 30 ปีในการดำเนินงาน ณ อาคารแห่งนี้ พันธกิจของสถาบันฯ ได้ขยายตัวเติบโตเพิ่มปริมาณมากขึ้นอย่างก้าวกระโดด ทั้งงานวิจัย การเรียนการสอน การอบรมระยะสั้น การบริการวิชาการ และจำนวนบุคลากรผู้ร่วมงานทุกฝ่าย จนพื้นที่เก่าไม่สามารถรองรับได้อีกต่อไป แม้สถาบันฯ ได้พยายามต่อเติมขยายพื้นที่ตลอดเวลาก็ตาม ใน พ.ศ. 2551 มหาวิทยาลัยมหิดลจึงอนุมัติพื้นที่ในมหาวิทยาลัยเพื่อก่อสร้างอาคารของสถาบันฯ ขึ้น และย้ายที่ทำการเข้าอาคารใหม่แห่งนี้ในวาระครบรอบ 40 ปี เมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2554 “อาคารประชาสังคมอุดมพัฒน์” จึงเป็นสำนักงานถาวรของ “สถาบันวิจัยประชากรและสังคม” ในปัจจุบัน มีพื้นที่ใช้สอยรวมประมาณ 11,000 ตารางเมตร

รูป 1.3 อาคารประชาสังคมอุดมพัฒน์ ของสถาบันฯ

“

เรื่องสร้างตึก ได้ความคิดมาจากอาจารย์อภิชาติ (จำรัสฤทธิ์รักษ์) ที่บอกว่า “ผมพยายามของบประมาณมหาวิทยาลัยเพื่อสร้างตึกตั้งหลายหนแล้ว ไม่เคยได้เลย ก็อยากจะฝากไว้” รวมถึงผู้อำนวยการท่านก่อนๆ อาจารย์เบญจา (ยอดดำเนิน - แอ็ดติ๊ก) ด้วย มอบมาว่าเป็นภารกิจที่เราจะต้องทำให้สำเร็จ ก็ตั้งเป้าไว้ว่าภายในช่วงที่เป็นผู้อำนวยการนี้ อันนี้เป็นภารกิจอันหนึ่งที่จะต้องขอของงบประมาณมหาวิทยาลัยให้ได้...

สถาบันเราสร้างผลงานเยอะแยะ เป็นที่ชื่นชม แต่มหาวิทยาลัยไม่เคย support อะไร ที่ทางเราก็แคบมากจริงๆ เราก็ต่อเติมโน่นนี่เพื่อใช้พื้นที่ให้เต็มที่สุด เราเป็นสถาบันเล็ก โอกาสที่จะได้งบประมาณก่อสร้างมันยากมาก ๆ ยังไม่ได้ตึกก็เลยขอที่มาก่อน มหาวิทยาลัยเขาแบ่งโซนที่ดินไว้ก่อนสร้าง ตอนนั้นพื้นที่นี้ตรงกลางเป็นแอ่งน้ำ ต้นไม้รกมาก เงื่อนไขของมหาวิทยาลัยคือต้องคงแอ่งน้ำไว้ ห้ามถม ปีแรกก็ได้ที่มา ไม่ได้งบประมาณ ปีที่สองขออีก ก็ไม่ได้อีก ก็คิดว่าขอไปเรื่อยๆ ให้มันรู้ว่าขอทุกปีแล้วปฏิเสธเราทุกปี เราก็คุยกับสำนักงบประมาณเองเลย พอปีที่สามก็สำเร็จ เขาจัดสรรงบประมาณให้...

เงื่อนไขหนึ่งที่ทางสำนักฯ สร้างไว้กับทุกคณะในมหาวิทยาลัยคือ ถ้าเป็นงบก่อสร้าง คณะจะต้องสมทบด้วย เราก็บอกว่าเราเป็นสถาบันเล็ก ขอไม่สมทบ ทำการเงินของเราไปให้เขาดู บอกเขาว่าเราใช้เวลา 30-40 ปี กว่าจะได้มาด้วยความยากลำบาก ถึงแม้เราจะสร้างตึกได้ มันจะต้องมีค่าตกแต่ง ค่าอื่นๆ ซึ่งงบประมาณอาจจะไม่ให้เรา เราก็ต้องเก็บเอาไว้สำหรับตรงนั้น ถือว่าเป็น contribution สุดท้ายเขาก็ยอม ไม่ต้องจ่ายเงินสมทบ ถือเป็น exceptional case ที่เขาไม่เคยยอมให้การก่อสร้างไหนที่ไม่ต้องมีเงินสมทบเลย ก็เลยได้งบประมาณมาเต็ม 100% ไม่ต้องใช้เงินรายได้ไปสมทบเลย

”

(ชื่นฤทัย กาญจนะจิตรา, 13 กันยายน 2556)

อนึ่ง ในช่วงพ.ศ. 2543-2547 สถาบันฯ ได้รับทุนสนับสนุนจาก The Wellcome Trust แห่งสหราชอาณาจักร ดำเนินงานวิจัย “โครงการกาญจนบุรี” เพื่อศึกษา การเปลี่ยนแปลงประชากรจังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม รวมถึงผลกระทบของการดำเนินการกิจกรรมต่างๆ ของทั้งภาครัฐและเอกชนที่มีต่อชุมชน และเพื่อสร้างฐานข้อมูลทางประชากร เศรษฐกิจ และสังคมของกาญจนบุรี ตลอดจนทำการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อยกระดับคุณภาพ ชีวิตของประชากรด้วย (วรชัย ทองไทย, 2544) สถาบันฯ จึงได้สร้างอาคารขึ้นเพื่อให้ เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติงานวิจัย การเรียนการสอน และเป็นสถานที่ฝึกอบรมให้กับ ชุมชนของประชากรในพื้นที่ศึกษา รวมทั้งรองรับกิจกรรมต่างๆ ของสถาบันฯ ในนาม “ศูนย์วิจัยประชากรและสังคมกาญจนบุรี” ซึ่งนับเป็นส่วนงานหนึ่งของมหาวิทยาลัย มหิดล อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรีด้วย

รูป 1.4 ศูนย์วิจัยประชากรและสังคมกาญจนบุรี

1.5 สรุปและข้อสังเกต

ท่ามกลางการสถาปนาสถาบันวิชาการเพื่อสร้างความรู้ด้านต่างๆ ให้กับสังคม ไทยในช่วงทศวรรษ 2500 นั้น ขณะที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีสถาบันประชากรศาสตร์ และสถาบันวิจัยสังคมที่ต่างเป็นเอกเทศจากกันชัดเจน มหาวิทยาลัยมหิดลมีสถาบันวิจัย ประชากรและสังคม ที่ดูเหมือนจะตั้งใจให้เป็นสถาบันวิจัยที่เชื่อมโยงประชากรและสังคม เข้าด้วยกัน นับแต่แรกตั้ง “ประชากรฯ ม.มหิดล” ก็ได้ชื่อว่าเป็นสถาบันวิชาการด้าน ประชากรที่ศึกษาวิจัยประเด็นด้านประชากรอย่างสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ทางสังคม มาโดยตลอด ดังที่อดีตรัฐมนตรีว่าการสาธารณสุขท่านที่จบการศึกษาทางสังคมวิทยาที่เน้น ด้านประชากรศาสตร์¹⁰ อธิบายว่า

“

ตอนนั้นก่อนที่ผมจะไปต่างประเทศ เขาก็ส่งคนไปเรียน เขาไม่ได้ต้องการ ให้คนไปเรียนด้านประชากรนะ เขาต้องการให้ไปเรียนวิชาต่างๆ เพื่อ ที่จะมาทำงานทางด้านประชากร...เราเป็น applied แล้วก็ไปเป็นพวก interdisciplinary ที่ไปจับเรื่องประชากร

”

(ปราโมทย์ ประสาทกุล, 13 กันยายน 2556)

¹⁰ ทั้งนี้ ขณะที่ยังศึกษาอยู่ ปราโมทย์ ประสาทกุล ได้เข้าร่วมในโครงการประชกรนานาชาติ (International Population Program - IPP) ของมหาวิทยาลัยคอร์เนลด้วย

“ เราวิจัยประชากรจาก mission ของการก่อตั้งสถาบันฯ มาตั้งแต่ต้น เราก็ต้องวิจัยทางสังคมบนรากฐานของปัญหาประชากรด้วย ”

(อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์, 2 มีนาคม 2559)

ขณะที่ศาสตราจารย์ ดร.เบญจา ยอดดำเนิน - แอ็ดติ๊กซ์ อดีตผู้อำนวยการคนที่ 4 ที่จบการศึกษาทางมานุษยวิทยา ให้ความเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชากรและสังคมของสถาบันฯ ไว้ว่า

“ วิจัยเป็นร่มของสถาบันฯ มีประชากรเป็นแกน แต่ไม่ได้หมายความว่าสังคมจะเป็นรอง สังคมเป็นตัวขยายปรากฏการณ์ทางด้านประชากร แต่มันต้องเชื่อมกันได้ ไม่ใช่ประชากรโดดๆ โดยที่ไม่มีสถานการณ์ทางสังคมมาอธิบาย ไม่เช่นนั้นคนก็จะเอาไปใช้ไม่ได้ หรือใช้ได้ในกรอบที่เล็กกว่าแคบกว่า ”

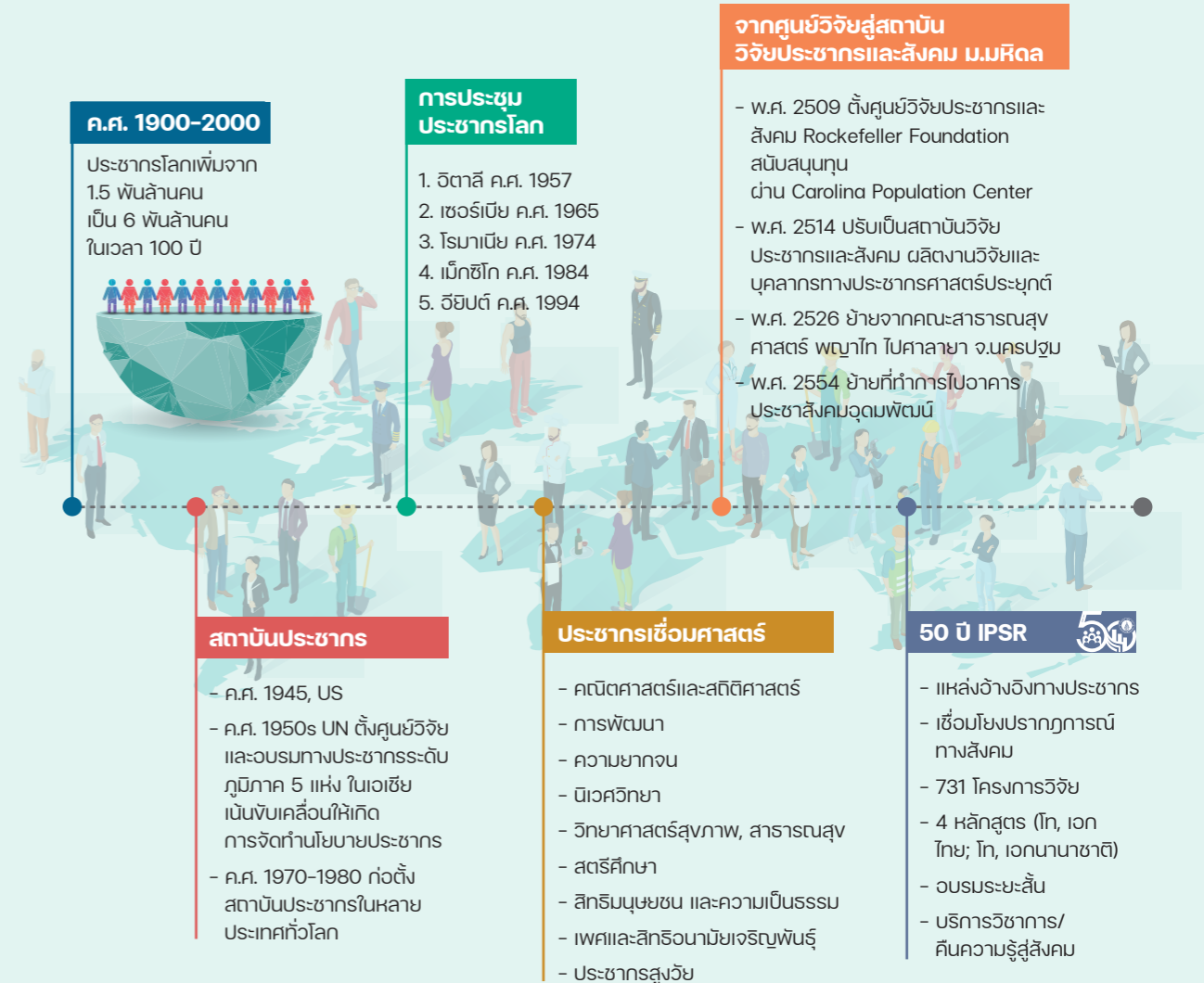
(เบญจา ยอดดำเนิน - แอ็ดติ๊กซ์, 1 มีนาคม 2559, สัมภาษณ์, เน้นโดยผู้เขียน)

กล่าวสรุปได้ว่า สถาบันวิจัยประชากรและสังคมเป็นสถาบันวิจัยที่ทำงานเกี่ยวกับประชากรศาสตร์เชิงประยุกต์ เชื่อมโยงงานวิจัย การเรียนการสอนกับมิติต่างๆ ทางสังคม โดยเฉพาะมิติทางสุขภาพมาตั้งแต่แรกเริ่ม และเมื่อมาถึงเดือนพฤศจิกายน 2564 สถาบันฯ ก็ลงหลักปักฐานมีชีวิตเติบโตผ่านเวลาครึ่งศตวรรษ ได้ทำงานวิจัยจัดการเรียนการสอน จัดอบรม และงานบริการวิชาการ ตลอดจนงานทำนุบำรุง ศิลปวัฒนธรรมมาอย่างต่อเนื่อง ด้วยบุคลากรทำงานประจำในขณะนี้มากกว่า 100 ชีวิต ดำเนินงานวิจัยในรอบครึ่งศตวรรษกว่า 730 โครงการ จัดหลักสูตรบัณฑิตศึกษาปริญญาโทและเอก (ภาษาไทยและภาษาอังกฤษ) รวม 4 หลักสูตรในปัจจุบัน จัดอบรมระยะสั้นทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษเฉลี่ยรวมปีละมากกว่า 10 ครั้ง จัดกิจกรรมคืนความรู้สู่สังคมเป็นประจำหลายช่องทาง มีเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการกับหน่วยงานทั้งภายในประเทศและมหาวิทยาลัยต่างประเทศ ตลอดจนองค์กรนานาชาติมาอย่างต่อเนื่อง ตีพิมพ์ตำรา รายงานวิจัย จัดหมายข่าว วารสารภาษาอังกฤษ บทความตีพิมพ์ในวารสารระดับชาติและนานาชาติ รวมถึงบทความนำเสนอในเวทีในประเทศและต่างประเทศจำนวนมาก ข้อมูลและเอกสารเหล่านี้ส่วนใหญ่สามารถดาวน์โหลดได้จากเว็บไซต์ของสถาบันฯ ซึ่งเป็นพื้นที่ออนไลน์ที่นำเสนอกิจกรรมของสถาบันฯ อย่างเป็นปัจจุบันเสมอ

รายละเอียดต่างๆ ที่กล่าวมาไว้ข้างต้นนี้จะนำเสนอในบทถัดจากนี้ไป...

ค้นคว้าศึกษาประชากรกับสังคม

2

'คน'

ของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม

กฤษฎา อาชนิจกุล กุลภา วจนสาระ และวรรณิ หุตะแพทย์

บุคลากรของส่วนงานในมหาวิทยาลัยในประเทศไทยนั้น โดยทั่วไปจำแนกออกได้เป็นสองสายคือ สายวิชาการ (อาจารย์และนักวิจัย) และสายสนับสนุน ทั้งสองสายต่างมีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนภารกิจหลักของทุกส่วนงานในมหาวิทยาลัย ภารกิจหลักของสายวิชาการคือการวิจัย สร้างองค์ความรู้ จัดการเรียนการสอน ผลิตบัณฑิตที่รับผิดชอบต่อสังคม และบริการวิชาการ เพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สังคม รวมถึงอาจมีส่วนร่วมในการทำนุบำรุงศิลปะและวัฒนธรรมด้วยไม่มากนักน้อย ขณะที่ภารกิจหลักของสายสนับสนุนคือสนับสนุนการดำเนินงานของสายวิชาการให้บรรลุเป้าหมายของหน่วยงานและมหาวิทยาลัย รับผิดชอบต่องาน

ด้านธุรการ ด้านงบประมาณ ด้านโสตทัศนูปกรณ์ ด้านเทคโนโลยีและสารสนเทศ ด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม และร่วมวางแผนการปฏิบัติงานในอนาคตให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามยุทธศาสตร์ที่หน่วยงานกำหนด พร้อมทั้งร่วมเสนอแนะแนวทางการตัดสินใจให้แก่ฝ่ายบริหาร ซึ่งฝ่ายสนับสนุนจะมีความแม่นยำและชำนาญเรื่องกฎ ระเบียบ และแนวทางการปฏิบัติต่างๆ

2.1 การเติบโตในเชิงจำนวนของบุคลากรสถาบันฯ: จากศูนย์สู่ร้อย

น่าสนใจว่าใน พ.ศ. 2514 ซึ่งเป็นปีแรกที่ศูนย์วิจัยประชากรและสังคมยกระดับเป็นสถาบันวิจัยประชากรและสังคมอย่างเป็นทางการนั้น สถาบันฯ ไม่มีบุคลากรของตนเอง แม้เพียงคนเดียว และกว่าสถาบันฯ จะได้รับจัดสรรงบประมาณจากรัฐบาลก็เป็นเวลาอีกสามปีต่อมาคือใน พ.ศ. 2517 ในช่วงสามปีแรก สถาบันฯ ได้รับทุนสนับสนุนการดำเนินงาน

จากมูลนิธิริกกีเฟลเลอร์ (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2539, น. 19) โดยเยี่ยมตัวบุคลากรและอัตราอาจารย์จากคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์มาช่วยดำเนินงานไปพลาง ก่อนจะขออัตราข้าราชการสังกัดสถาบันฯ ในตำแหน่งอาจารย์ ข้าราชการ และลูกจ้างประจำและชั่วคราวสำหรับสายธุรการ ดังคำบอกเล่าของผู้อำนวยการคนแรกที่ว่า

“ ตอนนั้นสถาบันฯ ไม่มีอัตรา อาจารย์หมอซัช (นายแพทย์ชัชวาล ใสสถานนท์ คณบดีคณะสังคมศาสตร์ฯ) ให้เยี่ยมอัตราอาจารย์คณะสังคมฯ มา ผมก็ตัดสินใจโอนมาเป็นอาจารย์คณะสังคมฯ แต่มาทำงานหน้าที่ผู้อำนวยการสถาบันฯ...เราต้องไปขออัตรา ก.พ. ได้อัตราอาจารย์มา 1 คนคือผม แล้วอัตราข้าราชการมาอีก 2-3 คน มี อ.อรพรรณ (ทันจางสิทธิ์) อ.จรรยา (เศรษฐบุต) อยู่ในนี้ด้วย ”

(บุญเลิศ เลี้ยวประไพ, 8 ตุลาคม 2556, สัมภาษณ์)

บุคลากรในทศวรรษแรกของการก่อตั้ง (พ.ศ. 2524)

ในช่วง 10 ปีแรกของการดำเนินงาน จำนวนบุคลากรสถาบันฯ ค่อยๆ เพิ่มขึ้นตามอัตราตำแหน่งที่ได้รับ ผู้รับทุนสนับสนุนการศึกษาจากมูลนิธิริกกีเฟลเลอร์ 4 คนจบการศึกษาปริญญาเอกกลับมาเป็นอาจารย์ประจำ ช่วยเสริมกำลังให้กับงานด้านการวิจัยได้เป็นอย่างดี รวมทั้งมีผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศมาทำวิจัยด้านประชากรและอนามัยเจริญพันธุ์เป็นประจำอย่างน้อยหนึ่งคน โดยเฉพาะความร่วมมือทางวิชาการกับศูนย์ประชากร

แคโรไลนา (Carolina Population Center - CPC) แห่งมหาวิทยาลัย North Carolina at Chapel Hill สหรัฐอเมริกา ที่ทำงานร่วมกันมาตั้งแต่เป็นศูนย์วิจัยฯ ช่วงทศวรรษแรกนี้ สถาบันฯ อยู่ภายใต้การบริหารของ ดร.บุญเลิศ เลี้ยวประไพ¹ ผู้อำนวยการสถาบันฯ คนแรก ซึ่งต่อมาได้ลาไปรับตำแหน่งในสำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมสำหรับเอเชียและแปซิฟิก (ESCAP) ใน พ.ศ. 2523 จำนวนบุคลากรสถาบันฯ จากที่ไม่มีเลยในปีแรกได้เพิ่มขึ้นเป็น 57 คนในปีที่สิบของการก่อตั้ง (ดูตาราง 2.1)

“ คนที่ได้ทุนรอกก็เฟลเลอร์ไปเรียนต่อปี 2513 มีผม มี อ.อภิชาติ อ.ชัยยุทธ์ อ.พรชัย พวกเราได้รู้จักสถาบันวิจัยประชากรและสังคมในนามของศูนย์วิจัยประชากรและสังคม ขณะนั้นอยู่ที่คณะสาธารณสุขศาสตร์ที่พญาไท ซึ่งทำโครงการวางแผนครอบครัวในเขตชานเมืองที่บางเขนกับ Carolina Population Center (CPC) เขาจะตั้งเป็นศูนย์ขึ้นมา ก็หาคนไปเรียนเพื่อจะมาทำงานที่ศูนย์วิจัยประชากรและสังคม พวกเรา 4 คนก็แยกย้ายกันไปเรียน ผมกลับมารายงานตัวบรรจุเป็นข้าราชการของสถาบันฯ เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2519 ตอนนั้นศูนย์วิจัยประชากรและสังคมกลายเป็นสถาบันวิจัยประชากรแล้ว ตั้งแต่ 14 พฤศจิกายน 2514 เราอยู่ที่อาคาร 3 คณะสาธารณสุขฯ พญาไท อ.บุญเลิศ เป็นผู้อำนวยการ มีพี่สุนทรী สุวิภกิจ ซึ่งดึงตัวมาจากสภาวิจัยแห่งชาติ มาทำหน้าที่เป็นรองผู้อำนวยการ

” (ปราโมทย์ ประสาทกุล, 13 กันยายน 2556)

¹ ตำแหน่งวิชาการในขณะนั้น

“ ผมกลับมารายงานตัวเดือนมิถุนายน 2519 แต่ว่าต้องกลับไปที่ East-West Center อีกเดือนครึ่งถึงกลับมาบรรจุอีกที ในความทรงจำ field work อะไรต่างๆ ที่เราทำ มันติดดิน เราได้ใกล้ชิดกับชาวบ้าน ได้ first hand อะไรอย่างนี้ ทุกอย่างมาหมด งานสนาม ลงพื้นที่จริง ทำงานเป็นทีม อ.บุญเลิศ เป็นผู้ใหญ่ที่บอกโครงสร้างต่างๆ พี่สุนทรี่จะ monitor พวกเราว่าไปถึงไหน ใครทำอะไร ผมโดนไปอยู่ที่ด่านช้าง ถนนยังเป็นฝุ่นแดง แสงสีในเวลากลางคืนคือไฟจากรถเข็นขายโรตี่ เราไปอยู่เป็นเดือนๆ ตอนไปอยู่นาคูก็พายเรือไปสัมภาษณ์

” (อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์, 13 กันยายน 2556)

ตาราง 2.1 จำนวนและการกระจายร้อยละของบุคลากร จำแนกตามงานและเพศ เมื่อสิ้นสุดทศวรรษที่หนึ่ง (พ.ศ. 2524)

สายงาน	ชาย		หญิง		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
อาจารย์	8	47.1	12	30.0	20	35.1
นักวิจัย	2	11.8	1	2.5	3	5.2
ผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศ	1	5.8	0	0.0	1	1.8
เจ้าหน้าที่โครงการวิจัย	0	0.0	4	10.0	4	7.0
สายสนับสนุน	6	35.3	23	57.5	29	50.9
(พนักงานธุรการ)	(1)		(14)		(15)	
(พนักงานพิมพ์ดีด)	(0)		(2)		(2)	
(พนักงานเจาะบัตร)	(0)		(5)		(5)	
(พนักงานขับรถ/ภารโรง/ยาม)	(5)		(2)		(2)	
รวม	17	100.0	40	100.0	57	100.0

ที่มา: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2525.

บุคลากรสถาบันฯ เมื่อสิ้นสุดทศวรรษแรกของการก่อตั้งมีอาจารย์คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 35 (20 คน) ด้วยตำแหน่งรองศาสตราจารย์ 2 คน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ 8 คน และอาจารย์ 10 คน อาจารย์ส่วนใหญ่จบปริญญาโท มีผู้ที่จบปริญญาเอก 3 คน และมีอาจารย์ที่จบปริญญาตรีอีก 2 คน ในส่วนนักวิจัยมี 3 คน และเจ้าหน้าที่วิจัยที่จ้างด้วยเงินโครงการ 4 คน ในทศวรรษแรกนี้ ทั้งอาจารย์และนักวิจัยต่างทำงานวิจัยเป็นหลัก รองลงมาคือการจัดอบรมและให้บริการวิชาการ โดยเฉพาะความรู้ข่าวสารด้านประชากร ต่อมามีการเปิดหลักสูตรระดับมหาบัณฑิตสาขาประชากรศาสตร์ ในช่วงปลายทศวรรษ (พ.ศ. 2521) สำหรับบุคลากรสายสนับสนุนมีสัดส่วนประมาณครึ่งหนึ่งของบุคลากรทั้งหมด (29 คน) น่าสังเกตว่าในจำนวนนี้มีตำแหน่งพนักงานพิมพ์ดีด 2 คน รับผิดชอบงานพิมพ์หนังสือและรายงานวิจัยทั้งหมดของสถาบันฯ และมีพนักงานเจาะบัตร 5 คน ซึ่งเป็นบุคลากรที่สำคัญในกระบวนการผลิตข้อค้นพบเชิงปริมาณจากการวิจัยสำรวจ เนื่องจากการคำนวณในสมัยนั้นต้องใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ขนาดใหญ่ และข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามของการสำรวจต้องนำมาเจาะบัตร เขียนคำสั่งส่งบัตรไปประมวลผลที่สำนักงานสถิติแห่งชาติ หรือบริษัทประมวลผลของเอกชน

การเติบโตของจำนวนบุคลากรในสามทศวรรษต่อมา (พ.ศ. 2525-2554)

ในแต่ละทศวรรษต่อมา สถาบันฯ เปิดรับบุคลากรเข้าทำงานเพิ่มขึ้นโดยตลอดตามภารกิจที่เพิ่มขึ้นของสถาบันฯ ทั้งการจัดหลักสูตรการเรียนการสอน การอบรมระยะสั้น และการทำวิจัย จากจำนวนบุคลากร 57 คนใน พ.ศ. 2524 เพิ่มขึ้นเป็น 80 คนในสิบปีต่อมา เพิ่มขึ้นเป็น 94 คนในปลายทศวรรษที่ 3 (พ.ศ. 2544) และเพิ่มขึ้นเป็น 125 คนเมื่อสิ้นสุดทศวรรษที่สี่ (พ.ศ. 2554) ในช่วงสามทศวรรษหลังนี้ บุคลากรในสายอาจารย์และตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศ² เพิ่มขึ้นไม่มากนักทั้งในด้านจำนวนและสัดส่วน

² สถาบันฯ เปิดหลักสูตรปริญญาโทนานาชาติในช่วงทศวรรษที่สอง ผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศของสถาบันฯ นอกจากทำวิจัยแล้ว ยังรับผิดชอบสอนนักศึกษาด้วย

แม้สถาบันฯ จะเปิดการเรียนการสอนในระดับมหาบัณฑิตเพิ่มขึ้นเป็น 2 หลักสูตร³ และหลักสูตรระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากรศาสตร์ ตั้งแต่ทศวรรษที่สองเป็นต้นมา เช่นเดียวกับบุคลากรสายสนับสนุน ที่แม้จะเพิ่มจาก 34 คนในปี 2534 กลายเป็น 50 คน ในปี 2554 แต่โดยสัดส่วนแล้ว สายสนับสนุนมีจำนวนบุคลากรประมาณร้อยละ 40 มาโดยตลอดสามสิบปี (ดูตาราง 2.2)

ภารกิจและผลงานด้านการวิจัยของสถาบันฯ นั้นขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างมาก จากที่ทำงานวิจัย 19 โครงการในช่วงสิบปีแรก เพิ่มเป็น 66 โครงการในช่วงทศวรรษที่สอง 130 โครงการในช่วงทศวรรษที่สาม และเพิ่มสูงขึ้นเป็น 215 โครงการในช่วงทศวรรษที่สี่ (ดูรายละเอียดในบทที่ 3 ครึ่งศตวรรษของงานวิจัยประชากรและสังคม) บุคลากรด้านการวิจัยของสถาบันฯ ทั้งนักวิจัยและเจ้าหน้าที่โครงการวิจัยจึงเพิ่มขึ้นทั้งในเชิงจำนวนและสัดส่วน จากที่มีนักวิจัย 3 คนในช่วงสิบปีแรก เพิ่มเป็น 7 คนในทศวรรษที่สอง และ 12 คนในทศวรรษที่สาม โดยตัวเลขนักวิจัยที่มีเพียง 4 คนในทศวรรษที่สี่นั้นเนื่องจากการปรับสถานะนักวิจัยส่วนหนึ่งเป็นอาจารย์

ภารกิจด้านการวิจัยที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างมากในสามสิบปีนี้ส่งผลให้สถาบันฯ มีเจ้าหน้าที่โครงการวิจัยที่เพิ่มจำนวนและสัดส่วนอย่างก้าวกระโดด แทบทั้งหมดเป็นนักวิจัย ผู้ช่วยในโครงการวิจัยต่างๆ ที่จ้างด้วยเงินงบประมาณของโครงการนั้นๆ เอง จากที่มีเพียงร้อยละ 15 (12 คน) ในช่วงทศวรรษที่สอง (พ.ศ. 2534) ยี่สิบปีต่อมา เจ้าหน้าที่วิจัยโครงการของสถาบันฯ เพิ่มสัดส่วนขึ้นเท่าตัวคือร้อยละ 31 (39 คน) ตามจำนวนโครงการวิจัยที่เพิ่มมากขึ้นของสถาบันฯ หลายโครงการดำเนินงานต่อเนื่องกว่า 10 ปี เช่น โครงการ

³ หลักสูตรไทยคือสาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม และหลักสูตรนานาชาติคือสาขาวิชาวิจัยประชากรและการวางแผนครอบครัว ซึ่งปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นสาขาวิชาประชากรและสุขภาพทางเพศและอนามัยเจริญพันธุ์

จัดทำรายงานสุขภาพคนไทยที่เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2546 เป็นต้นมา (ดูรายละเอียดในบทที่ 3) แม้เจ้าหน้าที่โครงการวิจัยเหล่านี้จะทำงานกับสถาบันฯ เป็นการชั่วคราวตามระยะเวลาดำเนินงานของโครงการวิจัย แต่จำนวนไม่น้อยทำงานต่อเนื่องยาวนานกว่าสิบปี โดยต่อมาสถาบันฯ เรียกบุคลากรกลุ่มนี้ว่า “นักวิจัยโครงการ”⁴

ตาราง 2.2 จำนวนและการกระจายร้อยละของบุคลากร จำแนกตามงาน ๓ ปลายทศวรรษที่สอง สาม และสี่ของการก่อตั้งสถาบันฯ

สายงาน	ทศวรรษที่สอง (พ.ศ. 2534)		ทศวรรษที่สาม (พ.ศ. 2544)		ทศวรรษที่สี่ (พ.ศ. 2554)	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
อาจารย์	24	30.0	25	26.6	29	23.2
นักวิจัย	7	8.8	12	12.8	4	3.2
ผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศ	3	3.7	3	3.2	3	2.4
เจ้าหน้าที่โครงการวิจัย	12	15.0	16	17.0	39	31.2
สายสนับสนุน	34	42.5	38	40.4	50	40.0
รวม	80	100.0	94	100.0	125	100.0
จำนวนชาย: หญิง	27:53		29:65		30:95	

ที่มา: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2534; 2544; 2554.

⁴ ในยุคการบริหารของผู้อำนวยการคนที่ห้า รองศาสตราจารย์ ดร.สุรียพร พันธุ์ ตามคำแนะนำของรองศาสตราจารย์ ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล รองผู้อำนวยการในขณะนั้น

จำนวนบุคลากรสถาบันฯ ณ ครึ่งศตวรรษ (พ.ศ. 2564)

บุคลากรของสถาบันฯ ในปัจจุบัน (กันยายน 2564) มีจำนวนทั้งสิ้น 152 คน เป็นอาจารย์ 32 คน (ร้อยละ 21) จำแนกตำแหน่งวิชาการได้ดังนี้คือ ศาสตราจารย์ 1 คน รองศาสตราจารย์ 13 คน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ 12 คน และอาจารย์ 6 คน ในจำนวนนี้เป็นอาจารย์ต่างชาติที่รับค่าตอบแทนในอัตราท้องถิ่น 3 คน (ชาย 1 หญิง 2) อาจารย์ทั้ง 32 คนสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกทั้งหมด ส่วนผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศยังคงมีจำนวน 3 คนเช่นเดิม เหล่านี้รับผิดชอบภารกิจทั้งการจัดการเรียนการสอน 4 หลักสูตร การอบรมระยะสั้น และการทำโครงการวิจัยของสถาบันฯ ซึ่งในทศวรรษที่ห้านี้มีจำนวนโครงการวิจัยถึง 301 โครงการ นอกเหนือจากจำนวนบุคลากรที่แสดงในตาราง 2.3 แล้ว ยังมีบุคลากรที่ยังคงทำงานให้กับสถาบันฯ ในฐานะที่ปรึกษา 4 คน (ชาย 2 หญิง 2) ซึ่งดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ 3 คน รองศาสตราจารย์ 1 คน และอาจารย์ที่เกษียณแล้ว แต่ยังทำงานวิจัยอีก 6 คนด้วยกัน

สำหรับบุคลากรที่ทำงานวิจัย นอกจากอาจารย์แล้ว สถาบันฯ ยังมีนักวิจัย 12 คน และ “นักวิจัยโครงการ” ที่เพิ่มจำนวนเป็น 48 คนในช่วงทศวรรษที่ห้านี้ ซึ่งโดยสัดส่วนแล้วเป็นการเติบโตตามภารกิจด้านการวิจัยของสถาบันฯ จากที่เคยมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 12.2 ในทศวรรษแรกก่อตั้งสถาบันฯ ขยายเพิ่มเติมเป็นร้อยละ 39.5 ในเวลา 50 ปี ขณะที่บุคลากรสายสนับสนุนนั้น แม้จะมีจำนวนเพิ่มขึ้นเป็น 57 คน แต่เมื่อเทียบสัดส่วนแล้วค่อยๆ ลดลงมาโดยตลอด จากที่เคยมีสัดส่วนร้อยละ 50.9 ในทศวรรษแรก ลดลงเป็นร้อยละ 37.5 ในปัจจุบัน แต่กล่าวได้ว่าลักษณะงานของสายสนับสนุนมีการขยายตัวและเปลี่ยนแปลงเชิงระบบอย่างชัดเจน จากที่เป็นเพียงฝ่ายธุรการในทศวรรษแรกก่อตั้งสถาบันฯ กลายเป็นลักษณะงานสายสนับสนุน 5 ด้านในปัจจุบัน ได้แก่ งานคลังและพัสดุ

ตาราง 2.3 จำนวนและการกระจายร้อยละของบุคลากร จำแนกตามงานและเพศ เมื่อสิ้นสุดทศวรรษที่ห้า (พ.ศ. 2564)

สายงาน	ชาย		หญิง		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
อาจารย์	9	24.3	23	21.9	32	21.0
นักวิจัย	2	5.4	10	9.6	12	7.9
ผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศ	1	2.7	2	1.9	3	2.0
เจ้าหน้าที่โครงการวิจัย หรือนักวิจัยโครงการ	13	35.1	35	33.3	48	31.6
สายสนับสนุน	12	32.5	35	33.3	57	37.5
(เลขานุการสำนักงาน ผู้อำนวยการ)	(0)		(1)		(1)	
(งานคลังและพัสดุ)	(1)		(8)		(9)	
(งานนโยบาย และประกันคุณภาพ)	(1)		(5)		(6)	
(งานบริการการศึกษา และฝึกอบรม)	(0)		(7)		(7)	
(งานบริหารทั่วไป)	(7)		(8)		(15)	
(งานสื่อสารองค์กร)	(3)		(6)		(9)	
รวม	37	100.0	105	100.0	152	100.0

ที่มา: นับเฉพาะผู้ที่ทำงานประจำเต็มเวลา ดูรายละเอียดใน สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, ม.ป.ป.

งานนโยบายและประกันคุณภาพ งานบริการการศึกษาและฝึกอบรม งานบริหารทั่วไป งานสื่อสารองค์กร โดยแต่ละงานมีหน่วยย่อยลงไปอีก ได้แก่ หน่วยการเงินและบัญชี หน่วยงานจริยธรรมการวิจัย หน่วยกายภาพและบริการ หน่วยเทคโนโลยีสารสนเทศ และหน่วยโสตทัศนอุปกรณ์ เป็นต้น

ในฐานะที่สถาบันฯ เป็นสถาบันวิชาการที่ภารกิจหลักคือการทำงาน วิจัยและจัดหลักสูตรการเรียนการสอน บุคลากรที่รับผิดชอบงานทั้งสอง ด้านนี้คืออาจารย์และนักวิจัย ถือได้ว่าเป็นบุคลากรสายวิชาการของ สถาบันฯ ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาบุคลากรสายวิชาการดังกล่าวตามสาขาที่จบ การศึกษาขั้นสูงสุด พบว่า ในกลุ่มอาจารย์ซึ่งทั้งหมดสำเร็จการศึกษา ระดับปริญญาเอกนั้น จบสาขาประชากรศาสตร์ร้อยละ 40.6 สาขา สังคมศาสตร์ร้อยละ 43.8 ซึ่งส่วนใหญ่จบสาขาเศรษฐศาสตร์ (5 คน) รองลงมาคือ สังคมวิทยา 3 คน มานุษยวิทยา 3 คน และสาขาวิทยาศาสตร์ สุขภาพ 5 คน ซึ่งเข้ามาร่วมทำงานกับสถาบันฯ ในทศวรรษที่ผ่านมา คิด เป็นสัดส่วนร้อยละ 15.6 ประกอบด้วยผู้ที่จบสาขาสาธารณสุขศาสตร์ 2 คน อีก 3 คนจบแพทยศาสตร์ สัตวแพทยศาสตร์ และนโยบายอาหาร อย่างละ 1 คน (ดูตาราง 2.4)

ด้วยองค์ประกอบของอาจารย์สถาบันฯ ที่จบการศึกษาในสาขา ที่แตกต่างหลากหลายข้างต้น โดยเฉพาะการเปิดรับอาจารย์ในสาขา ด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพและสังคมศาสตร์อื่นๆ (เช่น นโยบายสาธารณะ และบริหารธุรกิจ) ขณะที่ประเด็นของงานวิจัยด้านสุขภาวะและคุณภาพ ชีวิตประชากรเพิ่มสัดส่วนมากขึ้นในทศวรรษหลังนี้แสดงให้เห็นว่า ปัจจุบัน สถาบันฯ กำลังมุ่งไปในทิศทางใหม่ จากเดิมที่ทำงานในแวดวงวิชาการ ด้านประชากรและสังคม ก็เข้าสู่แวดวงพฤติกรรมสุขภาพและคุณภาพชีวิต มากขึ้นในปัจจุบัน

ตาราง 2.4 จำนวนและร้อยละของบุคลากรสายวิชาการในพ.ศ. 2564 จำแนกตามสาขาการศึกษาและตำแหน่ง

ที่มา: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, ม.ป.ป.

สำหรับนักวิจัย ปัจจุบันมีจำนวนรวม 12 คน แบ่งเป็นผู้ที่จบการศึกษาด้าน ประชากรศาสตร์ 5 คน ในจำนวนนี้จบสาขาวิจัยประชากรและสังคม 3 คน (เป็นศิษย์เก่า ของสถาบันฯ) ประชากรและการพัฒนา 1 คน และประชากรศึกษา 1 คน ส่วนนักวิจัยอีก 7 คนจบการศึกษาทางสังคมศาสตร์หลากหลายสาขา ได้แก่ มานุษยวิทยา นิเทศศาสตร์ สังคมศาสตร์การแพทย์ พัฒนาสังคม เอเชียศึกษา และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ สาขา วิชาละ 1 คน กล่าวได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่ผสมผสานสัดส่วนของสาขาทางประชากรศาสตร์ กับสังคมศาสตร์ที่ค่อนข้างลงตัว ความเป็นพหุสาขาวิชาของบุคลากรฝ่ายวิชาการของ ทั้งอาจารย์และนักวิจัยนี้เป็นประโยชน์กับสถาบันฯ ในแง่ที่เป็นโอกาสของการขยายงานวิจัย

ที่ตอบปัญหาการเปลี่ยนแปลงประชากรกับประเด็นอื่นๆ ในสังคมได้อย่างครอบคลุมและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2562, น. 2)

หากพิจารณาถึงภารกิจหลักของนักวิจัย ซึ่งตำแหน่งอย่างเป็นทางการของมาตรฐานกำหนดตำแหน่งตามข้อบังคับมหาวิทยาลัยมหิดล ยังแบ่งย่อยออกเป็น 2 กลุ่มคือ “นักวิจัย” และ “นักวิจัยปฏิบัติการ”⁵ ขณะที่สถาบันฯ เองมี “เจ้าหน้าที่โครงการวิจัย” มาตั้งแต่เริ่มงานในทศวรรษแรก กล่าวได้ว่าที่จริงแล้ว บุคลากรสามกลุ่มนี้ทำงานไม่แตกต่างกัน นั่นคือ “ปฏิบัติงานที่ต้องใช้ความรู้ ความสามารถ ความชำนาญงาน และประสบการณ์ทางด้านงานวิจัย โดยปฏิบัติหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างในโครงการวิจัยหนึ่งๆ” กล่าวได้ว่าสัดส่วนของกลุ่มที่ทำงานเฉพาะการวิจัยเท่านั้นเติบโตขึ้นอย่างน่าสนใจ คือในทศวรรษที่ห้านี้มีสัดส่วนรวมสูงที่สุดคือร้อยละ 39.5 (ดูตาราง 2.3)

⁵ ตามมาตรฐานกำหนดตำแหน่งของมหาวิทยาลัยมหิดลในปัจจุบัน “นักวิจัย” ต้องจบปริญญาเอก ส่วน “นักวิจัยปฏิบัติการ” จบปริญญาโทหรือเอก โดยลักษณะงานที่ปฏิบัติมีความเหมือนกันทุกประการ เพียงแต่ “นักวิจัย” อาจปฏิบัติงานเกี่ยวกับการสอนหรือควบคุมวิทยานิพนธ์ด้วย ในรายงานนี้เรียกรวมผู้ดำรงตำแหน่ง “นักวิจัย” และ “นักวิจัยปฏิบัติการ” ว่านักวิจัย

2.2 วัฒนธรรมองค์กรกับการหล่อหลอมบุคลากรสถาบันฯ

การบริหารองค์กรและบริหารบุคลากรมีชิ้นงานของผู้นำองค์กรเท่านั้น แต่คืองานที่ต้องการการวางแผนอย่างมีทิศทางและเป้าหมายชัดเจน ที่บางครั้งเรียกกันว่า “ยุทธศาสตร์” ซึ่งจะมีพลังขับเคลื่อนการทำงานตามทิศทางและเป้าหมายที่กำหนดมาด้วยการมีส่วนร่วมของคนในองค์กร ภายใต้ระบบการจัดการในระดับต่างๆ ของสถาบันฯ นับตั้งแต่กระบวนการรับคนเข้าทำงาน การพัฒนาศักยภาพบุคลากร และการดูแลคุ้มครองสุขภาพของคนทำงานทั้งทางจิตใจและร่างกาย เหล่านี้ล้วนเป็นเงื่อนไขสุขภาพแวดล้อม บรรยากาศ และความสัมพันธ์ของคนในหน่วยงานหนึ่งๆ ที่เรียกได้ว่าเป็น “วัฒนธรรมองค์กร” นั่นเอง

การเริ่มต้นจากศูนย์ของศูนย์วิจัยประชากรฯ ค่อยๆ เติบโตเป็นสถาบันวิจัยประชากรและสังคมในแต่ละ ทศวรรษจนลงหลักปักฐานเช่นปัจจุบันนั้น เป็นผลงาน สำคัญของบุคลากรหนุ่มสาวที่เข้าทำงานในสถาบันฯ ตั้งแต่ ทศวรรษแรก ซึ่งทั้งสร้างผลงานวิจัยให้กับสถาบันฯ และ วางระบบบริหารบุคลากรไว้ตั้งแต่สมัยผู้อำนวยการคนแรก ไม่ว่าจะ เป็นกระบวนการคัดสรรคนเข้าทำงานที่เป็นธรรม การเคารพอิสระทางวิชาการ และการร่วมงานแบบไร้ชนชั้น

สร้างบรรยากาศการทำงานที่เรียกว่า team work spirit ขึ้นมาเป็นแกนในการเชื่อมโยง ความสัมพันธ์ของคนทำงานทุกสาย ทำให้สถาบันฯ ได้ชื่อว่าเป็นหน่วยงานที่มี “ความขัดแย้ง” ภายในน้อย เห็นได้ชัดเจนจากบรรยากาศการถ่ายโอนอำนาจเปลี่ยนผ่าน ผู้บริหารจากผู้อำนวยการคนแรกสู่คนต่อๆ มาที่เป็นไปด้วยความราบรื่นและสมานฉันท์ มาโดยตลอด ดังที่ผู้อำนวยการคนแรกให้ข้อสังเกตว่า “นั่นทำให้คนเขาแปลกใจว่า ไม่มี การแย่งชิงกันในสถาบันฯ แห่งนี้ มันเรียบเกินไปจนคนเขาหมั่นไส้...” (บุญเลิศ เลียวประไพ, 8 ตุลาคม 2556, สัมภาษณ์)

สำหรับวัฒนธรรมองค์กรในด้านอื่นๆ สถาบันฯ มีกระบวนการปลูกฝังที่ให้ความสำคัญกับคุณธรรม ความโปร่งใส เห็นแก่ประโยชน์ของหน่วยงาน เคารพเพื่อน ร่วมงานในสถาบันฯ และคำนึงถึงสวัสดิการ รวมถึงความเป็นอยู่ของสมาชิกสถาบันฯ ที่มี รายได้น้อย นอกจากนี้ สถาบันฯ ยังมีแนวทางปฏิบัติในการทำงานเพื่อใช้ทรัพยากร สำนักงานอย่างคุ้มค่า ทั้งลดการใช้ น้ำกลับมาใช้ซ้ำ และนำกลับมาใช้ใหม่ (หรือที่เรียกว่า 3Rs คือ Reduce, Reuse and Recycle) (อรทัย อาจอำ, 2540, น. 25-29)

ในแง่ของการบริหารภารกิจของสถาบันฯ นั้น ได้กำหนดให้งานวิจัยเป็นพันธกิจหลัก ด้วยสัดส่วนร้อยละ 70 และภารกิจด้านหลักสูตรการเรียนการสอนและงานบริการวิชาการ คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 30 ของการดำเนินงานทั้งหมด สถาบันฯ ได้กำหนดวิธีการบริหารจัดการงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการวิจัยไว้ตั้งแต่ผู้อำนวยการคนแรก และ กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมองค์กรในด้านการบริหารจัดการงานวิจัย ดังที่ระบุว่า “... ให้ทุนวิจัยทุกโครงการของสถาบันฯ ผ่านสถาบันฯ และใช้ทรัพยากรการวิจัยร่วมกัน โดยมีผู้อำนวยการสถาบันฯ เป็นผู้ดูแลรับผิดชอบทั้งในด้านวิชาการ และการบริหารจัดการ การเงิน งบประมาณ พัสดุ ซึ่งดำเนินการตามกฎระเบียบอย่างเคร่งครัด ตรวจสอบได้ โดยการนำระบบเทคโนโลยีสารสนเทศมาใช้ในการบริหารจัดการ” (สถาบันวิจัยประชากร และสังคม, 2562, น. 21)

สำหรับโครงสร้างสถาบันฯ ในการบริหารสายวิชาการนั้นไม่มีการแบ่งเป็นฝ่ายต่างๆ ในลักษณะภาควิชาดังคณะอื่นๆ หากแต่ใช้กระบวนการตั้งเป็นคณะกรรมการหรือคณะทำงานด้านต่างๆ เพื่อให้บุคลากรทุกสายได้ทำงานร่วมกัน ทั้งยังส่งเสริมให้โอกาสบุคลากรทุกคนมีความก้าวหน้าในสายงานของตนเองหรือข้ามสายงานได้ โดยเฉพาะการส่งเสริมศักยภาพและการพัฒนาด้านวิชาการของบุคลากรทุกสาย ด้วยการสนับสนุนทุนวิจัยและพัฒนารายบุคคล⁶ และสนับสนุนค่าใช้จ่าย (บางส่วนหรือทั้งหมด) ในการเข้าร่วมประชุมหรือเข้าร่วมอบรม ตลอดจนการดูงานทั้งในประเทศและต่างประเทศ มาโดยตลอด นอกจากนี้ สถาบันฯ ยังมีการจัดสวัสดิการให้กับบุคลากร โดยมีคณะกรรมการสวัสดิการที่กำหนดระเบียบเกี่ยวกับโครงการสวัสดิการ และสิทธิประโยชน์ตามประกาศสวัสดิการของสถาบันฯ⁷ เช่น เงินสวัสดิการสุขภาพ การสงเคราะห์บุคลากรทุกประเภท กรณีเจ็บป่วย คลอดบุตร ทุนการศึกษานักศึกษาดังแต่อนุบาลจนจบปริญญาตรี การเสียชีวิต (บุคลากร บิดา มารดา สามี ภรรยา หรือบุตรตามกฎหมาย) การช่วยเหลือกรณีเกษียณ การตรวจร่างกายประจำปี รวมทั้งการจัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้บุคลากรได้ใช้เวลาร่วมกัน เช่น การสัมมนาบุคลากร กีฬาบุคลากร การสร้างเสริมสุขภาพและออกกำลังกาย การส่งเสริมการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม จริยธรรมและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2562, น. 65)

⁶ ได้แก่ ทุนสนับสนุนการวิจัยไม่เกิน 400,000 บาท ทุนสนับสนุนการผลิตผลงานทางวิชาการไม่เกิน 100,000 บาทต่อปี/คน และทุนสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพบุคลากรไม่เกิน 15,000 บาทต่อปี/คน

⁷ สถาบันฯ ได้แต่งตั้งคณะกรรมการสวัสดิการสถาบันวิจัยประชากรและสังคมขึ้นมาตั้งแต่ พ.ศ. 2551 ต่อมาปรับเป็นคณะกรรมการสวัสดิการสถาบันวิจัยประชากรและสังคมใน พ.ศ. 2557 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างขวัญกำลังใจ ความพึงพอใจ แก่บุคลากรให้ได้รับสวัสดิการและสิทธิประโยชน์ต่างๆ

“

สิ่งแรกที่ต้องดูคือทำอะไรถึงจะมีเงินพอที่จะเสริมศักยภาพของคน เราส่งเสริมบุคลากรเฉพาะสายวิชาการไม่ได้ ต้องส่งเสริมบุคลากรสายสนับสนุนด้วย ซึ่งเราก็ทำหลายอย่าง ตั้งแต่ใครเรียนหนังสือเราก็จ่ายค่าเทอม เราสอนภาษาอังกฤษให้ แล้วให้มีโอกาสไปต่างประเทศ เพื่อที่เขาจะเห็นได้ว่าคนอื่นเขาทำงานกันอย่างไร...อันนี้สำคัญ พยายามจะฝากไว้สำหรับรุ่นหลังๆ เราต้องเตรียมให้พร้อม ถ้าสถาบันฯ จะโต เราต้องโตไปพร้อมๆ กัน จะโตเฉพาะส่วนใดส่วนหนึ่งไม่ได้

”

(เบญจมา ยอดดำเนิน - แอ๊ดติคส์, 13 กันยายน 2556)

“

สถาบันฯ ให้โอกาสอาจารย์ทุกคนทำงานในพื้นที่ที่ตัวเองถนัด หรือสนใจได้เต็มที่ นอกจากให้โอกาสแล้วยังสนับสนุนด้วย อย่างที่อาจารย์เบญจมาบอก คือเราจะต้องพัฒนาศักยภาพของทุกๆ ฝ่าย ยืนยันได้เลยว่าสถาบันฯ ทำสำเร็จตรงนี้...ที่ประทับใจอย่างมากเลยคือความรู้สึกเป็นมิตรที่ดี มีน้ำใจต่อกัน ไม่ว่าจะไปขอความร่วมมือขอความช่วยเหลือจากใคร ทุกคนรู้สึกเต็มใจที่จะให้การสนับสนุนซึ่งกันและกัน คิดว่าส่วนนี้ทำให้สถาบันฯ แตกต่างจากที่อื่น...พี่เล็ก (อรพรรณ หันจางสิทธิ์) บอกเสมอว่าทำอะไรก็ได้ ขอให้อาจารย์ทุกคนทำงานได้อย่างเต็มที่ อันนี้เป็น spirit ที่สถาบันฯ support ให้ทุกคน

”

(ชินุทัตย์ กาญจนะจิตตรา, 13 กันยายน 2556)

หนึ่งในวัฒนธรรมองค์กรที่สำคัญและโดดเด่นของสถาบันฯ ก็คือ การเปิดโอกาสให้บุคลากรพัฒนาศักยภาพตามความสนใจ มีโอกาสเติบโตก้าวหน้าในภาระงานอาชีพ และข้ามสายงานได้ตามความตั้งใจและมุ่งมั่นของตนเอง ตัวอย่างที่ชัดเจนคือการเปลี่ยนตำแหน่งจากนักวิจัยหรือนักวิชาการการศึกษาสู่ตำแหน่งอาจารย์เมื่อจบการศึกษาระดับปริญญาเอก ดึงข้อมูลจากการสำรวจบุคลากรสายวิชาการ เมื่อ พ.ศ. 2556 (ตาราง 2.5) พบว่าบุคลากรที่เป็นอาจารย์และนักวิจัยในปีที่สำรวจนั้น มีร้อยละ 41.0 (16 คน) ที่ร่วมงานกับสถาบันฯ ครั้งแรกในฐานะผู้ช่วยอาจารย์ และมีอาจารย์และนักวิจัยร้อยละ 28.2 (11 คน) เป็นนักศึกษาของสถาบันฯ มาก่อน อาจารย์ร้อยละ 20.6 (8 คน) เคยทำงานกับสถาบันฯ ครั้งแรกในฐานะนักวิจัยโครงการ ที่เหลืออีก 4 คน เข้าร่วมงานครั้งแรกกับสถาบันฯ ในฐานะนักวิจัยและสายสนับสนุน ร้อยละ 5.1 (2 คน) เท่ากัน ขณะที่ส่วนใหญ่ของนักวิจัยโครงการในปีที่สำรวจนั้น ร่วมงานกับสถาบันฯ ครั้งแรกในฐานะนักวิจัยโครงการ ร้อยละ 64.7 (11 คน) ที่เหลือ ร้อยละ 35.3 (6 คน) เคยเป็นนักศึกษาของสถาบันฯ มาก่อน

ตาราง 2.5 ตำแหน่งงานปัจจุบันของบุคลากรสายวิชาการ จำแนกตามการร่วมงานครั้งแรกกับสถาบันฯ

ร่วมงานครั้งแรก ในฐานะ	ตำแหน่งปัจจุบัน					
	อาจารย์และนักวิจัย		นักวิจัยโครงการ		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
นักศึกษา	11	28.2	6	35.3	17	30.3
ผู้ช่วยอาจารย์	16	41.0	-	-	16	28.6
นักวิจัยโครงการ	8	20.6	11	64.7	19	33.9
นักวิจัย	2	5.1	-	-	2	3.6
สายสนับสนุน	2	5.1	-	-	2	3.6
รวม	39	100.0	17	100.0	56	100.0

ที่มา: การสำรวจบุคลากรสายวิชาการ พ.ศ. 2556, ใน โครงการวิจัยเรื่อง ‘การประเมินคุณภาพงานวิจัยและการเรียนการสอนของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม พ.ศ. 2514-2559’, 2556.

ในมิติของการบริหารสถาบันฯ ในภาพรวมนั้น กลไกการดำเนินงานที่สำคัญตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน คือ “คณะกรรมการประจำสถาบันฯ”⁸ ซึ่งมีองค์ประกอบตามข้อบังคับที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหิดลในแต่ละช่วงเวลา โดยมีการประชุมเป็นประจำเดือนละครั้ง และมีการประชุมอาจารย์ทั้งสถาบันฯ ประมาณ 2 เดือน/ครั้ง นอกจากนี้ สถาบันฯ ยังเปิดเวทีพูดคุยสำหรับบุคลากรทั้งหมดของสถาบันฯ เป็นประจำ

⁸ เดิมคือ คณะกรรมการบริหารสถาบันฯ

สม่ำเสมอ โดยเรียกการประชุมนี้ว่า “กิจกรรมสถาบันฯ”⁹ มีการเลือกประธานและเลขานุการ สำหรับการประชุมดังกล่าวหมุนเวียนกันคราวละ 2 ปี

“การประชุมกิจกรรมสถาบันฯ” เป็นเวทีที่เปิดโอกาสและพื้นที่ให้บุคลากรทุกคนในสถาบันฯ เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่ง ทั้งรับฟัง ตั้งคำถาม ปรีกษาหารือ และเสนอแนะงาน และกิจกรรมของสถาบันฯ ทุกด้าน สมาชิกสถาบันฯ ทุกคนสามารถเสนอเรื่องเข้าสู่วาระการประชุมได้ ไม่ว่าจะเพื่อพิจารณา ปรีกษาหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น หรือเพื่อรับรู้การตัดสินใจร่วมกัน ลักษณะเวทีแนวราบเช่นนี้ของสถาบันฯ เป็นพื้นที่ที่ให้ความสำคัญกับทุกคน และรับฟังทุกความเห็นอย่างเท่าเทียมกัน มิใช่จากบนลงล่าง ปัจจุบันการประชุม

⁹ เป็นข้อเสนอของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล (ตำแหน่งวิชาการในขณะนั้น) ในสมัยที่รองศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ เป็นผู้อำนวยการสถาบันฯ (ตำแหน่งวิชาการในขณะนั้น)

กิจกรรมสถาบันฯ จัดเป็นประจำสม่ำเสมอทุก 2 เดือน และเป็นหนึ่งในกลไกภายในสถาบันฯ ที่กำหนดให้นำผลการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานของคณะผู้บริหาร ไปนำเสนอ อภิปราย และเสนอแนะแนวทางการปรับปรุงการบริหารจัดการภายในสถาบันฯ ร่วมกัน โดยกำหนดเป็นวาระสืบเนื่องของการประชุมทุกครั้ง

นอกจากนี้ สถาบันฯ ยังจัดให้มีการสัมมนาประจำปีอีก 2 งานคือ การสัมมนาวิชาการด้านการวิจัยและการเรียนการสอน ซึ่งเป็นเวทีที่เปิดโอกาสให้บุคลากรสถาบันฯ ทุกคนมีส่วนร่วมในการระดมสมองถึงทิศทางงานวิจัยและงานหลักสูตร เพื่อนำเสนอแนวทางในการตัดสินใจเลือกและร่วมกันประเมินความเสี่ยงอย่างรอบด้าน และการสัมมนาพัฒนาบุคลากร ซึ่งเป็นเวทีสนทนาการในลักษณะสังสรรค์อย่างสร้างสรรค์ประจำปี งานสัมมนาทั้งสองงานนี้ มีการเลือกอาจารย์รุ่นใหม่เป็นประธานจัดการประชุมและกำหนดหัวข้อการประชุมในแต่ละปี โดยมีคณะทำงานที่ประกอบด้วยแต่ละส่วนงานภายในสถาบันฯ สนับสนุนและอำนวยความสะดวกในการจัดประชุมดังกล่าว

วัฒนธรรมองค์กรที่สำคัญอีกลักษณะหนึ่งของสถาบันฯ คือ การเปิดช่องทางสื่อสารระหว่างผู้บริหารสถาบันฯ กับบุคลากรกลุ่มต่างๆ รวมถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ให้สามารถสื่อสารกันได้อย่างสะดวก ปัจจุบันมีช่องทางสื่อสารรวมถึง 20 ช่องทางด้วยกัน สำหรับช่องทางการเรียนนั้น สถาบันฯ ได้จัดตั้งคณะกรรมการรับฟังข้อคิดเห็นและร้องเรียน เพื่อเปิดโอกาสให้บุคลากรมีช่องทางเสนอแนะและร้องเรียนหากไม่ได้รับความเป็นธรรม ไม่ว่าจะเป็นในด้านการทำงาน การเรียนการสอน หรือการดำเนินโครงการวิจัยก็ตาม โดยสามารถส่งข้อร้องเรียนถึงคณะกรรมการดังกล่าวได้ทั้งทางกล่องรับฟังข้อร้องเรียนและผ่านระบบออนไลน์ นอกจากนี้ สถาบันฯ ยังมีระบบพัฒนาการเรียนรู้อะไรและความก้าวหน้าในสายงานของบุคลากร โดยกำหนดตัวชี้วัด ตั้งค่าเป้าหมาย และเกณฑ์การประเมินไว้ด้วย (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2564, น. 11-16)

2.3 บุคลากรสถาบันฯ กับการบริการวิชาการและสังคม

ตลอดระยะเวลาครึ่งศตวรรษที่สถาบันฯ ลงหลักปักฐานอยู่ในสังคมไทยนั้น บุคลากรของสถาบันฯ ได้เติบโตผ่านการสร้างองค์ความรู้และผลงานด้านวิชาการและสังคมให้กับแวดวงวิชาการไทยไม่น้อยเช่นกัน ความเชี่ยวชาญด้านวิชาการและสังคมของบุคลากรสถาบันฯ เป็นที่ยอมรับทั้งในระดับชาติและนานาชาติ ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนจากตำแหน่งและบทบาทที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายด้านวิชาการและสังคมต่างๆ ตั้งแต่สมัยของศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ เลี้ยวประไพ ผู้อำนวยการสถาบันฯ คนแรก คือการเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผนนโยบายวิชาการของไทย การได้รับการยอมรับในบทบาทด้านบริการวิชาการของสถาบันฯ ส่งผลให้หลายหน่วยงานให้ความสำคัญกับสถาบันฯ และเชิญให้เข้าร่วมเป็นกรรมการต่างๆ เรื่อยมา ดังคำสัมภาษณ์ข้างล่างนี้

“

อย่างผมสมัยหนึ่งก็เป็นกรรมการนโยบายวิชาการและวางแผนครอบครัว สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่มีอาจารย์ หมอเสม พริ่งพวงแก้ว ท่านเป็นประธาน อาจารย์วิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ เป็นรองประธาน...ก็เขียนเรื่องวางแผนครอบครัวในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3

”

(บุญเลิศ เลี้ยวประไพ, 8 ตุลาคม 2556, สัมภาษณ์)

“

ในฐานะที่เป็นผู้อำนวยการ (คนที่สอง พ.ศ. 2523-2531) ผมต้องเข้าไปนั่งเป็นกรรมการในคณะกรรมการวางแผนวิชาการของสภาพัฒนาฯ สมัยก่อนคณะกรรมการชุดนี้มีบทบาทมาก...เราเข้าไปมีเสียงในคณะกรรมการวางแผนครอบครัวแห่งชาติ ตอนนั้นมีรัฐมนตรีของกระทรวงสาธารณสุขเป็นประธาน เราเข้าไปช่วยทางด้าน technical เขาก็ฟังเรา อีกอันหนึ่งเป็นประสบการณ์ของผมเอง ได้เข้าไปอยู่ในคณะทำงานคาดประมาณประชากร ซึ่งก็อยู่ภายใต้คณะกรรมการวางแผนและนโยบายประชากร... ทำให้ผมได้ประสบการณ์เกี่ยวกับการคาดประมาณประชากรจากคณะทำงานชุดนี้พอสมควร

”

(ปราโมทย์ ประสาทกุล, 13 กันยายน 2556)

การสั่งสมประสบการณ์และความเชี่ยวชาญด้านกรวิจัยประชากรและสังคมในหลายทศวรรษที่ผ่านมาของบุคลากรสถาบันฯ ส่งผลให้บุคลากรจำนวนไม่น้อยได้รับเชิญเพื่อให้บริการวิชาการด้านต่างๆ อย่างกว้างขวางและหลากหลาย ได้แก่ การเป็นวิทยากรในงานประชุมวิชาการ เป็นอาจารย์พิเศษ เป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ให้นักศึกษานอกสถาบันฯ เป็นกรรมการทั้งในระดับมหาวิทยาลัยและหน่วยราชการนอกมหาวิทยาลัย และในองค์กรระดับชาติ ตลอดจนองค์กรระหว่างประเทศ เช่น เป็นอนุกรรมการนโยบายและแผนประชากร และเป็นผู้ร่วมผลิตชุดวิชาทางประชากรของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช เป็นต้น (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2525, น. 57) บทบาทบริการวิชาการของบุคลากรสถาบันฯ เหล่านี้สามารถจัดประเภทและแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ (1) การเป็นวิทยากร/อาจารย์พิเศษ ซึ่งจากสถิติที่ระบุในรายงานประจำปีโดยเฉลี่ย

- 1 ประธานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา รวม 3 สมัย
- 2 กรรมการในคณะกรรมการสถิติแห่งชาติ
- 3 กรรมการในคณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ระดับบัณฑิตยสถาน
- 4 กรรมการในคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ
- 5 กรรมการในคณะกรรมการนโยบายและยุทธศาสตร์ การอนามัยเจริญพันธุ์แห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข
- 6 กรรมการในคณะกรรมการควบคุมคุณภาพและมาตรฐาน บริการสาธารณสุข สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ
- 7 กรรมการในคณะกรรมการส่งเสริมความเท่าเทียมระหว่างเพศ (สทพ.)
- 8 ผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนด้านต่างๆ ในคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ
- 9 กรรมการในคณะกรรมการแห่งชาติ ว่าด้วยการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด
- 10 กรรมการในคณะกรรมการอำนวยการจัดการประชุมวิชาการ รางวัลสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงมหามานิตย์ มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ (Prince Mahidol Award Conference หรือ PMAC) ตั้งแต่ พ.ศ. 2535-ปัจจุบัน

10 ตัวอย่าง
กรรมการระดับชาติ
และระดับนโยบาย
ที่บุคลากรสถาบันฯ
เคย/เข้าร่วม

มีประมาณปีละ 100 ครั้ง (2) การให้คำแนะนำและข้อปรึกษาทางวิชาการ รวมถึงการเป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ โดยเฉลี่ยปีละ 50 ครั้ง และ (3) การเป็นกรรมการ ทั้งในและนอกมหาวิทยาลัยมหิดล กรรมการในระดับนโยบายและระดับชาติ รวมถึงกรรมการในองค์กรระหว่างประเทศ โดยเฉลี่ยปีละ 20 คณะกรรมการ

การให้บริการวิชาการอีกลักษณะหนึ่งของสถาบันฯ นั่นคือ การเป็นสถานที่เยี่ยมชมและดูงานจากหน่วยงานต่างๆ เป็นประจำ ทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งโดยส่วนใหญ่หน่วยงานที่เยี่ยมชมสถาบันฯ มักเป็นภาคีหรือเครือข่ายความร่วมมือกับบุคลากรของสถาบันฯ เช่น ในปี 2554 มีหน่วยงานเข้าเยี่ยมชมดูงานของสถาบันฯ 31 ครั้งด้วยกัน เป็นหน่วยงานในมหาวิทยาลัย 3 หน่วยงาน หน่วยงานในประเทศ 4 หน่วยงาน และ

หน่วยงานต่างประเทศ 24 หน่วยงาน ได้แก่ University of North Carolina at Chapel Hill, Pokhara University, Nobel College/Academy, Tribhuvan University และ Miami University เป็นต้น (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2554, น. 43)

นอกจากนี้แล้ว บุคลากรของสถาบันฯ อีกไม่น้อยที่มีความสนใจและความเชี่ยวชาญในประเด็นทางสังคมได้ใช้ประสบการณ์และความสามารถของตัวเองในการทำประโยชน์ให้แก่สังคมด้านต่างๆ โดยเฉพาะการเป็นส่วนหนึ่งของภาควิชาการเพื่อการขับเคลื่อนสังคม ด้วยการนำเสนอสถานการณ์ที่สังคมควรตระหนักและให้ความสำคัญ การส่งเสียงแทนกลุ่มคนชายขอบต่างๆ รวมทั้งการขับเคลื่อนเชิงนโยบายที่นำไปสู่การปรับกระบวนการทัศน์ของสังคมและเปลี่ยนแปลงประเด็นทางสังคมเหล่านั้นได้ในหลายปีต่อมา ได้แก่ สิทธิมนุษยชนของแรงงานข้ามชาติและผู้ติดตาม ความรุนแรงต่อผู้หญิง ความรุนแรงในครอบครัว ชีวิตและประสบการณ์ของผู้เข้าร่วมกับเอชไอวี/เอดส์ เรือนจำสุขภาพและการเข้าถึงบริการ

- 1 ผู้เชี่ยวชาญด้าน Human Reproduction ขององค์การอนามัยโลก โดยสถาบันฯ ได้รับการคัดเลือกให้เป็น WHO Collaborating Centre for Research in Human Reproduction ตั้งแต่ พ.ศ. 2535-ปัจจุบัน
- 2 ร่วมก่อตั้งและเป็นสำนักงานเลขาธิการสมาคมประชากรแห่งประเทศไทย (Asian Population Association -APA)
- 3 กรรมการในคณะกรรมการ The Global Fund to Fight AIDS, Tuberculosis and Malaria SEA Constituency Delegation, and International AIDS Society (IAS)
- 4 กรรมการในคณะกรรมการคัดเลือกทุนของโครงการ Ford Foundation International Fellowship Program (IFP), Thailand
- 5 กรรมการในคณะกรรมการ International Network for the Continuous Demographic Evaluation of Populations and Their Health in Developing Countries (INDEPTH)

5 ตัวอย่าง
การเข้าร่วมในองค์กร
ระหว่างประเทศของ
บุคลากรสถาบันฯ

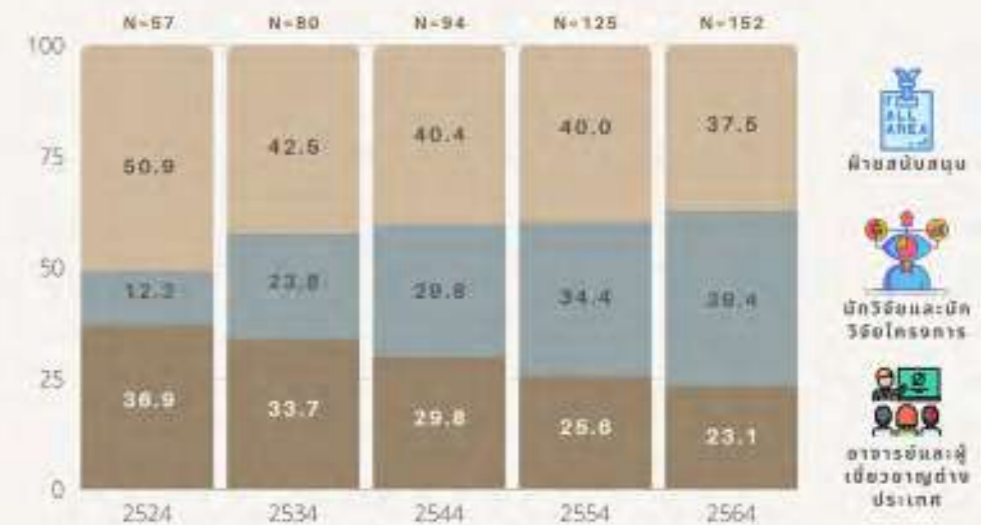
สุขภาพ สิทธิในเนื้อตัวร่างกายของผู้หญิงและการเข้าถึงบริการอนามัยเจริญพันธุ์ โดยเฉพาะในกรณีท้องไม่พร้อมหรือต้องการยุติการตั้งครรภ์ เป็นต้น เหล่านี้ต่างเป็นบทบาทที่สำคัญของนักวิชาการสถาบันฯ ในการร่วมเคลื่อนไหวเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างมีพลัง

2.4 'คน' เคลื่อนงาน

ตลอดระยะทางครึ่งศตวรรษนี้ บุคลากรของสถาบันวิจัยประชากรและสังคมที่ขับเคลื่อนงานอาจจัดได้เป็น 3 กลุ่มหลักคือ (1) กลุ่มอาจารย์และผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศซึ่งรับผิดชอบงานสอน งานอบรม และงานวิจัย (2) กลุ่มนักวิจัย ที่ปัจจุบันมี 2 กลุ่มคือ "นักวิจัยปฏิบัติการ" และ "นักวิจัยโครงการ" ดังกล่าวข้างต้น ที่รับผิดชอบงานวิจัย

เป็นหลัก และ (3) กลุ่มคนทำงานในสายสนับสนุนที่ปฏิบัติงานเพื่อสนับสนุนงานสอน งานอบรม งานวิจัย และงานของสำนักงานผู้อำนวยการด้านอื่นๆ ทั้งหมด โดยเปรียบเทียบแล้ว น่าสนใจว่าการเติบโตและเปลี่ยนแปลงในทางสัดส่วนของคนทำงานสามกลุ่มนี้ในช่วงห้าทศวรรษที่ผ่านมาเป็นไปในทิศทางอย่างไร

รูป 2.1 การกระจายร้อยละของบุคลากรสถาบันฯ ณ ปีที่สิ้นสุดทศวรรษ 1-5 จำแนกตามลักษณะงาน

เมื่อพิจารณาสัดส่วนในภาพรวมของบุคลากรสถาบันฯ ในระยะเวลาครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ในฐานะที่เป็นสถาบันที่ทำวิจัยเป็นหลัก จัดการเรียนการสอน 4 หลักสูตร จัดอบรมเฉลี่ยปีละ 6 เรื่อง งานของสถาบันฯ เคลื่อนไปได้ดังทุกวันนี้ด้วย 'คน' เหล่านี้เอง จากทศวรรษแรกที่ก่อตั้ง สถาบันฯ เติบโตขยายตัวเพิ่มบุคลากรขึ้นเกือบ 3 เท่าในเวลาห้าสิบปี สัดส่วนของบุคลากรสถาบันฯ เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน กล่าวคือบุคลากร 2 กลุ่ม มีสัดส่วนลดลงตลอดห้าสิบปีที่ผ่านมา นั่นคือ อาจารย์และผู้เชี่ยวชาญต่างประเทศค่อยๆ ลดลง จากร้อยละ 36.9 เมื่อสิ้นทศวรรษแรก เป็นร้อยละ 23.1 ในปัจจุบัน เช่นเดียวกับบุคลากรฝ่ายสนับสนุน ที่เคยมีสัดส่วนกว่าครึ่งหนึ่งของบุคลากรทั้งหมดในทศวรรษแรก ปัจจุบันลดลงเหลือร้อยละ 37.5 ขณะที่บุคลากรอีกกลุ่มหนึ่งมีสัดส่วนเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน นั่นคือ นักวิจัยและนักวิจัยโครงการ จากที่เคยมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 12.2 ในช่วงทศวรรษแรก เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 39.4 ในปัจจุบัน สอดคล้องกับปริมาณและความรับผิดชอบในการดำเนินโครงการวิจัยของสถาบันฯ จากที่มีเพียง 19 โครงการในทศวรรษแรก เพิ่มขึ้นเป็นกว่า 300 โครงการในทศวรรษที่ห้านี้

“

ที่เคยพูดหลายครั้งว่าที่นี่เหมือนบ้านหลังที่สอง บางทีพีใช้เวลาที่นี่มากกว่าบ้านตัวเองเสียอีก เพราะฉะนั้นมีความรู้สึกที่ทุกคนเหมือนเป็นคนในครอบครัวเดียวกัน เป็นครอบครัวขยายใหญ่ สิ่งที่เราเห็นชัดเจนมาตลอดก็คือ น้องๆ ไม่ว่าจะเข้ามาอยู่ก่อนหรือมาทีหลัง เขารวมกลุ่มกันติด พีไม่รู้เขาทำกันได้อย่างไร พีมีความรู้สึกที่ทุกคนเข้ามาแล้วเข้ากันเป็นปีเป็นขลุ่ย ทำตัวเนียนไปกับวัฒนธรรมดั้งเดิม มีอะไรเขาจะรุมหัวช่วยกัน เพราะว่าที่นี่มันบ้านของเขา เขาต้องทำให้บ้านไปรอด ตรงนี้เป็นน้ำใจที่งดงามมาก เป็นสิ่งที่ดีงามที่ยากจะให้คนอื่นเอาอย่าง อยากจะให้มันตลอดไป...ถึงแม้ว่าจะมีคลื่นลูกใหม่มา พีก็คิดว่าคลื่นลูกใหม่เป็นตัวของตัวเองได้ด้วย ไม่ใช่เป็นไม่ได้ แล้วก็แทรกซึมเอาอะไรที่ดีๆ ของสถาบันฯ ถ่ายทอดกันเป็นรุ่นๆ พีเองรับต้นไม้มาจากท่านก่อน พีก็ปลูกต้นไม้ใหม่ขึ้นด้วยเหมือนกัน น้องๆ ก็คงต้องทำเช่นเดียวกัน

”

(เบญญา ยอดดำเนิน - แอ็ดดิทจ์, 13 กันยายน 2556)

'คน' รุ่นแล้วรุ่นเล่าที่เคลื่อนงานและสร้างผลงานให้กับสถาบันฯ ตลอดระยะครึ่งศตวรรษเหล่านี้ ทั้งเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นสถาบันวิจัยประชากรและสังคม และเป็นทั้งผลของการหล่อหลอมผ่านวัฒนธรรมองค์กรของสถาบันฯ ที่เปิดกว้าง รับฟัง มีความสัมพันธ์แนวราบไร้ชั้นเป็นพื้นฐาน ทุกฝ่ายสามารถร่วมมือทำงานให้สำเร็จได้อย่างราบรื่น และให้โอกาสทุกคนได้ค้นหาที่ทางที่เหมาะสมในการทำงาน ร่วมสร้างผลงานและหลอมรวมเป็นส่วนหนึ่งของสถาบันฯ ดังที่เป็นเช่นทุกวันนี้

3

ครึ่งศตวรรษ

ของงานวิจัยประชากรและสังคม

กฤษณา วจนสาระ กาญจนา เทียนลาย และกฤตยา อาชวนิจกุล

นับตั้งแต่งานวิจัยเรื่องแรกใน พ.ศ. 2514 จนถึงมิถุนายน 2564 ครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาสถาบันฯ ทำงานวิจัยกว่า 730 โครงการ ดังกล่าวมาแล้วในบทที่หนึ่งว่าประเด็นเร่งร้อนเชิงนโยบายด้านประชากรและการพัฒนาเศรษฐกิจในทศวรรษ 2510 ที่หลายประเทศทั่วโลกต้องการควบคุมการเพิ่มจำนวนประชากร โดยเฉพาะเพื่อประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาความยากจนในกลุ่มประเทศโลกที่สาม หลายประเทศรวมทั้งประเทศไทยจึงประกาศนโยบายประชากรเมื่อ พ.ศ. 2513 ระบุว่ารัฐบาลมีนโยบายสนับสนุนการวางแผนครอบครัว เพื่อแก้ไขปัญหาอัตราเพิ่มประชากรที่สูงมาก ซึ่งจะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ จึงมีการกำหนดนโยบายประชากรเพื่อลดอัตราการเพิ่มประชากรในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515-2519) (บุญเลิศ เลี้ยวประไพ, 2517) หน่วยงานรับผิดชอบ

โดยตรงคือ สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และกระทรวงสาธารณสุข รวมถึงสถาบันวิชาการที่เกี่ยวข้องต่างๆ ต่างเป็นส่วนหนึ่งของการทำงานเพื่อควบคุมการเปลี่ยนแปลงประชากร ทั้งในแง่ของขนาด องค์ประกอบ และการกระจายตัว โดยกำหนดแผนปฏิบัติการในลักษณะที่บูรณาการประเด็นที่เกี่ยวข้องกับประชากรเข้าด้วยกันอย่างรอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นการวางแผนครอบครัว การคุมกำเนิด การย้ายถิ่นและการกระจายตัว การตาย และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอายุของประชากร (Day, Tydeman, & Leoprapai, 1976, p. 1)

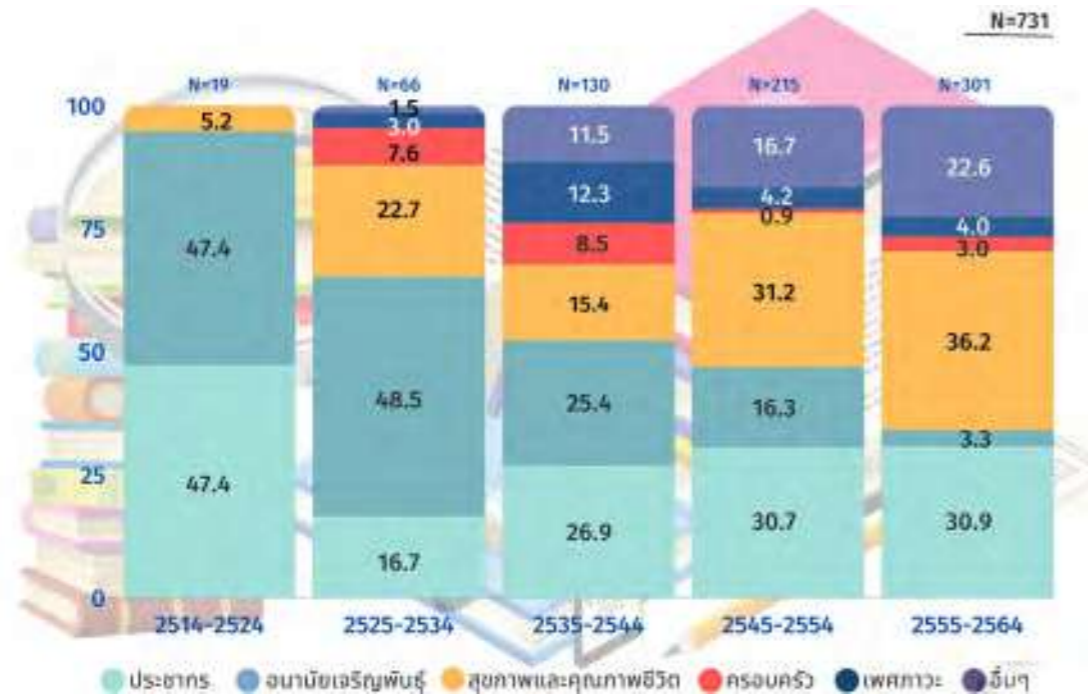
สถาบันฯ เป็นหนึ่งในองค์กรวิชาการที่เริ่มต้นทำงานเพื่อตอบสนองนโยบายประชากรดังกล่าว ก่อนจะขยายความสนใจเพิ่มอาณาบริเวณของโจทย์การวิจัยไปสู่ประเด็นอื่นๆ ทั้งด้านประชากรและประเด็นทางสังคมที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากร อนามัยเจริญพันธุ์ สุขภาวะครอบครัว และประเด็นด้านเพศภาวะ/เพศวิถีของประชากรกลุ่มต่างๆ จากแรกตั้งศูนย์วิจัยในคณะสาธารณสุขศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2509 เต็มโตเป็นสถาบันวิจัยที่ลงหลักปักฐานและหยั่งรากเป็นสถาบันวิชาการและการวิจัยด้านประชากรและสังคมอย่างเข้มแข็งของสังคมไทยในปัจจุบัน

ในภาพรวมของงานวิจัยทั้ง 731 สัญญาของสถาบันฯ นั้น กล่าวได้ว่าตลอดครึ่งศตวรรษที่ผ่านมาสถาบันฯ ได้ทำงานวิจัยในประเด็นด้านประชากรควบคู่ไปกับสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากรในสัดส่วนใกล้เคียงกันมาโดยตลอด นั่นคือ ร้อยละ 29.3 และร้อยละ 29.0 ตามลำดับ รองลงมาคือประเด็นวิจัยด้านอนามัยเจริญพันธุ์ เพื่อตอบสนองนโยบายระดับชาติด้านการวางแผนครอบครัว ทั้งในแง่ของการเข้าถึงบริการและสิทธิอนามัยเจริญพันธุ์ของประชากร ด้วยสัดส่วนร้อยละ 16.4 ของโครงการวิจัยทั้งหมด ที่เหลืออีกประมาณหนึ่งในสี่เป็นงานวิจัยในประเด็นเพศภาวะ/เพศวิถี สุขภาวะครอบครัว และประเด็นวิจัยด้านอื่นๆ เช่น การวิจัยประเมินผลโครงการ กิจกรรม และองค์กรต่างๆ (รูป 3.1 และ 3.2)

รูป 3.1 ภาพรวมของงานวิจัยของสถาบันฯ 50 ปี

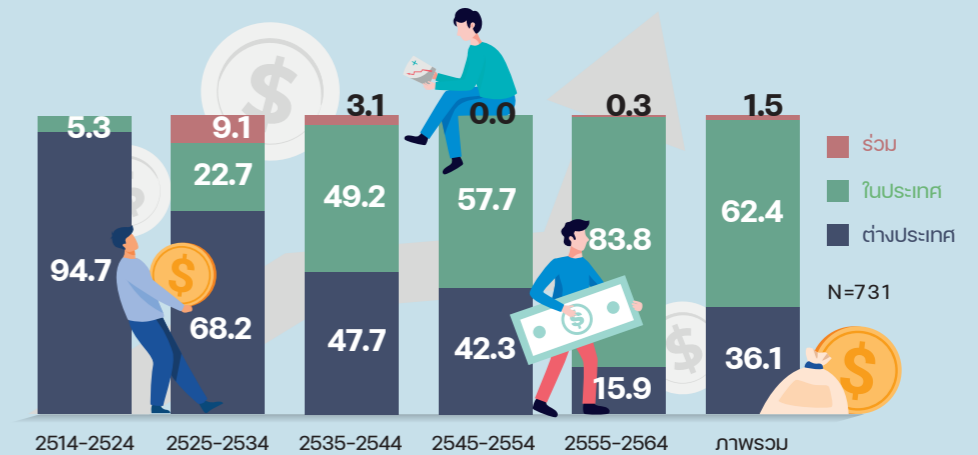
รูป 3.2 ร้อยละของงานวิจัยของสถาบันฯ
จำแนกตามประเด็นสำคัญของงานวิจัยในแต่ละทศวรรษ

หากพิจารณาถึงแหล่งทุนสนับสนุนการวิจัยของสถาบันฯ แล้ว โดยภาพรวมในช่วงแรกก่อตั้งและเริ่มทำงานวิจัยนั้น สถาบันฯ ได้รับทุนสนับสนุนจากองค์กรนานาชาติที่ดำเนินงานเพื่อการพัฒนาประเทศเป็นหลัก โดยเฉพาะความช่วยเหลือจากสถาบันวิชาการ

และองค์กรพัฒนาระหว่างประเทศ ต่อมาค่อยๆ เพิ่มสัดส่วนของการได้รับทุนสนับสนุนโครงการวิจัยจากหน่วยงานภายในประเทศมากขึ้นในทศวรรษถัดมา ทั้งที่เป็นหน่วยงานสนับสนุนทุนเพื่อการวิจัย สถาบันวิชาการ หน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาและภาคเอกชน (รูป 3.3)

รูป 3.3 ร้อยละของแหล่งทุนสนับสนุนงานวิจัยของสถาบันฯ
พ.ศ. 2514-2564

สำหรับงานวิจัยกว่า 730 โครงการในรอบ 50 ปีของสถาบันฯ นั้น มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 ทศวรรษแรก: วางแผนครอบครัวและการย้ายถิ่น

ภาพรวมของการดำเนินงานวิจัยในช่วงทศวรรษแรก (พ.ศ. 2514-2524) ของสถาบันฯ กล่าวได้ว่าส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยภายใต้คตินิยมแบบมัลทิสใหม่ที่มีแนวคิดควบคุมประชากรโดยมุ่งลดอัตราเกิด และอิทธิพลจากกระบวนทัศน์ด้านพฤติกรรมศาสตร์ที่เน้นศึกษาปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม ประชากร ที่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมการเจริญพันธุ์ การยอมรับการคุมกำเนิด และพฤติกรรมดูแลสุขภาพของแม่และเด็ก นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยที่มุ่งศึกษาเรื่องอัตราเจริญพันธุ์เพื่อเชื่อมโยง ‘การพัฒนา’ กับการเปลี่ยนแปลงอัตราเกิดของประชากร ซึ่งเป็นข้ออภิปรายหลักในการประชุมระดับโลกทางประชากร ครั้งที่ 2 ที่เน้นว่าควรวิเคราะห์ภาวะเจริญพันธุ์ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของนโยบายวางแผนการพัฒนาประเทศ การวิจัยลักษณะนี้มุ่งศึกษาเพื่อให้ได้ตัวเลขอัตราทางประชากร ไม่ว่าจะเกิดอัตราเกิด อัตราเจริญพันธุ์สะสม อัตราคุมกำเนิด ตัวเลขเฉลี่ยของจำนวนบุตร เกิดรอด และตัวเลขเฉลี่ยจำนวนบุตรที่ต้องการ การวิจัยในช่วงทศวรรษนี้ส่วนใหญ่จึงเป็นการวิจัยเชิงปริมาณเป็นหลัก เก็บข้อมูลโดยใช้การสัมภาษณ์ด้วยแบบสอบถาม ภายใต้ฐานคิดการสำรวจแบบ KAP Survey คือ ค้นหาว่าผู้ถูกสัมภาษณ์มีความรู้หรือไม่ (Knowledge) มีทัศนคติในเรื่องที่สอบถามอย่างไร (Attitude) และมีพฤติกรรมในเรื่องนั้นอย่างไร (Practice)

งานวิจัยชิ้นแรกของสถาบันฯ ตามที่มีบันทึกไว้คือ โครงการประเมินผลการใช้พนักงานวางแผนครอบครัว (The Thai Field Workers Evaluation Project) ใน 12 จังหวัดทั้ง 4 ภาคของประเทศ เริ่มต้นใน พ.ศ. 2514 ดำเนินงานต่อเนื่องจนถึง พ.ศ. 2520 ผลผลิตของโครงการเป็นบทความภาษาอังกฤษอย่างสั้น (working paper ประมาณ 20 หน้า) จำนวน 4 เรื่อง¹ แม้จะมีบุคลากรไม่มากนักแต่สถาบันฯ ได้ผลิตงานวิจัยทั้งสิ้น

¹ ดูรายละเอียดใน <https://ipsr.mahidol.ac.th/ipsrbeta/th/BookReport.aspx?Year=1973>

19 โครงการซึ่งเชื่อมโยงกับนโยบายประชากร ราวครึ่งหนึ่งเป็นงานวิจัยในประเด็นอนามัยเจริญพันธุ์ แทบทั้งหมดเป็นการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับการวางแผนครอบครัวภายใต้นโยบายประชากรของไทยขณะนั้น มีการศึกษาวิจัยในหลากหลายมิติ ทั้งในด้านประสิทธิภาพของการดำเนินงาน ต้นทุน และการจัดบริการวางแผนครอบครัว องค์ประกอบต่างๆ ที่เอื้อต่อการเข้าถึงบริการ เป็นต้น โครงการวิจัยด้านอนามัยเจริญพันธุ์ที่สำคัญคือ โครงการวางแผนครอบครัวใน 20 จังหวัด (พ.ศ. 2522, 2524) และการให้บริการวางแผนครอบครัวเพื่อลดอัตราเพิ่มประชากร (พ.ศ. 2520, 2523) ซึ่งเป็นโครงการวิจัยต่อเนื่อง

ขณะที่อีกครึ่งหนึ่งเป็นงานวิจัยในประเด็นทางประชากร โดยเฉพาะการย้ายถิ่นภายในประเทศที่เป็นทางเลือกทางเศรษฐกิจของคนชนบทสู่เมือง เช่น การศึกษาเปรียบเทียบกระแสการย้ายถิ่นจากบ้านทางช้าง จ.พระนครศรีอยุธยา เข้าสู่เมืองใหญ่คือกรุงเทพฯ กับกระแสที่ย้ายถิ่นไปทำการเกษตรที่ จ.กาญจนบุรี (พ.ศ. 2519) โครงการด้านการย้ายถิ่นที่สำคัญ ได้แก่ Tri-country Migration Study (พ.ศ. 2520) มีระยะเวลาศึกษาวิจัยมากกว่า 5 ปี และการพัฒนาด้านสาธารณสุขและการเพิ่มประชากรในประเทศไทย (พ.ศ. 2524) เป็นต้น

แหล่งทุนสนับสนุนงานวิจัยในช่วงก่อตั้งแทบทั้งหมดคือ องค์กรพัฒนาระหว่างประเทศที่เห็นพ้องว่าการเพิ่มประชากรของโลก โดยเฉพาะในประเทศโลกที่สามนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศ ยุทธศาสตร์ในการแก้ปัญหาการเพิ่มประชากรแบบก้าวกระโดดจึงควรใช้นโยบายลดภาวะเจริญพันธุ์ เพื่อควบคุมจำนวนประชากรไม่ให้เกินภาระในการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะปัญหาความยากจนและการกระจุกตัวของเมือง องค์กรเหล่านี้สนับสนุนการทำงานเพื่อการพัฒนาในประเทศต่างๆ ทั่วโลก ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศสหรัฐอเมริกา (USAID) กองทุนประชากรแห่งสหประชาชาติ (UNFPA) มูลนิธิฟอร์ด มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ สภาประชากร (Population Council) เป็นต้น บุคลากรสถาบันฯ ที่เป็นหัวหน้าโครงการในช่วงนี้ ได้แก่

ดร.บุญเลิศ เลี้ยวประไพ ดร.อภิชาติ จำรัสฤทธิวงศ์ และ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล
(ตำแหน่งวิชาการในขณะนั้น) ร่วมกับคณาจารย์ของสถาบันฯ

“สมัยนั้นเกิดขึ้นเด่นตกใจว่าประชากรไทยเพิ่มขึ้นเร็ว เขาบอกว่าร้อยละ 3.2 เขากลับประชากรจะท่วมโลก (องค์กร) ยูเสด² วิ่งเข้ามาหา partner เมืองไทย ให้ทุนไม่อันเลย โครงการวางแผนครอบครัว กระทรวงสาธารณสุข ได้ความช่วยเหลือเออะเอะ รวมทั้งเรา ทาง Rockefeller (Foundation) ให้ทุนส่งคนไปเรียนแล้วกลับมาเป็นอาจารย์ ทาง UN ก็ตั้ง UNFPA ขึ้นมา เทียวไปหาหน่วยงานไหนที่ทำงานให้ได้ เราไม่ได้หยุดนิ่ง ขอทุนจากที่ต่างๆ เข้าไปเป็นกรรมการนโยบายและวางแผนครอบครัว เขียนเรื่องวางแผนครอบครัวในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พอ (แผนพัฒนาฯ) ฉบับที่ 4 เราเริ่มเรื่องการตั้งถิ่นฐานด้วย ก็ได้ผลดี...สำนักงบประมาณบอกเลยว่างานประชากรต้องการเงินเท่าไร เขาไม่อัน เพราะเป็นโครงการเดียวที่เอาไปอวดอ้างได้”

(บุญเลิศ เลี้ยวประไพ, 8 ตุลาคม 2556, สัมภาษณ์)

“การวิจัยเรื่องแรกๆ ของศูนย์วิจัยฯ คือการประเมินผล family planning field worker มีพนักงานเยี่ยมบ้านการวางแผนครอบครัว และเรื่องการวางแผนครอบครัวในเขตชานเมือง ทำที่บางเขน ตอนนั้นยังถือเป็นเขตกิ่งชนบทอยู่เลย อีกรางงานหนึ่งคือเครื่องมือคุมกำเนิดหรือการวางแผนครอบครัวของผู้ชาย โดยเฉพาะการทำหมันชาย มีการศึกษาหลายงาน... ราวปี 2520-2521 คนที่เข้ามารุ่นเดียวกับผม อย่าง อ.อภิชาติ อ.ทวีศักดิ์ อ.วรวิทย์ อ.อุไรวรรณ อ.ภาณี เข้ามาเป็นพนักงานสัมภาษณ์ของโครงการ ออกตระเวนไปเป็น supervisor อยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ ที่สุพรรณบุรีเป็นเดือน งานวิจัยชิ้นนี้มันสร้างประสบการณ์ให้กับพวกเราที่จะมาเป็นอาจารย์ ให้สัมผัสกับ field work จริงๆ ได้รู้จักคุมคนไปสัมภาษณ์ ไปสัมภาษณ์เองด้วย ไปคุยกับสถานีอนามัย ประสบการณ์จริงทำให้เราเข้าใจการทำงานภาคสนาม สัมผัสกับชาวบ้านมากขึ้น รู้มากขึ้น ไม่เช่นนั้นพวกเราคงขาดอะไรไปเยอะเลย”

(ปราโมทย์ ประสาทกุล, 13 กันยายน 2556)

3.2 ทศวรรษที่ 2: จากประชากรและอนามัยเจริญพันธุ์สู่สุขภาพและคุณภาพชีวิตประชากร

งานวิจัยในช่วง พ.ศ. 2525-2534 ของสถาบันฯ นั้นขยายตัวเพิ่มเติมขึ้นกว่า 3 เท่า จากที่เคยทำงานวิจัย 19 โครงการในทศวรรษแรกที่ก่อตั้งสถาบันฯ เพิ่มเป็น 66 โครงการในทศวรรษต่อมา เกือบครึ่งหนึ่งเป็นโครงการวิจัยด้านอนามัยเจริญพันธุ์ที่ยังคงได้รับทุน

² หมายถึงองค์กร USAID ในฐานะที่เป็นองค์กรให้ความช่วยเหลือด้านการพัฒนาระหว่างประเทศ การทำงานในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1970 เน้นให้ความช่วยเหลือในด้านปัจจัยพื้นฐานต่างๆ ในการดำรงชีวิต รวมทั้งการวางแผนครอบครัว

สนับสนุนให้ทำวิจัยอย่างต่อเนื่อง (32 โครงการ หรือร้อยละ 48) โดยเฉพาะการวางแผนครอบครัวและการคุมกำเนิดที่มีการศึกษาในมิติที่หลากหลาย ทั้งงานวิจัยเชิงนโยบายระดับประเทศ งานวิจัยเชิงปฏิบัติการระดับชุมชน การศึกษาทางมานุษยวิทยา และการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างประเทศ ที่น่าสนใจคือ งานวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้การเก็บข้อมูลแบบสนทนากลุ่ม (focus group discussion) ชั้นแรกของสถาบันฯ เป็นการศึกษาความคิดเห็นและประสบการณ์ของคู่แต่งงานระหว่างรุ่นพ่อแม่และรุ่นลูกเกี่ยวกับการตัดสินใจแต่งงาน การใช้วิธีคุมกำเนิด การตัดสินใจมีลูก และการเลี้ยงดูบุตร ผลการศึกษาชี้ให้เห็นแนวโน้มของความต้องการมีลูกน้อยลงตั้งแต่วัยรุ่นสูงอายุ และความเชื่อมโยงของโครงการวางแผนครอบครัวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมที่นำไปสู่การลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศไทย (Knodel, Havanon, & Pramualratana, 1983) การศึกษาประสิทธิผลของการให้บริการวางแผนครอบครัว (พ.ศ. 2525) ต้นทุนวางแผนครอบครัวของรัฐบาล (พ.ศ. 2532) ตัวกำหนดและผลของแบบแผนการใช้วิธีคุมกำเนิดในประเทศไทย (พ.ศ. 2530) ปัจจัยชุมชนที่มีผลต่อการยังใช้วิธีคุมกำเนิด: การศึกษาทางมานุษยวิทยา (พ.ศ. 2530) เป็นต้น

นอกจากนี้เป็นงานวิจัยด้านแม่และเด็ก ที่ช่วยขยายความรู้และข้อมูลเพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตของแม่และเด็ก เป็นส่วนสนับสนุนงานอนามัยแม่และเด็กของประเทศ ตั้งงานวิจัยทางมานุษยวิทยาเรื่องการเลี้ยงทารกในกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. 2525) ที่ชี้ให้เห็นผลของการโฆษณาและความรู้ของมารดาที่มีต่อการตัดสินใจเลือกวิธีการเลี้ยงทารกและผลิตภัณฑ์ที่ใช้เลี้ยงทารก การศึกษาผลกระทบของการลดลงของขนาดครอบครัวที่มีต่ออนามัยแม่และเด็ก (พ.ศ. 2527) การศึกษาคุณภาพชีวิตของเด็กและสถานเลี้ยงเด็กในประเทศไทย ทั้งในสถานประกอบการเอกชนและสถานสงเคราะห์เด็กอ่อนของรัฐ ตลอดจนการวิจัยสุขภาพของมารดาในชุมชนเมืองเปรียบเทียบใน 5 ประเทศ (พ.ศ. 2535) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็วและทำให้เกิดชุมชนแออัดจำนวนมากในประเทศกำลังพัฒนานั้น อัตราตายทารกในชุมชนแออัดสูงกว่าอัตราตายของทารกทั่วไปในเวลาต่อมาในกลุ่มนี้ปรับเปลี่ยนไปเชื่อมโยงกับโภชนาการของแม่และเด็กมากขึ้น

งานวิจัยที่เกี่ยวกับเอดส์และโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ เป็นประเด็นท้าทายด้านสาธารณสุขในยุคสมัยนั้น สถาบันฯ ได้ทำวิจัยในกลุ่มเสี่ยงหลายกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคนขับรถสิบล้อ (พ.ศ. 2533) การศึกษาเพื่อหาแนวทางส่งเสริมการใช้ถุงยางเพื่อป้องกันโรคติดต่อทางเพศในสถานบริการ (พ.ศ. 2533) ผู้ขับแท็กซี่กลางคืนในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2533) หนึ่งในโครงการใหญ่ในช่วงนี้ก็คือ การวิจัยสำรวจทางพฤติกรรมศาสตร์เพื่อป้องกันโรคเอดส์กลุ่มเป้าหมายคือคนขับรถบรรทุก พนักงานบริการหญิง และวัยรุ่น (พ.ศ. 2533) ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสถาบันสุขภาพแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา (หรือ NIH) งานวิจัยนี้เป็นความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย ประเทศสหรัฐอเมริกา

ทั้งนี้ แหล่งทุนสนับสนุนงานวิจัยด้านอนามัยเจริญพันธุ์ส่วนใหญ่เป็นองค์กรระหว่างประเทศ ที่สำคัญนอกจาก NIH แล้วก็ได้แก่ องค์การอนามัยโลก (WHO) มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ สภาประชากร UNFPA ศูนย์วิจัยเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศ ประเทศแคนาดา (International Development Research Center-IDRC) องค์การแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) เป็นต้น

ข้อสังเกตประการหนึ่งนั่นคือ งานวิจัยของสถาบันฯ ในประเด็นว่าด้วยสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากร หรือที่สมัยนั้นมักเรียกว่า “ประชากรและการพัฒนา” เพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างชัดเจน (15 โครงการ หรือร้อยละ 23) จากโครงการ Demographic Impacts of Rural Development Related to an Irrigation Project (พ.ศ. 2524) โดยเป็นการศึกษาผลกระทบทางประชากรเนื่องจากโครงการพัฒนาต่างๆ ในที่นี้คือโครงการชลประทานลำพระเพลิง ต่อมาได้ขยายหัวข้อศึกษาวิจัยไปสู่การจัดและการเข้าถึงบริการสาธารณสุข คุณภาพชีวิต และพฤติกรรมด้านสุขภาพของประชากรกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะในชนบท รวมทั้งการวิจัยเพื่อประเมินผลโครงการด้านบริการสาธารณสุขของภาครัฐ โครงการสำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงนี้คือ การติดตามและประเมินโครงการพัฒนาหมู่บ้านชนบทแบบผสมผสาน อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์ เป็นโครงการใหญ่เรียกสั้นๆ ว่า CEP (CBIRD Evaluation Project) หรือโครงการนางรอง (ดูรายละเอียดในล้อยกรอบ)

โครงการนางรอง*

เป็นโครงการขนาดใหญ่ที่เพิ่มกระบวนการในการทำวิจัยของสถาบันฯ เรียกชื่อสั้นๆ ว่านางรอง ตามพื้นที่ศึกษาวิจัยที่อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นโครงการที่สถาบันฯ เป็นผู้ติดตามและประเมินผลกระทบบนของ “โครงการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน” (Community-based integrated rural development - CBIRD) ที่ดำเนินงานโดยสมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน ซึ่งเป็นความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยและแคนาดา ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานพัฒนาระหว่างประเทศของรัฐบาลแคนาดา (Canadian International Development Agency - CIDA) โครงการ CBIRD นางรองมีการดำเนินงานต่อเนื่องเป็น 2 ระยะ ระหว่าง พ.ศ. 2527 - 2538

สถาบันฯ ได้รับทุนสนับสนุนจาก IDRC (International Development Research Centre) ให้ทำการสำรวจและติดตามข้อมูลสำมะโนประชากรในหมู่บ้านปฏิบัติการของ CBIRD เก็บข้อมูลของทุกครัวเรือนใน 50 หมู่บ้าน (ระยะแรก พ.ศ. 2527 - 2532) และขยายเป็น 100 หมู่บ้านในระยะที่สอง (พ.ศ. 2533 - 2538) ในปี พ.ศ. 2537 สถาบันฯ ได้ร่วมมือกับ Carolina Population Center, University of North Carolina at Chapel Hill สำรวจแบบสำมะโนซ้ำในหมู่บ้านเดิม โดยเก็บรวบรวมข้อมูลที่ครอบคลุมหลากหลายมิติ ทั้งข้อมูลด้านประชากร (เกิด ตาย ย้ายถิ่น) ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคม และสุขภาพอนามัย ที่สำคัญคือการเชื่อมโยงข้อมูลครัวเรือนเข้ากับข้อมูลพื้นที่ (spatial data) ซึ่งเก็บรวบรวมด้วยระบบภูมิสารสนเทศ (GIS)

ข้อมูลของโครงการนางรอง ประมาณ 5,870 ครัวเรือน และประชากรประมาณ 32,560 คน จึงเป็นฐานข้อมูลชุดใหญ่ที่เหมาะสมสำหรับการศึกษาระยะยาว (longitudinal study) สถาบันฯ ได้เปิดข้อมูลเป็นสาธารณะให้นักวิจัยทั่วโลกสามารถนำไปใช้ประโยชน์ทางวิชาการได้ โดยนักวิจัยและนักศึกษาทั้งของมหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยนอร์ธแคโรไลนา และสถาบันการศึกษาอื่นๆ ได้นำข้อมูลของโครงการนางรองไปวิเคราะห์และเสนอผลงานวิจัยที่ได้รับการตีพิมพ์ในวารสารนานาชาติเป็นจำนวนมาก โครงการนางรองได้เป็นต้นแบบการศึกษาระยะยาว ด้วยการเก็บข้อมูลทุกครัวเรือนใน 100 หมู่บ้านของ “โครงการกาญจนบุรี” ของสถาบันฯ ในเวลาต่อมา

*ปราโมทย์ ประสาทกุล, การสื่อสารระหว่างบุคคล, 27 ตุลาคม 2564;
โยธิน แสงดี และศิวพร ปกป้อง, 2528;
สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน, ม.ป.ป.

“ ตอนนั้นมีโครงการที่ World Bank เขาสนับสนุนกระทรวงสาธารณสุข ให้ทำงานเรื่อง AFPP³ อีกชื่อหนึ่งคือโครงการ 20 จังหวัด เขาจะส่งเสริมการวางแผนครอบครัวใน 20 จังหวัด ซึ่งเราเป็นหน่วยงานที่ทำการประเมินผล นอกจาก การทำการสำรวจทุกจังหวัดแล้วก็ต้องดูด้าน cost-effectiveness ทางด้าน เศรษฐศาสตร์ มันมีหลายแง่หลายมุม สมัยก่อนเป็นงานใหญ่ งานวิจัยอย่างอื่น ก็ยังมีไม่มาก ก็ทำกันหมดทั้งสถาบันฯ...

พอโครงการ AFPP เสร็จ ผมก็ bid เอาโครงการ CEP-นางรอง ก็คือ โครงการที่ CIDA รัฐบาลแคนาดาให้กับ PDA (สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน) ทำ CBIRD 50 หมู่บ้านที่นางรอง แล้วหน่วยงานทางวิชาการ คือ IDRC ให้ทุน ประเมินผลโครงการ CBIRD ก็เลยเป็น CEP (CBIRD Evaluation Project) ตอนนั้นถือว่าโครงการใหญ่มากได้รับทุนหลายล้าน พอได้มาแล้วก็พยายาม ให้มันเป็นโครงการของสถาบันฯ พยายามดึงคนทั้งสถาบันฯ เหมือนเปิดพื้นที่ให้ ใครสนใจเรื่องไหนก็เข้าไปดูในหมู่บ้านนั้น คณะสาธารณสุขก็มาร่วมด้วย... ทำหลายแง่หลายมุมมาก การพัฒนา เศรษฐกิจ โภชนาการก็ทำ...ให้คนเก็บข้อมูล ทำ census ไปเช่าหรืออาศัยอยู่กับชาวบ้านในหมู่บ้านเลย ไม่ต้องเสียเวลาเดินทาง เข้าออก ผังตัวคั่นเคยกับชาวบ้านอยู่ในนั้นเลย อันนี้เป็นสิ่งที่ผมคิดว่าเป็นผลดี... baseline data นั้นก็กลายเป็นฐานข้อมูลสำคัญ เป็นข้อแข็งของเรา ”

(ปราโมทย์ ประสาทกุล, 1 มีนาคม 2559, สัมภาษณ์)

³ หมายถึงโครงการเร่งรัดงานด้านวางแผนครอบครัวและสาธารณสุข (Accelerated Family Planning Program) อยู่ภายใต้โครงการประชากรของกระทรวงสาธารณสุข ดำเนินโครงการในพื้นที่ที่ขาดแคลนบริการ สาธารณสุขและมีอัตราการคุมกำเนิดต่ำกว่าอัตราเฉลี่ยของประเทศ 20 จังหวัด สถาบันฯ เป็นผู้ประเมิน ผลกระทบของโครงการ โดยเก็บข้อมูล 2 รอบ รอบแรกเก็บข้อมูลพื้นฐาน (2522-2523) รอบสองเก็บข้อมูล เพื่อดูผลกระทบ (2524-2525) (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2526)

นอกจากโครงการนางรองแล้ว ยังมีงานวิจัยพัฒนามูลค่าการสาธารณสุขระดับตำบล ระยะเวลากว่า 2 ปี (พ.ศ. 2530) โครงการวิจัยที่เชื่อมโยงคุณภาพชีวิตกับกลุ่มประชากรที่ น่าสนใจในช่วงนี้ ได้แก่ Health Management of the Urban Poor in Four Asian Cities (ASIA) Project (พ.ศ. 2530) ที่ได้รับทุนสนับสนุนจากประเทศสิงคโปร์ และการ ประเมินผลโครงการอาสาพัฒนาชุมชนแหล่งเสื่อมโทรมกรุงเทพมหานคร ระยะที่ 1 เมษายน- กันยายน 2524 (พ.ศ. 2525) ดำเนินการในพื้นที่สลัม 46 แห่ง แหล่งทุนสนับสนุน ส่วนใหญ่เป็นองค์กรระหว่างประเทศ ที่สำคัญคือ สถาบันสุขภาพแห่งชาติ (สหรัฐอเมริกา หรือ NIH) องค์การอนามัยโลก (WHO) รวมทั้งสถาบันวิชาการทั้งในและนอกประเทศ ฯลฯ

งานวิจัยในประเด็นประชากรที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งคือ ภาวะความเจ็บป่วยและการ ตาย มีโครงการใหญ่ที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 2 นี้คือ การศึกษาระดับแนวโน้มและปัจจัย กำหนดสภาวะการเจ็บป่วยและการตายในประเทศไทย (พ.ศ. 2527) หรือที่เรียกว่า MMD (Morbidly and Mortality Differentials Project) ที่เป็นผลจากการพัฒนาประเทศและ สถานะทางสุขภาพของประชากร มีระยะเวลาศึกษา 3 ปี ได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการ ประชากรอาเซียน ประเทศออสเตรเลีย ซึ่งทางกระทรวงสาธารณสุขได้นำผลวิจัยไปใช้

“ โครงการนี้เป็นเรื่องสุขภาพ MMD ประกอบกันเป็นตัวเลขที่บอกว่า คนป่วยในประเทศไทยตอนนั้นมีเท่าไร ตัวเลขนั้นสำคัญมาก รัฐมนตรีไพโรจน์ นิงสานนท์ จัดประชุมใหญ่ แล้วเอาตัวเลขของ อ.ปราโมทย์ ตรงนี้ไปสร้าง โครงการ จนเกิดโรงพยาบาลอำเภอ แล้วก็ไปสร้างโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช เกิด facility ทางด้านสุขภาพมากมายขึ้นในต่างจังหวัด คือให้มีทั่วประเทศ ”

(อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์, 13 กันยายน 2556)

ประเด็นวิจัยที่น่าสนใจนอกจากนี้คือเรื่อง การย้ายถิ่น ได้แก่ การสำรวจการย้ายถิ่น ในประเทศไทย (พ.ศ. 2534) ระยะเวลา 2 ปี ได้รับทุนสนับสนุนจาก IDRC ประเทศ แคนาดา และการศึกษาประชากรกลุ่มเฉพาะ ทั้งแรงงาน กลุ่มชาติพันธุ์ และคนสูงวัย โดยเชื่อมโยงกลุ่มประชากรดังกล่าวกับมิติทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น เศรษฐกิจครัวเรือน กับพฤติกรรมทางประชากรของชาวชนบทเผ่าม้ง (พ.ศ. 2530) เป็นต้น

นอกจาก 3 ประเด็นวิจัยที่กล่าวข้างต้นแล้ว สถาบันฯ ยังได้ขยายงานวิจัยไปทำ ประเด็นที่เกี่ยวกับหน่วยย่อยที่สุดของประชากร นั่นคือ ครอบครั ในสองมิติใหญ่ๆ คือ ความสัมพันธ์ในครอบครัว และบทบาทหน้าที่ของครอบครัว งานวิจัยในประเด็นเพศภาวะ/ เพศวิถีที่น่าสนใจ คือ การเปลี่ยนแปลงบทบาทและสถานภาพของสตรีไทย (พ.ศ. 2532) แหล่งทุนสนับสนุนการวิจัยในประเด็นเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นองค์กรสนับสนุนการพัฒนา ระหว่างประเทศ

3.3 ทศวรรษที่ 3: หลากหลายประเด็นวิจัยและแหล่งทุน

งานวิจัยของสถาบันฯ ในทศวรรษที่ 3 หรือช่วง พ.ศ. 2535-2544 นี้ มีจำนวน เพิ่มขึ้นกว่าทศวรรษก่อนหน้าเกือบหนึ่งเท่า ด้วยจำนวนโครงการวิจัยทั้งสิ้น 130 โครงการ และขยายประเด็นการวิจัยหลากหลายมากขึ้น (ดูรายละเอียดในรูป 3.1) แม้ส่วนใหญ่ จะยังคงเป็นงานวิจัยด้านประชากรในสัดส่วนใกล้เคียงกับงานวิจัยด้านอนามัยเจริญพันธุ์ ก็ตาม (ร้อยละ 26.9 เทียบกับร้อยละ 26.2 ตามลำดับ) แต่การเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจ ก็คือการเพิ่มขึ้นของงานวิจัยในประเด็นเพศภาวะ/เพศวิถี และประเด็นวิจัยเร่งด่วนอื่นๆ นอกเหนือจาก 5 ประเด็นวิจัยหลัก จากที่มีสัดส่วนไม่มากนักในทศวรรษก่อนหน้า ก็เพิ่มขึ้นเป็นกว่าร้อยละ 10 ในช่วงทศวรรษที่ 3 นี้

ขณะเดียวกัน แหล่งทุนสนับสนุนการวิจัยก็เปลี่ยนแปลงจากเดิมที่ส่วนใหญ่เป็น แหล่งทุนต่างประเทศ ในทศวรรษที่ 3 นี้ สถาบันฯ ได้รับทุนสนับสนุนจากองค์กรภายใน ประเทศมากขึ้น จนมีสัดส่วนใกล้เคียงกับแหล่งทุนจากต่างประเทศ โดยเฉพาะจาก หน่วยงานภาครัฐ และองค์กรรัฐที่ไม่ใช่ราชการและรัฐวิสาหกิจ ดำเนินงานภายใต้ พ.ร.บ. ของตัวเอง ซึ่งก่อตั้งขึ้นในช่วง พ.ศ. 2535-2544 ที่สำคัญคือ สำนักงานกองทุนสนับสนุน การสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย (สกว.) ขณะเดียวกันสถาบันฯ ก็ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากแหล่งทุน ต่างประเทศที่หลากหลายมากขึ้น ที่สำคัญได้แก่ สำนักบริหารการพัฒนาต่างประเทศ (Overseas Development Administration-ODA) และมูลนิธิเวลด์มัทธัสต์ ประเทศ สหราชอาณาจักร คณะกรรมาธิการยุโรป สำนักอ้างอิงประชากร (Population Reference Bureau-PRB) องค์กรทุนเพื่อเด็กแห่งสหประชาชาติ (UNICEF) และโครงการพัฒนา แห่งสหประชาชาติ (UNDP) เป็นต้น

ในทศวรรษที่ 3 นี้ กว่าหนึ่งในสี่ของงานวิจัยของสถาบันฯ เป็นประเด็นด้านประชากร ด้วยจำนวน 35 โครงการ นอกเหนือจากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงประชากร เกิด ตาย ย้ายถิ่น และการคาดประมาณจำนวนประชากรแล้ว มากกว่าครึ่งหนึ่งเป็นการศึกษาประชากรกลุ่มเฉพาะหลากหลายกลุ่ม เช่น คนพิการ เยาวชน แรงงานข้ามชาติ และผู้สูงอายุ โครงการวิจัยใหญ่ๆ ในช่วงทศวรรษนี้มีหลายลักษณะด้วยกัน ตัวอย่างเช่น

- (1) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการย้ายถิ่นในประเทศไทย: กรณีศึกษาอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ (พ.ศ. 2536-2541 และ พ.ศ. 2542-2544) เป็นหนึ่งในสองโครงการศึกษาและติดตามระยะยาวของสถาบันฯ ที่ได้มีโอกาสทำวิจัยและเก็บข้อมูลสำมะโนครัวเรือนและชุมชนในพื้นที่เดียวกันนี้หลายโครงการ ดังรายละเอียดในล้อมกรอบหน้า 76-77
- (2) การเฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี⁴ (พ.ศ. 2543) เป็นโครงการศึกษาและติดตามระยะยาวของสถาบันฯ โครงการที่สองเพื่อเฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี ได้รับทุนสนับสนุนจาก The Wellcome Trust แห่งสหราชอาณาจักร เป้าหมายคือเพื่อสร้างฐานข้อมูลด้านประชากร สุขภาพ ลักษณะทางสังคม และเศรษฐกิจของประชากรในพื้นที่ 100 หมู่บ้าน ใน 13 อำเภอของจังหวัดกาญจนบุรี ระยะเวลา 5 ปี และติดตามการเปลี่ยนแปลงประชากร การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่ศึกษา รวมทั้งข้อมูลทางภูมิศาสตร์ (Geographic Information System - GIS)

⁴ การเฝ้าระวังทางประชากร (Demographic Surveillance System - DSS) เป็นระบบติดตามการเปลี่ยนแปลงประชากรด้วยการเก็บข้อมูลด้านการเกิด ตาย และย้ายถิ่น ข้อมูลด้านสุขภาพ รวมทั้งลักษณะทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของประชากรในเขตพื้นที่ภูมิศาสตร์อย่างต่อเนื่องระยะเวลาหนึ่ง (IDRC, 2002)

ฐานข้อมูลโครงการกาญจนบุรีของสถาบันฯ ได้รับความสนใจและใช้ข้อมูลต่อยอดการศึกษาวิจัยอย่างต่อเนื่อง โดยได้รับทุนสนับสนุนจากแหล่งทุนทั้งในประเทศและต่างประเทศ ได้แก่ สภาวิจัยแห่งชาติ บริษัทปูนซิเมนต์ไทย The National Institute of Health (NIH) มหาวิทยาลัยมิชิแกน มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ และธนาคารโลก นอกจากนี้ยังเป็นฐานข้อมูลให้กับโครงการวิจัยและวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาจำนวนมาก และได้ผลผลิตเป็นงานวิชาการมากที่สุดกว่าทุกโครงการของสถาบันฯ กล่าวคือ เป็นรายงานการสำรวจข้อมูลพื้นฐานจำนวน 5 รายงาน เป็นรายงานวิชาการต่อเนื่อง 10 รายงาน เป็นวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาปริญญาเอกและปริญญาโทจำนวนประมาณ 30 เรื่อง และที่สำคัญคือในช่วง ค.ศ. 2004-2020 ได้บทความที่ตีพิมพ์ในวารสารระดับนานาชาติจำนวน 61 เรื่อง โดยนำเสนอประเด็นที่น่าสนใจทางประชากรและสังคมอย่างหลากหลาย ทั้งในด้านข้อมูลการตาย การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่เกิดจากการย้ายถิ่น ผลกระทบด้านการศึกษาของเด็ก ความเสี่ยงทางสุขภาพ ภาวะโภชนาการ ความสัมพันธ์ในครอบครัวข้ามรุ่น เป็นต้น

- (3) ทางเลือกนโยบายแรงงานข้ามชาติของประเทศไทย: การศึกษาข้อเท็จจริงจากกลุ่มผลประโยชน์ ข้อเสนอทางกฎหมายและการวิเคราะห์ระบบงานของรัฐ (พ.ศ. 2539) ได้รับทุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เป็นชุดโครงการวิจัยเรื่อง ‘แรงงานข้ามชาติ’⁵ เรื่องแรกของสถาบันฯ ที่ศึกษาข้ามศาสตร์ข้ามสาขา มีผู้ร่วมโครงการจากหลายมหาวิทยาลัยคือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ รวมถึงองค์กรพัฒนาเอกชนคือ มูลนิธิอารมณ์พงศ์พังษ์ ชุดโครงการนี้ได้ผลงาน

⁵ รศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล เป็นผู้เริ่มต้นใช้ศัพท์ ‘แรงงานข้ามชาติ’ เป็นครั้งแรกในระหว่างการพัฒนาชุดโครงการวิจัยนี้ แทนคำว่าแรงงานต่างด้าว ต่อมาเป็นคำที่ใช้เรียกแรงงานที่มาจากประเทศเพื่อนบ้านอย่างกว้างขวาง

วิจัยที่ครอบคลุมหลากหลายมิติ รวมทั้งสิ้น 14 เรื่อง ได้แก่ ประชากรศาสตร์ แรงงาน กฎหมาย เศรษฐกิจแรงงาน การจัดการแรงงานข้ามชาติแต่ละประเภท การจัดการชนกลุ่มน้อย การไร้รัฐและไร้สัญชาติของกลุ่มชาติพันธุ์ และกลุ่ม ผู้ลี้ภัยในที่พักพิงของรัฐ ตลอดจนการค้าผู้หญิงและเด็กจากประเทศเพื่อนบ้าน สู่อุตสาหกรรมบริการทางเพศในประเทศไทย

- (4) การสำรวจข้อมูลพื้นฐานคนพิการในเด็กก่อนวัยเรียนและวัยเรียน (พ.ศ. 2540) ได้รับทุนสนับสนุนจากกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ เป็นการสำรวจ ข้อมูลคนพิการ 6 ประเภท อายุ 0-19 ปี และการกระจายตัว สำหรับวางแผน จัดบริการทางการศึกษาให้กับคนพิการเหล่านี้ในพื้นที่ต่างๆ ได้

หลังการประชุมประชากรและการพัฒนา เมื่อ พ.ศ. 2537 แหล่งเงินทุนหลักทาง ประชากรหันมาสนใจให้ทุนงานวิจัยและงานพัฒนาด้านการเจริญพันธุ์มากขึ้น ส่งผลให้ ประมาณหนึ่งในสี่ของงานวิจัยของสถาบันฯ ในทศวรรษนี้เป็นประเด็นวิจัยด้านอนามัย เจริญพันธุ์ (33 โครงการ) ในจำนวนนี้กว่าครึ่งหนึ่งเป็นหัวข้อวิจัยที่เกี่ยวกับเอดส์และโรค ติดต่อทางเพศสัมพันธ์ โดยเฉพาะผลกระทบของเอชไอวี/เอดส์ในกลุ่มประชากรต่างๆ เช่น เด็ก/เยาวชน ผู้สูงอายุ คนไทยมุสลิม ผู้หญิงที่อยู่กับเชื้อเอชไอวี/เอดส์ ฯลฯ ขณะที่ อีกจำนวนหนึ่งเป็นโครงการวิจัยเชิงประเมินผลให้กับหน่วยงานต่างๆ ที่ทำโครงการเรื่อง เอชไอวี/เอดส์ เช่น การประเมินผลงานประชาสัมพันธ์ของโครงการป้องกันโรคเอดส์ แห่งชาติ: วิเคราะห์โครงสร้างการบริหาร การกระจายอำนาจ และการจัดสรรทรัพยากร ในงานป้องกันและควบคุมโรคเอดส์แห่งชาติ (พ.ศ. 2539) ความเชี่ยวชาญด้านการประเมิน ผลนโยบายประชากรในสองทศวรรษแรก ทำให้สถาบันฯ ได้รับเลือกให้เป็นหน่วยงาน ที่ประเมินผลการดำเนินงานด้านเอดส์ในประเทศไทยหลายโครงการ จากหน่วยงานให้ทุน หลากหลาย เช่น สำนักนายกรัฐมนตรี มูลนิธิรักษ์ไทย สำนักงานกองทุนโลกฯ ผ่าน กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข เป็นต้น

นอกจากนี้ก็เป็นโครงการวิจัยเรื่องการวางแผนครอบครัว/การคุมกำเนิดในลักษณะที่ เชื่อมโยงกับประเด็นอื่นๆ มากกว่าจะเป็นเรื่องของภาวะการวางแผนครอบครัวและการเข้า ถึงบริการดั่งในทศวรรษก่อนหน้า เช่น การใช้ถุงยางอนามัย การคุมกำเนิดในยุคแพร่ระบาดของ เอดส์ และบริการยาฝังคุมกำเนิด รวมทั้งเรื่องอนามัยแม่และเด็ก แหล่งทุนสนับสนุน การวิจัยเรื่องอนามัยเจริญพันธุ์ในทศวรรษนี้ สองในสามเป็นแหล่งทุนต่างประเทศ ที่สำคัญ ได้แก่ มูลนิธิฟอร์ด องค์กรอนามัยโลก คณะกรรมาธิการยุโรป NIH มูลนิธิเวลคัมทรัสต์ ฯลฯ รวมทั้งสถาบันวิชาการ เช่น East-West Center ขณะที่แหล่งทุนในประเทศที่สำคัญ ได้แก่ กระทรวงสาธารณสุข สำนักนายกรัฐมนตรี สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข เป็นต้น โครงการวิจัยใหญ่ๆ ในประเด็นอนามัยเจริญพันธุ์ที่น่าสนใจในช่วงทศวรรษที่ 3 นี้ได้แก่

- (1) การสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องเพศภาวะ เพศวิถี และอนามัยการเจริญพันธุ์ ในประเทศไทย กล่าวได้ว่าสถาบันฯ เริ่มงานด้านนี้โดยได้รับทุนจาก UNFPA เพื่อสังเคราะห์รายงานระดับภาค 4 ชั้นที่ครอบคลุมมิติต่างๆ ด้านอนามัย การเจริญพันธุ์ 10 มิติ เป็นการปักธงงานวิจัยการเจริญพันธุ์และเพศให้แก่ สังคมไทย โดยชี้ให้เห็นว่าข้ออ่อนของการศึกษาเรื่องนี้ในประเทศไทย คือ

ก. ขาดแคลนงานวิจัยที่ใช้กระบวนการทัศนเรื่องความละเอียดอ่อนในมิติหญิงชาย (gender-sensitivity) ในการออกแบบงานวิจัย ตั้งแต่ขั้นตอนของการทบทวนแนวคิด ระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้ การวิเคราะห์ข้อมูล และจนถึงลงมือเขียนรายงาน

ข. ไม่มีความใส่ใจเรื่องจริยธรรมการวิจัยในคนเท่าที่ควร โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวกับผู้ถูกศึกษา หรือผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการศึกษา คือ การยินยอมพร้อมใจ (informed consent) การรักษาความลับ และการเคารพความเป็นส่วนตัว และ ค. ในแง่ของกระบวนการวิจัย ยังขาดการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมของเจ้าของปัญหาและชุมชน (Grey & Punpuing, 1999) จากผลงานข้างต้น ต่อมาสถาบันฯ จึงได้รับทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการระยะยาวเรื่องการพัฒนาการวิจัยด้านเพศภาวะ มิติทางเพศ และอนามัยเจริญพันธุ์ (พ.ศ. 2543-2545) โดยจัดอบรมและให้ทุนทำวิจัยในประเด็นเพศภาวะ เพศวิถี และอนามัยเจริญพันธุ์ พร้อมมีทีมวิชาการติดตาม จนได้ผลงานวิจัยออกมารวม 4 เล่ม เป็นคู่มือการอบรม 1 เล่ม และรายงานวิจัย 3 เล่ม

(2) **โครงการวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเอชไอวี/เอดส์** สถาบันฯ ได้ใช้ความเชี่ยวชาญในการคาดประมาณประชากร (population projection) มาดำเนินการงานโครงการเอดส์กับเด็ก เพื่อประมาณขนาดผลกระทบที่จะเกิดจากการระบาดของเชื้อเอชไอวีจากแม่สู่ลูก ใน ค.ศ. 2000 นั่นคือ ฉายภาพผลกระทบที่จะมีต่อการตายของเด็กและทารก และจำนวนเด็กอายุต่ำกว่า 12 ปีที่จะกลายเป็นเด็กกำพร้าเนื่องจากแม่เสียชีวิตจากเอดส์ (พ.ศ. 2535) และงานอีกชิ้นหนึ่งที่น่าสนใจคือ การประเมินผลโครงการส่งเสริมการใช้ถุงยางอนามัย 100% และศึกษาแนวโน้มของโรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ในประเทศไทย (พ.ศ. 2538) เก็บข้อมูลใน 24 จังหวัดทั่วประเทศ ทั้งที่เป็นผู้ให้บริการทางเพศ ผู้ขายร้านขายยา สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด กรมควบคุมโรค (Chamratrithirong et al., 1999)

(3) **การสำรวจภาวะคุมกำเนิดในประเทศไทย พ.ศ. 2539** เป็นโครงการสำรวจข้อมูลเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์การวางแผนครอบครัวและภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรผู้หญิงวัยเจริญพันธุ์ อายุ 15-49 ปี ใน 70 จังหวัดทั่วประเทศ กว่า 9,500 ราย เป็นการสำรวจภาวะคุมกำเนิดทั่วประเทศครั้งที่ 5 (อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์, ปราโมทย์ ประสาทกุล, วรชัย ทองไทย และฟิลิป เกสต์, 2540) ได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนอนามัยครอบครัว กระทรวงสาธารณสุข

(4) **โครงการ Assessment of Reproductive and Sexual Health Perspectives, Concerns and Realities among Female Migrants from Burma in Thailand (พ.ศ. 2540)** ศึกษาวิจัยแรงงานข้ามชาติจากพม่าใน 3 จังหวัด คือ เชียงใหม่ ระนอง และสมุทรสาคร ซึ่งพบว่าภาวะการเจ็บป่วยและการตายที่ผู้อพยพต้องเผชิญได้แก่ มาลาเรีย การคลอด และการได้รับบาดเจ็บจากการทำงาน นอกจากนี้ยังพบว่าแรงงานอพยพมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องสุขภาพทางเพศและอนามัยเจริญพันธุ์น้อย โครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากมูลนิธิฟอร์ด และรัฐบาลนอร์เวย์ผ่านฝ่ายเทคนิคเอเชียแห่งธนาคารโลก (กฤตยา อาชวนิจกุล, ทริส โคเอทท์, และนิน นิน ไพน, 2543)

(5) **โครงการเสียงและทางเลือกของผู้หญิงติดเชื้อเอชไอวี (พ.ศ. 2542)** ได้รับทุนสนับสนุนจากมูลนิธิฟอร์ด มีระยะเวลาศึกษา 2 ปี เป็นงานวิจัยที่องค์กรพัฒนาเอกชนของกลุ่มผู้หญิงติดเชื้อเข้ามาร่วมทำงานกับโครงการตั้งแต่เริ่มพัฒนาโครงการ ร่วมเป็นคณะนักวิจัย เก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และเขียนรายงาน

ประเด็นวิจัยที่เพิ่มจำนวนและสัดส่วนมากขึ้นในทศวรรษนี้ ได้แก่ **สุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากร** ด้วยจำนวน 20 โครงการ คิดเป็นร้อยละ 15 ของโครงการวิจัยใน พ.ศ. 2535-2544 ทั้งหมด แบ่งได้เป็น 3 หัวข้อใหญ่ๆ คือ (1) คุณภาพชีวิตทั้งในด้านที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม ระบบสนับสนุนด้านสุขภาพ ฯลฯ (2) พฤติกรรมและ

ความเสี่ยงด้านสุขภาพ และ (3) สถานะสุขภาพและการเข้าถึงบริการด้านสาธารณสุข โครงการวิจัยสำคัญคือการพัฒนารูปแบบการสร้างเครือข่ายอาสาสมัครประชาชนในการให้ความคุ้มครองและดูแลผู้ติดเชื้อโรคเอดส์ของกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. 2538) ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของประชาชนและภาคีเครือข่าย เพื่อเตรียมพร้อมในการอยู่ร่วมกับเอชไอวี/เอดส์ แหล่งทุนสนับสนุนการวิจัยในประเด็นนี้ส่วนใหญ่เป็นแหล่งทุนในประเทศ โดยเฉพาะจากกระทรวงสาธารณสุข สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข ฯลฯ ขณะที่แหล่งทุนต่างประเทศ ได้แก่ PRB มูลนิธิเวลแคมป์ทรัสต์ UNICEF เป็นต้น

งานวิจัยด้านเพศภาวะ/เพศวิถี มีจำนวน 16 โครงการ คิดเป็นร้อยละ 12.3 ของงานวิจัยในทศวรรษนี้ทั้งหมด เรื่องเพศภาวะ/เพศวิถีนี้กล่าวได้ว่าเป็นประเด็นวิจัยที่หาทุนสนับสนุนได้ค่อนข้างยาก ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาประสบการณ์ทางเพศที่มักมีนัยถึงพฤติกรรมเสี่ยงทางเพศลักษณะต่างๆ เช่น ทศนคติของคู่สามี-ภรรยาไทยต่อการไปใช้บริการทางเพศของสามี (พ.ศ. 2536) ปัจจุบันการเข้า-ออกอาชีพและการเปลี่ยนแปลง

ลักษณะงานของหญิงบริการทางเพศ (พ.ศ. 2539) The Asian Youth and Reproductive Risk (AYARR) Project (พ.ศ. 2542) เป็นต้น แหล่งทุนสนับสนุนส่วนใหญ่เป็นองค์กรระหว่างประเทศ เช่น WHO ODA-UK องค์กรเพื่อยุติการค้าประเวณีเด็ก สี่ลลามกเด็ก และการค้าเด็กเพื่อวัตถุประสงค์ทางเพศ (End Child Prostitution, Child Pornography and the Trafficking of Children for Sexual Purposes-ECPAT) ที่น่าสนใจคือเกือบครึ่งหนึ่งเป็นทุนสนับสนุนจากสถาบันฯ และมหาวิทยาลัยมหิดลเอง แม้จะไม่มากนักแต่ได้แสดงให้เห็นว่าสถาบันฯ สนใจประเด็นเรื่องเพศภาวะและเพศวิถีของประชากรในสังคมไทยไม่น้อยทีเดียว

หนึ่งในโครงการวิจัยด้านเพศภาวะ/เพศวิถีที่สำคัญคือ ความรุนแรงในชีวิตคู่กับสุขภาพผู้หญิง (พ.ศ. 2542) มีระยะเวลาศึกษา 33 เดือน สนับสนุนทุนวิจัยโดย WHO โครงการนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างประเทศที่ดำเนินการพร้อมกันอีก 8 ประเทศ มีการกำหนดให้นักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานต่อด้านความรุนแรงต่อผู้หญิงร่วมเป็นคณะนักวิจัย เพื่อให้ข้อค้นพบในการวิจัยเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวทางสังคม โครงการนี้ศึกษาประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิงในช่วงอายุ 15-49 ปี ผลการศึกษาได้ฉายภาพความรุนแรงในชีวิตคู่ของผู้หญิง โดยเฉพาะความรุนแรงทางกายและทางเพศ ผลกระทบทางสุขภาพและทางจิตใจที่ผลักดันให้ผู้หญิงเหล่านั้นอยู่ในสถานะไร้ที่พึ่ง และรากเหง้าของปัญหาการใช้ความรุนแรงซึ่งอยู่บนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศในสังคมไทย (กฤตยา อาชวนิจกุล, ชื่นฤทัย กาญจนะจิตตรา, วาสนา อิมเอม และอุษา เลิศศรีสันทัต, 2546) ข้อค้นพบจากโครงการวิจัยชิ้นนี้ถูกนำไปใช้ประโยชน์ในการวางนโยบายและตรากฎหมายเกี่ยวกับความรุนแรงต่อผู้หญิง และยังคงเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการทำงานเรื่องความรุนแรงในชีวิตคู่ต่อผู้หญิงอยู่จนถึงปัจจุบัน เนื่องจากเป็นโครงการที่สำรวจเรื่องความรุนแรงบนฐานเพศ (Gender-based Violence) ที่ใช้วิธี population-based survey เรื่องแรกในประเทศไทย

สุขภาพครอบครัว เป็นประเด็นวิจัยที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นเป็น 11 โครงการ คิดเป็นร้อยละ 11.5 ของงานวิจัยในทศวรรษนี้ทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาบทบาทหน้าที่ของครอบครัว โดยเฉพาะการเลี้ยงดูสมาชิก การคุ้มครองดูแลเด็กในครอบครัวลักษณะต่างๆ การสร้างครอบครัว ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลต่อสุขภาพของครอบครัว แหล่งทุนส่วนใหญ่คือองค์กรพัฒนาระหว่างประเทศ เช่น UNICEF UNFPA โครงการที่น่าสนใจในประเด็นนี้ ได้แก่ Family and Youth Survey (พ.ศ. 2536) ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจาก UNFPA เป็นการสำรวจครอบครัวและเยาวชนในประเทศไทยในแง่มุมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในครอบครัว การศึกษา การทำงาน สถานะทางเศรษฐกิจ บทบาทและการมีส่วนร่วมในครอบครัวของเยาวชน การใช้เวลาร่วม ไปจนถึงเครือข่ายความสัมพันธ์นอกครอบครัว (Pochhisita & Pattaravanich, 1995)

อีกกว่าร้อยละ 10 ของงานวิจัยในทศวรรษนี้ทั้งหมด เป็นประเด็นการวิจัยที่นอกเหนือจาก 5 ประเด็นข้างต้น ได้แก่ สถานการณ์ทางการเมือง (เหตุการณ์เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535) การขยายตัวของภาคประชาสังคม (การวิจัยและพัฒนาประชาสังคม, 2540) ความเป็นธรรม สิ่งแวดล้อม รวมทั้งประเด็นด้านกำลังคนและแรงงานของหน่วยงานต่างๆ เป็นต้น

3.4 ทศวรรษที่ 4: สุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากรควบคู่กับประเด็นประชากร

ในช่วง พ.ศ. 2545-2554 นี้ สถาบันฯ ทำงานวิจัยทั้งสิ้น 215 โครงการ สองประเด็นวิจัยที่เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากและมีสัดส่วนใกล้เคียงกันคือ เรื่องสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากร ด้วยจำนวน 67 โครงการ และประเด็นด้านประชากร 66 โครงการ งานวิจัยด้านอนามัยเจริญพันธุ์ในช่วงนี้มีจำนวนใกล้เคียงทศวรรษที่แล้ว คือ 35 โครงการ คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 16.3 ที่เหลืออีกประมาณหนึ่งในห้าเป็นประเด็นวิจัยเรื่องเพศภาวะ/เพศวิถี สุขภาพครอบครัว และประเด็นอื่นๆ นอกเหนือจาก 5 ประเด็นวิจัยข้างต้น

โดยแหล่งทุนสนับสนุนการวิจัยส่วนใหญ่ (ร้อยละ 58) เป็นแหล่งทุนภายในประเทศ ทั้งจากหน่วยงานของรัฐ เช่น กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงแรงงาน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จากองค์กรที่สนับสนุนการทำวิจัย โดยเฉพาะ สสส. สวรส. สกว. สภาวิจัยแห่งชาติ (วช.) และจากองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น มูลนิธิรักษ์ไทย มูลนิธิสร้างความเข้าใจเรื่องสุขภาพผู้หญิง มูลนิธิศูนย์คุ้มครองสิทธิด้านเอดส์ ขณะที่แหล่งทุนต่างประเทศนั้น สถาบันฯ ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากทั้งเครือข่ายเดิม เช่น มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ NIH มูลนิธิเวลด์คัมทรัสต์ UNFPA องค์กรแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) และองค์กรใหม่ๆ เช่น กองทุนโลก (Global Fund) ธนาคารพัฒนาเอเชีย (ADB) มูลนิธิวิลเลียมแอนด์ฟลอรา ฮิวเลตต์ รายละเอียดที่น่าสนใจของงานวิจัยในช่วงทศวรรษที่ 4 มีดังต่อไปนี้

สุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากร เป็นประเด็นวิจัยที่มีสัดส่วนสูงที่สุดในช่วง พ.ศ. 2545-2554 ด้วยจำนวน 67 โครงการ ซึ่งสามารถแบ่งหัวข้อย่อยของงานวิจัยในกลุ่มนี้ได้เป็น 4 เรื่อง คือ (1) คุณภาพชีวิตของประชากรกลุ่มต่างๆ ในหลากหลายมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ชีวิตความเป็นอยู่ ฯลฯ มีทั้งสิ้น 24 โครงการ (2) พฤติกรรมและความเสี่ยงทางสุขภาพ ทั้งในด้านโภชนาการ กิจกรรมทางกาย บุหรี่และการบริโภคแอลกอฮอล์ การใช้สารเคมีและสารเสพติด ฯลฯ รวมแล้วมีจำนวน 20 โครงการ (3) สถานะสุขภาพ ส่วนใหญ่เป็นการสำรวจสถานะทางสุขภาพในภาพรวม มีทั้งสิ้น 13 โครงการ และ (4) บริการด้านสาธารณสุขและการเข้าถึงบริการ รวม 10 โครงการ ในจำนวนนี้มีโครงการติดตามและประเมินผลด้านการพัฒนาบุคลากรสุขภาพ ซึ่งสถาบันฯ ได้รับทุนสนับสนุนต่อเนื่องในช่วง พ.ศ. 2546-2551 แหล่งทุนส่วนใหญ่ร้อยละ 76 เป็นแหล่งทุนภายในประเทศ โดยเฉพาะ สสส. ซึ่งสนับสนุนทุนดำเนินงานโครงการใหญ่ๆ ให้กับสถาบันฯ หลายโครงการ กระทรวงสาธารณสุข สกว. และวช. เป็นต้น ขณะที่แหล่งทุน

ต่างประเทศส่วนใหญ่ได้แก่ NIH สถาบันวิจัยและประเมินผลแปซิฟิก (Pacific Institute for Research and Evaluation-PIRE) มูลนิธิเวลคัมทรัสต์ เป็นต้น ในขณะเดียวกันก็มีโครงการวิจัยด้านสุขภาพและคุณภาพชีวิตหลายโครงการ ซึ่งเป็นการศึกษาและใช้ข้อมูลจากโครงการเฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรี (KDSS) รวมทั้งอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์

โครงการที่น่าสนใจในประเด็นวิจัยเรื่องสุขภาพและคุณภาพชีวิตประชากรในช่วงทศวรรษนี้มีหลายโครงการด้วยกัน ในที่นี้ขอกล่าวถึงเพียงบางโครงการใหญ่ที่ศึกษาในประเด็นคุณภาพชีวิต พฤติกรรมและความเสี่ยงด้านสุขภาพ สถานะสุขภาพของประชากรและบริการด้านสาธารณสุข ได้แก่

- (1) การวิจัยบูรณาการเชิงพื้นที่เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างมีส่วนร่วมในภูมิภาคตะวันตก: การพัฒนาตัวชี้วัดความอยู่ดีมีสุข (พ.ศ. 2547) หรือที่เรียกสั้นๆ ว่า โครงการภูมิภาคตะวันตกศึกษา มีระยะเวลาศึกษา 3 ปี เป็นโครงการใหญ่ได้รับทุนสนับสนุนจากหลายหน่วยงานในประเทศ
- (2) การจัดทำรายงานประจำปีสุขภาพคนไทย (พ.ศ. 2546-2553) เป็นโครงการต่อเนื่องคราวละ 3 ปี ได้รับทุนสนับสนุนโครงการจาก สสส. ให้จัดทำรายงานด้านสุขภาพของสังคมไทยในรอบปี ประกอบด้วย 3 ส่วน คือ ดัชนีชี้วัดสุขภาพคนไทย ประมวลสถานการณ์เด่นที่มีผลกระทบต่อสุขภาพคนไทยในรอบปี และเรื่องเด่นประจำฉบับ เป็นหนึ่งในโครงการที่เผยแพร่ออกสู่สาธารณะและได้รับการตอบรับให้ความสนใจอย่างกว้างขวาง
- (3) การจัดทำรายงานสถานการณ์สุขภาพจิตประจำปี (พ.ศ. 2551, 2553) เพื่อเป็นแหล่งอ้างอิงด้านสุขภาพจิตและความสุขของคนไทย ดำเนินงานร่วมกับหลายหน่วยงาน เช่น สำนักงานสถิติแห่งชาติ กรมสุขภาพจิต แผนงานสร้างเสริมสุขภาพจิตฯ สสส. เป็นต้น ผลผลิตสำคัญคือ วารสารรายเดือนชื่อ 'สุขภาพจิตประชากรและสังคม'

(4) การพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือระหว่างประเทศในด้านการสร้างเสริมสุขภาพ หรือ Thaihealth Global Link Initiative Project (TGLIP) (พ.ศ. 2547) ระยะเวลา 2 ปี ได้รับทุนสนับสนุนจาก สสส. เป็นโครงการที่เกิดขึ้นเพื่อพัฒนา ศักยภาพและสมรรถนะด้านต่างประเทศของผู้ที่ทำงานด้านการสร้างเสริมสุขภาพในประเทศไทย และพัฒนาเครือข่ายความร่วมมือนานาชาติเพื่อ ขับเคลื่อนและพัฒนานโยบายสาธารณะด้านสุขภาพ โดยการสนับสนุนให้นักวิชาการและผู้ทำงานด้านการสร้างเสริมสุขภาพ มีบทบาทในเวทีนานาชาติ ลักษณะต่างๆ เช่น ร่วมทำงานกับองค์การระหว่างประเทศ สนับสนุนการนำเสนอ ผลงานวิชาการและพัฒนาความร่วมมือในเวทีโลก ร่วมพัฒนานโยบายสาธารณะ ด้านสุขภาพในเวทีนานาชาติ ฯลฯ ต่อมาโครงการนี้พัฒนาเป็นแผนงานพัฒนา ศักยภาพและสมรรถนะด้านการสร้างเสริมสุขภาพของไทยระดับนานาชาติ (แผนงานพัฒนาศักยภาพและสมรรถนะด้านการสร้างเสริมสุขภาพของไทยระดับ นานาชาติ, 2558)

(5) การจับตามสถานการณ์ความสุขของคนทำงานในประเทศไทย ในช่วง พ.ศ. 2554-2557 (พ.ศ. 2554) มีระยะเวลา 3 ปี ได้รับทุนสนับสนุนจาก สสส. เป็นโครงการที่พัฒนาเครื่องมือวัดคุณภาพชีวิตและความสุขด้วยตัวเองที่สามารถ วัดผลได้ทันที เรียกว่า happinometer⁶ และประมวลผลที่ได้เป็นรายงาน สถานการณ์ความสุขคนทำงานในประเทศไทย ปีละ 2 ครั้ง

⁶ เป็นเครื่องมือที่พัฒนาต่อยอดจากแบบสำรวจความสุขด้วยตัวเอง ซึ่งได้พัฒนาเครื่องมือวัดคุณภาพชีวิตคน ทำงานจากโครงการวิจัยคุณภาพชีวิต 2 โครงการ ซึ่งทำวิจัยในสถานประกอบการภาคอุตสาหกรรมและบริการ รวมทั้งข้าราชการ เครื่องมือ happinometer กำหนดตัวชี้วัดความสุขไว้ 8 ด้าน โดยประเมินคุณภาพชีวิต และความสุขจากองค์ประกอบ 9 มิติ 56 ตัวชี้วัด ตามแนวคิดองค์กรแห่งความสุข เป็นเครื่องมือที่สามารถ ใช้ได้ง่ายและองค์กรสามารถนำผลที่ได้ไปวางแผนส่งเสริมคุณภาพชีวิตและความสุขของคนทำงานได้ทันที (ศิริพันธ์ กิตติสุขสถิต และคณะ, 2555)

(6) การติดตามผลกระทบของนโยบายควบคุมการบริโภคยาสูบในประเทศไทย (พ.ศ. 2547) เป็นส่วนหนึ่งของโครงการ International Tobacco Control Policy⁷ - Southeast Asia ดำเนินการร่วมกับสถาบันมะเร็งแห่งรัฐวูดตอเรีย ประเทศออสเตรเลีย และมหาวิทยาลัยวอเตอร์ลู ประเทศแคนาดา ได้รับทุน สนับสนุนจากสถาบันวิจัยสุขภาพแคนาดา (Canadian Institute of Health Research) และ NIH สหรัฐอเมริกา ติดตามผลกระทบในระยะยาวของนโยบาย ควบคุมการสูบบุหรี่ มีการสำรวจทุกปี ต่อเนื่องเป็นเวลา 5 ปี ในประชากร 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้ใหญ่ที่สูบบุหรี่และวัยรุ่น กล่าวได้ว่าเป็นโครงการที่ดำเนินการ ในขณะที่ประเทศไทยกำหนดนโยบายควบคุมการสูบบุหรี่หลายลักษณะ ทั้งห้าม การโฆษณา ออกกฎหมายทั้งเพื่อควบคุมผลิตภัณฑ์ยาสูบ และคุ้มครองสุขภาพ ผู้ไม่สูบบุหรี่ (พ.ศ. 2535) ขึ้นภาษีบุหรี่ กำหนดพื้นที่ปลอดบุหรี่ เปลี่ยนฉลาก ค่าเตือนเป็นภาพ ห้ามโฆษณา ณ จุดขาย ห้ามขายให้กับผู้ที่มีอายุต่ำกว่า 18 ปี เป็นต้น

โครงการวิจัยประเด็นทางประชากรในช่วง พ.ศ. 2545-2554 มีจำนวน 66 โครงการ สามารถแบ่งหัวข้อย่อยในการศึกษาออกได้เป็น 2 ประเด็นใหญ่ คือ

(1) การศึกษาวิจัยในด้านการเปลี่ยนแปลงด้านประชากร หัวข้อนี้มีจำนวนมากกว่า ครั้งหนึ่งของงานวิจัยประเด็นประชากรทั้งหมด ด้วยจำนวน 36 โครงการ ได้แก่ หัวข้อวิจัยที่เกี่ยวกับการตาย การย้ายถิ่นและผลกระทบด้านต่างๆ การเฝ้าระวัง ทางประชากร มิติต่างๆ ทางประชากรโดยใช้ข้อมูลจากโครงการกาญจนบุรี

⁷ การสำรวจผลกระทบจากนโยบายควบคุมการบริโภคยาสูบ (International Tobacco Control Survey - ITC) เป็นโครงการติดตามผลการดำเนินตามกรอบอนุสัญญาว่าด้วยการควบคุมยาสูบ (Framework Convention on Tobacco Control - FCTC) ที่มีผลบังคับใช้เมื่อปี 2548 มีการสำรวจใน 19 ประเทศ ทั่วโลก รวมทั้งประเทศไทย (บุปผา ศิริวิศมี และคณะ, 2549)

(KDSS) การคาดประมาณประชากร ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรต่อการพัฒนาประเทศ เศรษฐกิจ และสังคม การจัดทำและวิเคราะห์ข้อมูลสำมะโนประชากรและเคหะ เป็นต้น แหล่งทุนสนับสนุนการวิจัยด้านนี้ส่วนใหญ่ได้รับจากแหล่งทุนต่างประเทศ ได้แก่ ธนาคารพัฒนาเอเชีย ธนาคารโลก มูลนิธิเวลคัมทรัสต์ UNICEF มูลนิธิวิลเลียมแอนด์ฟลอรา ฮิวเลิตต์ UNFPA เป็นต้น ขณะที่แหล่งทุนภายในประเทศ ได้แก่ สสส. สกว. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นต้น ตัวอย่างโครงการที่น่าสนใจในหัวข้อการเปลี่ยนแปลงประชากรนี้ ได้แก่ การศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหาและแนวโน้มบริบทการเปลี่ยนแปลงสังคมโลก และสังคมไทยภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ในด้านประชากร (พ.ศ. 2547) เป็นโครงการศึกษาระยะยาว ได้รับทุนสนับสนุนจาก สสส. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางประชากรและครอบครัว: ผลกระทบต่อสังคมไทยและ

ทางเลือกเชิงนโยบาย (พ.ศ. 2551) ได้รับทุนสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยมหิดล การศึกษาผลกระทบของการย้ายถิ่นภายในประเทศที่มีต่อเด็กในประเทศไทย (พ.ศ. 2553) ได้รับทุนสนับสนุนจาก UNICEF การพัฒนาวิธีการสำมะโนประชากรต่างชาติในสำมะโนประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2553 (พ.ศ. 2550) เป็นต้น

(2) การศึกษาประชากรเฉพาะกลุ่ม ครึ่งหนึ่งของงานในหัวข้อนี้เป็นประเด็นเรื่องแรงงานข้ามชาติในลักษณะที่เป็นส่วนหนึ่งของประชากรในประเทศไทย มีการศึกษาแรงงานข้ามชาติในมิติต่างๆ ทั้งในเชิงนโยบายการจัดการแรงงานของภาครัฐ การจัดระบบบริการและสิทธิด้านสุขภาพ สิทธิมนุษยชนและภาวะเสี่ยงภัยในการทำงาน ฐานข้อมูลประชากรและการกระจายตัว ซึ่งรวมถึงคนที่ไม่นับว่าเป็นคนไทยด้วย เป็นต้น สองในสามของงานวิจัยหัวข้อนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากต่างประเทศ เช่น WHO มูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ องค์การแรงงานระหว่างประเทศ ธนาคารโลก ฯลฯ ขณะที่แหล่งทุนในประเทศส่วนใหญ่เป็นหน่วยงานของรัฐที่ทำงานเกี่ยวข้อง เช่น กรมสวัสดิการและคุ้มครองแรงงาน สภาความมั่นคงแห่งชาติ เป็นต้น โครงการด้านแรงงานข้ามชาติที่น่าสนใจ ได้แก่ ภาวะเสี่ยงภัยในการทำงาน: กรณีแรงงานข้ามชาติและปัจจัยในประเทศไทยที่ส่งผลกระทบต่อการแสวงประโยชน์จากแรงงาน (พ.ศ. 2545) ได้รับทุนสนับสนุนจากองค์การแรงงานระหว่างประเทศ ศูนย์ศึกษาการย้ายถิ่นมหิดล (Mahidol Migration Center - MMC) (2552) ได้รับทุนสนับสนุนจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ การสำรวจความคิดเห็นของประชาชนไทยต่อผู้อพยพ/พลัดถิ่นจากประเทศพม่า (พ.ศ. 2554) ในมิติต่างๆ เช่น ความมั่นคง สิทธิมนุษยชน การคุ้มครองแรงงาน เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ฯลฯ WHO และ EU ให้ทุนสนับสนุน ดำเนินการใน 4 พื้นที่จังหวัดชายแดนไทย - พม่า (Sunpuwan & Niyomsilpa, 2014) เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาวิจัยประชากรตามกลุ่มวัย ทั้งเด็กและเยาวชน และผู้สูงอายุ ซึ่งมีการศึกษาวิจัยในหลายมิติ ทั้งสำรวจสถานการณ์ทั่วไป ฐานข้อมูล เศรษฐกิจ ภาวะสุขภาพความเสี่ยง และการดูแลผู้สูงอายุ การเปลี่ยนนิยามผู้สูงอายุ เป็นต้น ตัวอย่างโครงการที่น่าสนใจในหัวข้อผู้สูงอายุ ได้แก่ ศูนย์ศตวรรษิกชน หรือการศึกษาติดตามคนร้อยปี (พ.ศ. 2549) เป็นแหล่งข้อมูลความรู้เกี่ยวกับประชากรที่มีอายุร้อยปีขึ้นไป ทั้งในด้านการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่ สุขภาพและการดูแล รวมทั้งศึกษาแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงประชากร และผลกระทบต่อสังคมไทยในอนาคต (ปราโมทย์ ประสาทกุล, 2558) การเฝ้าระวังทางประชากร เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการดูแลระยะยาว เพื่อเสริมสร้างสุขภาวะของผู้สูงอายุไทย (พ.ศ. 2553) เป็นโครงการใหญ่ที่ได้รับทุนจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) ประกอบด้วย 4 โครงการย่อย คือ (1) การคาดประมาณประชากรสูงอายุที่มีภาวะทุพพลภาพ (2) การเฝ้าระวังการเปลี่ยนแปลงทางประชากร เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสุขภาวะของผู้สูงอายุในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี (3) การพัฒนารูปแบบการสร้างเสริมคุณค่าและการใช้ศักยภาพของผู้สูงอายุ และ (4) การพัฒนารูปแบบการดูแลผู้สูงอายุระยะยาว เป็นต้น

งานวิจัยด้านอนามัยเจริญพันธุ์ในช่วงทศวรรษที่ 4 นี้ ส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 80 (จำนวน 29 โครงการจากทั้งหมด 35 โครงการ) เป็นโครงการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ด้านเอชไอวี/เอดส์ ที่เหลือเป็นประเด็นที่เกี่ยวกับสุขภาพอนามัยเจริญพันธุ์ แม่และเด็ก ฯลฯ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งอาจเป็นผลจากนโยบายการทำงานด้านเอดส์ของไทย ในขณะนั้นที่มุ่งให้ความสำคัญกับกลุ่มประชากรเคลื่อนย้ายเพื่อลดความเสี่ยงต่อการติดเชื้อ โดยกลุ่มแรงงานข้ามชาติเป็นหนึ่งในประชากรเป้าหมายสำคัญที่ต้องเฝ้าระวัง กระทรวงสาธารณสุขให้ความสำคัญกับงานสาธารณสุขชายแดน 30 จังหวัด มีโครงการลักษณะต่างๆ ที่ช่วยให้ผู้ติดเชื้อเอชไอวีเข้าถึงบริการสุขภาพได้มากขึ้น ทั้งโครงการ NAPHA, ACHIEVED ฯลฯ กล่าวได้ว่าบริบทการทำงานด้านเอชไอวี/เอดส์ของไทยขณะนั้นเกิดขึ้นภายใต้การประสานความร่วมมืออย่างกว้างขวางระหว่างทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนา

เอกชน รวมทั้งทุนสนับสนุนจากองค์กรระหว่างประเทศหลายองค์กร สถาบันฯ ได้รับทุนเพื่อประเมินโครงการด้านเอดส์หลายโครงการ โดยเฉพาะที่ทำงานกับประชากรกลุ่มเสี่ยง เช่น แรงงานข้ามชาติ ผู้ให้บริการทางเพศ ผู้ต้องขัง ฯลฯ ในจำนวนนี้มี 17 โครงการที่ได้รับทุนจากแหล่งทุนภายในประเทศ โดยเฉพาะมูลนิธิริษัทไทยเพื่อประเมินผลโครงการฟามิตร⁸ และอีก 18 โครงการได้รับทุนจากองค์กรระหว่างประเทศ

⁸ ชื่อเต็มของโครงการ PHAMIT คือโครงการส่งเสริมการป้องกันเอดส์ในแรงงานข้ามชาติ ประเทศไทย (Prevention of HIV/AIDS among Migrant Workers in Thailand) ทำงานป้องกันเอดส์และเพิ่มโอกาสให้ผู้ติดเชื้อสามารถเข้าถึงยาต้านไวรัสได้ ได้รับงบประมาณจากกองทุนโลกเพื่อต่อสู้เอดส์ วัณโรค และมาลาเรีย การทำงานรอบระหว่าง พ.ศ. 2547-2551 ในพื้นที่ 18 จังหวัด และรอบสอง พ.ศ. 2552-2557 ครอบคลุม 37 จังหวัด ในประเทศไทยมีมูลนิธิริษัทไทยเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินโครงการร่วมกับหน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน

จากการวิจัยเชิงประเมินผลโครงการด้านเอชไอวี/เอดส์ในแรงงานข้ามชาติหลายโครงการของสถาบันฯ ทั้ง PHAMIT และ CHAMPION⁹ ไม่มากนักน้อยได้ส่งผลให้สถาบันฯ เป็นตัวเชื่อมภาคปฏิบัติการของรัฐในระดับพื้นที่ ภาคประชาสังคม และภาคที่กำหนดนโยบายเข้าด้วยกัน งานในด้านนี้ของสถาบันฯ ทำให้แต่ละภาคส่วนที่ต่างก็ทำงานด้านเอชไอวี/เอดส์ในกลุ่มประชากรแรงงานข้ามชาติสามารถเชื่อมโยงภาพและบทบาทที่แตกต่างกันของแต่ละภาคส่วนในภารกิจเดียวกันได้ และช่วยเสริมให้งานปฏิบัติการด้านสาธารณสุขในกลุ่มประชากรข้ามชาติสามารถขับเคลื่อนสู่ระดับนโยบาย ตัวอย่างโครงการที่น่าสนใจ ได้แก่ ประเทศไทยกับการปรับเปลี่ยนนโยบายเอดส์และอนามัยเจริญพันธุ์ในกลุ่มแรงงานข้ามชาติ (พ.ศ. 2549) เป็นโครงการประเมินนโยบายการจัดการแรงงานข้ามชาติด้านสุขภาพอนามัยเจริญพันธุ์และเอดส์ ซึ่งได้เชื่อมโยงนโยบายและภาคปฏิบัติการของงานอนามัยเจริญพันธุ์ของรัฐไทยกับบริบทที่เกี่ยวข้องกับแรงงานข้ามชาติอย่างรอบด้าน เช่น ระบบการจ้างแรงงาน การรับรองสถานะผู้ติดตาม สิทธิและการเข้าถึงบริการสุขภาพ บทบาทของภาคประชาสังคม และแนวทางการบริหารงานสาธารณสุขแรงงานข้ามชาติด้านอนามัยเจริญพันธุ์ในระดับพื้นที่ รวมถึงการวิจัยเชิงนโยบายในระดับภูมิภาค เช่น โครงการ From Programs to Policy: Building an Evidence-base for Policy Dialogue on Critical Issues in Sexual Health and HIV/AIDS in the Greater Mekong Region (พ.ศ. 2550)

⁹ ชื่อเต็มคือโครงการป้องกันการติดเชื้อเอชไอวีแบบผสมผสานสำหรับประชากรที่มีภาวะเสี่ยงสูง โดยการส่งเสริมบริการเชิงรุกและสร้างเครือข่ายที่บูรณาการ (Comprehensive HIV Prevention among MARPs by Promoting Integrated Outreach and Networking Program) เน้นกลุ่มประชากรที่มีพฤติกรรมเสี่ยงสูง เช่น พนักงานบริการ ชายรักชาย ผู้ใช้ยาเสพติดชนิดฉีด ผู้ต้องขัง และแรงงานข้ามชาติจาก 3 ประเทศเพื่อนบ้านของไทย

ในจำนวนงานวิจัยด้านเอดส์ศึกษาเกี่ยวกับเพศวิถี/เพศภาวะของสถาบันฯ มีงานวิจัยชิ้นหนึ่งใช้การวิพากษ์วิธีคิดเรื่องเพศภาวะ/เพศวิถีในงานวิจัยทางสังคมศาสตร์เป็นตัวเดินเรื่อง ได้รับทุนสนับสนุนจากสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข วิธีการศึกษาคือวิเคราะห์วิธีคิดของภาษาที่ใช้ในงานเอดส์ศึกษา เนื่องจากเชื่อว่า ภาษาเขียน มีอำนาจในตัวเอง เพราะสามารถตอกย้ำและผลิตซ้ำชุดความคิดใดความคิดหนึ่งได้ ทั้งยังสามารถรื้อให้เห็นรากเหง้าที่มาของชุดความคิดใดความคิดหนึ่งได้เช่นกัน งานนี้ได้ขยายองค์ความรู้เรื่องเพศภาวะ/เพศวิถีในเอดส์ศึกษา 5 ประเด็นคือ (1) เมื่อคำว่า 'รักนวลสงวนตัว' ถูกผลิตซ้ำและตอกย้ำว่าเป็นอุดมการณ์สำหรับ 'ผู้หญิงดี' ในสังคมไทย (2) อคติที่แฝงฝังอยู่กับคำว่า 'เพศสัมพันธ์ก่อนสมรส' (3) มายาคติเรื่อง 'กลุ่มเสี่ยง' (4) การสถาปนาสมการความเชื่อเรื่องดูยงาอนามัยว่าเป็นของคู่กันของชายนักเที่ยวกับหญิงบริการ และ (5) ความล้มเหลวของการพยายามสร้างความรู้ใหม่จากความรู้เดิมโดยการวิจัยแบบ KAP Survey (กฤตยา อาชวนิจกุล และกนกวรรณ ธราวรรณ, 2548)

งานวิจัยในประเด็นเพศภาวะ/เพศวิถีในทศวรรษนี้มีจำนวน 9 โครงการ งานที่น่าสนใจคือการศึกษาทบทางเพศ เพศสัมพันธ์ และอวัยวะเพศของผู้หญิงในประเทศไทย (พ.ศ. 2548) ซึ่งเป็นการศึกษาเปรียบเทียบ 4 ประเทศคือ ไทย อินโดนีเซีย โมซัมบิก และแอฟริกาใต้ (A cross cultural study of vaginal practices and sexuality: Implications for sexual health (ค.ศ. 2005-2006)) ผลการศึกษาพบว่า ผู้หญิงทั้ง 4 ประเทศล้วนมีประสบการณ์หลากหลายในการดูแลอวัยวะเพศและช่องคลอดของตนเองให้อยู่ในสภาพที่ตนเองต้องการ (Hilber et. al., 2009) ขณะเดียวกันก็มีโครงการใหญ่ที่ช่วยสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องเพศภาวะและเพศวิถีเพื่อผลักดันให้สังคมไทยเป็นสังคมที่มีสุขภาวะทางเพศ คือ การสร้างและจัดการความรู้ด้านเพศวิถีเพศภาวะ และสุขภาพทางเพศ (พ.ศ. 2550) เป็นชุดโครงการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางเพศ มีโครงการย่อย 7 โครงการ และต่อเนื่องด้วยโครงการวิจัยเพื่อวางรากฐานองค์ความรู้สู่การขับเคลื่อนนโยบายสุขภาวะทางเพศ (พ.ศ. 2552) ประกอบด้วย 7 โครงการย่อย ทั้งสองโครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากมูลนิธิสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องสุขภาพผู้หญิง (สคส.) ผู้รับผิดชอบแผนงานสร้างเสริมสุขภาวะทางเพศของ สสส. ซึ่งกล่าวได้ว่าได้เสริมพลังให้การขับเคลื่อนแนวคิดเรื่องเพศภาวะ/เพศวิถีในสังคมไทยได้อย่างน่าสนใจ

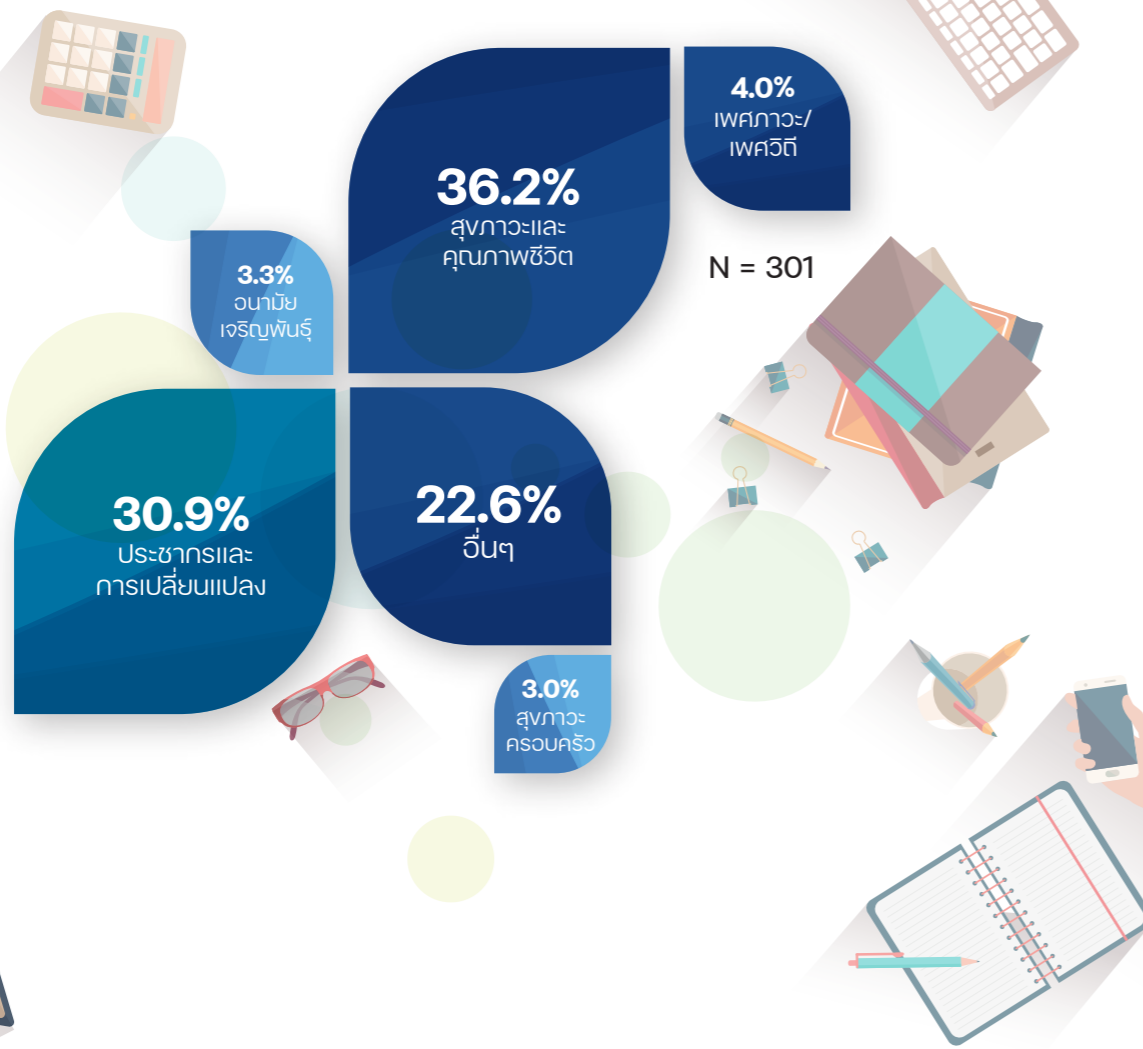
นอกเหนือจากงานในประเด็นวิจัยที่กล่าวถึงข้างต้นแล้ว สถาบันฯ ยังได้ทำโครงการประเมินผลและการพัฒนาองค์กรหลายลักษณะ โครงการจัดทำฐานข้อมูลและระบบสารสนเทศ การอบรมและวิจัยเชิงปฏิบัติการ การพัฒนาดัชนีทางสังคมและตัวชี้วัดด้านต่างๆ รวมทั้งการศึกษาโครงสร้างและพัฒนากำลังแรงงานของหน่วยงานต่างๆ โดยส่วน

ใหญ่ได้รับทุนสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ วช. กระทรวงแรงงาน กระทรวงมหาดไทย สำนักงานประมาณ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น

3.5 ทศวรรษที่ 5: สุขภาวะและคุณภาพชีวิตประชากร

ในช่วงทศวรรษที่ 5 ของสถาบันฯ มีโครงการวิจัยทั้งสิ้น 301 โครงการ ในภาพรวมแล้วคิดเป็นร้อยละ 41 ของโครงการวิจัยทั้งหมด 731 โครงการ ที่สถาบันฯ ทำมาตลอด 50 ปี **ประเด็นวิจัยที่เติบโตอย่างก้าวกระโดดคือสุขภาวะและคุณภาพชีวิตของประชากร** ด้วยจำนวน 109 โครงการ คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 36.2 ของโครงการในช่วงทศวรรษที่ 5 ทั้งหมด นำสังเกตว่างานวิจัยประเด็นนี้เพียงระยะเวลา 10 ปีหลังก็มีสัดส่วนมากกว่าครึ่งหนึ่งของงานในประเด็นสุขภาวะและคุณภาพชีวิตประชากรทั้งหมดแล้ว สะท้อนให้เห็นว่าทิศทางและแนวโน้มการทำงานวิจัยของสถาบันฯ กำลังมุ่งไปในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากรไทยอย่างชัดเจน ขณะที่งานวิจัยด้านประเด็นประชากรในช่วงทศวรรษที่ 5 นี้มีสัดส่วนร้อยละ 31 ด้วยจำนวน 93 โครงการ ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นเช่นกันว่าประเด็นประชากรยังคงเป็นหนึ่งในความเชี่ยวชาญของสถาบันฯ ที่ได้รับทุนสนับสนุนโครงการอย่างต่อเนื่องมาตลอด 50 ปี สำหรับประเด็นอนามัยเจริญพันธุ์ เพศภาวะ/เพศวิถี และสุขภาวะครอบครัว นั้นมีสัดส่วนใกล้เคียงกัน งานวิจัยทั้ง 3 ประเด็นคิดเป็นสัดส่วนประมาณร้อยละ 10 นอกจากนี้อีกกว่าหนึ่งในห้าของโครงการในช่วงทศวรรษที่ 5 เป็นประเด็นอื่นๆ โดยเฉพาะโครงการประเมินหรือพัฒนาองค์กร ซึ่งมีจำนวนเพิ่มขึ้นตลอด 50 ปีของสถาบันฯ

รูป 3.5 ร้อยละของงานวิจัยในช่วง พ.ศ. 2555-มิ.ย. 2564
จำแนกตามประเด็นงานวิจัย

สำหรับแหล่งทุนสนับสนุนโครงการนั้น แนวโน้มที่เกิดขึ้นในช่วง 50 ปีที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่าสถาบันฯ ได้รับทุนสนับสนุนโครงการจากแหล่งทุนภายในประเทศมากขึ้น ขณะที่แหล่งทุนต่างประเทศลดน้อยลงตามลำดับ (รูป 3.3) ในช่วง พ.ศ. 2555-มิ.ย. 2564 สถาบันฯ ได้รับการสนับสนุนทุนดำเนินโครงการจากแหล่งทุนภายในประเทศ 252 โครงการ ที่สำคัญก็คือ สสส. มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มส.ผส.) สกว. สำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) กระทรวงสาธารณสุข มูลนิธิเพื่อการพัฒนานโยบายสุขภาพระหว่างประเทศ (IHPP) กองทุนพัฒนาสื่อปลอดภัยและสร้างสรรค์ รวมทั้งทุนจากสถาบันฯ และมหาวิทยาลัยมหิดลเอง โครงการที่ได้รับทุนจากแหล่งทุนในประเทศ คิดเป็นร้อยละ 84 ขณะที่อีก 48 โครงการ หรือร้อยละ 16 ของทุนสนับสนุนที่ได้รับทั้งหมด เป็นแหล่งทุนจากต่างประเทศ เช่น UNICEF สหภาพยุโรป (European Union-EU) กองทุนความร่วมมือลุ่มน้ำโขง-สาธารณรัฐเกาหลี (Mekong-ROK Cooperation Fund-MKCF) ศูนย์วิจัยเพื่อพัฒนาระหว่างประเทศ แคนาดา (IDRC) มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย เบิร์กลีย์ องค์กร Education Development Center เป็นต้น

รายละเอียดของโครงการวิจัยในทศวรรษที่ 5 แต่ละประเด็น มีดังนี้

(1) สภาวะและคุณภาพชีวิตของประชากร

นับเป็นประเด็นวิจัยที่มีจำนวนเพิ่มขึ้นและมีสัดส่วนมากที่สุดในทศวรรษที่ 5 นี้ ด้วยจำนวน 109 โครงการ หรือร้อยละ 36.2 ของโครงการทั้งหมด ในจำนวนนี้มากกว่าครึ่งหนึ่งเป็นโครงการเกี่ยวกับพฤติกรรมสุขภาพ (58 โครงการ) ซึ่งเกือบครึ่งหนึ่งเป็นเรื่องของกิจกรรมทางกาย นอกจากนี้เป็นเรื่องพฤติกรรมด้านการโภชนาการ พฤติกรรมเสี่ยงต่อสุขภาพ และการวัดความสุขในองค์กร หัวข้อย่อยรองลงมาเป็นเรื่องของคุณภาพชีวิต 23 โครงการ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม เรื่องเกี่ยวกับบริการด้านสาธารณสุข 17 โครงการ และอีก 10 โครงการเป็นประเด็นว่าด้วยภาพรวมของสถานะด้านสุขภาพของคนไทย ในจำนวน 109 โครงการในประเด็นสภาวะและคุณภาพชีวิตนี้ 93 โครงการ

ได้รับทุนสนับสนุนจากแหล่งทุนในประเทศ โดยเฉพาะ สสส. (45 โครงการ) นอกจากนี้ก็ได้แก่ สปสช. สกว. วช. หน่วยงานในกระทรวงสาธารณสุข เช่น กรมควบคุมโรค กรมอนามัย สำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา ฯลฯ ขณะที่อีก 16 โครงการได้รับทุนจากแหล่งทุนต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นองค์กรที่สนับสนุนต่อเนื่อง เช่น NIH มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย เบิร์กลีย์ มูลนิธิเวลคัมทรัสต์ โดยโครงการในประเด็นสุขภาวะและคุณภาพชีวิตที่น่าสนใจในช่วงนี้ ได้แก่

- (1) การใช้ Happinometer วัดความสุขและพัฒนาไปสู่องค์กรสุขภาวะ ซึ่งพัฒนาเครื่องมือมาตั้งแต่ พ.ศ. 2554 ในทศวรรษนี้ขยายโครงการไปสู่องค์กรหลายลักษณะ เช่น จากโครงการจับตาสถานการณ์ความสุขของคนทำงานในประเทศไทย ก็พัฒนามาเป็นศูนย์วิจัยความสุขคนทำงานแห่งประเทศไทย (พ.ศ. 2558) สำรวจความสุขคนทำงานในองค์กรประเภทต่างๆ หลายระดับทั่วประเทศ (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2561) โครงการพัฒนามหาวิทยาลัยแห่งความสุขสู่องค์กรสุขภาวะ เริ่มโครงการนวัตกรรมจัดการสร้างสุข: บูรณาการมหาวิทยาลัยแห่งความสุขสู่องค์กรสุขภาวะแห่งประเทศไทยใน พ.ศ. 2556

มีระยะเวลาดำเนินการ 3 ปี ภายใต้แนวคิดที่ว่าบุคลากรที่มีคุณภาพชีวิตและมีความสุขเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของมหาวิทยาลัยแห่งความสุข สอดคล้องกับแผนพัฒนามหาวิทยาลัยที่ต้องการยกระดับคุณภาพอุดมศึกษาและศักยภาพบุคลากรเพื่อการเป็นมหาวิทยาลัยโลก ได้รับทุนสนับสนุนจาก สสส. ต่อเนื่องจนปัจจุบันเป็นรอบที่ 3 คือ โครงการสนับสนุนระบบปัญญาวิเศษ (Wisdom Ecosystem) เพื่อสร้างเสริมมหาวิทยาลัยแห่งความสุขสู่องค์กรสุขภาวะที่ยั่งยืน (พ.ศ. 2563-2565) มีภาคีเครือข่ายมหาวิทยาลัยแห่งความสุขกว่า 50 แห่ง (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2563)

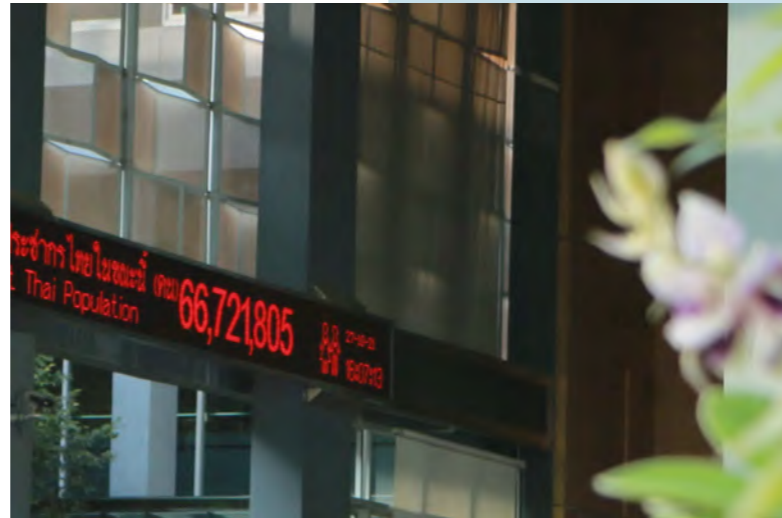
- (2) โครงการในหัวข้อพฤติกรรมสุขภาพด้านกิจกรรมทางกาย ในทศวรรษนี้มี 28 โครงการและศึกษาวิจัยหลากหลายแง่มุม ตั้งแต่การพัฒนาระบบเฝ้าระวังติดตามพฤติกรรมด้านกิจกรรมทางกาย ทั้งในกลุ่มเยาวชนและประชากรไทย ในภาพรวม (พ.ศ. 2557) มีการสำรวจทุกปีอย่างต่อเนื่อง ต่อมาพัฒนาเป็นศูนย์พัฒนาองค์ความรู้ด้านกิจกรรมทางกายประเทศไทย หรือ TPAK (พ.ศ. 2563) เพื่อเป็นศูนย์การศึกษาวิจัยองค์ความรู้ด้านกิจกรรมทางกายในมิติทางประชากรและสังคม ชูโครงการวิจัยเพื่อสร้างสรรค์ต้นแบบการลดพฤติกรรมเนือยนิ่งในเด็กและวัยรุ่นไทย (พ.ศ. 2558) ซึ่งได้รับการสนับสนุนต่อเนื่องพัฒนาเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบการส่งเสริมกิจกรรมทางกายในโรงเรียน “โรงเรียนฉลาดเล่น” (พ.ศ. 2559) และขยายผลเป็นการพัฒนาต้นแบบการส่งเสริมกิจกรรมทางกายในโรงเรียน “โรงเรียนฉลาดเล่น” ในปีต่อๆ ทั้งหมดเป็นโครงการที่อยู่ระหว่างดำเนินการในปัจจุบัน

นอกจากนี้ก็มีโครงการศึกษาพฤติกรรมสุขภาพด้านโภชนาการของประชากรลักษณะต่างๆ เช่น ผลกระทบของสภาพแวดล้อมทางอาหารต่อรูปแบบการบริโภคและสุขภาพของคนทำงานในโรงงาน (พ.ศ. 2557) การศึกษาพฤติกรรมการกินผักและผลไม้ของคนไทย (พ.ศ. 2561-2563) ซึ่งมีการสำรวจติดตามและรายงานสถานการณ์ต่อเนื่อง การพัฒนา

งานวิจัยเชิงนโยบายเพื่อลดปัญหาภาวะน้ำหนักเกินและโรคอ้วนในเด็กไทย (พ.ศ. 2562) ชุดโครงการวิจัยด้านอาหารและโภชนาการ เพื่อสนับสนุนการขับเคลื่อนงานด้านอาหารและโภชนาการในประเทศไทย (พ.ศ. 2564) ฯลฯ โครงการศึกษาพฤติกรรมเสี่ยงทางสุขภาพ เช่น การติดตามผลกระทบจากนโยบายควบคุมการบริโภคยาสูบในประเทศไทย (พ.ศ. 2555) Smoking Cessation Contracts with Social and Monetary Incentives หรือ SMILE (พ.ศ. 2558) ฯลฯ รวมทั้งโครงการที่ศึกษาสถานการณ์ด้านสุขภาพ ทั้งระดับชาติและเชื่อมโยงสู่สุขภาพโลก เช่น แผนปฏิบัติการสุขภาพโลกมทิดล (MUGH) ประจำปี 2556 (พ.ศ. 2555) แผนงานพัฒนาศักยภาพและสมรรถนะด้านการสร้างเสริมสุขภาพของไทยระดับนานาชาติ (TGLIP) พ.ศ. 2556-2558 (พ.ศ. 2556) การจัดทำรายงานประจำปีสุขภาพคนไทย (พ.ศ. 2556) ซึ่งเป็นการจัดทำรายงานสถานการณ์ด้านสุขภาพในประเทศไทยรายปี เป็นโครงการต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน เป็นต้น

(2) ประชากรและการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงประชากรเป็นประเด็นหลักในการศึกษาวิจัยของสถาบันฯ มาตลอด 50 ปี กล่าวได้ว่านอกจากการเสนอตัวเลขอ้างอิงทางประชากรและการเปลี่ยนแปลงประชากรในด้านต่างๆ แล้ว อีกหนึ่งผลงานสำคัญของสถาบันฯ ในทางประชากรก็คือการศึกษาประชากรกลุ่มเฉพาะต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มคนที่สังคมมองว่าเป็นชายขอบของสังคมในทางใดทางหนึ่ง งานในด้านนี้ของสถาบันฯ ช่วยสร้างความตระหนักให้สังคมเข้าใจองค์ประกอบที่แตกต่างระหว่างกลุ่มคนที่อยู่ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยในแง่มุมที่ต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นความแตกต่างระหว่างเพศ วัย ชาติพันธุ์ ความเชื่อทางศาสนา และชนชั้นทางเศรษฐกิจและสังคมก็ตาม

ในทศวรรษที่ 5 นี้ ประเด็นวิจัยทางประชากรส่วนใหญ่เป็นการศึกษาประชากรเฉพาะกลุ่มมากที่สุด ด้วยจำนวน 66 โครงการจากทั้งหมด 93 โครงการ และเป็นหัวข้อที่เกี่ยวกับผู้สูงอายุมากที่สุดด้วยจำนวน 31 โครงการ รองลงมาคือแรงงานข้ามชาติ มุสลิม ผู้ต้องขัง และกลุ่มประชากรที่แบ่งตามรุ่นวัย (generation) ต่างๆ หลายโครงการวิจัยของสถาบันฯ เป็นส่วนหนึ่งของการนำเสนอภาพและความสำคัญและสร้างความหมายใหม่ให้กับประชากรกลุ่มย่อยเหล่านี้ไม่มากนัก

สำหรับโครงการที่เกี่ยวกับผู้สูงอายุนั้น สถาบันฯ ได้นำเสนอสถิติข้อมูลประชากรและฉายภาพสังคมสูงวัยที่กำลังจะเกิดขึ้นในสังคมไทยมาอย่างต่อเนื่อง และได้ดำเนินโครงการวิจัยเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุอีกหลายลักษณะ ที่ตอบสนองต่อนโยบายของรัฐชัดเจนคือ ตั้งแต่ พ.ศ. 2556 - ปัจจุบัน (พ.ศ. 2564) สถาบันฯ ร่วมกับมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มส.ผส.) ได้รับมอบหมายจากคณะกรรมการผู้สูงอายุแห่งชาติให้จัดทำรายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทยเป็นประจำทุกปีเพื่อเสนอต่อคณะรัฐมนตรี โดยนำเสนอเรื่องหลักที่สำคัญ ได้แก่ ข้อมูลและสถิติสำคัญเกี่ยวกับผู้สูงอายุ สถานการณ์

สูงวัยของประชากรโลก อาเซียน และประเทศไทย ผลงานของหน่วยงานต่างๆ และงานวิจัยเกี่ยวกับผู้สูงอายุในรอบปี นอกจากนี้ สถาบันฯ โดยศาสตราจารย์ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล ยังได้เสนอนิยามใหม่ให้กับผู้สูงอายุ โดยการขยายนิยามผู้สูงอายุเดิมจาก 60 ปีเป็น 65 ปี ซึ่งจะทำให้จำนวนแรงงานเพิ่มขึ้นประมาณ 2.5 ล้านคน (เปลี่ยนนิยามคนแก่ “60 ปี”..ถ้ายังไหว”, 7 มิถุนายน 2555)

โครงการวิจัยเกี่ยวกับแรงงานข้ามชาติมีจำนวน 16 โครงการ ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาสถานการณ์ด้านสิทธิและการเข้าถึงบริการด้านสุขภาพและการศึกษา การคุ้มครองสิทธิ การส่งเงินกลับบ้าน เป็นต้น ส่วนใหญ่ได้รับทุนสนับสนุนจากต่างประเทศ เช่น Mekong-ROK Cooperation Fund (MKCF) มหาวิทยาลัยฮ่องกง Open Society Foundation เป็นต้น และยังมีการศึกษากลุ่มประชากรเฉพาะอื่นๆ ในทศวรรษนี้ ได้แก่ ผู้ต้องขัง ผู้หญิงมุสลิม รุ่นประชากรต่างๆ เป็นต้น

โครงการด้านประชากรศาสตร์ที่สำคัญในทศวรรษนี้ ได้แก่ การคาดประมาณประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2553-2583 ที่สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม

แห่งชาติมอบหมายให้สถาบันฯ ดำเนินการใน พ.ศ. 2556 และปรับปรุงในปี 2562 และโครงการศึกษาเรื่องประชากรที่เหมาะสม (optimum population) ที่สนับสนุนโดย สกว. ในปี 2561 นอกจากนี้ยังมีโครงการอื่นๆ ที่น่าสนใจคือ EURA-NET การย้ายถิ่นระหว่างเอเชียและสหภาพยุโรป (พ.ศ. 2557) Promoting Safe Migration for Temporary Migrants to Thailand (พ.ศ. 2561) การวิจัยเพื่อพัฒนาระบบบริการและส่งเสริมสุขภาพในเรือนจำ (พ.ศ. 2559) การศึกษาศตวรรษิกชนคนร้อยปีในประเทศไทย (พ.ศ. 2558) และการสำรวจประชากรมุสลิมต่างชาติในประเทศไทย (พ.ศ. 2556) เป็นต้น

(3) ว่าด้วยสิทธิทางเพศ และอนามัยเจริญพันธุ์

ประเด็นวิจัยทั้ง 3 เรื่องนี้รวมแล้วมีสัดส่วนประมาณร้อยละ 10 ของโครงการในทศวรรษนี้ทั้งหมด ประเด็นวิจัยด้านเพศภาวะ/เพศวิถีประกอบด้วยหัวข้อที่หลากหลาย ได้แก่ ความรุนแรงต่อผู้หญิง สุขภาวะทางเพศ และประเด็นหลากหลายทางเพศ ขณะที่ประเด็นด้านอนามัยเจริญพันธุ์ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของเอชไอวี/เอดส์ ท้องไม่พร้อม โดยเฉพาะเรื่องการทำแท้งและการเข้าไม่ถึงบริการทำแท้งที่ปลอดภัยและถูกกฎหมายของผู้หญิงท้องไม่พร้อม ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญลำดับต้นที่องค์การอนามัยโลกเสนอแนะให้ประเทศไทยต้องรีบแก้ไข (WHO, 2011) ในทศวรรษนี้ สถาบันฯ ได้เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องด้วยงาน 2 ชิ้นชิ้นแรกคือ งานวิจัยเชิงคุณภาพเรื่องการทำแท้งที่สัมพันธ์กับทั้งผู้หญิงที่ท้องไม่พร้อมและมีประสบการณ์ทำแท้งและผู้ให้บริการ (การศึกษาอุปสรรคการเข้าถึงบริการทำแท้งที่ปลอดภัยเพื่อพัฒนาและสร้างเสริมการเข้าถึงบริการทำแท้งที่ปลอดภัยของผู้หญิงที่ท้องไม่พร้อม พ.ศ. 2556)¹⁰ อีกงานหนึ่งคือ โครงการขับเคลื่อนเครือข่ายสนับสนุนทางเลือกของผู้หญิงที่ท้องไม่พร้อม (พ.ศ. 2558-2559) เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการที่มีเป้าหมายเพื่อสร้างข้อสรุป

¹⁰ ส่วนหนึ่งของผลวิจัยเรื่องนี้ถูกนำเสนอในงานประชุมวิชาการประชากรกับสังคม พ.ศ. 2560 หัวข้อ “ความเป็นธรรม” และ “ความเป็นไท” ด้านเพศและการเจริญพันธุ์: ความท้าทายที่ไม่สิ้นสุด ในเรื่อง ‘คือนักบุญหรือคนบาป: การตีตราผู้ให้บริการด้วยผลพลอยมาจากการทำแท้ง (กุลภา วจนสาระ, 2560, น.77-97)

เชิงนโยบายจากการประชุมปฏิบัติการกับสมาชิกเครือข่าย วิเคราะห์ภาพรวมกระบวนการช่วยเหลือและส่งต่อผู้หญิงที่ต้องการยุติการตั้งครรภ์ หรือต้องการที่พักเพื่อท้องต่อ และวิเคราะห์ข้อมูลผู้หญิงที่ได้รับความช่วยเหลือจากกองทุนของเครือข่ายฯ รวมถึงการวิเคราะห์วิพากษ์และสร้างข้อเสนอต่อยุทธศาสตร์นโยบายท้องไม่พร้อมของรัฐบาล

โดยก่อนหน้านี้ นักวิชาการต่างประเทศที่มาประจำสถาบันฯ ในยุคเริ่มแรกได้ผลิตรายงานเกี่ยวกับการทำแท้ง 2 เรื่องคือ Some Observations on Abortion in Thailand (Cook and Leoprapai, 1974) และ Attitudes of Rural Thai Women toward Induced Abortion (Burnight and Leoprapai, 1975) ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นงานบุกเบิกที่จับประเด็นเรื่องการทำแท้งในสังคมไทย หลังจากนั้นมาสถาบันฯ ไม่เคยมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำแท้งอีกเลย จนมาถึงทศวรรษที่ 5 นี้ที่นำมามุมมองของผู้ให้บริการมาศึกษาด้วยเป็นครั้งแรกในประเทศไทย

ในประเด็นหลากหลายทางเพศ สถาบันฯ มีงานที่เน้นเรื่องสิทธิทางเพศ ได้แก่ การประเมินผลโครงการส่งเสริมสถานะและพัฒนาศักยภาพของหญิงรักหญิงและสาวประเภทสอง เพื่อลดความรุนแรง การตีตรา การเลือกปฏิบัติ และการละเมิดสิทธิมนุษยชนจากพื้นฐานของเรื่องเพศวิถีและอัตลักษณ์ทางเพศ (พ.ศ. 2558-2560) ได้รับทุนจากสมาคมฟ้าสีรุ้งแห่งประเทศไทย และโครงการการศึกษาขนาดและลักษณะเฉพาะของกลุ่มประชากรหลัก (ชายที่มีเพศสัมพันธ์กับชาย สาวประเภทสอง พนักงานบริการทุกเพศ และผู้ใช้ยาด้วยวิธีฉีด) สำหรับการดำเนินงานด้านเอชไอวีด้วยวิธี programmatic mapping เพื่อคาดประมาณขนาดและลักษณะเฉพาะของประชากรทั้งสามกลุ่ม เพื่อนำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์และแนวทางในการดำเนินงานระดับพื้นที่และระดับประเทศ (พ.ศ. 2559) ได้รับทุนสนับสนุนจากกรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข

แหล่งทุนสนับสนุนโครงการวิจัยทั้ง 3 หัวข้อนี้ ส่วนใหญ่เป็นแหล่งทุนในประเทศ โดยเฉพาะ สสส. สกว. และหน่วยงานที่ทำงานเกี่ยวข้องกับทั้ง 3 ประเด็นข้างต้น ข้อสังเกตหนึ่งของการดำเนินโครงการวิจัยในทศวรรษที่ 5 นี้ก็คือ สถาบันฯ มีโครงการเชิงติดตาม

ประเมินผลให้กับโครงการและหน่วยงานต่างๆ การเป็นที่ปรึกษา การพัฒนางานวิชาการและการฝึกอบรม การพัฒนาองค์กร และการสำรวจทัศนคติต่อบริษัทธุรกิจเอกชนต่างๆ เป็นจำนวนมากขึ้นกว่าทศวรรษที่ผ่านมา เหล่านี้อาจพัฒนาไปสู่อีกหนึ่งความเชี่ยวชาญของสถาบันฯ ในอนาคตก็อาจเป็นได้

3.6 คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

มหาวิทยาลัยมหิดลได้จัดตั้งศูนย์ส่งเสริมจริยธรรมการวิจัยในคนขึ้นในสำนักงานอธิการบดีเมื่อ พ.ศ. 2554 เพื่อกำกับดูแลโครงการวิจัยที่ดำเนินการกับคน หรือการศึกษาที่ใช้ข้อมูลเฉพาะบุคคล ให้เป็นไปตาม

4

มาตรฐานจริยธรรมการวิจัยในคน โดยมีคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคนชุดกลางของมหาวิทยาลัยมหิดลเป็นผู้พิจารณารับรองโครงการวิจัยของทุกส่วนงานภายในมหาวิทยาลัย แม้สถาบันฯ จะมีคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2528 แต่เป็นเพียงกรรมการเฉพาะกิจให้การรับรองจริยธรรมแก่โครงการวิจัยที่บุคลากรสถาบันฯ มีส่วนร่วมเป็นครั้งคราว จนกระทั่งมหาวิทยาลัยมหิดลจัดตั้งคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคนอย่างเป็นทางการ สถาบันฯ จึงได้เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งระบบการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในคน โดยเฉพาะโครงการวิจัยทางสังคมและพฤติกรรมศาสตร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2558 เป็นต้นมา โดยนอกจากการพิจารณาและรับรองจริยธรรมการวิจัยให้กับโครงการต่างๆ แล้ว ยังได้จัดอบรมให้ความรู้เรื่องจริยธรรมกับการวิจัยต่างๆ อีกด้วย

กล่าวได้ว่า 731 สัญญาโครงการของสถาบันฯ ในวาระครึ่งศตวรรษนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงเส้นทางเติบโตทางวิชาการและการวิจัยด้านประชากรและการเปลี่ยนแปลงประชากร โดยเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งในที่สุดได้ประกอบรวมเป็นอัตลักษณ์ของสถาบันฯ ในฐานะที่เป็นทั้งแหล่งอ้างอิงทางประชากรและการอธิบายหรือสร้างความเข้าใจกลุ่มประชากรเฉพาะต่างๆ ในสังคมไทย

หลักสูตร

'ประชากร' และ 'สังคม' ของสถาบันฯ

ศุทธิดา ขววัน และกุลภา วจนสาระ

สถาบันวิจัยในมหาวิทยาลัยหลายแห่งมักถูกกำหนดให้มีพันธกิจหลักอย่างเดียวคือ การทำวิจัย แต่สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ได้ประกาศพันธกิจชัดเจนตั้งแต่เริ่มก่อตั้งว่า นอกจากการทำวิจัยแล้ว สถาบันฯ จะเปิดการเรียนการสอนและจัดอบรมระยะสั้น ด้วยหลักการที่ว่าทั้งการเรียนการสอนและการอบรมต้องสัมพันธ์โดยตรงกับงานวิจัยทางประชากรและสังคมด้วย นั่นคือสถาบันฯ ได้เริ่มทำงานจัดการอบรมระยะสั้นและการเรียนการสอนตั้งแต่ในช่วงทศวรรษแรกของการก่อตั้งสถาบันฯ ดังที่ผู้อำนวยการคนแรกและคนที่สองของสถาบันฯ ได้เล่าถึงการเปิดหลักสูตรปริญญาโทประชากรศาสตร์ไว้ว่า

“สมัยก่อนเขาเขียนไว้เลย ‘สถาบันห้ามสอน ทำวิจัยอย่างเดียว’... เขาไม่ให้สถาบันฯ มีการสอน ผมก็มาดู ถ้าหากทำงานวิจัยอย่างเดียว นักวิจัยก็จะไม่มีความก้าวหน้า...ที่นี้การสอนก็ต้องมีหลักสูตร แล้วก็มีการเมื่อนิดหน่อย...บังเอิญว่าอาจารย์กษาน จาติกวณิช ท่านกำลังจะหมดเทอม การเป็นอธิการบดีสมัยก่อน (การประชุมสมัยนั้น) จะอยู่ที่ที่ประชุมคนบดี ยกมือกัน...ผมเสนอหลักสูตรเข้าไป เขาก็ผ่าน โดยมากเขาก็คิดว่าอธิการจะเอาอย่างไร ซึ่งอาจารย์กษานก็ผ่านให้เราอยู่แล้ว เพราะคุยกันข้างนอกก่อนแล้ว...”

(บุญเลิศ เลี้ยวประไพ, 8 ตุลาคม 2556, สัมภาษณ์)

“ต้องขอบคุณ อ.บุญเลิศ (เลี้ยวประไพ) ที่ท่านเห็นการณ์ไกล แทนที่เราจะเป็นสถาบันวิจัย ซึ่งตามหน้าที่แล้ววิจัยอย่างเดียว ได้วางแผนเปิดหลักสูตรทางด้านประชากรขึ้นมา ครั้งแรกปี 2520 มีอบรมระยะสั้น “การวิจัยประชากรและสังคม” รุ่นที่หนึ่ง ต่อมาปี 2521 เปิดหลักสูตรปริญญาโท ‘ประชากรศาสตร์’ รุ่นหนึ่ง”

(ปราโมทย์ ประสาทกุล, 13 กันยายน 2556)

เมื่อเวลาผ่านไปจนถึงครึ่งศตวรรษ กล่าวได้ว่าสถาบันฯ ได้พัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนด้านประชากรศาสตร์และสังคมศาสตร์ในระดับบัณฑิตศึกษาโดยตลอด ผ่านการปรับเปลี่ยน พัฒนาหลักสูตรทั้งปริญญาโทและปริญญาเอก รวมเป็น 4 หลักสูตร ในปัจจุบัน นั่นคือ ระดับมหาบัณฑิต 2 หลักสูตร ได้แก่ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม (หลักสูตรไทย) และศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประชากรและสุขภาพทางเพศและอนามัยเจริญพันธุ์ (หลักสูตรนานาชาติ) และระดับดุษฎีบัณฑิต 2 หลักสูตร คือ ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม (หลักสูตรไทย) และปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากรศาสตร์ประยุกต์และการวิจัยทางสังคม (หลักสูตรนานาชาติ) รายละเอียดดังต่อไปนี้

รูป 4.1 พัฒนาการของหลักสูตรการเรียนการสอนของสถาบันฯ

4.1 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม (หลักสูตรไทย)

เมื่อแรกก่อตั้งใน พ.ศ. 2514 สถาบันฯ เปิดหลักสูตรระดับมหาบัณฑิตเพียงหลักสูตรเดียวเท่านั้น คือ สังคมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประชากรศาสตร์ ในปี 2521 โดยในช่วง 5 ปีแรกถือเป็นรุ่นบุกเบิกของหลักสูตรประชากรของสถาบันฯ มีนักศึกษาทั้งหมด 36 คน ร้อยละ 64 เป็นผู้หญิง (23 คน) และอีก 13 คนเป็นผู้ชาย ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เคยเข้ารับการอบรมระยะสั้นเรื่องการวิจัยประชากรและสังคมของสถาบันฯ มาก่อน ในจำนวนนี้ประมาณเกือบหนึ่งในสามจบการศึกษาในเวลา 4 ปี และอีกประมาณครึ่งหนึ่งใช้เวลาศึกษา 5-7 ปี ต่อมาในปีการศึกษา 2526 หลักสูตรนี้หยุดรับนักศึกษาเพื่อปรับปรุงและเปลี่ยนชื่อหลักสูตรจากสาขาวิชา “ประชากรศาสตร์” เป็น “ประชากรและสังคม” ซึ่งผู้อำนวยการในขณะนั้นกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

“ในฐานะที่เราเป็นสถาบันวิจัยประชากร ก็มีอาจารย์อย่าง อ.กฤตยา (อาชวนิจกุล) อ.นภาพรณี (หะวานนท์) อ.กุศล (สุนทรธาดา) และอีกหลายคน ไม่ได้จบมาทางประชากร ไม่ได้อยู่ทางด้านประชากรศาสตร์ มีการพูดคุยกันถึงเรื่องนี้หนักอยู่เหมือนกัน ที่ประชุมก็มีมติเปลี่ยนชื่อหลักสูตรเพื่อความเหมาะสม...ผมนำเสนอเรื่องนี้ไปสภามหาวิทยาลัยให้เปลี่ยนชื่อหลักสูตรจาก ‘ประชากรศาสตร์’ เป็น ‘วิจัยประชากรและสังคม’ ”

(ปราโมทย์ ประสาทกุล, 13 กันยายน 2556)

โดยนักศึกษานิพนธ์โทสาขาวิชาประชากรศาสตร์และต่อมาคือสาขาวิชาประชากรและสังคมนี้ สามารถจำแนกได้เป็น 3 รุ่น (ตาราง 4.1) เริ่มจากนักศึกษารุ่นบุกเบิก พ.ศ. 2521-2525 ในหลักสูตรประชากรศาสตร์จำนวน 36 คน หัวข้อวิทยานิพนธ์ของนักศึกษารุ่นนี้ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 41.7) ทำเรื่องเกี่ยวกับอนามัยเจริญพันธุ์ ในจำนวนนี้สองในสามเป็นเรื่องการคุมกำเนิดและวางแผนครอบครัว สอดคล้องกับงานวิจัยและการอบรมของสถาบันฯ ที่ให้ความสำคัญกับการวางแผนครอบครัวและการคุมกำเนิดตามนโยบายควบคุมอัตราเพิ่มของประชากรของประเทศให้เหลือร้อยละ 2.1 รองลงมาคือประเด็นการเปลี่ยนแปลงประชากร (ร้อยละ 38.9) โดยเฉพาะการย้ายถิ่น และการตาย ที่เหลือประมาณหนึ่งในห้าคือหัวข้อวิทยานิพนธ์ด้านสุขภาพและคุณภาพชีวิตประชากร สุขภาวะครอบครัว และประเด็นอื่นๆ

ตาราง 4.1: จำนวนและการกระจายร้อยละของประเด็นหัวข้อวิทยานิพนธ์ของนักศึกษานิพนธ์โท สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม พ.ศ. 2521-2564

หัวข้อวิทยานิพนธ์	2521-2525		2527-2534		2536-2564	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ประชากรและการเปลี่ยนแปลง	14	38.9	24	26.3	71	39.9
อนามัยเจริญพันธุ์	15	41.7	30	33.0	18	10.1
สุขภาพและคุณภาพชีวิต	4	11.1	13	14.3	53	29.8
สุขภาวะครอบครัว	2	5.6	4	4.4	15	8.4
เพศภาวะ/เพศวิถี	-	0.0	2	2.2	17	9.6
อื่นๆ	1	2.7	18	19.8	4	2.2
รวม	36	100.0	91	100.0	178	100.0

กลุ่มที่สองคือ นักศึกษาในหลักสูตรสังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม จากปีการศึกษา 2527 จนถึง 2534 นับเป็นนักศึกษารุ่น 7-14 รวมจำนวน 91 คน เป็นผู้หญิง 54 คน (ร้อยละ 63) และผู้ชาย 34 คน (ร้อยละ 37) คิดเฉลี่ยแล้วมีนักศึกษามากกว่า 10 คน นักศึกษากลุ่มนี้ส่วนใหญ่ (ร้อยละ 78) ใช้เวลาศึกษาประมาณ 3 ปี มีนักศึกษาเพียง 2 คนเท่านั้นที่จบการศึกษาตรงตามระยะเวลาที่หลักสูตรกำหนดคือ 2 ปี ในระหว่างปีการศึกษา 2527-2534 ยังเป็นช่วงเวลาที่มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5-7 พ.ศ. 2525-2535 และรัฐบาลยังคงดำเนินนโยบายลดอัตราเพิ่มประชากรด้วยการสนับสนุนงานวางแผนครอบครัวอย่างจริงจัง นักศึกษาหลักสูตรสังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคมในช่วงนี้ส่วนใหญ่มากกว่าประมาณหนึ่งในสาม (ร้อยละ 33) จึงยังสนใจทำวิทยานิพนธ์หัวข้ออนามัยเจริญพันธุ์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องการวางแผนครอบครัว/การคุมกำเนิด รองลงมาคืออนามัยแม่และเด็ก ที่เหลือเป็นเรื่องเกี่ยวกับเอชไอวี/เอดส์ ภาวะเจริญพันธุ์ การท้องและการคลอด

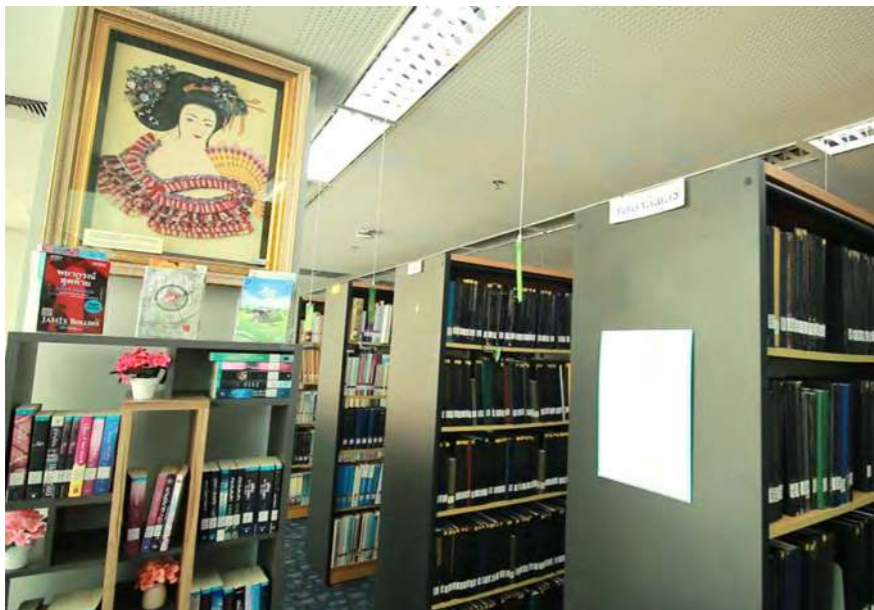
สำหรับหัวข้อวิทยานิพนธ์ทางประชากรและการเปลี่ยนแปลงในภาพรวมมีสัดส่วนร้อยละ 26.3 โดยในกลุ่มที่เลือกประเด็นประชากรฯ นี้ ประมาณสองในสามทำเรื่อง การย้ายถิ่น ความเป็นเมืองและการพัฒนาชนบท หัวข้อที่นิยมถัดมาคือการตาย ตามมาด้วยเรื่องตัวเลขประชากรในฐานข้อมูลทะเบียนราษฎร และกลุ่มประชากรเฉพาะ เช่น ผู้สูงอายุ ผู้พิการ และชาติพันธุ์กลุ่มน้อย ขณะที่ร้อยละ 14.3 ของนักศึกษาในช่วงเวลานี้เลือกหัวข้อวิทยานิพนธ์เรื่องสุขภาพและคุณภาพชีวิต ที่เหลือเลือกประเด็นสุขภาวะครอบครัว และเพศภาวะ/เพศวิถี ร้อยละ 4.4 และร้อยละ 2.2 ตามลำดับ ส่วนหัวข้อที่เหลืออื่นๆ นั้นหลากหลายมากมีอยู่สูงถึงร้อยละ 19.8 เช่น เรื่องเกี่ยวกับฐานข้อมูลอาชญากรรม สิ่งแวดล้อม เศรษฐศาสตร์ การพัฒนาชนบทและการมีส่วนร่วมกับชุมชน และแรงงาน

จากสังคมศาสตร์มหาบัณฑิตสู่ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

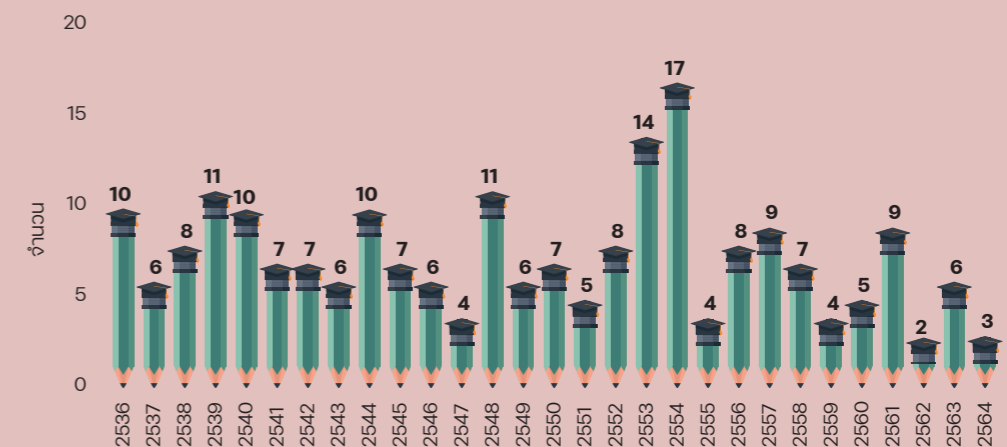
ในปีการศึกษา 2535 หลักสูตรสังคมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม ได้ดัดรับนักศึกษาเพื่อปรับปรุงหลักสูตรอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล กำหนดให้ทุกคนจะต้องปรับปรุงชื่อหลักสูตรภาษาไทยให้สอดคล้องกับชื่อหลักสูตรภาษาอังกฤษ หลักสูตรสังคมศาสตร์มหาบัณฑิตของสถาบันฯ จึงเปลี่ยนชื่อเป็น *ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (Master of Arts) สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม* จนถึงปัจจุบัน ในปีการศึกษา 2536 สถาบันฯ ได้เปิดรับนักศึกษาอีกครั้ง หลังจากเปลี่ยนชื่อหลักสูตร และปรับปรุงเนื้อหาการเรียนการสอนให้สอดคล้องเท่าทันสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาประเทศไทย

ในภาพรวมแล้ว การเรียนการสอนในระดับปริญญาโท สังคมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม ในช่วงเกือบสามทศวรรษ คือระหว่างปีการศึกษา

2536-2564 หรือนักศึกษารุ่นที่ 16 ถึงรุ่นที่ 44 นั้นมีจำนวนทั้งสิ้น 217 คน เป็นผู้หญิง 144 คน (ร้อยละ 66) และผู้ชาย 73 คน (ร้อยละ 34) เมื่อดูจำนวนนักศึกษาในแต่ละปี พบว่าตั้งแต่ปีการศึกษา 2552 เป็นต้นมา หลักสูตรนี้ได้รับความนิยมค่อนข้างสูง มีนักศึกษาแต่ละปีมากกว่า 10 คน มากที่สุดในปี 2554 มีนักศึกษาสนใจเข้าเรียนมากถึง 17 คน (รูป 4.2) ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะหลักสูตรฯ มีการประชาสัมพันธ์เข้าถึงผู้สนใจหลายช่องทางมากขึ้น ทั้งผ่านศิษย์เก่า ศิษย์ปัจจุบัน และการทำ road map ไปยังสถานศึกษาต่างๆ แต่หลังจากนั้นเป็นต้นมา จำนวนนักศึกษาที่เข้าเรียนในหลักสูตรนี้ก็ลดลงเหลือไม่ถึง 10 คนในแต่ละปี โดยในปี 2562 มีนักศึกษาเข้ามาเรียนใหม่เพียง 2 คน เท่านั้น ในจำนวนนักศึกษาระหว่างปี 2536-2564 ส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 80 จบการศึกษาภายในเวลาเฉลี่ย 3 ปี และประมาณร้อยละ 10 ที่ไม่จบการศึกษา ด้วยเหตุผลส่วนตัวต่างๆ เช่น ลาออก เปลี่ยนความสนใจ ฯลฯ

รูป 4.2 จำนวนนักศึกษาหลักสูตรวิจัยประชากรและสังคม ปีการศึกษา 2536-2564

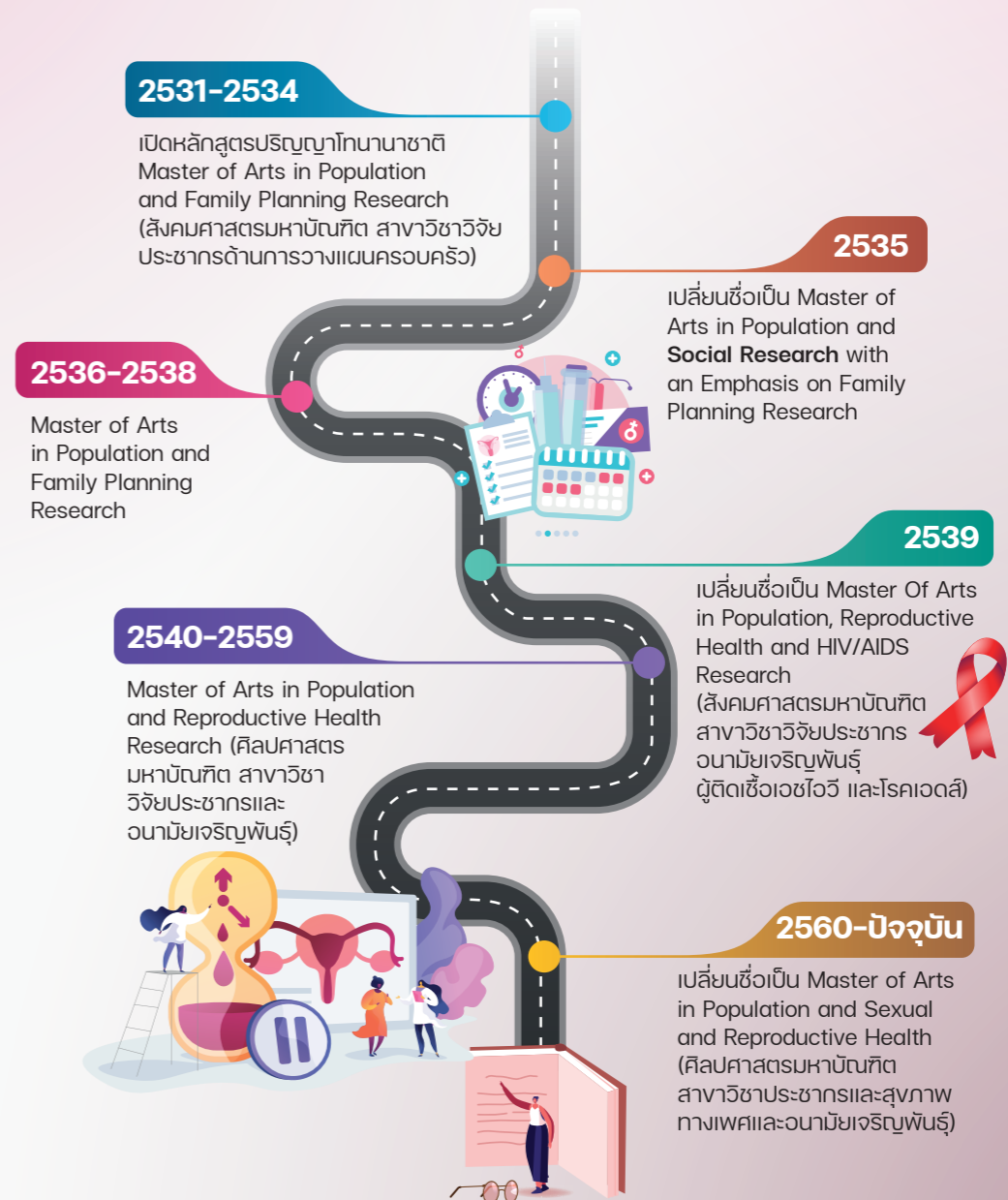
ตาราง 4.2 จำนวนและร้อยละของนักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม ปีการศึกษา 2536-2564 จำแนกตามทศวรรษ

หัวข้อวิทยานิพนธ์	2536-2544		2545-2554		2555-2564	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ประชากรและการเปลี่ยนแปลง	27	36.0	32	43.8	12	40.0
อนามัยเจริญพันธุ์	10	13.3	6	8.2	2	6.7
สุขภาพและคุณภาพชีวิต	18	24.0	27	37.0	8	26.7
สุขภาพครอบครัว	7	9.3	5	6.8	3	10.0
เพศภาวะ/เพศวิถี	11	14.7	2	2.8	4	13.3
อื่น ๆ	2	2.7	1	1.4	1	3.3
รวม	75	100.0	73	100.0	30	100.0
จำนวนนักศึกษา*	75		85		57	

หมายเหตุ: *นักศึกษาช่วงปีการศึกษา 2536-2544 จบการศึกษาทุกคน; ปี 2545-2554 ไม่จบการศึกษา 12 คน; ปี 2555-2564 อยู่ระหว่างการทำวิทยานิพนธ์ 27 คน

เมื่อพิจารณาหัวข้อวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาสาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม ที่สำเร็จการศึกษาในช่วงปีการศึกษา 2536-2564 ทั้งหมดในเกือบสามทศวรรษนี้ (ดูรายละเอียดในตาราง 4.1 และ 4.2) พบว่า นักศึกษามากกว่าหนึ่งในสาม หรือร้อยละ 39.9 สนใจศึกษาเรื่องเกี่ยวกับประเด็นทางประชากรและการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด โดยหัวข้อยอดนิยมของประเด็นทางประชากรในช่วงเวลานี้คือเรื่องประชากรสูงอายุ เนื่องจากสถานการณ์การเปลี่ยนผ่านทางประชากรที่ทำให้สังคมไทยมีจำนวนผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง หัวข้อที่นิยมรองลงมาก็คือการย้ายถิ่น นอกนั้นเป็นหัวข้อที่ศึกษากลุ่มประชากรเฉพาะต่าง ๆ ทั้งเด็กเยาวชน คนพิการ ทหาร แรงงาน การตาย ประเด็นด้านเศรษฐกิจและการศึกษา เป็นต้น

รูป 4.3 ลำดับการปรับเปลี่ยนชื่อหลักสูตรปริญญาโทนานาชาติ พ.ศ. 2531-ปัจจุบัน

น่าสนใจว่า ประเด็นสุขภาพและคุณภาพชีวิตประชากรถูกเลือกเป็นหัวข้อวิทยานิพนธ์เพิ่มสูงขึ้นเป็นลำดับที่สอง คือร้อยละ 29.8 เกือบครึ่งหนึ่งในหัวข้อนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมสุขภาพ รองลงเป็นเรื่องคุณภาพชีวิต การเข้าถึงบริการสุขภาพ และประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพของผู้สูงอายุ ขณะที่หัวข้อวิทยานิพนธ์ด้านอนามัยเจริญพันธุ์มีสัดส่วนลดลงเหลือเพียงร้อยละ 10.1 เท่านั้น จากที่เคยเป็นหัวข้อที่นักศึกษาสนใจทำวิทยานิพนธ์กันมากในช่วงแรก โดยส่วนใหญ่เป็นประเด็นการวางแผนครอบครัวและคุมกำเนิด สุขภาพและภาวะเจริญพันธุ์ รวมทั้งเรื่องเอชไอวี/เอดส์ ทั้งนี้ เมื่อเทียบกับในช่วงทศวรรษแรกที่เปิดหลักสูตร ประเด็นเพศภาวะ/เพศวิถี และสุขภาพครอบครัวได้รับความสนใจจากนักศึกษาและทำวิทยานิพนธ์ในสองหัวข้อนี้มากขึ้น

ข้อเท็จจริงข้างต้นนี้สะท้อนให้เห็นว่า แม้นักศึกษาหลักสูตรวิจัยประชากรและสังคมจะสนใจประเด็นหลากหลาย ทั้งที่เป็นการเปลี่ยนแปลงประชากรและปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม แต่ก็เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับผลงานวิจัยของสถาบันฯ ไม่ว่าจะความสนใจศึกษาแรงงานข้ามชาติ ประชากรสูงอายุ รวมทั้งแนวโน้มที่จะศึกษาเรื่องสุขภาพและคุณภาพ

ชีวิตประชากรมากขึ้น โดยเฉพาะในทศวรรษหลัง เช่นนี้แล้ว หนึ่งในข้อท้าทายของหลักสูตรวิจัยประชากรและสังคมก็คือ ท่ามกลางการแข่งขันที่หลายคณะ หลายมหาวิทยาลัยต่างดึงดูดนักศึกษาให้เข้าเรียนในระดับปริญญาโท ด้วยข้อเสนอและหลักสูตรใหม่ๆ ที่หลากหลาย สอดคล้องกับสถานการณ์การผลิตบุคลากรสู่ตลาดแรงงาน และสร้างทางเลือกที่เหมาะสมกับเงื่อนไขในชีวิตนักศึกษาในปัจจุบันมากขึ้น หลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคมของสถาบันฯ ที่เปิดรับนักศึกษามาตั้งแต่ พ.ศ. 2527 จะปรับเปลี่ยนไปอีกหรือไม่และอย่างไรในอนาคตข้างหน้า

4.2 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประชากรและสุขภาพทางเพศ และอนามัยเจริญพันธุ์ (หลักสูตรนานาชาติ)

นอกจากหลักสูตรภาษาไทยแล้ว สถาบันฯ ยังได้เปิดสอนหลักสูตรนานาชาติในระดับปริญญาโทตั้งแต่ พ.ศ. 2531 จนถึงปัจจุบัน แต่ได้ปรับเปลี่ยนชื่อหลักสูตรนานาชาตินี้ไปตามแหล่งทุนการศึกษาและสถานการณ์โลก เพื่อให้มีความหลากหลายและครอบคลุมกว้างขวางขึ้น หลักสูตรปริญญาโทนานาชาตินี้ตั้งใจผลิตบุคลากรให้มีพื้นฐานความรู้ด้านประชากรศาสตร์และอนามัยเจริญพันธุ์ สามารถวิจัยประเมินผล วิเคราะห์โครงการและกิจกรรมต่างๆ ด้านประชากรและอนามัยเจริญพันธุ์ รวมทั้งโครงการวางแผนครอบครัวในประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ หลักสูตรนานาชาตินี้ผ่านการปรับปรุงและเปลี่ยนชื่อหลายครั้งด้วยกัน ดังนี้ (ดูรูป 4.3)

- (1) พ.ศ. 2531-2534 เปิดสอนด้วยชื่อหลักสูตร Master of Arts in Population and Family Planning Research (International Program) (สังคมศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรด้านการวางแผนครอบครัว)

- (2) พ.ศ. 2535 เปลี่ยนชื่อเป็น Master of Arts in Population and Social Research with an Emphasis on Family Planning Research (International Program) (สังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและการวางแผนครอบครัว)
- (3) พ.ศ. 2536-2538 เปลี่ยนกลับไปใช้ชื่อเดิม คือ Master of Arts in Population and Family Planning Research (International Program)
- (4) พ.ศ. 2539 เปลี่ยนชื่อหลักสูตรเป็น Master of Arts in Population, Reproductive Health and HIV/AIDS Research (International Program) (สังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากร อนามัยเจริญพันธุ์ ผู้ติดเชื้อเอชไอวีและโรคเอดส์)
- (5) พ.ศ. 2540-2559 เปลี่ยนชื่อเป็น Master of Arts in Population and Reproductive Health Research (International Program) (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและอนามัยเจริญพันธุ์)
- (6) พ.ศ. 2560-ปัจจุบัน เปลี่ยนเป็น Master of Arts in Population and Sexual and Reproductive Health (International Program) (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประชากรและสุขภาพทางเพศและอนามัยเจริญพันธุ์)

หลักสูตรปริญญาโทนานาชาติ: เมื่อแรกเปิดสอน พ.ศ. 2531-2534

สถาบันฯ เปิดการเรียนการสอนหลักสูตรนานาชาติ สังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรด้านการวางแผนครอบครัว M.A. in Population and Family Planning Research (International Program) นี้เมื่อ พ.ศ. 2531 เป็นหลักสูตร 18 เดือน ในช่วงระหว่างที่เปิดสอนด้วยชื่อนี้ 4 รุ่นถึงปี 2534 มีจำนวนนักศึกษาทั้งหมด 26 คน เป็นชาย 9 คน หญิง 17 คน ในแต่ละปีการศึกษามีนักศึกษาเฉลี่ยประมาณ

ปีละ 7 คน ส่วนใหญ่ร้อยละ 58 จบการศึกษาตามเวลาที่กำหนดคือ 1 ปี ร้อยละ 38 และมีนักศึกษาเพียง 1 คนเท่านั้น (ร้อยละ 4) ที่ไม่จบการศึกษา นักศึกษาที่เข้ามาเรียนหลักสูตรนี้ค่อนข้างหลากหลายจากทั่วโลก ทั้งจากประเทศจีน ประเทศในภูมิภาคอาเซียน เช่น ประเทศเวียดนาม อินโดนีเซีย ประเทศเอเชียใต้ ได้แก่ ประเทศเนปาล บังกลาเทศ ศรีลังกา มัลดีฟส์ จากประเทศทวีปแอฟริกา เช่น เอธิโอเปีย เคนยา ไนจีเรีย รวมทั้งจากทวีปอเมริกาใต้ ได้แก่ ตรินิแดด

ด้วยสาขาของหลักสูตรคือการวิจัยประชากรด้านการวางแผนครอบครัว นักศึกษาหลักสูตรนี้ในปี 2531-2534 จำนวน 21 คนหรือร้อยละ 81 จึงสนใจทำวิทยานิพนธ์ในหัวข้ออนามัยเจริญพันธุ์ โดยหัวข้อส่วนใหญ่เน้นศึกษาเรื่องการวางแผนครอบครัวและการคุมกำเนิด (ร้อยละ 57) และหัวข้อถัดมาในกลุ่มนี้เป็นประเด็นสุขภาพอนามัยการเจริญพันธุ์ที่เหลืออีก 4 คนหรือร้อยละ 12 ทำวิทยานิพนธ์ในประเด็นเพศภาวะ/เพศวิถีที่สัมพันธ์กับภาวะเจริญพันธุ์ของผู้หญิง และประเด็นประชากร (ตาราง 4.3)

ทศวรรษที่ 3 พ.ศ. 2535-2544: เปลี่ยนชื่อสาขา

หลังจากเปิดสอนหลักสูตรนานาชาตินี้ได้ 4 รุ่น ในปี 2535 สถาบันฯ ได้ปรับเปลี่ยนชื่อสาขาเป็นสังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคมด้านการวางแผนครอบครัว (M.A. in Population and Social Research with an Emphasis on Family Planning Research) การเพิ่มคำว่า “สังคม” ในชื่อสาขาวิชาเพื่อเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้หลากหลายสาขามากขึ้น แต่ต่อมาใน พ.ศ. 2536 ได้เปลี่ยนชื่อสาขากลับไปเป็นสาขาวิชาวิจัยประชากรและการวางแผนครอบครัวเช่นเดิม

สถาบันฯ ปิดรับนักศึกษาเพื่อปรับปรุงหลักสูตรนานาชาติใน พ.ศ. 2538 และเปลี่ยนชื่อสาขาวิชาให้สอดคล้องกับแหล่งทุนสนับสนุนหลักสูตรเป็นสาขาวิชาวิจัยประชากร อนามัยเจริญพันธุ์ ผู้ติดเชื้อเอชไอวีและโรคเอดส์ (Population, Reproductive Health

and HIV/AIDS Research) เปิดรับนักศึกษานานาชาติอีกครั้งใน พ.ศ. 2539 และปรับลดเวลาการเรียนการสอนจาก 18 เดือนเป็น 12 เดือน เพื่อดึงดูดแหล่งทุนมากขึ้น อย่างไรก็ตาม กิตติ หลักสุตรนานาชาตินี้ได้ปรับเปลี่ยนชื่อหลักสูตรและสาขาอีกครั้งในปีต่อมา (พ.ศ. 2540) เป็น Population and Reproductive Health (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและอนามัยเจริญพันธุ์)

นักศึกษาหลักสูตรนานาชาติทั้ง 9 รุ่นในช่วงทศวรรษที่ 3 ของสถาบันฯ นี้ มีจำนวนทั้งสิ้น 103 คน เป็นชาย 46 คน (ร้อยละ 35) และเป็นหญิง 57 คน (ร้อยละ 65) ส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 85 จบการศึกษากายในเวลา 1 ปีตามเป้าหมายที่หลักสูตรกำหนด มีนักศึกษา 15 คนใช้เวลาศึกษา 2 ปี และไม่จบการศึกษาเพียงหนึ่งคน นักศึกษาต่างชาติส่วนใหญ่มาจากประเทศเวียดนาม (ร้อยละ 18) รองลงมาคือจากประเทศบังกลาเทศและเนปาลในสัดส่วนเท่ากันคือร้อยละ 16 มีนักศึกษาไทยร้อยละ 12 นอกจากนั้นก็เป็นนักศึกษาจากหลากหลายภูมิภาคของโลก ทั้งจากภูมิภาคอาเซียน เอเชียกลาง เอเชียใต้ และทวีปแอฟริกา

เมื่อพิจารณาหัวข้อวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาปริญญาโทหลักสูตรนานาชาติในทศวรรษที่ 3 พ.ศ. 2535-2544 นี้ นักศึกษาร้อยละ 79 สนใจศึกษาประเด็นอนามัยเจริญพันธุ์มากที่สุด โดยเฉพาะการคุมกำเนิด/วางแผนครอบครัว รองลงมาเป็นหัวข้อเกี่ยวกับเอชไอวี/เอดส์ สุขภาพอนามัยเจริญพันธุ์ อนามัยแม่และเด็ก ฯลฯ นักศึกษาร้อยละ 15 สนใจทำวิทยานิพนธ์ในประเด็นประชากรและการเปลี่ยนแปลง ประมาณหนึ่งในสามเป็นเรื่องการย้ายถิ่นและแรงงาน นอกนั้นเป็นหัวข้อว่าด้วยการตาย การแต่งงาน นโยบายด้านประชากร เป็นต้น มีนักศึกษาส่วนน้อย (ร้อยละ 4) ที่ศึกษาประเด็นด้านเพศภาวะ/เพศวิถี ซึ่งเชื่อมโยงกับสุขภาพอนามัยเจริญพันธุ์ (ตาราง 4.3)

ตาราง 4.3 จำนวนและการกระจายร้อยละวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาหลักสูตรปริญญาโทนานาชาติ จำแนกตามประเด็นของหัวข้อวิทยานิพนธ์ในแต่ละทศวรรษ พ.ศ. 2531-2564

ประเด็น วิทยานิพนธ์	2531-2534		2535-2544		2545-2554		2555-2564	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ประชากร	1	4.0	15	14.7	12	8.5	11	13.4
อนามัยเจริญพันธุ์	21	84.0	81	79.4	110	78.0	46	56.1
สุขภาพและคุณภาพชีวิต		0.0		0.0	9	6.4	11	13.4
เพศภาวะ/เพศวิถี	3	12.0	4	3.9	8	5.7	13	15.9
สุขภาพครอบครัว		0.0	1	1.0	2	1.4	1	1.2
อื่นๆ		0.0	1	1.0		0.0		0.0
รวม	25	100.0	102	100.0	141	100.0	82	100.0
จำนวนนักศึกษา*	26		103		141		89	

หมายเหตุ: *ช่วงปี 2531-2534 และ ช่วง 2535-2544 ไม่จบการศึกษาช่วงละหนึ่งคน; ช่วงปี 2555-2564 มีผู้ที่กำลังศึกษาอยู่รวม 7 คน

ทศวรรษที่ 4 (พ.ศ. 2545-2554): ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัย ประชากรและอนามัยเจริญพันธุ์ (หลักสูตรนานาชาติ)

ในช่วงทศวรรษที่ 4 นี้หลักสูตรปริญญาโทนานาชาติของสถาบันฯ ได้รับความนิยมมากขึ้น มีการรับนักศึกษาจากหลากหลายประเทศเข้ามาเรียนโดยเฉลี่ยต่อรุ่นประมาณ 14 คน มากที่สุดคือ 18 คนในปีการศึกษา 2548 และน้อยที่สุดคือ 9 คนในปี 2550 โดยรวมแล้วนักศึกษารุ่นที่ 14-23 นี้มีจำนวนทั้งสิ้น 141 คน ด้วยสัดส่วนชายและหญิงพอๆ กัน ใช้เวลาศึกษา 1 ปีตามเวลาของหลักสูตร และจบการศึกษาทั้งหมดทุกคน แม้นักศึกษาที่ส่วนใหญ่จะมาจากประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น เวียดนาม (ร้อยละ 27) ซึ่งมีทุนสนับสนุนการศึกษาต่อเนื่องจากธนาคารโลก อินโดนีเซีย (ร้อยละ 12) เมียนมา (ร้อยละ 7.8) ไทย ลาว และฟิลิปปินส์ ประเทศเอเชียใต้ เช่น ภูฏาน เนปาล ปากีสถาน ศรีลังกา มัลดีฟส์ แต่ก็มีนักศึกษาอีกจำนวนหนึ่งจากหลายทวีป เช่น ฝรั่งเศส สหรัฐอเมริกา อาร์เจนตินา อัฟกานิสถาน ทาจิกิสถาน บอตสวานา ยูกันดา เป็นต้น

สำหรับหัวข้อวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาระดับปริญญาโทหลักสูตรนานาชาติรุ่นที่ 14-23 ในทศวรรษนี้ มากกว่าสามในสี่ของนักศึกษา (ร้อยละ 78) สนใจศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับอนามัยเจริญพันธุ์ในประเทศของตัวเอง โดยเฉพาะในหัวข้อที่เกี่ยวกับเอชไอวี/เอดส์และพฤติกรรมเสี่ยงทางเพศ (ร้อยละ 37) รองลงมาเป็นเรื่องการคุมกำเนิดและการวางแผนครอบครัว (ร้อยละ 31) การท้อง แท้ง และการคลอด ซึ่งมีจำนวนเท่ากับประเด็นเรื่องแม่และเด็ก คิดเป็นร้อยละ 12 เท่ากัน ที่เหลือเป็นหัวข้อสุขภาพอนามัยเจริญพันธุ์ หัวข้อวิทยานิพนธ์ที่นักศึกษาในทศวรรษนี้สนใจศึกษาคือประเด็นประชากรและการเปลี่ยนแปลง (ร้อยละ 9) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องการย้ายถิ่น การตาย การแต่งงาน และผู้สูงอายุ นอกจากนี้ได้แก่การทำวิทยานิพนธ์ในหัวข้อสุขภาพและคุณภาพชีวิต (ร้อยละ 6) เพศภาวะ/เพศวิถี ร้อยละ 6 และหัวข้อที่ว่าด้วยสุขภาพครอบครัว ในแง่ของการเลี้ยงดูสมาชิก ร้อยละ 1.4 (ดูตาราง 4.3)

ทศวรรษที่ 5 (พ.ศ. 2555-2564): ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา ประชากรและสุขภาพทางเพศและอนามัยเจริญพันธุ์ (หลักสูตรนานาชาติ)

หลักสูตรปริญญาโทนานาชาติ สาขาวิชาวิจัยประชากรและอนามัยเจริญพันธุ์ของสถาบันฯ เปิดสอนในชื่อนี้มาเกือบสองทศวรรษ จนกระทั่งได้ปรับปรุงหลักสูตรและเปลี่ยนชื่อสาขาอีกครั้งในปี 2560 และยังใช้ชื่อนี้มาอยู่จนถึงปัจจุบัน คือ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประชากรและสุขภาพทางเพศและอนามัยเจริญพันธุ์ (Master of Arts in Population and Sexual and Reproductive Health) เพื่อให้เนื้อหาวิชาและกระบวนการเรียนการสอนของหลักสูตรให้รอบด้าน ทันสมัย และสอดคล้องกับสถานการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่หลากหลายและมีความทับซ้อนระหว่างประเด็นต่างๆ มากขึ้น รวมทั้งพลวัตและการเปลี่ยนแปลงประชากรที่เกิดขึ้นและคาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต โครงสร้างรายวิชาของหลักสูตรเปิดกว้างและยืดหยุ่นมากขึ้น เพื่อให้นักศึกษาที่ส่วนใหญ่เป็นต่างชาติสามารถเลือกเรียนได้ตรงความสนใจและสอดคล้องกับบริบทสถานการณ์ของประเทศตนเองได้มากขึ้น

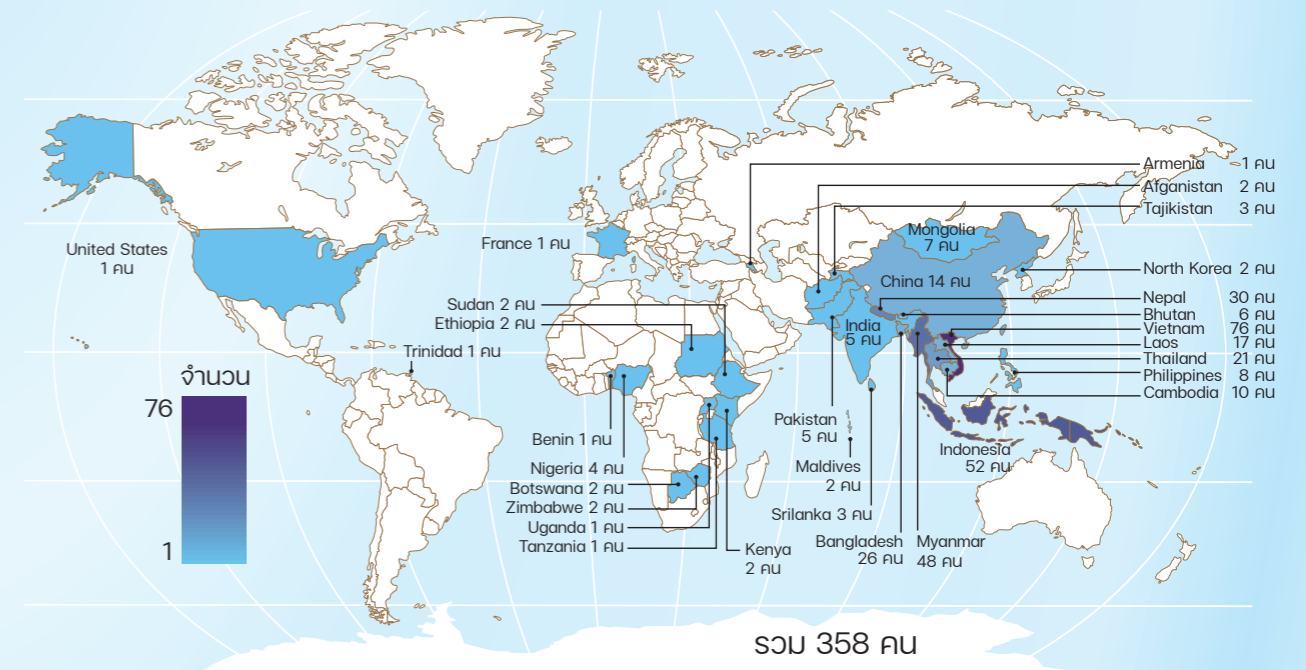
ในช่วงทศวรรษที่ 5 (พ.ศ. 2555-2564) หลักสูตรนี้มีจำนวนนักศึกษารุ่นที่ 89 คน เป็นนักศึกษาที่กำลังเรียนอยู่ในปัจจุบัน 6 คน (ยังไม่จบการศึกษาอีก 1 คน) ทั้งหมดเป็นผู้หญิงในสัดส่วนร้อยละ 60 และผู้ชายร้อยละ 40 โดยในบางปีมีจำนวนนักศึกษามากถึง 20 คน ขณะที่ในบางปีก็มีนักศึกษาเพียง 3 คนเท่านั้น ส่วนใหญ่เป็นนักศึกษาจากเมียนมา (ร้อยละ 36) รองลงมาคือนักศึกษาจากประเทศอินโดนีเซีย (ร้อยละ 27) และเวียดนาม (ร้อยละ 20) ซึ่งมีทุนสนับสนุนการศึกษาจาก World Bank อย่างต่อเนื่องและมาเรียนเป็นประจำทุกปี นอกจากนี้ก็เป็นนักศึกษาจากทวีปเอเชีย เช่น จีน กัมพูชา อินเดีย ลาว มองโกเลีย เกาหลีเหนือ รวมทั้งจากทวีปแอฟริกา เช่น ซูดาน และซิมบับเว

นักศึกษาปริญญาโทในหลักสูตรนานาชาติในทศวรรษนี้ มากกว่าครึ่งหนึ่ง (ร้อยละ 56) สนใจทำวิทยานิพนธ์ในหัวข้ออนามัยเจริญพันธุ์ โดยเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวกับเอชไอวี/เอดส์ในแง่มุมต่างๆ (ร้อยละ 37) การวางแผนครอบครัวและคุมกำเนิด ร้อยละ 32 และประเด็นในเรื่องการตั้งครรรภ์และการคลอด ร้อยละ 22 เป็นต้น ที่น่าสนใจคือมีวิทยานิพนธ์หลายเล่มที่ศึกษาหัวข้ออนามัยเจริญพันธุ์อย่างเชื่อมโยงและทับซ้อนกับประเด็นด้านเพศภาวะ/เพศวิถี ซึ่งมีสัดส่วนของหัวข้อวิทยานิพนธ์ร้อยละ 16 ได้แก่ ความเป็นผู้หญิงกับสิทธิอนามัยเจริญพันธุ์ การเจริญพันธุ์กับการเลือกเพศของบุตร เป็นต้น นอกจากนี้ นักศึกษาทำวิทยานิพนธ์ในหัวข้อประเด็นประชากรและการเปลี่ยนแปลง โดยส่วนใหญ่เป็นหัวข้อว่าด้วยการย้ายถิ่น การตาย และผู้สูงอายุ และเรื่องสุขภาพและคุณภาพชีวิต ทั้งในแง่ของพฤติกรรมเสี่ยงและการเข้าถึงบริการสุขภาพ ในสัดส่วนที่เท่ากันคือร้อยละ 13 (ดูตาราง 4.3)

กล่าวได้ว่าหลักสูตรปริญญาโทนานาชาติ สาขาวิชาวิจัยประชากรและอนามัยเจริญพันธุ์ ที่ปรับปรุงกลายเป็นสาขาวิชาประชากรและสุขภาพทางเพศและอนามัยเจริญพันธุ์ในปัจจุบัน เป็นหนึ่งในหลักสูตรของสถาบันฯ ที่ประสบความสำเร็จ ได้รับการยอมรับจากนานาชาติ มีศิษย์เก่าและศิษย์ปัจจุบันกว่า 350 คนจากหลากหลายภูมิภาค ทั้งเอเชีย แอฟริกา อเมริกา และยุโรป

รูป 4.4 ประเทศของนักศึกษาหลักสูตรปริญญาโทนานาชาติของสถาบันฯ พ.ศ. 2531-2564

4.3 หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากร-ศาสตร์: จากไทยสู่นานาชาติ

สถาบันฯ ริเริ่มให้มีการจัดทำหลักสูตรปริญญาเอก ในช่วงปี 2536 ใช้ชื่อครั้งแรกว่า “หลักสูตรประชากรศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากรศาสตร์” ในช่วงแรกของการเปิดหลักสูตรได้ดำเนินการเป็นหลักสูตรไทย จนกระทั่งในช่วงปี 2545 หลักสูตรนี้ได้ทำการปรับปรุงหลักสูตรและเปลี่ยนเป็นหลักสูตรนานาชาติ ในช่วงแรกที่เป็นหลักสูตรไทยนั้น (พ.ศ. 2536-2544) มีนักศึกษาทั้งหมด 9 รุ่น รวม 63 คน เป็นผู้ชายจำนวน 17 คน (ร้อยละ 27) ผู้หญิงจำนวน 46 คน (ร้อยละ 73) มีเพียงรุ่นที่ 6 หรือปีการศึกษา 2541 เท่านั้นที่มีจำนวนนักศึกษาสูงถึง 12 คน ขณะที่ปีอื่นๆ มีจำนวนระหว่าง 4-9 คน ในจำนวนนักศึกษา 63 คนนี้สำเร็จการศึกษา 51 คน (ร้อยละ 81) ส่วนใหญ่ใช้เวลาในการศึกษาประมาณ 3-6 ปี

สำหรับหัวข้อวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาปริญญาเอกสาขาวิชาประชากรศาสตร์ ที่เป็นหลักสูตรภาษาไทยนี้ นักศึกษามากกว่าครึ่งหนึ่ง (ร้อยละ 57) สนใจทำวิทยานิพนธ์ในหัวข้อประเด็นประชากรและการเปลี่ยนแปลงประชากร ในจำนวนนี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องการย้ายถิ่น (ร้อยละ 44) รองลงมาเป็นหัวข้อเกี่ยวกับผู้สูงอายุ การตาย รวมทั้งประชากรกลุ่มเฉพาะอื่นๆ และบริบทที่สัมพันธ์กับประชากร เช่น การศึกษา เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ฯลฯ รองลงมาเป็นการศึกษาในหัวข้ออนามัยเจริญพันธุ์ (ร้อยละ 18) ด้วยเรื่องภาวะเจริญพันธุ์ สุขภาพอนามัยเจริญพันธุ์ และการวางแผนครอบครัว/คุมกำเนิด และวิทยานิพนธ์ในหัวข้อสุขภาพและคุณภาพชีวิตประชากร (ร้อยละ 12) ด้วยเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมสุขภาพและการเข้าถึงบริการ (ดูตาราง 4.4)

ตาราง 4.4 จำนวนและร้อยละของหัวข้อวิทยานิพนธ์ หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากรศาสตร์ พ.ศ. 2536-2564 จำแนกตามประเด็นที่ศึกษาในแต่ละทศวรรษ

ประเด็นวิทยานิพนธ์	2536-2544*		2545-2554**		2555-2564**	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
ประชากรและการเปลี่ยนแปลง	29	56.9	30	57.7	11	73.3
อนามัยเจริญพันธุ์	9	17.6	7	13.5	2	13.3
สุขภาพและคุณภาพชีวิต	6	11.8	8	15.4	1	6.7
เพศภาวะ/เพศวิถี	3	5.9	2	3.8	1	6.7
สุขภาพครอบครัว	4	7.8	4	7.7	0	0.0
อื่นๆ	0	0.0	1	1.9	0	0.0
รวม	51	100.0	52	100.0	15	100.0
จำนวนนักศึกษา	63		58		53	

หมายเหตุ: *หลักสูตรไทย **หลักสูตรนานาชาติ

จากหลักสูตรไทยสู่นานาชาติ: หลักสูตรปริญญาเอก ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากรศาสตร์ (หลักสูตรนานาชาติ)

ในช่วงปี พ.ศ. 2545 หลักสูตรปริญญาเอกสาขาวิชาประชากรศาสตร์มีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ นั่นคือ การเปลี่ยนจากหลักสูตรไทยเป็นหลักสูตรนานาชาติ ในสมัยที่ รศ.ดร.เบญจมา ยอดดำเนิน-แอ็ดติกัจ เป็นผู้อำนวยการ (ตำแหน่งขณะนั้น) เนื่องด้วยสถาบันฯ มีองค์ประกอบหลายประการที่สามารถรองรับนักศึกษานานาชาติให้เข้าศึกษาในหลักสูตรนี้ได้ ทั้งมีศูนย์ปฏิบัติการกาญจนบุรี มีฐานข้อมูลรอบด้านที่สามารถเผยแพร่

ในระดับนานาชาติได้ ที่สำคัญคือมีความร่วมมือกับสถาบันวิชาการต่างประเทศ เพื่อให้ นักศึกษาไทยของหลักสูตรนี้เข้าข่ายที่สามารถขอรับทุนจากโครงการปริญญาเอก กาญจนานิกเชก (คปก.)¹ และดึงดูดแหล่งทุนสนับสนุนการศึกษาจากองค์กรทุนนานาชาติ หลักสูตรนี้จึงเป็นโอกาสที่เปิดกว้างให้สถาบันฯ ทั้งขยายฐานนักศึกษาผู้สนใจและดึงดูด นักวิชาการจากหลากหลายประเทศ เพื่อศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่ผลงานเหล่านั้นในระดับ นานาชาติ

ในช่วง พ.ศ. 2545-2548 สถาบันฯ ได้รับทุนจาก Asian Development Bank ผ่าน ทบวงมหาวิทยาลัย เพื่อดำเนินโครงการ Consortium ระดับปริญญาเอก สาขาสังคมศาสตร์ สถาบันฯ เสนอขอรับทุนนี้เพื่อร่วมดำเนินงานจัดการเรียนการสอนระดับปริญญาเอก สาขา วิชาประชากรศาสตร์ ร่วมกับ 3 สถาบันฯ คือ (1) หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขา วิชาประชากรศาสตร์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล² (2) หลักสูตร ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากรศาสตร์ วิทยาลัยประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย³ และ (3) หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากรและการพัฒนา คณะสถิติประยุกต์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์⁴ ทั้ง 3 สถาบันฯ ได้ร่วมกันจัดวิชา ที่นักศึกษา/นิสิตของแต่ละแห่งสามารถลงทะเบียนข้ามสถาบันฯ ได้ มีการประชุมร่วมกัน เป็นประจำทุกเดือน จัดสรรงบประมาณที่ได้รับจากทบวงการศึกษาเพื่อจัดซื้ออุปกรณ์ด้าน การศึกษาร่วมกัน และจัดสัมมนาสรุปผลงานร่วมกันระหว่าง 3 สถาบันฯ ในปีสุดท้าย⁵

¹ เป็นโครงการของรัฐที่ให้ทุนวิจัยระดับปริญญาเอก (Ph.D. Research Fellowship) เพื่อผลิตผลงานวิจัย และนักวิจัยระดับปริญญาเอกที่มีคุณภาพสูงในมหาวิทยาลัยไทยให้ได้มาตรฐานสากล บริหารจัดการ โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

² รศ.ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล เป็นประธานหลักสูตรฯ และ รศ.ดร.สุรียพร พันธุ์ เลขานุการหลักสูตรฯ

³ รศ.ดร.วิพรรณ ประจวบเหมาะ เป็นประธานหลักสูตรฯ

⁴ รศ.ดร.เดือนเพ็ญ ธีรวรรณวิวัฒน์ เป็นประธานหลักสูตรฯ

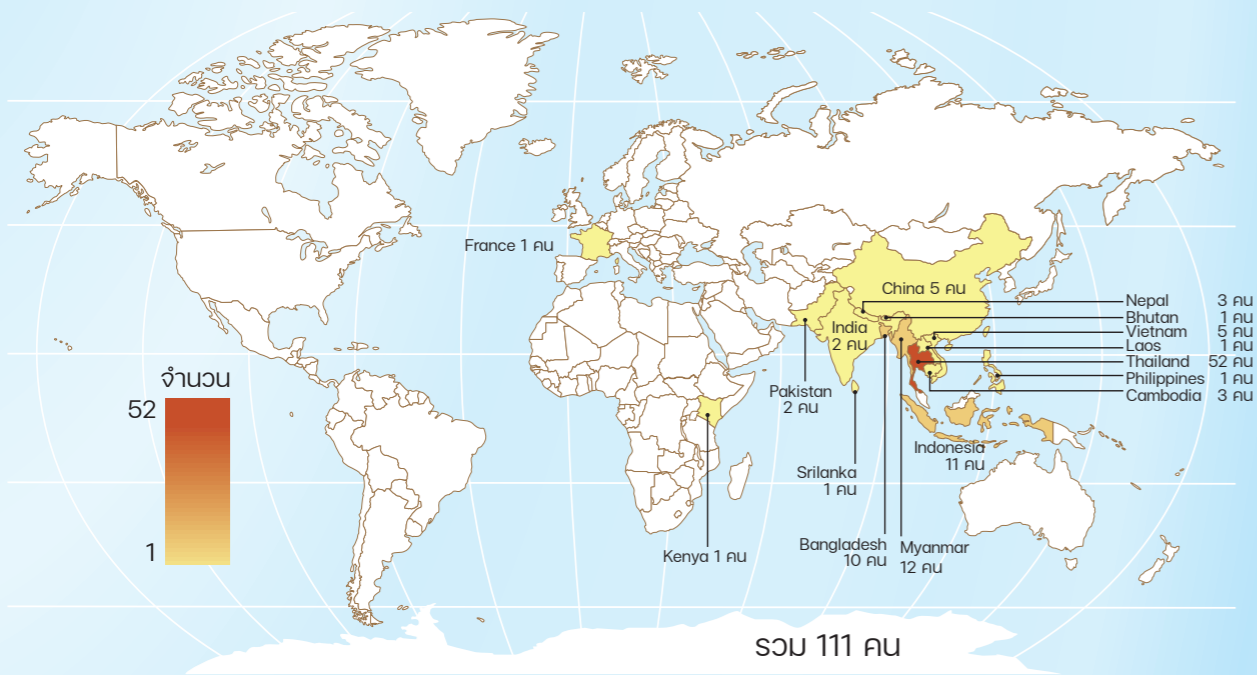
⁵ จัดโดยหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประชากรศาสตร์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัย มหิดล ที่เบิร์ดแอนด์บีสส์ออร์ท แพทยา ของมูลนิธิมิชชั่น วีระไวทยะ

หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชา ประชากรศาสตร์ (หลักสูตรนานาชาติ) เปิดการเรียน การสอนอย่างต่อเนื่องเกือบสองทศวรรษ จนกระทั่ง พ.ศ. 2563 ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรและเปลี่ยนชื่อสาขาวิชา เป็น “สาขาวิชาประชากรศาสตร์ประยุกต์และการวิจัย ทางสังคม” (Applied Demography and Social Research (International Program)) เพื่อให้เท่าทัน ต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม/วัฒนธรรม ของโลก เปิดรับนักศึกษาใน พ.ศ. 2564 เป็นรุ่นแรก

หลักสูตรปริญญาเอกนานาชาติของสถาบันฯ ในระหว่างปี 2545-2564 นี้ มี นักศึกษาทั้งหมด 111 คน เป็นชาย 47 คน (ร้อยละ 42) และหญิง 64 คน (ร้อยละ 58) แม้จำนวนนักศึกษาในแต่ละปีจะอยู่ระหว่าง 2-9 คน แต่โดยเฉลี่ยแล้วมีนักศึกษาประมาณ ปีละ 5 คน ในจำนวน 111 คนนี้เกือบครึ่งหนึ่งเป็นนักศึกษาไทย (ร้อยละ 47) รองลงมา เป็นนักศึกษาจากประเทศในแถบภูมิภาคเอเชีย ได้แก่ เมียนมา (ร้อยละ 11) อินโดนีเซีย (ร้อยละ 10) บังกลาเทศ (ร้อยละ 9) เวียดนาม และจีน (ร้อยละ 5 เท่ากัน) ตามลำดับ

รูป 4.5 ประเทศของนักศึกษาหลักสูตรปริญญาเอก สาขาวิชาประชากรศาสตร์ (หลักสูตรนานาชาติ) พ.ศ. 2545-2564

ในจำนวนนักศึกษาทั้งหมด 111 คนนี้ ร้อยละ 60 จบการศึกษา โดยส่วนใหญ่ ใช้เวลาศึกษา 3-6 ปี มีผู้ที่กำลังศึกษาอยู่คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 23 โดยมีผู้ไม่จบการศึกษา จำนวน 18 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 16 ของนักศึกษาทั้งหมดในหลักสูตร สำหรับนักศึกษา 67 คนที่จบการศึกษาในสองทศวรรษหลังของหลักสูตรนี้ ทำวิทยานิพนธ์ในหัวข้อประชากร และการเปลี่ยนแปลงมากที่สุด (ร้อยละ 57.7 ในช่วง พ.ศ. 2555-2554 และร้อยละ 73 ในช่วง พ.ศ. 2555-2564) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเป็นหลักสูตรที่เน้นศึกษาในเรื่อง ประชากรศาสตร์ ซึ่งส่วนใหญ่สนใจประเด็นที่เกี่ยวกับการย้ายถิ่นประชากร แรงงาน การตาย และประชากรเฉพาะกลุ่มคือผู้สูงอายุ รองลงมาเป็นวิทยานิพนธ์ในหัวข้อสุขภาพและคุณภาพ ชีวิตประชากร โดยเฉพาะเรื่องพฤติกรรมสุขภาพและการเข้าถึงบริการ ซึ่งคิดเป็นสัดส่วน ใกล้เคียงกับหัวข้ออนามัยเจริญพันธุ์ ที่นักศึกษาสนใจทำเรื่องเกี่ยวกับการวางแผนครอบครัว/คุมกำเนิด ภาวะเจริญพันธุ์ และสุขภาพเจริญพันธุ์ของประชากร (ดูรายละเอียดใน ตาราง 4.4)

กล่าวได้ว่า หลักสูตรปริญญาเอกสาขาวิชาประชากรศาสตร์ของสถาบันฯ นี้เป็น อีกหนึ่งหลักสูตรที่ได้รับความนิยมจากนักศึกษาหลากหลายประเทศทั่วโลก รวมทั้งจาก ประเทศไทยสมัครเข้าเรียน การเปลี่ยนชื่อเป็นสาขาวิชาประชากรศาสตร์ประยุกต์และการศึกษาทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษที่ 5 ของสถาบันฯ น่าจะดึงดูดผู้สนใจ จากหลายประเทศให้เข้ามาร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างองค์ความรู้ด้านประชากรและสังคมได้ไม่น้อยทีเดียว

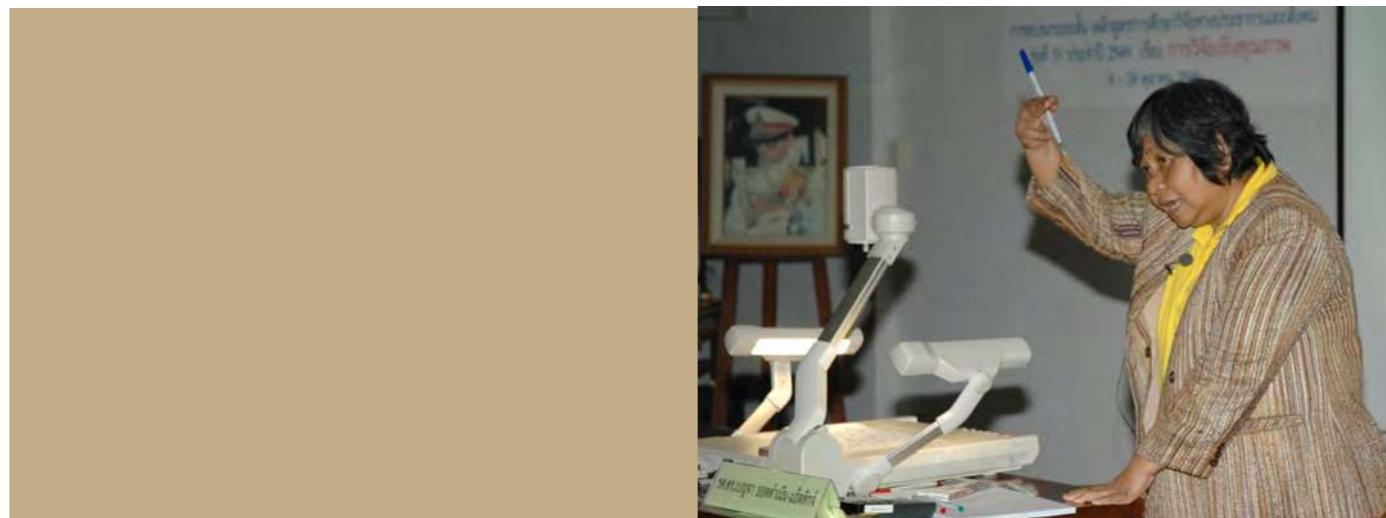
4.4 หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม

ในปี 2561 สถาบันฯ ได้เสนอหลักสูตรระดับปริญญาเอก (ไทย) ไปยังบัณฑิตวิทยาลัย เป็นหลักสูตรที่เน้นการเรียนการสอนแบบสหวิทยาการ เพื่อฝึกฝนให้ผู้เรียนมีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านการวิจัยในสาขาวิชาประชากรศาสตร์ประยุกต์และสังคมศาสตร์ประยุกต์ สามารถบูรณาการองค์ความรู้ทางศาสตร์ต่างๆ ในการวิจัยและสร้างองค์ความรู้ใหม่ได้ จนถึงปัจจุบัน (2564) หลักสูตรนี้เปิดรับนักศึกษา 4 รุ่น ทั้งหมดรวมแล้ว 32 คน เป็นชาย 13 คน (ร้อยละ 41) และหญิง 19 คน (ร้อยละ 59) น่าสนใจว่าส่วนใหญ่ของนักศึกษาระบุสถานภาพการทำงานของตนเองว่าเป็นนักวิจัย โดยเฉลี่ยแล้วในแต่ละปีการศึกษามีนักศึกษาประมาณ 7-8 คน ยกเว้นในปีแรกที่เปิดสอนที่มีนักศึกษาให้ความสนใจเข้าเรียนถึง 10 คน

หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคมนี้เป็นหลักสูตรใหม่ของสถาบันฯ และเพิ่งเปิดรับนักศึกษาได้ 4 ปีเท่านั้น ยังไม่มีนักศึกษาทำวิทยานิพนธ์และจบการศึกษาแต่อย่างใด นักศึกษารุ่น 1 และ 2 อยู่ในขั้นตอนของการสอบโครงร่างวิทยานิพนธ์ ซึ่งโดยส่วนใหญ่เป็นการศึกษาในประเด็นสุขภาพและคุณภาพชีวิตประชากรศึกษาพฤติกรรมสุขภาพ และประเด็นประชากรที่เน้นกลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น

4.5 สองหลักสูตรปริญญาโทในอดีตของสถาบันฯ

นอกจากทั้ง 4 หลักสูตรที่กล่าวถึงข้างต้นที่สถาบันฯ ยังคงเปิดรับนักศึกษาทั้งระดับปริญญาโทและปริญญาเอกในปัจจุบัน ในอดีต สถาบันฯ ได้เปิดหลักสูตรระดับปริญญาโทอีก 2 หลักสูตรที่น่าสนใจไม่น้อยแต่ปิดรับนักศึกษาไปหลังจากเปิดการเรียนการสอนระยะหนึ่ง รายละเอียดของสองหลักสูตรดังกล่าว มีดังต่อไปนี้

(1) สังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยาประยุกต์

ในระหว่างที่สถาบันฯ เปิดการเรียนการสอนในหลักสูตรสังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม และสังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยประชากรด้านการวางแผนครอบครัว (หลักสูตรนานาชาติ) นั้น ทั้งสองหลักสูตรเน้นให้ผู้เรียนมีความรู้ความเชี่ยวชาญในการทำวิจัยทั้งด้านประชากรศาสตร์และการวิจัยสังคม โดยสถาบันฯ มีอาจารย์ที่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านประชากรศาสตร์ และสาขาด้านสังคมศาสตร์อื่นๆ หลายคน เช่น สังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ และมานุษยวิทยา ฯลฯ การเชื่อมและศึกษาข้ามศาสตร์เหล่านี้ยังทำให้การศึกษาวิจัยและข้อค้นพบมีคุณูปการต่อการสร้างองค์ความรู้ด้านประชากรและสังคมได้อย่างมีพลัง สถาบันฯ จึงได้เปิดการเรียนการสอนในหลักสูตรสังคมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยาประยุกต์ขึ้นในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2533-2537 รับนักศึกษาเพียง 5 รุ่น โดยเฉลี่ยแล้วมีนักศึกษาในหลักสูตรมานุษยวิทยาประยุกต์ปีละ 6 คน ทั้งหมดรวมแล้ว 30 คน เป็นผู้หญิง 25 คน (ร้อยละ 83) และผู้ชาย 5 คน (ร้อยละ 17) ทุกคนจบการศึกษาโดยใช้เวลาเรียน 2-6 ปี

กล่าวได้ว่าหลักสูตรมานุษยวิทยาประยุกต์ของสถาบันฯ นั้น มีความเฉพาะตัวในแง่ที่ใช้แนวคิดและการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาในการเชื่อมโยงชีวิตและประสบการณ์ของกลุ่มคนในพื้นที่ต่างๆ เข้ากับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลสำคัญต่อกันและกัน ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นงานในทางมานุษยวิทยาการแพทย์ ดังที่เห็นได้จากหัวข้อวิทยานิพนธ์ของนักศึกษามานุษยวิทยาประยุกต์ที่ส่วนใหญ่กว่าร้อยละ 53 เป็นประเด็นเกี่ยวกับพฤติกรรมสุขภาพของประชากรในกลุ่มหรือชุมชนต่างๆ ซึ่งได้ขยายความรู้ความเข้าใจให้เห็นถึงมโนทัศน์ของประชากรในมิติที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมและความเชื่อทางสุขภาพ วิทยานิพนธ์หลายเรื่องแสดงให้เห็นวัฒนธรรมและความเชื่อที่อยู่เบื้องหลังหรือกำกับพฤติกรรมสุขภาพลักษณะต่างๆ เช่น หมอคู่: ทางเลือกสำหรับความมั่นคงทางจิตใจ (พ.ศ. 2538) วัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับคุณค่าของพืชผักพื้นบ้านภาคเหนือ (พ.ศ. 2536) การดื่ม และการให้คุณค่าของเหล้าของเยาวชนชายในกรุงเทพมหานคร ศึกษาเฉพาะกรณีผู้ขับขีมอเตอร์ไซด์รับจ้าง (พ.ศ. 2538) เป็นต้น สำหรับหัวข้อวิทยานิพนธ์อีกเกือบครึ่งหนึ่งเป็นการศึกษาในประเด็นทางประชากร ได้แก่ ผู้สูงอายุ เด็กเร่ร่อน ขาวนา ฯลฯ อนามัยเจริญพันธุ์ บทบาทและหน้าที่เลี้ยงดูของครอบครัว และเพศภาวะ/เพศวิถี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นบทบาทที่แตกต่างระหว่างเพศชายหญิง ในสัดส่วนร้อยละ 10 เท่ากัน

อย่างไรก็ตาม สาขาวิชามานุษยวิทยาประยุกต์ของสถาบันฯ ไม่มีการรับนักศึกษาและยุติการเรียนการสอนในหลักสูตรนี้ตั้งแต่ พ.ศ. 2538 เนื่องจากสถานการณ์ด้านบุคลากร ทั้งในด้านความเชี่ยวชาญทางมานุษยวิทยา ภาระการสอนในหลักสูตรอื่นๆ และการทำงานวิจัย รวมทั้งจำนวนนักศึกษาในแต่ละปีที่มีไม่มากนัก ทำให้สถาบันฯ ต้องปิดสาขาวิชามานุษยวิทยาประยุกต์ลงในที่สุด

(2) ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพฤกษศาสตร์เชิงประชากรและสังคม (หลักสูตรนานาชาติ)

หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพฤกษศาสตร์เชิงประชากรและสังคม (หลักสูตรนานาชาติ) หรือ International Joint Master's Degree in Population and Social Gerontology เป็นความร่วมมือด้านการเรียนการสอนระหว่างประเทศของสองสถาบัน คือ Scripps Gerontology Center มหาวิทยาลัยไมอามี สหรัฐอเมริกา กับสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล นักศึกษาในหลักสูตรนี้ต้องเรียนทั้งที่มหาวิทยาลัยไมอามีในปีแรกและที่สถาบันฯ ในปีที่สอง หลักสูตรนี้เปิดการเรียนการสอนเมื่อ พ.ศ. 2553 มีนักศึกษาทั้งหมด 5 รุ่น แต่ละรุ่นมีนักศึกษาประมาณ 3-4 คน รวมแล้วทั้งหมดจำนวน 18 คน และกว่าสามในสี่เป็นผู้หญิง ได้แก่ นักศึกษาจากประเทศเนปาล 5 คน ประเทศไทยจำนวน 7 คน และประเทศสหรัฐอเมริกา 6 คน ในจำนวน 18 คนนี้ ไม่จบการศึกษา 3 คน และด้วยเหตุที่หลักสูตรเป็นเรื่องเกี่ยวกับผู้สูงอายุ ดังนั้นหัวข้อวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาส่วนใหญ่จึงเป็นการศึกษาผู้สูงอายุในมิติต่างๆ โดยเฉพาะด้านที่เกี่ยวกับพฤติกรรมสุขภาพของผู้สูงอายุ ระบบการดูแลสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุ รวมทั้งเครือข่ายสนับสนุนทางสังคมในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ

หลักสูตรนี้เปิดรับนักศึกษาเพียง 5 รุ่น (พ.ศ. 2553-2557) และสถาบันฯ ได้ยุติการเรียนการสอนในหลักสูตรนี้หลังจากที่นักศึกษาคนสุดท้ายของหลักสูตรจบการศึกษาไปเมื่อ พ.ศ. 2563 ด้วยเหตุผลสำคัญในด้านทุนสนับสนุนหลักสูตร การขยายเครือข่ายความร่วมมือระหว่างประเทศ และจำนวนนักศึกษาในแต่ละปี ทว่า สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงประชากรในหลายประเทศทั่วโลกกำลังเผชิญกับการเป็นสังคมสูงวัย การสร้างองค์ความรู้เพื่อการวางแผนหรือขับเคลื่อนเชิงนโยบาย และบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญด้านพฤกษศาสตร์น่าจะเป็นความท้าทายของสังคมไทยอีกไม่น้อยทีเดียว

4.6 สรุป

ในโลกปัจจุบัน บัณฑิตที่จบการศึกษาในระดับปริญญาโทและเอก คือทรัพยากรมนุษย์ที่สำคัญทั้งของผู้ประกอบการภาคเอกชน องค์กรสาธารณประโยชน์ และของรัฐทุกประเทศ ที่ช่วยให้เกิดการก้าวนำในสังคมและในแวดวงเศรษฐกิจที่อำนาจความรู้เป็นฐานของการเปลี่ยนแปลง เพื่อมุ่งไปสู่การสร้างสังคมที่มีความเป็นธรรมและความเท่าเทียมให้ผู้คนทุกระดับชั้น ดังนั้นเมื่อต้องพิจารณาการศึกษาในระดับหลังปริญญา การเลือกสถาบันการศึกษาที่ถูกต้องและเหมาะสมกับผู้เลือกแต่ละคน เพื่อสร้างความเชี่ยวชาญ เข้าใจโลก เข้าใจสังคม และเพื่อความก้าวหน้าในหน้าที่การงานในอนาคต จึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2521 จนถึงปัจจุบัน เป็นเวลากว่า 43 ปีที่สถาบันฯ เปิดหลักสูตรการเรียนการสอนทั้งระดับปริญญาโทและเอกทั้งหมด 6 หลักสูตรด้วยกัน แม้จะเปิดรับนักศึกษา 4 หลักสูตรในปัจจุบัน แต่ก็กล่าวได้ว่าการสร้างคนที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านประชากรและสังคมนั้น เป็นพันธกิจที่สำคัญยิ่งของสถาบันฯ ไม่น้อยไปกว่าการทำวิจัยแต่อย่างใด และแสดงให้เห็นว่าแม้จะเป็นสถาบันที่เน้นการทำวิจัยเป็นหลัก แต่หลักสูตรของสถาบันฯ ได้เสนอสิ่งให้ผู้แสวงหาความรู้หลังปริญญาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยประชากรและสังคม กำลังมุ่งมองหา ผลิตภัณฑ์ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญด้านกรวิจัยประชากรและสังคมได้อย่างมีคุณภาพ ภายใต้องค์ประกอบและบรรยากาศทางวิชาการที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ ต่อการวิจัย และการเผยแพร่ความรู้ด้านประชากรและสังคม

5

การจดอบรมระยะสั้น

กฤตยา อาชวนิจกุล และศุทธิดา ชนวนัน

“การจดอบรมระยะสั้น” ถือเป็นหนึ่งในการกิจหลักของสถาบันวิจัยประชากรและสังคมตั้งแต่ในยุคเริ่มก่อตั้งจนถึงปัจจุบัน สถาบันฯ เริ่มต้นจัดอบรมครั้งแรกใน พ.ศ. 2520 ทว่า ข้อมูลในเรื่องงานฝึกอบรมในช่วง พ.ศ. 2520-2546 นั้นไม่ได้เก็บรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบเท่าที่ควร จึงมีเอกสารสูญหาย ข้อมูลไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ทั้งหมด โดยเฉพาะในช่วงการย้ายที่ทำการสถาบันฯ สองครั้ง ครั้งแรกจากคณะสาธารณสุขศาสตร์ พญาไทไปอาคารสังคมศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา เมื่อ พ.ศ. 2527 และครั้งที่สองย้ายไปสู่อาคาร “ประชาสังคมอุดมพัฒน์” ใน พ.ศ. 2554 ข้อมูลการจดอบรมระยะสั้นที่นำเสนอในบทนี้จึงมีเพียงข้อมูลบางส่วนเท่าที่สามารถติดตามและสืบค้นได้เท่านั้น¹

¹ ข้อมูลในบทนี้ นอกจากระบบบันทึกของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องแล้ว ยังรวบรวมจากการจัดสนทนากลุ่มเรื่องการจดอบรมของสถาบันฯ ในกลุ่มคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องรวม 12 คน เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2557 และการสื่อสารระหว่างบุคคลกับ รศ.ดร.สุรียพร พันพึ้ง, รศ.ดร.อมรา สุนทรธาดา, ผศ.ดร.ยุพิน วรสิริอมร และนางสาวเสาวภาค สุขสินชัย ในระหว่าง พ.ศ. 2564

5.1 การอบรมระยะสั้นที่สถาบันฯ เป็นผู้จัด

(1) การจัดอบรมในยุคนุยกเบิกช่วง พ.ศ. 2520-2526

สถาบันฯ มีหลักการในการจัดอบรมระยะสั้นว่า หัวข้อของการอบรม ต้องมีความเชื่อมโยงกับงานวิจัยและงานการเรียนการสอน โดยในช่วงแรก ก่อตั้งนั้น สถาบันฯ ตั้งเป้าหมายไว้ว่า “การวิจัยทางด้านประชากรควรจะ ขยายวงให้กว้างขวางออกไป มิใช่จำกัดอยู่เฉพาะในหน่วยงานเพียงไม่กี่หน่วย” จึงเริ่มจัดให้มี “โครงการการอบรมระยะสั้นเรื่องการวิจัย ประชากรและสังคม” เพื่อให้บุคลากรจากหน่วยงานราชการและเอกชน ต่างๆ ที่สนใจได้มีโอกาสเข้ารับการฝึกอบรม ใช้เวลาประมาณหนึ่งเดือน

การจัดอบรมระยะสั้นในช่วงแรกของสถาบันฯ มีการเชิญบุคลากร จากทั้งในและนอกมหาวิทยาลัยมหิดลมาเป็นวิทยากร และร่วม เขียนเอกสารประกอบการบรรยายด้วยในบางปี เช่น อาจารย์จาก คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล สถาบัน ประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สถาบันบัณฑิตพัฒน- บริหารศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่ง ชาติ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ และสมาคมพัฒนา ประชากรและชุมชน เป็นต้น ผู้เข้ารับการอบรมเกือบทั้งหมดเป็น เจ้าหน้าที่ของหน่วยราชการต่างๆ เช่น อาจารย์จากมหาวิทยาลัย วิทยาลัยครูในจังหวัดต่างๆ โรงพยาบาลต่างๆ และจากกระทรวง สาธารณสุข กระทรวงศึกษาธิการ การเคหะแห่งชาติ และกรมผังเมือง เป็นต้น โดยต่อมาผู้รับการอบรมเหล่านี้จำนวนหนึ่งได้สมัครเข้าเรียน หลักสูตรปริญญาโทประชากรศาสตร์ของสถาบันฯ ที่เปิดใน พ.ศ. 2521

งานฝึกอบรมของสถาบันฯ เริ่มมีการบริหารจัดการและจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ มีเจ้าหน้าที่งานฝึกอบรมประจำ 2 คนตั้งแต่ พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา โดยสถาบันฯ ได้ตั้ง คณะกรรมการฝึกอบรมขึ้นอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2551 ในช่วงการบริหารของผู้อำนวยการคนที่หก² เพื่อทำหน้าที่วางแผน กำหนดกรอบทิศทาง การจัดระบบกลไกและให้การ สนับสนุน รวมทั้งการประชาสัมพันธ์การดำเนินงานการฝึกอบรมระดับชาติและนานาชาติ นอกจากนี้ ยังมีภารกิจในการดูแลประเด็นด้านจริยธรรม มนุษยธรรม และความรับผิดชอบต่อสาธารณะในงานฝึกอบรมทั้งระดับชาติและนานาชาติด้วย

กว่า 40 ปีที่สถาบันฯ จัดอบรมระยะสั้นให้แก่ผู้สนใจต่างๆ สามารถแยกลักษณะ การจัดอบรมเหล่านี้ได้เป็นสามลักษณะด้วยกัน คือ (1) การอบรมระยะสั้นเรื่องการวิจัย ประชากรและสังคม ที่สถาบันฯ เป็นผู้จัดเป็นประจำทุกปี (2) การอบรมระยะสั้นเรื่องอื่นๆ ภายใต้งานร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ทั้งในและนอกประเทศ และ (3) การอบรมระยะ สั้นที่ได้รับการร้องขอ (on request) จากหน่วยงานต่างๆ ทั้งในและนอกประเทศ รายละเอียดดังนี้

² รองศาสตราจารย์ ดร.สุรีย์พร พันพื้ง ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสถาบันฯ ระหว่าง พ.ศ. 2551 - 2559

“

เนื่องจากในช่วงปีแรกๆ สถาบันฯ ยังมีอาจารย์ นักวิจัย บุคลากรจำนวนน้อย เพราะฉะนั้นการจัดการอบรมในช่วงปีแรกๆ เราจึงต้องมีการเชิญอาจารย์หรือผู้เชี่ยวชาญภายนอกเข้ามาช่วยจัดอบรมและเป็นผู้สอนร่วมด้วย

”

(ปราโมทย์ ประสาทกุล, 3 พฤศจิกายน 2557, สนทนากลุ่ม)

“

เข้ามาปีแรกก็จำได้ว่าการอบรมเลย ทำปีละครั้ง แม้ว่าหลาย sessions เราเชิญอาจารย์หรือบุคลากรข้างนอกมา แต่ว่าเป็นงานสถาบันฯ เลยระดมกำลังจากทั้งสถาบันฯ เนื่องจากคนน้อย กิจกรรมที่เราทำลักษณะแบบนี้ที่จะทำงานร่วมกันมีไม่มาก ไม่เหมือนสมัยนี้

”

(กฤตยา อาชวนิจกุล, 3 พฤศจิกายน 2557, สนทนากลุ่ม)

ข้อมูลจากตาราง 5.1 แสดงให้เห็นว่าสถาบันฯ ตั้งใจให้ผู้เข้ารับการอบรมได้รับความรู้และความเข้าใจทั้งด้านแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีประชากร ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณ และการปฏิบัติงานวิจัยจริง มีการนำเก็บข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ต่างจังหวัด จนได้ผลผลิตเป็นรายงานวิจัยออกมาเมื่อสิ้นสุดการอบรม โดยหัวข้อการอบรมในสามรุ่นแรกคือ “การศึกษาวิจัยทางประชากรและการวางแผนครอบครัว” เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวงานวิจัยส่วนใหญ่ของสถาบันฯ ทำเรื่องเกี่ยวกับการวางแผนครอบครัว สอดคล้องกับนโยบายและแผนประชากรของประเทศที่ระบุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 ที่ต้องการลดอัตราเพิ่มของประชากร

หัวข้อการอบรมในอีกสามรุ่นถัดมา คือ “การศึกษาวิจัยทางประชากรและสังคม” โดยใน พ.ศ. 2524 คณะผู้จัดอบรมฯ ได้กำหนดให้ผู้เข้ารับการอบรมแบ่งเป็นกลุ่มฝึกเขียนโครงงานวิจัย เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้เข้ารับการอบรมได้ริเริ่มงานวิจัยของตนเองเมื่อผ่านการอบรมไปแล้ว เอกสารประกอบการอบรมในรุ่นที่ 4 นี้ จึงเป็นการประมวลโครงงานการวิจัยของผู้เข้าร่วมอบรมทั้งหมด จำนวน 6 กลุ่ม จากผู้เข้าร่วมอบรม 18 คน หัวข้องานวิจัยที่ผู้เข้ารับการอบรมเสนอจะศึกษาเป็นประเด็นที่มีความหลากหลาย เช่น การย้ายถิ่น การคุมกำเนิด การตาย และผลการพัฒนาชนบทกับภาวะเจริญพันธุ์ เป็นต้น

ตาราง 5.1 หัวข้อการอบรมและผลผลิตของการอบรม พ.ศ. 2520-2526

ปี พ.ศ. ^ก (จำนวน วันอบรม)	หัวข้อ การอบรม	จำนวน ผู้เข้า อบรม	ผลผลิต ^ข (เอกสารและรายงาน จากการอบรม)	หมายเหตุ
2520 (30 วัน)	การศึกษาวิจัย ทางประชากร และการวางแผน ครอบครัว	25	รายงานวิจัยเรื่อง “การยอมรับและทัศนคติ ของชาย (ที่แต่งงานแล้ว) ที่มีต่อการวางแผน ครอบครัว”	ฝึกให้ผู้เข้ารับการ อบรมทำวิจัยตั้งแต่ เริ่มแรกจนเสร็จ สมบูรณ์ (พื้นที่ เชียงใหม่)
2521 (30 วัน)	การศึกษาวิจัย ทางประชากร และการวางแผน ครอบครัว	-	ไม่มีข้อมูล เนื่องจากเอกสารสูญหาย	ฝึกให้ผู้เข้ารับ การอบรมทำวิจัย ตั้งแต่เริ่มแรก จนเสร็จสมบูรณ์ (พื้นที่เชียงใหม่ ^ค)
2522 (30 วัน)	การศึกษาวิจัย ทางประชากร และการวางแผน ครอบครัว	28	รายงานวิจัยเรื่อง “สถานภาพสตรีกับภาวะ เจริญพันธุ์: การศึกษาสตรี ในชุมชนภาคใต้แห่งหนึ่ง เพื่อเปรียบเทียบกับสตรี ในกรุงเทพมหานคร”	ฝึกให้ผู้เข้ารับ การอบรมทำวิจัย ตั้งแต่เริ่มแรก จนเสร็จสมบูรณ์ (พื้นที่ภาคใหญ่ และกรุงเทพฯ)

ปี พ.ศ. ^ก (จำนวน วันอบรม)	หัวข้อ การอบรม	จำนวน ผู้เข้า อบรม	ผลผลิต ^ข (เอกสารและรายงาน จากการอบรม)	หมายเหตุ
2524 (17 วัน)	การศึกษาวิจัย ทางประชากร และสังคม	18	รายงานประมวลโครงร่าง การวิจัย 6 เรื่อง	ฝึกปฏิบัติเขียนโครง ร่างงานวิจัย 6 กลุ่ม
2525 (30 วัน)	การศึกษาวิจัย ทางประชากร และสังคม	22	1. พื้นฐานการศึกษาทาง ประชากรและสังคม 2. หลักการวิจัยทาง ประชากรและสังคม 3. รายงานวิจัยเรื่อง “ทัศนคติของชาวชนบท จังหวัดตากต่อการ ย้ายถิ่นเข้า กรุงเทพมหานคร: การศึกษาในวาระ สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี”	ฝึกให้ผู้เข้ารับ การอบรมทำวิจัย ตั้งแต่เริ่มแรก จนเสร็จสมบูรณ์ (พื้นที่จังหวัดตาก)
2526 (30 วัน)	การศึกษาวิจัย ทางประชากร และสังคม เน้น เรื่องการพัฒนา และการขยาย เมือง	30	1. การพัฒนาและ การขยายเมือง: แนวความคิด ทฤษฎี และระเบียบวิธีวิจัย 2. รายงานวิจัยเรื่อง “‘ศาลายา’ ชานเมือง พระนครในวันพรุ่งนี้”	ฝึกให้ผู้เข้ารับ การอบรมทำวิจัย ตั้งแต่เริ่มแรก จนเสร็จสมบูรณ์ (พื้นที่ตำบลศาลายา จ.นครปฐม)

หมายเหตุ: ^ก นับวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ และวันหยุดนักขัตฤกษ์ และสถาบันฯ ไม่ได้จัดอบรมใน พ.ศ. 2523

^ข ดูรายละเอียดได้ใน <https://ipsr.mahidol.ac.th/ipsrbeta/th/BookReport.aspx?>

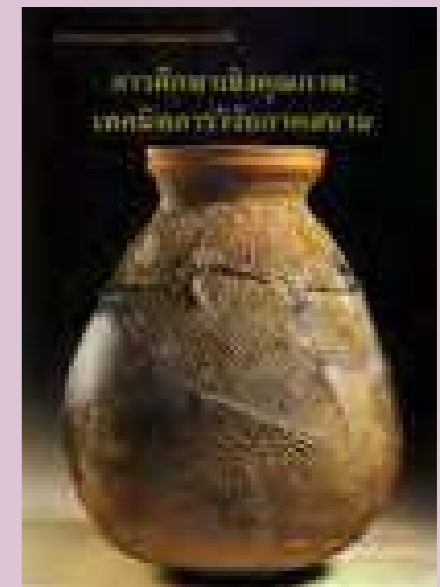
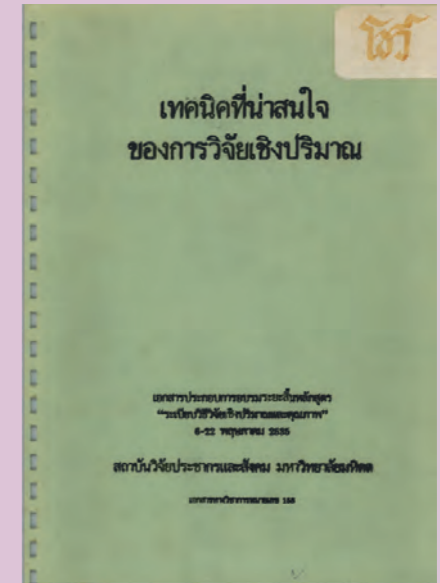
^ค ข้อมูลจากการสนทนากลุ่มเรื่องงานอบรมของสถาบันฯ เมื่อ 3 พฤศจิกายน 2557

ในการจัดอบรมระยะสั้นใน พ.ศ. 2525 และ 2526 นั้น สถาบันฯ ได้ผลิตเอกสารประกอบ เนื้อหาการอบรมในด้านแนวคิดและหลักการวิจัย ทางประชากรและสังคม แจกให้แก่ผู้เข้ารับการอบรมตั้งแต่วันแรก นอกเหนือจากผลผลิตของการอบรมที่เป็นรายงานวิจัยซึ่งผู้อบรมลงพื้นที่เก็บข้อมูลด้วยตัวเองที่มอบให้ในวันปิดการอบรมพร้อมกับวุฒิบัตร (ดูรายละเอียดในตาราง 5.1)

(2) การจัดอบรม ‘การวิจัยเชิงคุณภาพ’ และ ‘การวิจัยเชิงปริมาณ’ พ.ศ. 2531-ปัจจุบัน

เมื่อหลักสูตรการอบรมระยะสั้น “การศึกษาวิจัยทางประชากรและสังคม” ที่เน้นการวิจัยสำรวจเชิงปริมาณมีจำนวนผู้ให้ความสนใจสมัครเข้าอบรมน้อยลง สถาบันฯ จึงปรับหัวข้อการอบรมเป็นเรื่อง “การวิจัยเชิงคุณภาพ” ตั้งแต่ พ.ศ. 2531 เนื่องจากสถาบันฯ มีผลงานวิจัยที่ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพหลายชิ้น ทั้งยังเป็นสถาบันวิชาการแรกในประเทศไทยที่ใช้การจัดสนทนากลุ่ม (focus group discussion methodology)³ เป็น

³ ดูรายละเอียดใน Knodel, Havanon & Pramualratana, 1983.

The 5th MMC Regional Conference

**Foreign Workers, Marriage Migrants and Displaced Persons:
Understanding the Many Facets of Migration in an Interconnected World**

8th – 9th November 2018

Institute for Population and Social Research (IPSR), Mahidol University, Nakhon Pathom, Thailand

เครื่องมือหลักในการเก็บข้อมูลในงานวิจัยทางประชากรและสังคม ขณะเดียวกันก็มีบุคลากรที่จบการศึกษาทางมานุษยวิทยาจำนวนหนึ่ง การอบรมในยุคนี้ได้เลือกช่วงเวลาจัดอบรมในระหว่างการปิดภาคเรียนฤดูร้อน เพื่อให้ผู้สนใจจากหน่วยงานต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ ครูและอาจารย์ระดับต่างๆ สามารถเข้าร่วมอบรมได้ ผมนวกกับความสนใจและความต้องการในช่วงสมัยนั้นที่เกิดชมรมนักวิจัยเชิงคุณภาพขึ้น การอบรมหัวข้อนี้จึงได้รับความสนใจจากผู้สมัครจำนวนมากในระยะต้นๆ⁴

⁴ ในช่วงแรกของการจัดอบรมเชิงคุณภาพ (พ.ศ. 2531-2539) มี รศ.ดร.เบญจมา ยอดดำเนิน-แอ็ดติกัจ (ตำแหน่งวิชาการในขณะนั้น) เป็นผู้รับผิดชอบหลัก ต่อมาคือ ผศ.ดร.พิมลพรรณ อิศรภักดี

อย่างไรก็ตาม สถาบันฯ ได้จัดการอบรมการวิจัยเชิงปริมาณควบคู่กับการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยในบางปี ดังที่ปรากฏในเอกสารของการอบรม “ระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ” วันที่ 6-22 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 สองชิ้นคือ “เทคนิคที่น่าสนใจของการวิจัยเชิงปริมาณ” และ “การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาคสนาม” ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับระเบียบวิธีและเทคนิคต่างๆ ในด้านการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งต่อมาพัฒนาเป็นหนังสือตำราชื่อ “การศึกษาเชิงคุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาคสนาม” (เบญจมา ยอดดำเนิน-แอ็ดติกัจ, วาทีนิ บุญชะลิกษี และบุปผา ศิริรัศมี, 2531) นับได้ว่าเป็นคัมภีร์ของการวิจัยเชิงคุณภาพเล่มหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการเรียนการสอน การวิจัย และการอบรมการวิจัยเชิงคุณภาพในประเทศไทย ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง ต่อมาใน พ.ศ. 2536 สถาบันฯ ได้ผลิตตำราภาษาอังกฤษที่เน้นการวิจัยเชิงคุณภาพในงานวิจัยประชากรและสุขภาพด้วยคือ “Qualitative Methods in Population and Health Research” (Yoddumnern-Attig et al., 1993)

การอบรมหัวข้อ “การวิจัยเชิงคุณภาพ” เป็นการอบรมที่ได้รับความนิยมอย่างต่อเนื่องและสถาบันฯ จัดติดต่อกันเป็นประจำในช่วงปิดภาคการศึกษาจนถึงปัจจุบัน จากข้อมูลการอบรมการวิจัยเชิงคุณภาพในช่วง พ.ศ. 2547-2562 พบว่า ในบางปีมีการจัดอบรมถึงสองครั้ง เช่น รุ่นที่ 26 และรุ่นที่ 27 ซึ่งเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2547

“...มาจัดตอนที่เรียนจบแล้ว ตอนนั้นสถาบันฯ งดจัดไป 2-3 ปี เลยคิดว่าน่าจะกลับมาจัดวิจัยเชิงคุณภาพ คิดว่าเริ่มปี 2541 จัดติดต่อกันมาเรื่อยๆ (2557) อย่างน้อยปีละ 1 รุ่น ต่อมาที่มีการจัดอบรม “วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ” ด้วย ซึ่งหัวข้อนี้จัดติดต่อกันมา 5-6 ปีแล้ว”

(พิมลพรรณ อิศรภักดี, 3 พฤศจิกายน 2557, สนทนากลุ่ม)

การอบรมระยะสั้นที่สถาบันฯ เป็นผู้ริเริ่มจัดเอง

สถาบันฯ ได้เพิ่มการจัดอบรมในหัวข้อ “การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ” ขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2551 เป็นต้นมา ใช้เวลาในการอบรม 5 วัน และต่อมาเริ่มจัดอบรมเรื่อง “การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์” เพิ่มขึ้นอีกเรื่องหนึ่งใน พ.ศ. 2559 ทำให้ปีถัดมา (พ.ศ. 2560) เป็นปีที่การอบรมเรื่องการวิจัยเชิงคุณภาพได้รับความนิยมสูงสุด มีการอบรมเกี่ยวกับการวิจัยเชิงคุณภาพถึง 5 ครั้งด้วยกัน คือ การวิจัยคุณภาพ 2 ครั้ง การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ 1 ครั้ง และการใช้โปรแกรมคอมพิวเตอร์สำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ 2 ครั้ง ครึ่งล่าสุดที่จัดใน พ.ศ. 2562 มีผู้สนใจเข้าอบรมการวิจัยเชิงคุณภาพจำนวนสูงถึง 30 คน และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ 20 คน

สำหรับการจัดอบรมการวิจัยเชิงปริมาณที่เน้นเรื่องระเบียบวิธีวิจัยนั้น กลับมาจัดอีกครั้งเมื่อมีบุคลากรแจ้งความจำนงค์ที่ต้องการจัดอบรมหัวข้อนี้ใน พ.ศ. 2551 ใช้เวลาในการอบรม 12 วัน โดยมีผู้เข้าร่วมอบรมประมาณ 30 คน พอปีถัดมา พ.ศ. 2552 สถาบันฯ ได้มีการจัดอบรมวิจัยเชิงปริมาณให้กับหน่วยงานภายนอกตามที่หน่วยงานร้องขอมา แต่จำนวนผู้เข้าร่วมไม่มากนัก หลังจากนั้นแล้วการอบรมหัวข้อการวิจัยเชิงปริมาณได้รับความนิยมลดลง ต่อมาปรับเปลี่ยนหัวข้อการอบรมเป็นเรื่องของการใช้โปรแกรมสถิติและการวิเคราะห์ข้อมูล

นอกเหนือจากการจัดอบรมดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในช่วง พ.ศ. 2552-2561 สถาบันฯ ยังเปิดให้มีการจัดการอบรมหลักสูตร “การวิจัยเชิงปฏิบัติการ” ตามข้อเสนอของบุคลากรสถาบันฯ เองที่มีความพร้อมด้านนี้ โดยในระหว่างปี พ.ศ. 2559-2561 การวิจัยเชิงปฏิบัติการได้เพิ่มเติมเนื้อหาในเรื่อง “ศาสตร์และศิลป์ เพื่อประโยชน์สุขของปวงชน” เข้ามาด้วย ทำให้มีผู้สนใจเข้ารับการอบรมอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม นับแต่ พ.ศ. 2564 เป็นต้นมา หัวข้อการอบรมนี้ได้ปรับเปลี่ยนเป็น “วิธีวิทยาการวิจัยแนวใหม่: การวิจัยแนวเรื่องเล่า” รับผิดชอบโดย รศ.ฉันทัทธย อาจอำ

5.2 การอบรมระยะสั้นภายใต้ความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ

(1) การอบรมเชิงปฏิบัติการนานาชาติยุคบุกเบิก พ.ศ. 2529-2537 ร่วมกับสถาบันประชากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเอ็กซ์เตอร์ ประเทศอังกฤษ

สถาบันฯ เริ่มจัดการอบรมเชิงปฏิบัติการนานาชาติขึ้นครั้งแรกใน พ.ศ. 2529 (วันที่ 17 พฤศจิกายน-5 ธันวาคม พ.ศ. 2529) เป็นการจัดร่วมกับสถาบันประชากรศาสตร์ (Institute of Population Studies)⁵ มหาวิทยาลัยเอ็กซ์เตอร์ (University of Exeter) ประเทศอังกฤษ ในเรื่อง “Need Assessment in Family Planning” หัวข้อการอบรมเน้น “การประเมินความต้องการด้านการวางแผนครอบครัว” สอดคล้องกับสถานการณ์ในช่วงนั้น ที่ประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่มีนโยบายลดอัตราการเพิ่มประชากรผ่านการรณรงค์ให้มีการใช้วิธีคุมกำเนิดสมัยใหม่ ผู้เข้ารับการอบรมส่วนใหญ่จึงเป็นผู้ปฏิบัติงานในด้านการวางแผนครอบครัวจากประเทศกำลังพัฒนา วิทยากรในการอบรมนำโดยอาจารย์จากสถาบันประชากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเอ็กซ์เตอร์ 2 คน ร่วมกับคณะอาจารย์ของสถาบันฯ กระบวนการอบรมมีทั้งการบรรยายและการลงมือปฏิบัติจริง โดยกำหนดให้ผู้เข้ารับการอบรมต้องเขียนโครงร่างงานวิจัยที่เกี่ยวกับบริบทจากภูมิลำเนาของผู้เข้ารับการอบรมเอง

การอบรมเชิงปฏิบัติการนี้ ได้มีการจัดทำคู่มือการอบรมเพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรมในแต่ละประเทศสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการทำงานได้ ชื่อว่า “Handouts for Workshop on Needs Assessment in Family Planning” เนื้อหาแบ่งออกเป็นสามส่วนคือ เริ่มจากหลักการเหตุผล และระเบียบวิธีวิจัยในการประเมินความต้องการ ตลอดจนขั้นตอน

⁵ ปัจจุบันสถาบันนี้ได้ยุบรวมกับ Department of Geography

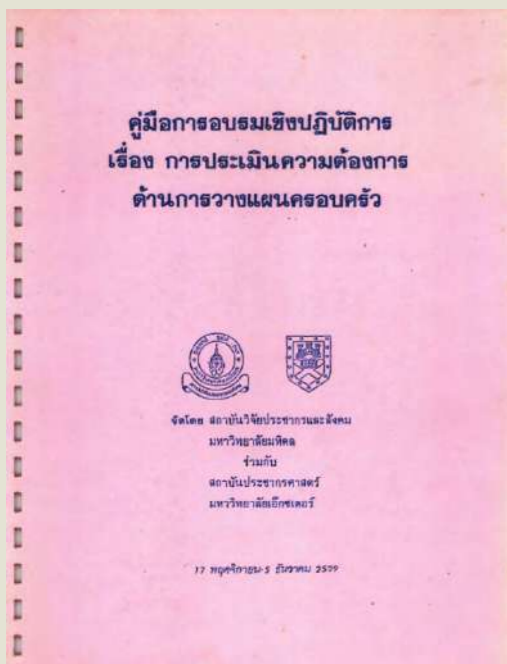

ต่างๆ ในการกำหนดปัญหาวิจัย ถัดมาคือวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากชุมชนเพื่อประเมินความต้องการ และสุดท้ายคือ การวิเคราะห์ข้อมูล เขียนรายงาน และการเสนอผลการวิจัย ตลอดจนการนำผลการวิจัยไปใช้ การอบรมที่เป็นความร่วมมือของสองมหาวิทยาลัยนี้สิ้นสุดลงใน พ.ศ. 2537

ในระยะแรก (พ.ศ. 2529 - 2532) การจัดอบรมนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากโครงการ Link Scheme ระหว่างมหาวิทยาลัยมหิดล และ Exeter University ในประเทศอังกฤษ สนับสนุนโดย British Council โดยโครงการสนับสนุนค่าใช้จ่ายของบุคลากรจากประเทศอังกฤษที่มาเป็นวิทยากรในการจัดอบรม

“ เราได้ทุนโดยตรงจาก British Council ปีแรกมีคนสมัครมา 20 คน เราหาเองด้วย เป็น self-funded จำนวนหนึ่ง อีกส่วนได้ทุนที่เราประสานให้ สมัยนั้นยังเรียกว่าหาทุนง่าย ส่งไปตามหน่วยงาน อย่าง UNFPA ก็ให้มา WHO ก็ให้มาด้วย เราส่งทั้งตัวหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับเรา แล้วก็ส่งไปที่ funding agency ที่ support งานทางด้านนี้ ”

(ภาณี วงษ์เอก, 3 พฤศจิกายน 2557, สนทนากลุ่ม)

ผลต่อเนื่องของการอบรมนี้ ทางสถาบันฯ ได้พิจารณาเห็นว่าคู่มือฉบับที่เป็นภาษาอังกฤษนี้จะเป็นประโยชน์ต่อนักวิจัย นักวิชาการ และผู้ที่ทำงานทางด้าน การวางแผนครอบครัว และสาธาณสุขศาสตร์ โดยทั่วไป ประกอบกับสถาบันฯ จะมีการจัดอบรมระยะสั้นเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับผู้ปฏิบัติงานในกระทรวงต่างๆ และภาคเอกชน ในวันที่ 14-28 พฤษภาคม 2530 เอกสารฉบับนี้จึงได้ถูกแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย โดย ดร.บุปผา ศิริรัศมี เพื่อเผยแพร่เป็นเอกสารของสถาบันฯ และแจกจ่ายให้ผู้เข้ารับการอบรม และนักศึกษาของสถาบันฯ

สำหรับความร่วมมือระยะที่สองคือ The Mahidol-Exeter British Council Link (พ.ศ. 2533-2537) ได้ปรับเนื้อหาในการอบรมเป็นเรื่อง Research development in reproductive and sexual health ประกอบด้วยกิจกรรม 3 ด้าน คือ การทำวิจัย จัดอบรม และการแลกเปลี่ยนบุคลากรผ่าน study visit ระหว่างสถาบันวิจัยประชากรและสังคม กับสถาบันประชากรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเอ็กเซเตอร์ โดยในระหว่างเวลา 4 ปีของความร่วมมือนี้ได้ผลิตผลงานออกมาเป็นงานวิจัยข้ามศาสตร์ (transdisciplinary research) เกี่ยวกับอนามัยเจริญพันธุ์และสุขภาพทางเพศจำนวน 8 เรื่อง มีการจัดอบรมนานาชาติ 4 ครั้ง การแลกเปลี่ยนบุคลากรรวม 20 คน (จากไทยไปอังกฤษ 13 คน และอังกฤษมาไทย 7 คน) และการประชุมนานาชาติเพื่อเสนอผลงานวิจัยของโครงการหนึ่งครั้ง พร้อมผลผลิตหนึ่งเล่ม (Ford & Chamrathirong, 1993)

(2) การอบรมระดับนานาชาติภายใต้โครงการ South-South Cooperation พ.ศ. 2542-2546

สถาบันฯ ได้รับการคัดเลือกจากหน่วยงานของรัฐบาลญี่ปุ่น (Japan International Cooperation Agency - JICA) ที่ให้ทุนผ่านกรมวิเทศสหการ เพื่อจัดหาหน่วยงานรับผิดชอบระยะสั้นเรื่อง Population and Reproductive Health Research หลักสูตรระยะ 6 สัปดาห์ ภายใต้โครงการ JICA's Third Country Training Program โดยข้อตกลงสัญญาจะให้ผู้เข้าอบรมจากประเทศต่อไปนี้ประเทศละหนึ่งคน ได้แก่ ทวีปเอเชีย 10 ประเทศ คือ ภูฏาน บังคลาเทศ จีน กัมพูชา อินโดนีเซีย ลาว เมียนมา ฟิลิปปินส์ ศรีลังกา และเวียดนาม ทวีปแอฟริกา 5 ประเทศ คือ เจริโอเปีย แทนซาเนีย อุกันดา แชมเบีย และซิมบับเว เนื้อหาของการอบรมครั้งนี้ประกอบด้วย 8 หัวข้อ/กิจกรรม ดังนี้

1. Reproductive Health
2. Behavior and Social Aspects of AIDS
3. Qualitative Skills for Population and Reproductive Health Research
4. Measurement and Data Analysis in Population and Reproductive Health Research
5. Substantive Demography
6. Techniques of Demographic Analysis
7. Study Trips
8. Country Report Presentation and Workshop Evaluation

ในรายงานประเมินผลข้อตกลงระยะห้าปีของโครงการ South-South Cooperation นี้ระบุให้เห็นว่า การอบรมระยะสั้นเป็นกลไกที่เหมาะสมในการสนับสนุน 'แผนปฏิบัติการ' จาก 'การประชุมนานาชาติเรื่องประชากรและการพัฒนา' ค.ศ. 1994 โดยพิจารณาจากผลการตอบแบบสอบถามและการสัมภาษณ์อดีตผู้เข้าอบรมที่ส่วนใหญ่ให้ความเห็นว่าเนื้อหาการอบรมเป็นประโยชน์ต่องานที่รับผิดชอบ อย่างไรก็ตาม มิติที่ขาดหายไปของข้อตกลงนี้

คือการติดตามผู้เข้าร่วมอบรมหลังจากเดินทางกลับประเทศแล้ว และการสานเครือข่าย (networking) ความร่วมมือระหว่างกัน รวมถึงการที่มีผู้แทนมาจากแต่ละประเทศเพียงคนเดียว อาจคาดหวังให้การเปลี่ยนแปลงระบบงานของผู้เข้าร่วมอบรมในประเด็นนี้อย่างต่อเนื่องยั่งยืนนั้นเกิดขึ้นเป็นไปได้ยาก (IC Net (Thailand) Co.Ltd., 2003, p. 29-31)

(3) การขอรับระดับนานาชาติภายใต้โครงการ MEASURE Evaluation w.ศ. 2543-2559

แผนงาน MEASURE Evaluation เป็นโครงการของรัฐบาลสหรัฐอเมริกา โดยองค์กร USAID (United States Agency for International Development) ที่มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาระบบข้อมูลด้านสุขภาพ โดยการเสริมสร้างศักยภาพบุคลากรในประเทศกำลังพัฒนาในการผลิตและใช้ข้อมูลสุขภาพที่มีคุณภาพสูง สามารถผลิตข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่วยให้เกิดการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศในทุกๆระดับ แผนงานนี้มีหน่วยบริหารโครงการหลายองค์กร เช่น Carolina Population Center, University of North Carolina (UNC at Chapel Hill), East-West Center, University of Hawaii และ Population Reference Bureau (PRB)^๑ เป็นต้น กิจกรรมของแผนงานดังกล่าวมีทั้งการทำวิจัยและการจัดอบรม

^๑ เป็นองค์กรเอกชนไม่แสวงหากำไรในสหรัฐอเมริกาที่เกี่ยวข้องในการเก็บรวบรวมข้อมูลและผลิตสถิติที่จำเป็นต่องานวิจัยและหรืองานวิชาการ ที่มีเป้าหมายเพื่อสิ่งแวดล้อม สุขภาพ และโครงสร้างประชากร

ในส่วนของงานอบรมบุคลากรนั้น แผนงานกำหนดให้หน่วยบริหารโครงการเหล่านี้ต้องเลือกสถาบันวิชาการที่จะเป็นศูนย์ผลิตบุคลากรให้สามารถทำงานเพื่อวัดการติดตามและประเมินผลข้อมูลเหล่านี้ได้ โดยให้ทุนบุคลากรจากสถาบันในประเทศกำลังพัฒนาเข้ารับการอบรมเรื่องการวัดและประเมินผล และนวัตกรรมที่เกี่ยวข้องกับ M&E Training Programs ในลักษณะที่เรียกว่าการฝึกอบรมเพื่อเป็นวิทยากร หรือ Training of Trainers (ToT) เพื่อให้สามารถกลับไปจัดอบรมให้กับบุคลากรในภูมิภาคต่อไป สถาบันวิจัยประชากรและสังคมได้รับการติดต่อจาก UNC at Chapel Hill ให้ร่วมจัดการอบรม M&E Evaluation และส่งบุคลากรไปฝึกอบรมในหลักสูตรดังกล่าว ตั้งแต่ พ.ศ. 2543 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(1) Monitoring and Evaluation of Population Health and Nutrition Program - PHN นับเป็นหลักสูตรแรกและเป็นหลักสูตรหลักของสถาบันฯ มีการจัดรวมแล้ว 12 ครั้ง (พ.ศ. 2543-2559 มีการจัดบ้างในบางปี) วิทยากรหลักของการอบรมในช่วงแรกเป็นอาจารย์จาก UNC at Chapel Hill ร่วมกับทีมอาจารย์ของสถาบันฯ โดยมี รศ.ดร.อุไรวรรณ คณิงสุเกษม เป็นผู้ประสานงานหลัก

“ UNC มีทุน เขาจำเป็นต้องทำงานกับ South Institute เขาเลือกสถาบันฯ เพราะเขารู้จัก อ.อภิชาติ อ.ปราโมทย์ ซึ่ง North Carolina รู้จักเรตั้งแต่สมัย อ.บุญเลิศ เมื่อดังสถาบันฯ เขาขอให้เราส่งคนไปอบรมปีละ 1 คน เขาจัดทุกปี เราก็บอกไปว่าส่งไปปีละ 1 คนจะไปทำอะไรได้เลยขอทีเดียวกครั้งแรก 5 คนเลย ”

(เบญญา ยอดดำเนิน - แอ็ดดิทจ์, 3 พฤศจิกายน 2557, สทนทากลุ่ม)

“

เริ่มจัด PHN ก็จัดทุกปี ถัดจากปีแรกๆ เขาจะให้ทุนคนที่สมัครมาประมาณ 3-4 ทุน เมื่อปีแรกๆ คนที่สมัครมาพร้อมทุนเยอะมาก มีหลายสิบทุน คนสมัครมาเป็นร้อยๆ เราก็บอกเขายังไม่ต้องให้ทุนเราก็ได้ ขอเก็บทุนไว้ก่อนได้หรือไม่ เพราะคนมีทุนมันเยอะ แต่เขาบอกว่าไม่ได้ เหมือนกับเขาเองก็ต้องการให้ทุนในการจัดครั้งที่สองคนสมัครมาเยอะมาก เราก็เลยจัด 2 ครั้งในปีนั้น ก็จัดมาเรื่อยๆ ทุกปี

”

(อุไรวรรณ คณิงสุขเกษม, 3 พฤศจิกายน 2557, สนทนากลุ่ม)

(2) ต่อมาทาง UNC ขอให้สถาบันฯ จัดอบรมเพิ่มเติมในหัวข้อ Monitoring and Evaluation of HIV/AIDS Program เป็นการอบรมที่เน้นเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับเอชไอวี/เอดส์ ผู้รับผิดชอบหลักร่วมกับทีม UNC ในช่วงระยะแรกคือ รศ.ดร.วาสนา อิมเอม ซึ่งเคยเข้าอบรมที่ UNC และเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านเอดส์ของสถาบันฯ ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2554-2559 มี รศ.ดร.อมรา สุนทรธาดา เป็นผู้รับผิดชอบ สถาบันฯ ได้จัดอบรมระยะสั้นในหัวข้อนี้รวมแล้ว 11 ครั้งด้วยกัน

“

HIV/AIDS Workshop เริ่ม ค.ศ. 2005 อาจารย์วาสนา (อิมเอม) กับชีล่า บลุ่ม เว้นไปตอน ค.ศ. 2006 พอเริ่มอีกที ค.ศ. 2007 อมราก็เข้ามาเกี่ยวข้อง จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2557) ก็ยังจัดอยู่...เป็นภาษาอังกฤษ แต่ ค.ศ. 2013 เว้นไปเนื่องจากรัฐประหาร ไม่มีคนเข้ามาเพราะเขาไม่แน่ใจ

”

(อมรา สุนทรธาดา, 3 พฤศจิกายน 2557, สนทนากลุ่ม)

(3) นอกจากนี้แล้ว แผนงาน MEASURE ยังมีโครงการอื่นๆ ร่วมด้วย ได้แก่

Measure Communication และ Measure Population, Health and Environment ซึ่ง East-West Center มหาวิทยาลัยฮาวาย เป็นหน่วยงานบริหารโครงการ มีรูปแบบของการจัดอบรมคล้ายกัน นั่นคือ สถาบันฯ ส่งบุคลากรไปเข้าร่วมการอบรมก่อนจะกลับมาจัดการอบรมในประเด็นที่ได้ทุนอบรม นั่นคือ Communication Research to Policy Makers

“ Measure มี 2 ตัว Measure Evaluation กับ Measure Communication (Communication ไปที่ East-West Center)...เพิ่มที่กำกับ PRB ที่ว่า Health Policy อาจารย์ชินฤทัย (กาญจนะจิตรา) รับผิดชอบ ส่วนอาจารย์สุรีย์พร (พันพ็อง) เป็น Communication Population, Health and Environment Research to Policy Makers ทำสัญญาครั้งละ 3 ปี ให้ทุนแบบ full fund เปิดไปแล้วคัดคนเข้ามา ถ้าใครสมัครเข้ามาพร้อมทุนก็จะคัดเข้ามาด้วย...คืออาจารย์สุรีย์พร อาจารย์ชินฤทัย ไปฝึกอบรมมาจาก East-West Center ซึ่งเขาจะช่วยเป็นวิทยากรในปีแรกๆ ปีหลังๆ เราก็ทำอบรมเอง แต่เราก็เชิญเขาแทบทุกครั้ง ถ้าว่างเขาก็มาเพียงแต่ว่าหลังๆ ที่จัดเสร็จไปแล้ว เราก็จะได้รับการร้องขอจากอินเดียจากหลายประเทศ ว่าต้องการเรื่อง communication ให้ส่งวิทยากรของสถาบันฯ ไปช่วย แต่ว่าวิทยากรสถาบันฯ เองไม่สามารถจัดเวลา (ครั้งละ 2 สัปดาห์) ให้ได้

(เสาวภาค สุขสินชัย, 3 พฤศจิกายน 2557, สันทนาการกลุ่ม)

ต่อมาทาง UNC ได้ย้ายการสนับสนุนการอบรมหลักสูตร PHN นี้ไปที่ Inter-

national Institute for Population Sciences (IIPS) บอมเบย์ ประเทศอินเดีย เนื่องจากบุคลากรของสถาบันฯ มีความเชี่ยวชาญและเข้มแข็งเพียงพอแล้วที่จะจัดการอบรมด้วยตนเองได้ โดยสถาบันฯ เองได้ส่งบุคลากรไปเข้ารับการอบรมที่ IIPS ด้วย อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ. 2547 สถาบันฯ โดยศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ ได้รวบรวมบุคลากรของสถาบันฯ ที่ต้องการเรียนรู้งาน M&E และจัดอบรมแบบ ToT รวม 4 ครั้งในกลุ่มบุคลากรของสถาบันฯ ให้คนที่มีประสบการณ์แล้วถ่ายทอดความรู้สู่คนใหม่ การจัดอบรม M&E ในภาคภาษาอังกฤษจึงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันก็มีการริเริ่มจัด M&E ในภาคภาษาไทยควบคู่กันไปด้วย

“ ได้เข้าไปร่วมจัดอบรมกับทีมอาจารย์อภิชาติ (จำรัสสุทธิรงค์) พอไปร่วมกับเขาหนึ่งปีก็คิดว่าน่าจะจัดภาษาไทย ตรงนี้น่าจะมีคู่มือที่ทำด้วยอาจารย์เราเองและใช้เราเองทั้งหมด เลยเป็นที่มาของภาษาไทย...พอปีที่สองก็มีหลักสูตรภาษาไทย จัดทั้งหมด 3 ครั้งติดต่อกัน ครั้งที่สามเราจับกระแสถูก หัวข้อของเราคือ “ติดตามประเมินผลโครงการพัฒนา” มันเป็นหนึ่งในอะไรสักอย่างของสำนักงบประมาณ ที่ในระบบงบประมาณแบบใหม่จะต้องมีการติดตามประเมินผล ผอ.กองวิจัยที่สำนักงบฯ เลยเชิญทีมเราไปทำให้กับข้าราชการของเขา รุ่นนั้นได้เยอะสุด 44 คน

(ภาณี วงษ์เอก, 3 พฤศจิกายน 2557, สันทนาการกลุ่ม)

ผลสืบเนื่องของการอบรมระยะสั้นเรื่องนี้อีกประการหนึ่งก็คือ ในข้อตกลงของ MEASURE Evaluation กำหนดให้สถาบันฯ เปิดวิชา “การวัดและประเมินผล” ให้กับนักศึกษาปริญญาโทหลักสูตรนานาชาติ และสนับสนุนทุนการศึกษาให้กับนักศึกษาในหลักสูตรนี้ประมาณปีละ 3-4 ทุน เริ่มต้นใน พ.ศ. 2545 และกำหนดให้นักศึกษาผู้รับทุนนี้ ต้องทำวิทยานิพนธ์ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการวัดและประเมินผลด้วย

5.3 การจัดอบรมตามการร้องขอจากเครือข่ายองค์กร

การจัดอบรมระยะสั้นของสถาบันฯ ในภาพรวมมีทั้งที่จัดอบรมระดับประเทศที่ใช้ภาษาไทยในการอบรมและระดับนานาชาติที่ใช้ภาษาอังกฤษในการอบรม โดยนอกจากการจัดอบรมเป็นประจำ⁷ (regular) ของสถาบันฯ เองแล้ว ยังมีการจัดอบรมตามการร้องขอของหน่วยงานเครือข่ายต่างๆ (on request) ติดต่อกับสถาบันฯ ทำการจัดอบรมให้เป็นการเฉพาะกลุ่มหรือที่เรียกว่าเป็นลักษณะ tailor-made อีกด้วย เช่น มีองค์กรทุนขอให้จัดอบรมให้ผู้แทนจากเกาหลีเหนือในหัวข้อ Population and Development หรือ FHI 360 ให้ทุนสถาบันฯ เพื่อจัดอบรมเรื่อง Capacity Building Against Domestic Violence ให้กับกลุ่มนักกฎหมายและคนทำงานขับเคลื่อนสังคมจากประเทศอิหร่าน เป็นต้น (ดูตัวอย่างการอบรมเหล่านี้ในตาราง 5.2 และ 5.3)

⁷ สถาบันฯ จะทำการสำรวจความต้องการจัดอบรมของคณาจารย์ และประกาศตารางการจัดอบรมล่วงหน้าบนเว็บไซต์เป็นระยะเวลาอย่างน้อย 6 เดือน

ในภาพรวมสรุปได้ว่าตั้งแต่ทศวรรษที่สามจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2535 - 2564) สถาบันฯ ได้จัดการอบรมระยะสั้นตามการร้องขอจากองค์กรทุน และภาคีเครือข่ายวิชาการให้แก่ผู้เข้ารับการอบรมเฉพาะกลุ่มอย่างต่อเนื่อง ดังตัวอย่างแสดงในตาราง 5.2 ขณะเดียวกัน สถาบันฯ เป็น Collaborating Centre for Research in Human Reproduction ขององค์การอนามัยโลก จึงมักมีความร่วมมือกับ WHO ให้จัดการอบรมระยะสั้นอย่างต่อเนื่องมาตลอด ดังรายละเอียดในตาราง 5.3

ตาราง 5.2 การจัดอบรม/ศึกษาดูงานตามการร้องขอของเครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการและองค์กรทุน

ปี พ.ศ.	หัวข้อการอบรม	องค์กรสนับสนุน	ผู้รับผิดชอบ
2536-2537	โครงการโรคเอดส์ในประเทศไทย (อบรมผู้บริหาร/กำหนดนโยบายจากประเทศอินโดนีเซีย)	AIDSCAP สำนักงานกรุงเทพฯ	อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์
2537	การรายงานข่าวเกี่ยวกับโรคเอดส์ในเอเชีย: การเผชิญหน้ากับข้อเท็จจริง	UNFPA สำนักงานกรุงเทพฯ และกรมวิเทศสหการ	ยุพิน วรสิริอมร
2541-2542	การสร้างตระหนักรู้และจิตสำนึกในเรื่องสิทธิเด็ก	UNICEF และสำนักงานคณะกรรมการประสานงานเยาวชนแห่งชาติ	ยุพิน วรสิริอมร
2549	The Third RHINO Workshop on Information for Action: Facility and Community Focus	John Snow Inc. & MEASURE Evaluation, กระทรวงสาธารณสุข, และ สวรส.	ฉันทิยา กาญจนะจิตรา

ปี พ.ศ.	หัวข้อการอบรม	องค์กรสนับสนุน	ผู้รับผิดชอบ
2550	IPSR Writeshop on การพัฒนาศักยภาพ ในการเผยแพร่ผลงานวิชาการ ในวารสารวิชาการ	สสส.	ชินฤทัย กาญจนะจิตรา
2551	Study Visit on Population and Health Programs and Policies	Ministry of Health and Population, Nepal	อมรา สุนทรธาดา
2552	Workshop on Writing for International Publication	สสส.	ชินฤทัย กาญจนะจิตรา
2552	HMN Inter-Country Workshop on HIS Strategic Planning	Health Metrics Network	ชินฤทัย กาญจนะจิตรา
2552	Workshop on Maternal and Neonatal Health: Safe Motherhood Program	SSMP, Nepal	บัทมา ว่าพัฒนางค์
2552	Training Course on Techniques of Demographic Analysis and Population and Health Studies	Ministry of Health and Population, Nepal	สุรีย์พร พันพึ้ง
2555	Gender and HIV/AIDS Vulnerability	RENEW Bhutan	อมรา สุนทรธาดา

ปี พ.ศ.	หัวข้อการอบรม	องค์กรสนับสนุน	ผู้รับผิดชอบ
2555	Training in Research Methodology and Data Analysis	Sherubtse College, Bhutan	อมรา สุนทรธาดา
2555	Curriculum Development on Population Science	UNFPA	อมรา สุนทรธาดา
2556	Training Course on Labour Administration and Employment Services	Ministry of Labour and Human Resources, Bhutan	พิมลพรรณ อิศรภักดี
2558	Capacity Building Against Domestic Violence	FHI 360	กฤตยา อาชวนิจกุล
2560	Writing Workshop on Population Ageing Research in ASEAN	Mahidol-Norway Capacity Building Initiative for ASEAN และสำนักงานพัฒนา นโยบายสุขภาพระหว่างประเทศ	ชินฤทัย กาญจนะจิตรา
2561, 2562	Mekong Scholars Program Writing Workshop in the Social Sciences	The Henry Luce Foundation via University of Utah	อารี จำปากลาย
2562	Capacity Building Against Domestic Violence	FHI 360	อมรา สุนทรธาดา
2563	Virtual Online Training on Together against Child Labour	FHI 360	อมรา สุนทรธาดา

ตาราง 5.3 การจัดอบรม/ศึกษาดูงานภายใต้การสนับสนุนของ WHO
ในฐานะเป็น WHO Collaborating Centre for Research
in Human Reproduction

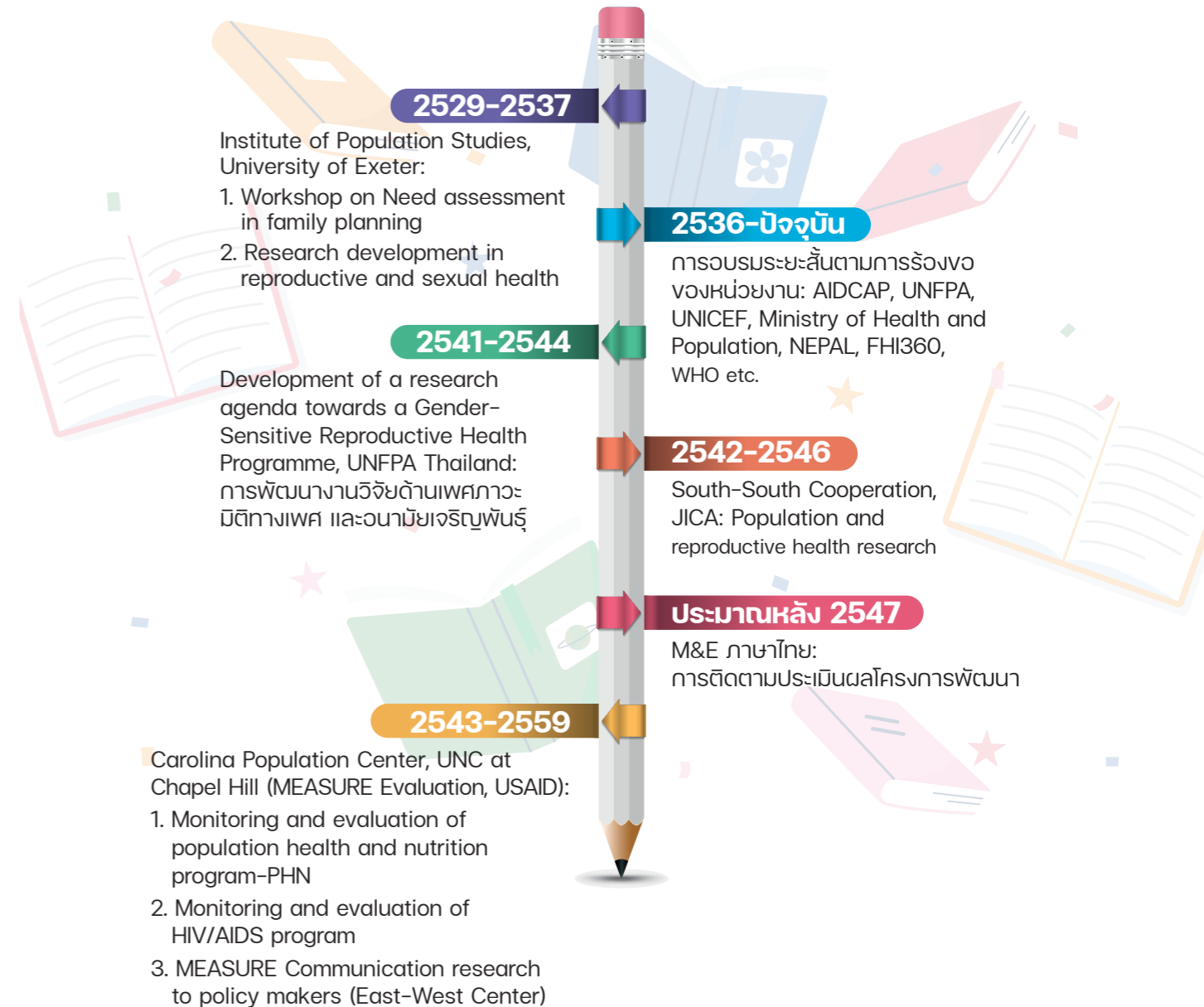
ปี พ.ศ. ที่จัด	ชื่อการอบรม	องค์กร สนับสนุน	ผู้รับผิดชอบ
2547- 2551	Operations Research/Workshop in Reproductive Health and HIV/AIDS	Population Council, WHO	อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์
2548	Clinical Training on Reproductive Health (อบรมคณะแพทย์จากประเทศเกาหลีเหนือ)	WHO	ชินฤทัย กาญจนะจิตรา
2551, 2555, 2556	Proposal Development Workshop on Social Science and Operations Research in Medical Abortion	WHO	อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์
2553	Regional Investigators Workshop on Data Analysis for the Projects on Improving Access to Sexual and Reproductive Health Information for Young Migrants	WHO	Phillip Guest
2554	Workshop on Researching Violence against Women in Southeast Asia and the Pacific	WHO, UNFPA, and UN Partner for Prevention	ชินฤทัย กาญจนะจิตรา

ปี พ.ศ. ที่จัด	ชื่อการอบรม	องค์กร สนับสนุน	ผู้รับผิดชอบ
2557	Study Visit Course on Explore the Public Health Care in Thailand (for staff of Ministry of Health, Sri Lanka)	WHO	สุริย์พร พันพึ้ง
2558	Study Visit Course on Explore the Reproductive, Maternal, Newborn, Child and Adolescent Health in Thailand (for staff of Ministry of Health, Sri Lanka)	WHO	สุริย์พร พันพึ้ง
2558	Training Workshop on Vital Statistics for the Delegates or Ministry of Public Health, Afghanistan	WHO	ปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์
2558	Workshop on Applying Statistics in Social Sciences (for staff of University of Public Health, Myanmar)	WHO	อารี จำปากลาย
2560, 2562	Burden of Disease and Cost-Effectiveness Analysis (for staff of Department of Public Health, Ministry of Health and Sports, Myanmar)	WHO	พจนา หันจางสิทธิ์

นอกจากนี้ ยังมีข้อตกลงพิเศษอีกหนึ่งประเภทที่สมควรนับว่าเป็นงานบริการวิชาการด้านการจัดอบรมของสถาบันฯ ด้วย นั่นคือข้อตกลงที่สถาบันฯ ทำกับ UNFPA, Thailand ในแผนงาน Development of a Research Agenda towards a Gender-Sensitive Reproductive Health Programme (พ.ศ. 2541-2544) ที่ประกอบด้วยเป้าหมาย 4 ด้านคือ

- (1) จัดทำรายงานสังเคราะห์สถานการณ์เรื่องเพศภาวะและอนามัยเจริญพันธุ์และชี้ช่องว่างและทิศทางลำดับความสำคัญของการวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้อง ได้ผลิตเป็นรายงานชื่อ Gender, Sexuality and Reproductive Health in Thailand (Gray & Punpuing, 1999)
- (2) พัฒนาระเบียบวิธีวิจัยและเครื่องมือในการเก็บข้อมูลที่จะใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความละเอียดอ่อนเรื่องเพศภาวะ (gender)
- (3) สร้างเสริมความเข้มแข็งในระดับชาติในการทำวิจัยเกี่ยวกับเพศภาวะ (gender) ประกอบด้วย การให้ทุนวิจัยในระยะเวลาสองปีแก่นักวิจัยชำนาญการ จำนวน 4 ทุนจาก 4 ภูมิภาค และนักวิจัยรุ่นเยาว์ อีกจำนวน 16 ทุนจาก 4 ภูมิภาค ภูมิภาคละ 4 โครงการ และการพัฒนาหลักสูตรและคู่มือในการจัดอบรมให้นักวิจัยทั้ง 20 คนที่ได้รับการคัดเลือก มีการแยกจัดในแต่ละภูมิภาคก่อนที่จะเริ่มดำเนินงานวิจัย รวมถึงการจัดอบรมให้นักวิจัยรุ่นเยาว์ในเรื่องการจัดทำรายงานและการสื่อสารเชิงนโยบายด้วย
- (4) ติดตามและประเมินผลการดำเนินงานวิจัยจนเสร็จสิ้นสมบูรณ์ และจัดสัมมนาเพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยสู่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ผลผลิตของแผนงานข้างต้นในข้อ (3) คือหนังสือ “คู่มือการอบรมเชิงปฏิบัติการ โครงการพัฒนางานวิจัยด้านเพศภาวะ มิติทางเพศ และอนามัยเจริญพันธุ์” (นุปผาศิริรัศมี, เบญจา ยอดดำเนิน-แอ็ดติคัจ และอลัน เกรย์, 2544) และผลผลิตของข้อ (4) คือรายงานการวิจัย โครงการพัฒนางานวิจัยด้านเพศภาวะ มิติทางเพศ และอนามัย

เจริญพันธุ์ จำนวน 4 เล่ม (จรรยา เศรษฐบุตร และบุปผา ศิริรัศมี, 2545ก; จรรยา เศรษฐบุตร และบุปผา ศิริรัศมี, 2545ข; บุปผา ศิริรัศมี และจรรยา เศรษฐบุตร, 2545ก; บุปผา ศิริรัศมี และจรรยา เศรษฐบุตร, 2545ข)

5.4 สถิติและห้วงของการจัดอบรมระยะสั้น พ.ศ. 2547-2562

การอบรมระยะสั้นของสถาบันฯ ที่มีบันทึกไว้ในฐานข้อมูลตั้งแต่ พ.ศ. 2547 - 2562 แสดงให้เห็นว่ากว่า 16 ปีที่ผ่านมา สถาบันฯ จัดอบรมทุกลักษณะรวมแล้ว 199 ครั้งด้วยกัน จำแนกได้เป็นการจัดอบรมที่ใช้ภาษาไทยและภาษาอังกฤษในจำนวนใกล้เคียงกัน คือ ภาษาไทย 101 ครั้ง และภาษาอังกฤษ 98 ครั้ง (ตาราง 5.4) โดยหากพิจารณาเฉพาะการจัดอบรมภาษาไทยพบว่ามีการจัดอบรมในลักษณะจัดเป็นประจำมากกว่าที่หน่วยงานร้องขอเล็กน้อย (52 ครั้ง เทียบกับ 49 ครั้ง ตามลำดับ) ขณะที่การอบรมนานาชาติซึ่งใช้ภาษาอังกฤษนั้นเป็นการจัดโดยการร้องขอจากหน่วยงานต่างๆ มากกว่าสองเท่า (68 ครั้ง เทียบกับการจัดอบรมประจำของสถาบันฯ 28 ครั้ง) สำหรับการจัดการอบรมระยะสั้นตามการร้องขอจากหน่วยงานต่างๆ นั้น มีทั้งที่จัดแบบต่อเนื่องหลายครั้ง และจัดครั้งเดียว เช่น ใน พ.ศ. 2547 มีการจัดการอบรมทางด้านสถิติขั้นสูงสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เรื่อง Multi-level Analysis จำนวน 3 ครั้ง ในปี 2548 สถาบันฯ มีการจัดการอบรมเชิงปฏิบัติการการใช้ข้อมูล Panel Data จำนวน 7 ครั้งด้วยกัน เป็นต้น

เมื่อพิจารณาจากหัวข้อของการอบรมที่เป็นการจัดตามการร้องขอจากหน่วยงานต่างๆ แล้วพบว่า หัวข้อที่หน่วยงานภายนอกสนใจให้สถาบันฯ เป็นผู้จัดการอบรมให้มากที่สุด ได้แก่ สถิติและการวิเคราะห์ และเรื่องอนามัยเจริญพันธุ์ รองลงมาคือประเด็นประชากรกับสุขภาพ นอกจากนี้ยังพบว่าหัวข้อการอบรมที่ได้รับความนิยมมากขึ้นในช่วงปีหลังๆ ได้แก่ การอบรมในเรื่องโปรแกรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น GIS และโปรแกรมการฝึกทักษะต่างๆ เป็นต้น

ตาราง 5.4 จำนวนการจัดอบรมในแต่ละปี จำแนกตามภาษาที่ใช้และประเภทของการอบรม พ.ศ. 2547-2562

พ.ศ. ที่จัดอบรม	ภาษาไทย			ภาษาอังกฤษ			รวมทั้งหมด
	จัดตามการร้องขอ	จัดประจำ	รวม	จัดตามการร้องขอ	จัดประจำ	รวม	
2547	7	2	9	10	2	12	21
2548	13	3	16	14	3	17	33
2549	2	0	2	4	2	6	8
2550	1	1	2	3	1	4	6
2551	5	3	8	5	2	7	15
2552	10	4	14	9	2	11	25
2553	3	4	7	1	2	3	10
2554	1	3	4	4	1	5	9
2555	3	3	6	4	2	6	12
2556	2	1	3	5	1	6	9
2557	1	1	2	0	0	0	2
2558	1	3	4	7	0	7	11
2559	0	4	4	3	0	3	7
2560	0	7	7	1	1	2	9
2561	0	6	6	4	1	5	11
2562	0	7	7	4	0	4	11
รวม	49	52	101	78	20	98	199

สำหรับหัวข้อในการจัดอบรมในช่วง พ.ศ. 2547-2562 นี้ (ดูตาราง 5.5) พบว่าสถาบันฯ มีการจัดอบรมในสองประเด็นหลักคือ ด้านที่เกี่ยวกับเทคนิควิธีการของการวิจัย และด้านที่เกี่ยวกับเนื้อหาทางประชากรและสังคม ในด้านการวิจัยนั้น เห็นได้ชัดเจนว่าหัวข้อการอบรมที่เกี่ยวกับการวิจัยเชิงคุณภาพมีจำนวนครั้งในการจัดสูงสุดคือรวม 38 ครั้ง โดยจัดอบรมเป็นภาษาไทยเกือบทั้งหมด มีการจัดเป็นภาษาอังกฤษเพียงครั้งเดียวเท่านั้น หัวข้อรองลงมาคือการศึกษาติดตามและประเมินผลโครงการ มีการจัดทั้งสิ้น 31 ครั้ง จัดเป็นภาษาอังกฤษ (25 ครั้ง) มากกว่าภาษาไทยที่มีเพียง 6 ครั้งเท่านั้น และเกือบทั้งหมดเป็นการจัดภายใต้โครงการ MEASURE Evaluation นอกจากนี้เป็นการจัดอบรมหัวข้อวิจัยเชิงปฏิบัติการ (25 ครั้ง) และระเบียบวิธีวิจัยและสถิติ (24 ครั้ง) ตามลำดับที่น่าสนใจคือ เมื่อ “คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย สถาบันวิจัยประชากรและสังคม” ได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบจริยธรรมการวิจัยในคนของมหาวิทยาลัยมหิดล สถาบันฯ ก็ได้เริ่มจัดอบรมเกี่ยวกับจริยธรรมการวิจัย ตั้งแต่ พ.ศ. 2559 เป็นต้นมา โดยจัดปีละหนึ่งครั้ง

ตาราง 5.5 จำนวนการจัดอบรมในหัวข้อต่างๆ จำแนกตามภาษาของการอบรม พ.ศ. 2547-2562

ประเด็นในการจัดอบรม	ภาษาไทย	ภาษาอังกฤษ	รวม
วิจัยเชิงคุณภาพ	37	1	38
วิจัยติดตามประเมินผล	6	25	31
วิจัยเชิงปฏิบัติการ	17	8	25
ระเบียบวิธีวิจัยและสถิติ	8	16	24
วิจัยเชิงปริมาณ	3	2	5
วิจัยแบบ longitudinal	7	0	7
วิจัยทางสังคมศาสตร์	2	1	3
จริยธรรมการวิจัย	3	0	3
ประเด็นสุขภาพ	6	14	20
การเขียนบทความวิชาการ	8	11	19
ประเด็นประชากร	0	4	4
เพศภาวะ/เพศวิถี/ความรุนแรงบนฐานเพศ	0	3	3
อนามัยเจริญพันธุ์	0	9	9
โปรแกรมสำเร็จรูป	1	1	2
ความสุขในการทำงาน	2	0	2
การย้ายถิ่น	0	1	1
นโยบาย	1	1	2
เศรษฐศาสตร์พฤติกรรม	0	1	1
รวม	101	98	199

หากนำประเด็นหัวข้อการจัดอบรม มาสังเคราะห์ร่วมกับลักษณะของการจัดอบรมและภาษาของการอบรม พบว่าในการอบรมภาษาไทยนั้น การจัดอบรมในเรื่องการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยเชิงปริมาณ และการติดตามประเมินผล มีลักษณะเป็นการจัดอบรมแบบเป็นประจำมากกว่า ขณะที่ประเด็นอื่นๆ นั้นเป็นลักษณะการร้องขอจากหน่วยงานอื่น สำหรับการจัดอบรมภาษาอังกฤษ การอบรมในเรื่องการติดตามประเมินผลและการวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นลักษณะของการอบรมแบบเป็นประจำมากกว่า สำหรับจำนวนผู้เข้าร่วมอบรมพบว่า ผู้เข้าอบรมส่วนใหญ่ในการจัดอบรมประเด็นต่างๆ ตัวเลขอยู่ที่จำนวน 11-30 คน ทั้งการอบรมภาษาไทยและอังกฤษ

5.5 ก้าวต่อไปของการอบรมระยะสั้นของสถาบันฯ

การจัดอบรมระยะสั้นของสถาบันฯ นับแต่เริ่มต้นใน พ.ศ. 2520 จนถึงปัจจุบัน มิได้เป็นภารกิจที่แยกขาดจากการทำงานวิจัยและการเรียนการสอนแต่อย่างใด งานอบรมไม่เพียงสนับสนุนให้บุคลากรดึงความรู้และประสบการณ์ของตนเองจากงานวิจัยและงานสอนมาใช้ในงานอบรมเท่านั้น แต่ยังช่วยเสริมศักยภาพสร้างความเชี่ยวชาญให้กับบุคลากรสถาบันฯ อีกด้วย ดังที่อดีตผู้อำนวยการคนที่สี่กล่าวไว้ในการจัดสนทนากลุ่มเรื่องงานอบรมของสถาบันฯ เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2557 ว่า

“คือไม่ใช่การอบรมแยกมาเดี่ยวๆ อันที่นาจริง ๆ คือการวิจัย อันที่สองคือ การจัดการเรียนการสอน แล้วก็การอบรม แล้วก็นำมาสู่เอกสารประกอบการสอน แล้วก็หนังสือหรือว่าตำรา มันไปด้วยกันทั้งหมดเลย...ไม่ว่าจะเป็นกับ Exeter หรือว่าอบรมตั้งแต่ต้น ไม่ว่าจะอบรมภาษาไทย ปีแรกจำได้ มันเกิดจากงานวิจัยก่อน แล้วมันเป็นการกระจายผลงานวิจัยอีกรูปแบบหนึ่งพร้อมทั้งสร้างความเข้มแข็งศักยภาพของคนสถาบันฯ ด้วย มันไปด้วยกันเป็นกระบวนการทั้งหมดเลย”

(เบญจมา ยอดดำเนิน - อดีตคณบดี, 3 พฤศจิกายน 2557, สนทนากลุ่ม)

กว่าสามทศวรรษที่สถาบันฯ จัดให้มีการอบรมระยะสั้นด้านการวิจัยประชากรและสังคม ได้ตอบสนองความตั้งใจตั้งแต่แรกเริ่มที่จะเผยแพร่ความรู้ด้านประชากรและความเข้าใจสังคม การอบรมระยะสั้นทุกลักษณะของสถาบันฯ เป็นบริการวิชาการที่ถ่ายทอดความรู้ความเชี่ยวชาญจากการศึกษาวิจัยด้านประชากรและสังคมของสถาบันฯ ให้กับผู้เข้าร่วมรับการอบรมทุกกลุ่มจากทุกประเทศที่เข้าร่วม นอกเหนือจากเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานในการพัฒนาทรัพยากรบุคคลให้มีคุณภาพยิ่งขึ้นแล้ว ประโยชน์อีกประการหนึ่งคือการสร้างเครือข่ายบุคลากรระหว่างสถาบันฯและผู้เข้าร่วมการอบรม ทั้งจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ทั้งภายในและระหว่างประเทศ

ท่ามกลางข้อท้าทายในปัจจุบันที่สถานการณ์โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนาสายพันธุ์ใหม่ 2019 ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2562 เป็นต้นมา ทำให้การเข้าร่วมการอบรมแบบพบปะหน้าตากันอย่างที่เคยทำกันมาเป็นไปได้ยากยิ่ง สถาบันฯ ได้พิจารณากระบวนการจัดอบรมระยะสั้นแบบออนไลน์ ซึ่งได้เริ่มจัดไปบ้างแล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2563 เพื่อให้การจัดอบรมระยะสั้นเช่นนี้จะยังคงเป็นหนึ่งในภารกิจของสถาบันฯ ต่อไปในอนาคต

6

“คืนความรู้สู่สังคม”

กฤตยา อาชวนิจกุล กุลภา วจนสาระ และพอลตา บุญยศิริธนะ

สถาบันวิชาการของรัฐทุกแห่งมิได้อยู่ลอยๆ อย่างปราศจากความสัมพันธ์กับสังคม แต่ดำรงอยู่ได้ตลอดมาด้วยภาษีของประชาชน คำถามสำคัญก็คือสถาบันเหล่านี้จะตอบแทนสังคมอย่างไร คำขวัญมหาวิทยาลัยมหิดลปัจจุบันที่ว่า “คือปัญญาของแผ่นดิน” ซึ่งมินัยว่าเป็นปัญญาที่เป็นประโยชน์ต่อแผ่นดิน หรือต่อสังคมไทย หรือต่อประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ เช่นนั้นแล้ว หนึ่งในพันธกิจสำคัญของสถาบันวิชาการที่จะทำหน้าที่ของตนให้ยังประโยชน์สู่สังคมและสู่ประชาชน ก็คือการสื่อสารเผยแพร่ผลงานความรู้ของตนสู่สังคม ทั้งที่เป็นข้อมูลตัวเลข ข้อเท็จจริง ข้อค้นพบ เรื่องเล่า ความรู้สึก ความคิดเห็น และการวิพากษ์ หรือทุกรูปแบบรวมกัน ผ่านช่องทางการสื่อสารสาธารณะที่เปิดให้ผู้สนใจสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากข่าวสารข้อมูลความรู้เหล่านั้นได้ ตลอดครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา สถาบันฯ ได้สร้างพื้นที่ทางสังคมด้วยการ “คืนความรู้สู่สังคม” สำคัญๆ 3 ลักษณะด้วยกัน คือ การคืนความรู้ผ่านสิ่งตีพิมพ์ผ่านเวทีประชุม/เสวนา และออนไลน์ผ่านเว็บไซต์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

6.1 สิ่งตีพิมพ์ของสถาบันฯ

การคืนความรู้สู่สังคมที่สถาบันฯ ทำมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งสถาบันฯ ก็คือการตีพิมพ์ผลงานที่ได้จากการทำงานวิจัยโครงการต่างๆ การพัฒนาและเผยแพร่องค์ความรู้สู่สาธารณะผ่านการผลิตตำราและวารสารที่รวบรวมบทความสถานการณ์ด้านประชากรและปรากฏการณ์ทางสังคมต่างๆ เป็นประจำอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

6.1.1 โครงการเผยแพร่ข่าวสารและการศึกษาด้านประชากร: “เราตั้งใจให้ทุกคนรู้เรื่องราวทางประชากร”

โครงการเผยแพร่ข่าวสารและการศึกษาด้านประชากร หรือ IPSR-PIES (Population Information and Education Services) เป็นโครงการภายใต้พันธกิจด้านบริการวิชาการที่ริเริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2522 สมัยผู้อำนวยการคนแรก¹ ที่ตั้งใจเผยแพร่ความรู้และความเข้าใจด้านสถานการณ์ประชากรแก่ประชาชนทั่วไป ผ่านการผลิตและเผยแพร่สิ่งพิมพ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหนังสือวิชาการ หนังสือแปล หนังสือแต่ง รายงานวิจัย วารสาร จดหมายข่าว ไปสเตอร์ แผ่นพับ ฯลฯ (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2539, น. 71-77) ซึ่งยังคงดำเนินการอยู่จนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม การผลิตสิ่งพิมพ์ภายใต้โครงการเผยแพร่ข่าวสารฯ นี้มีสิ่งพิมพ์ต่อเนื่องที่แสดงตัวตนและตำแหน่งแห่งที่ของสถาบันฯ ชัดเจนอยู่ 2 ประเภท รายละเอียดมีดังนี้

¹ คือรองศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ เลี้ยวประไพ (ตำแหน่งวิชาการในขณะนั้น) ดำรงตำแหน่งระหว่าง พ.ศ. 2518-2523

(1) จดหมายข่าว “ประชากรและการพัฒนา” ฉบับแรกถือกำเนิดเมื่อ พ.ศ. 2523 จากการริเริ่มของผู้อำนวยการคนที่สอง² ในระยะแรกพิมพ์ด้วยกระดาษอาร์ตสองสี ขนาด A4 จำนวน 8 หน้า ตีพิมพ์ปีละ 6 ฉบับ ตั้งแต่ปีที่ 31 ฉบับที่ 2 พิมพ์ด้วยกระดาษถนอมสายตาหนา 80 แกรม เพิ่มจำนวนหน้าเป็น 12 หน้า³ นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับงานวิจัยทางประชากร ข่าวสารทางประชากร สถิติที่น่าสนใจทางประชากร และเรื่องราวการพัฒนาที่ทันสมัย รวมถึงกิจกรรมต่างๆ ของสถาบันฯ ผู้เขียนส่วนใหญ่เป็นอาจารย์ นักวิจัย และนักศึกษาของสถาบันฯ

สำหรับการบริหารจดหมายข่าว นั้น ในช่วง พ.ศ. 2523-2539 ใช้การแต่งตั้งอาจารย์คนหนึ่งเป็นบรรณาธิการบริหารงานเป็นระยะๆ และตั้งแต่ พ.ศ. 2539 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2564) เปิดให้บุคลากรในสถาบันฯ ที่สนใจสมัครเป็นคณะทำงานจดหมายข่าวฯ ซึ่งในแต่ละปีจะมีผู้สนใจประมาณ 30 คน มีการประชุมทุกเดือน ผู้สนใจในคณะทำงานผลัดกันเป็นบรรณาธิการประจำฉบับ คราวละ 3-4 คน การเผยแพร่สู่สาธารณะนั้นเปิดให้ผู้สนใจสามารถสมัครสมาชิกโดยไม่มีค่าใช้จ่ายและจัดส่งให้ทางไปรษณีย์ จดหมายข่าวฯ นี้เคยมีสมาชิกถึงประมาณ 11,000 ราย จำแนกเป็นสมาชิกที่เป็นหน่วยงานมีสัดส่วนร้อยละ 57 และบุคคลร้อยละ 43

² คือผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล ดำรงตำแหน่งช่วง พ.ศ. 2523-2531 (ตำแหน่งวิชาการในขณะนั้น)

³ ฉบับปีที่ 31 ฉบับที่ 1 ตุลาคม-พฤศจิกายน 2553 เป็นเพียงฉบับเดียวที่ตีพิมพ์สี่สีทั้งฉบับจำนวน 16 หน้า เพื่อฉลองการขึ้นตึกใหม่

ต่อมาใน พ.ศ. 2549 ศาสตราจารย์ ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล หัวหน้าคณะทำงานจดหมายข่าวฯ ริเริ่มให้พัฒนาจดหมายข่าวฯ ในรูปแบบฐานข้อมูลจดหมายข่าวที่เผยแพร่บนเครือข่ายอินเทอร์เน็ต (ตั้งแต่ปีที่ 23 ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2545 จนถึงปีที่ 41 ฉบับที่ 6 พ.ศ. 2564) เพื่อให้ผู้สนใจสามารถเข้าถึงข่าวสารและบทความในจดหมายข่าวได้รวดเร็วและลดปริมาณการพิมพ์ลง ทั้งยังสามารถติดตามบทความย้อนหลังได้ จดหมายข่าวฯ ในเว็บไซต์ปรับตัวอีกครั้งในปี พ.ศ. 2557 โดยให้ผู้เข้าชมสามารถแสดงความคิดเห็นหรือแชร์บทความผ่านทาง facebook ได้ อีกทั้งมีระบบสมัครสมาชิกออนไลน์ (subscribe) เพื่อส่งข่าวสารและจดหมายข่าวให้กับสมาชิกผ่าน e-mail ความแตกต่างของจดหมายข่าวฯ ในเว็บไซต์และฉบับพิมพ์มีเพียงจดหมายข่าวฯ บนเว็บไซต์แสดงภาพสีทั้งหมด ขณะที่ฉบับพิมพ์ใช้สองสี (จงจิตต์ ฤทธิรงค์, การสื่อสารระหว่างบุคคล (อีเมล), 2 พฤษภาคม 2557) เมื่อโลกข้อมูลข่าวสารอยู่ในระบบดิจิทัลและออนไลน์มากขึ้น หลังจาก 40 ปีของการตีพิมพ์เผยแพร่จดหมายข่าวฯ ตั้งแต่ พ.ศ. 2561 คณะทำงานจดหมายข่าวฯ ก็ได้ลดจำนวนการพิมพ์ลงเหลือประมาณ 4,000 ฉบับ และเมื่อขึ้นปีที่ 42 ในเดือนตุลาคม 2564 นี้อยอดพิมพ์ก็ลดลงเป็น 1,000 ฉบับ โดยส่งจดหมายข่าวฯ ทางไปรษณีย์ให้เฉพาะสมาชิกที่แจ้งความจำนงไว้เท่านั้น สัดส่วนสมาชิกที่เป็นหน่วยงานร้อยละ 48 และบุคคลร้อยละ 52 โดยผู้สนใจสามารถติดตามเนื้อหาในจดหมายข่าวฯ ผ่าน “The Prachakorn” ได้อีกช่องทางหนึ่ง

(2) วารสารประชากรและสังคม (Journal of Population and Social Studies - JPSS) เป็นวารสารวิชาการด้านประชากรและสังคมราย 6 เดือน จัดพิมพ์ฉบับแรกเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2531 สถาบันฯ จัดทำวารสารนี้เพื่อให้เป็นเวทีในการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ ในรูปของบทความ รายงานวิจัย บทความและแสดงความคิดเห็นต่างๆ จากนักวิชาการทั้งในประเทศไทยและชาวต่างชาติ ในระยะแรกตีพิมพ์บทความทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยมีผู้สมัครเป็นสมาชิกและผู้สนใจเขียนบทความส่งมาตีพิมพ์สม่ำเสมอ (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2539, น. 74)

ต่อมา JPSS ได้ปรับทิศทางการเป็นวารสารบนเวทีวิชาการนานาชาติทางประชากรและสังคมเต็มรูปแบบ ตีพิมพ์เฉพาะบทความภาษาอังกฤษ และมีระบบการประเมินคุณภาพบทความโดยไม่เปิดเผยตัวตนทั้งผู้ประเมินและผู้เขียน (a “double-blind” peer review process) เปิดรับบทความประเด็นหลากหลายทั้งทางประชากรศาสตร์และสังคมศาสตร์ ได้แก่ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ ประชากรสิ่งแวดล้อม เศรษฐศาสตร์ประชากร ประชากรและสุขภาพ ตลอดจนประเด็นทางสถิติและระเบียบวิธีวิจัย บทความที่ได้รับการตีพิมพ์

จึงรวมหัวข้อต่างๆ ต่อไปนี้คือ ประชากรและการเปลี่ยนแปลงครอบครัว ประชากรสูงวัย เพศภาวะ เพศวิถี อนามัยเจริญพันธุ์ การย้ายถิ่น ความเป็นเมือง แรงงาน บัณฑิตที่กำหนดและผลของการเปลี่ยนแปลงประชากร จนถึงการศึกษาเปลี่ยนแปลงทางสังคม และพฤติกรรมของประชากร ตั้งแต่ Volume 25 ใน พ.ศ. 2560 เป็นต้นมา JPSS ได้ปรับเปลี่ยนการตีพิมพ์เป็นปีละ 4 ฉบับ ทั้งนี้ JPSS ยุติการพิมพ์เป็นรูปเล่มใน พ.ศ. 2556 และปรับเป็นวารสารออนไลน์เต็มตัวใน พ.ศ. 2557 โดยดัชนีความน่าเชื่อถือ Citations Score จาก Scopus ในช่วงสองปีที่ผ่านมา (พ.ศ. 2563-2564) ของ JPSS คือ 0.74

⁴ ดูรายละเอียดใน <https://www.scopus.com/sourceid/21100855500>

สารประชากร มหาวิทยาลัยมหิดล Mahidol Population Gazette			
ฉบับที่ 30 มกราคม 2564			
ประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2564 ประชากรคาดประมาณ ณ. กลางปี 2564 (1 กรกฎาคม)			
	ชาย	หญิง	รวม
1. จำนวนประชากรทั้งประเทศ (หน่วยเป็นพัน)	32,170	34,504	66,674
2. จำนวนประชากรแยกตามที่อยู่อาศัย (หน่วยเป็นพัน)			
เขตเมือง (ประชากรที่อยู่ในเขตเทศบาล และเมืองทุกประเภท)	18,809	20,205	39,014
เขตชนบท (ประชากรที่อยู่นอกเขตเมือง)	13,367	14,299	27,666
3. จำนวนประชากรแยกตามภาค (หน่วยเป็นพัน)			
กรุงเทพมหานคร	4,032	4,361	8,393
ภาคกลาง (ไม่รวมกรุงเทพฯ)	9,513	10,172	19,685
ภาคเหนือ	5,309	5,732	11,041
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	8,819	9,465	18,284
ภาคใต้	4,509	4,754	9,263
4. จำนวนประชากรแยกตามกลุ่มอายุ (หน่วยเป็นพัน)			
ประชากรวัยเด็ก (ต่ำกว่า 15 ปี)	5,679	5,418	11,097
ประชากรวัยแรงงาน (15 - 59 ปี)	21,230	21,841	43,071
ประชากรสูงอายุ (60 ปีขึ้นไป)	5,267	7,245	12,512
ประชากรสูงอายุ (65 ปีขึ้นไป)	3,328	4,954	8,282
ประชากรก่อนวัยวัยเด็ก (0 - 5 ปี)	2,170	2,071	4,241
ประชากรวัยเรียน (6 - 21 ปี)	6,550	6,289	12,839
สตรีวัยเจริญพันธุ์ (15 - 49 ปี)		16,337	
5. อายุคาดเฉลี่ยเมื่อแรกเกิด (จำนวนปีเฉลี่ยที่คาดว่าจะมีชีวิตรอดในอีกปีข้างหน้า)	ชาย 73.5 ปี	หญิง 80.5 ปี	
6. อายุคาดเฉลี่ยที่อายุ 60 ปี (จำนวนปีเฉลี่ยที่คาดว่าจะมีชีวิตรอดในอีกปีข้างหน้า)	ชาย 17.4 ปี	หญิง 23.2 ปี	
7. อายุคาดเฉลี่ยที่อายุ 80 ปี (จำนวนปีเฉลี่ยที่คาดว่าจะมีชีวิตรอดในอีกปีข้างหน้า)	ชาย 8.1 ปี	หญิง 8.4 ปี	
8. อัตราชีพ			
อัตราเกิด (ต่อประชากรพันคน)		10.2	
อัตราตาย (ต่อประชากรพันคน)		9.3	
อัตราเพิ่มตามธรรมชาติ (ร้อยละ)		0.2	
อัตราตายทารก (ต่อทารกเกิดมีชีวิตหนึ่งราย)		8.3	
อัตราตายเด็กต่ำกว่า 5 ปี (ต่อทารกเกิดมีชีวิตหนึ่งราย)		10.8	
9. อัตราเจริญพันธุ์รวม (จำนวนบุตรโดยเฉลี่ยต่อสตรีหนึ่งคนตลอดช่วงชีวิตของเธอ)	1.51		
10. อัตราคุมกำเนิด (ร้อยละ)	73.0		
11. ประชากรแฝงกลางคืน (ร้อยละ)		10.2	

ISSN 0858-5199

(3) สารประชากรมหาวิทยาลัยมหิดล (Mahidol Population Gazette) ฉบับแรกเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2535 จากการริเริ่มของผู้อำนวยการคนที่สาม⁵ เรียกสั้นๆ ว่า “สารประชากร” เป็นเอกสารสิ่งพิมพ์แผ่นเดียวขนาด A4 ลักษณะแบบ fact sheet ที่เสนอตัวเลขประมาณการและสถิติชีพทางประชากรที่เป็นปัจจุบันที่สุดและง่ายต่อการจัดเก็บ ในระยะแรกตีพิมพ์ปีละ 4 ฉบับ ต่อมาใน พ.ศ. 2539 ลดลงเหลือปีละ 2 ฉบับ ออกทุกกลางปีและปลายปี (ฉบับเดือน ก.ค. และ ม.ค.) มียอดพิมพ์ภาษาไทย 1,500 ฉบับ และภาษาอังกฤษ 500 ฉบับ ด้านหน้าเป็นตัวเลขทางประชากรที่ได้จากการคาดประมาณแยกจำนวนเป็นประชากรในและนอกเขตเมือง จำนวนประชากรแยกตามภาค จำนวนประชากรแยกตามกลุ่มอายุ โดยทั้งสามกลุ่มนี้จำแนกตามเพศด้วย นอกจากนี้ยังมีสถิติชีพทางประชากรที่สำคัญๆ ได้แก่ อายุคาดเฉลี่ยเมื่อแรกเกิด

⁵ รองศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์ (ตำแหน่งวิชาการในขณะนั้น) ดำรงตำแหน่งช่วง พ.ศ. 2531 - 2539

อัตราเกิด อัตราตาย อัตราเพิ่มประชากร อัตราเจริญพันธุ์รวม และอัตราคุมกำเนิด เป็นต้น ส่วนด้านหลังอธิบายวัตถุประสงค์ ที่มาของข้อมูลต่างๆ ที่นำมาใช้ รวมทั้งคำอธิบายข้อมูล

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา สารประชากรตีพิมพ์ในเดือนมกราคมของทุกปี เนื่องจากเป็นตัวเลขประมาณการที่มีความแตกต่างกันอย่างมากในช่วง 3-6 เดือน ต่อมาสถาบันฯ ได้เลิกจัดทำสารประชากรฉบับตีพิมพ์ตั้งแต่ปีที่ 24 (พ.ศ. 2558) โดยผู้สนใจสามารถสืบค้นและติดตามข้อมูลปัจจุบันของสารประชากรได้ผ่านเว็บไซต์ของสถาบันฯ กล่าวได้ว่า 30 ปีของการเผยแพร่สารประชากรนั้น ข้อมูลตัวเลขที่ได้จากการคาดประมาณประชากรไทยของสถาบันฯ ถูกนำไปใช้ประโยชน์อย่างกว้างขวางและหลากหลาย โดยเฉพาะเพื่อการวางแผนงานต่างๆ สถานการณ์ด้านตัวเลขประชากรของสถาบันฯ ถือเป็นแหล่งอ้างอิงข้อมูลประชากรที่น่าเชื่อถือของทั้งสังคมไทยและนานาชาติ

อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์ ดร.ปัทมา ว่าพัฒนางศ์ ผู้จัดทำสารประชากรอย่างต่อเนื่องในช่วง 17 ปีหลังนี้ได้กล่าวถึงการนำตัวเลขจากสารประชากรไปใช้ว่า “การจะนำตัวเลขอะไรไปใช้หรืออ้างอิงตัวเลขใดๆ เราควรต้องทำความเข้าใจที่ไปที่มาของตัวเลขเหล่านั้นก่อนเสมอ” เนื่องจากพบว่ามีการนำตัวเลขไปอ้างอิงอย่างไม่ถูกต้อง ที่พบบ่อยก็คือ (1) นำตัวเลขจากสารประชากรปีต่างๆ มาแสดงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางประชากรแบบเรียงต่อกันในลักษณะของอนุกรมเวลา (หรือเรียงต่อกันตามลำดับเวลา) เนื่องจากตัวเลขทั้งหมดเหล่านั้นได้จากการคาดประมาณอย่างเป็นระบบของสิ่งที่ยังไม่มีหรือยังไม่เกิดขึ้น ณ เวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น ซึ่งการคาดประมาณแต่ละครั้งอยู่บนเงื่อนไขที่ต่างกัน ดังนั้น การวิเคราะห์แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของประชากรจึงควรใช้ตัวเลขจากสถานการณ์จริงที่ได้เกิดขึ้นแล้ว ต่อด้วยตัวเลขในปีที่ทำประมาณการ (ไม่มีตัวเลขจริง) และ (2) อ้างอิงตัวเลขประมาณการจากสารประชากร ทั้งๆ ที่มีข้อมูลจริงอยู่แล้ว (ปัทมา ว่าพัฒนางศ์, 2563)

6.1.2 รายงานวิจัยและสิ่งตีพิมพ์อื่นๆ ของสถาบันฯ

นอกจากการเผยแพร่ข่าวสารด้านประชากรข้างต้นแล้ว สถาบันฯ ยังสร้างช่องทางที่ทำให้สังคมไทยรู้เรื่องราวทางประชากรและสังคมผ่านการเผยแพร่และจัดพิมพ์รายงานวิจัย ตำราด้านประชากรและสังคม เอกสารวิชาการ ทั้งเพื่อประกอบการสอนและการศึกษาวิจัย มาอย่างต่อเนื่องตลอด 50 ปีที่ผ่านมา ข้อมูลส่วนที่อยู่ในระบบบันทึกของโครงการเผยแพร่ข่าวสารและการศึกษาด้านประชากรตั้งแต่ พ.ศ. 2514 จนถึงเดือนมิถุนายน 2564 มีจำนวน 629 รายการ (ตาราง 6.1) เป็นสิ่งพิมพ์ภาษาไทย 429 เล่ม และภาษาอังกฤษ 200 เล่ม ซึ่งส่วนใหญ่เปิดกว้างให้ผู้สนใจสามารถเข้าถึงและดาวน์โหลดเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ผ่านเว็บไซต์ของสถาบันฯ ได้ โดยประเด็นและเนื้อหาของสิ่งตีพิมพ์ของสถาบันฯ ตลอด 50 ปีนั้นสอดคล้องสัมพันธ์กับการดำเนินโครงการวิจัยอย่างชัดเจน นั่นคือ ในจำนวนนี้ร้อยละ 77 คือรายงานวิจัยหรือสิ่งพิมพ์ที่ผลิตภายใต้โครงการวิจัยต่างๆ ด้วยจำนวน 486 รายการ สัดส่วนประมาณร้อยละ 10 เป็นสิ่งพิมพ์ต่อเนื่องที่จัดทำเป็นประจำทุกปี ทั้งที่เป็นสิ่งพิมพ์ภายใต้โครงการวิจัย ได้แก่ รายงานสุขภาพคนไทย สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย และหนังสือประชากรและสังคมที่รวมบทความในการประชุมประจำปี เป็นต้น อีกร้อยละ 10 เป็นเอกสารทางวิชาการของสถาบันฯ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเอกสารประกอบการประชุม/สัมมนา และความรู้และข่าวสารด้านประชากร นอกจากนี้ ได้แก่ หนังสือตำราด้าน

ประชากรศาสตร์ การศึกษาวิจัยทางประชากรและสังคม ระเบียบวิธีในการศึกษาวิจัยทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณ เทคนิคการเก็บข้อมูล เป็นต้น

ตาราง 6.1 จำนวนสิ่งตีพิมพ์ของสถาบันฯ พ.ศ. 2514-มิถุนายน 2564
จำแนกตามประเด็น

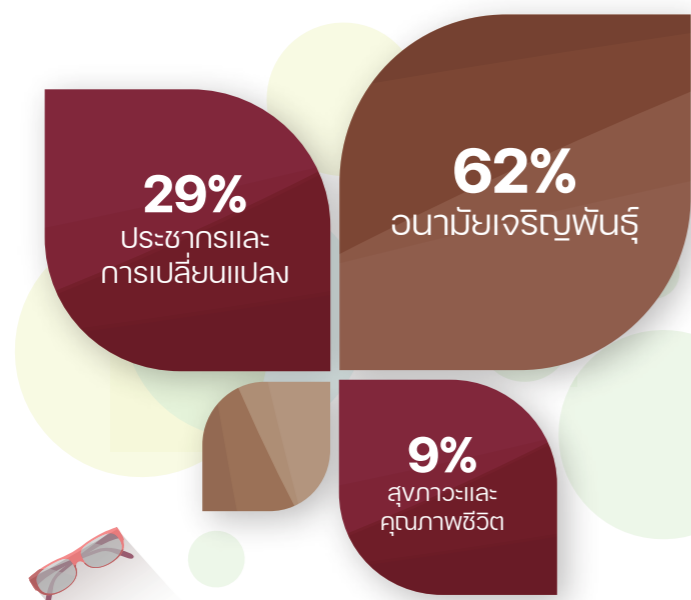
ประเด็น	2514-2524	2525-2534	2535-2544	2545-2554	2555-2564	รวม
ประชากรและการเปลี่ยนแปลง	16	30	27	38	72	183
สุขภาพและคุณภาพชีวิต	5	31	16	58	103	213
อนามัยเจริญพันธุ์	34	19	36	26	3	138
เพศภาวะ/เพศวิถี	0	2	5	16	2	25
สมภาวะครอบครัว	0	3	9	2	9	23
อื่นๆ	0	4	15	16	12	47
รวม	55	109	100	156	201	629

รายละเอียดของการทำให้สังคมไทยรู้จักสถาบันฯ และการนำเสนอผลงานของสถาบันฯ ผ่านการตีพิมพ์และเผยแพร่รายงานวิจัยและสิ่งพิมพ์อื่นๆ ในส่วนนี้เป็นการนำเสนอภาพรวมของงานตีพิมพ์แต่ละช่วงทศวรรษ โดยรายละเอียดในส่วนที่เป็นรายงานการวิจัยนั้นสามารถดูรายละเอียดได้ในบทที่ 3 ครึ่งศตวรรษของงานวิจัยประชากรและสังคม ดังนี้

(1) ทศวรรษแรกของการก่อตั้งและเริ่มสร้างผลงานนั้น (พ.ศ. 2514-2524) สถาบันฯ ผลิตเอกสารสิ่งพิมพ์เป็นจำนวน 55 รายการ (รูป 6.1) ส่วนใหญ่เป็นรายงานวิจัยในประเด็นอนามัยเจริญพันธุ์ (ร้อยละ 62) ทั้งเรื่องวางแผนครอบครัว/คุมกำเนิด การประเมินโครงการ

วางแผนครอบครัวในพื้นที่ต่างๆ เพื่อสนับสนุนการคุมกำเนิดภายใต้นโยบายควบคุมจำนวนประชากร รองลงมาในสัดส่วนร้อยละ 29 คือรายงานวิจัยด้านการเปลี่ยนแปลงประชากร การย้ายถิ่น ที่ส่วนใหญ่เป็นภาษาอังกฤษ ขณะที่งานพิมพ์ภาษาไทยมักเป็นเอกสารวิชาการ เพื่อการสร้างความรู้ความเข้าใจด้านประชากร รวมทั้งตำราเพื่อการเรียนการสอนในหลักสูตรต่างๆ ของสถาบันฯ เช่น คู่มือประชากร (2524) ระเบียบวิธีทางประชากรศาสตร์ (2524) ทฤษฎีและการศึกษาทางสังคมวิทยา มานุษยวิทยา การแพทย์ (2523) เป็นต้น ที่เหลือร้อยละ 9 เป็นรายงานวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับพฤติกรรมสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากรในเขตเมืองและชนบท

รูป 6.1 การกระจายร้อยละของเอกสารสิ่งพิมพ์ของสถาบันฯ ในช่วง พ.ศ. 2514-2524

N = 215

(2) ต่อมาในช่วงทศวรรษที่สอง (พ.ศ. 2525-2534) สถาบันฯ ผลิตผลงานตีพิมพ์เพิ่มขึ้นเกือบเท่าตัวและพิมพ์เป็นภาษาไทยมากขึ้นจากทศวรรษก่อนหน้า ในจำนวนงานตีพิมพ์ 109 ชิ้นนี้ประมาณร้อยละ 80 เป็นรายงานวิจัยใน 3 หัวข้อใหญ่ นั่นคือ อนามัยเจริญพันธุ์ (ร้อยละ 36) ที่ยังคงศึกษาวิจัยประสิทธิภาพ ผลกระทบ และการเข้าถึงบริการของโครงการวางแผนครอบครัว/คุมกำเนิดตามนโยบายควบคุมประชากร โดยเฉพาะในเขตชนบทของประเทศต่อเนื่องจากทศวรรษที่แล้ว งานตีพิมพ์ในหัวข้อสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากร และหัวข้อประเด็นด้านประชากรมีสัดส่วนใกล้เคียงกันคือร้อยละ 28 และร้อยละ 27 ตามลำดับ โดยงานวิจัยในหัวข้อสุขภาพและคุณภาพชีวิตนั้นส่วนใหญ่เป็นการศึกษาพฤติกรรมและปัจจัยเกี่ยวข้องของสุขภาพด้านต่างๆ ที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิต ไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัย สิ่งแวดล้อม โภชนาการ การเข้าถึงบริการสาธารณสุข เป็นต้น

ขณะที่งานตีพิมพ์ในประเด็นประชากรนั้น ส่วนใหญ่เป็นรายงานวิจัยภาษาอังกฤษที่ส่งแหล่งทุนต่างประเทศ และด้วยเจตนาที่จะให้สังคมไทยรู้จักและเข้าใจประชากร รวมทั้งเพื่อการเรียนการสอนในหลักสูตรต่างๆ สถาบันฯ จึงได้จัดพิมพ์เอกสารวิชาการและหนังสือตำราที่เป็นภาษาไทย ได้แก่ 50 ล้านกับการพัฒนา (2527) ซึ่งรวบรวมเรียงความขณะการประกวดในวาระที่ประเทศไทยมีประชากรครบ 50 ล้านคน พื้นฐานการศึกษาและหลักการวิจัยทางประชากรและสังคม (2525) เทคนิคการวิจัยภาคสนาม (2526) นอกจากนี้ก็เกือบร้อยละ 10 เป็นงานตีพิมพ์ในประเด็นเพศภาวะ/เพศวิถี ครอบครัว และอื่นๆ เช่น โอกาสในชีวิตและปัญหาของเด็กผู้หญิงในสังคมไทย (2534) รักลูกให้ถูกทาง (2531) 'ศาลายา' ชานเมืองพระนครในวันพรุ่งนี้ (2526) เป็นต้น

(3) ในช่วง พ.ศ. 2535-2544 สถาบันฯ มีจำนวนผลงานตีพิมพ์ใกล้เคียงกับทศวรรษก่อนหน้า คือ 108 รายการ หนึ่งในสามเป็นรายงานวิจัยในประเด็นว่าด้วยอนามัยเจริญพันธุ์ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับเอชไอวี/เอดส์ในประชากรกลุ่มเสี่ยงต่างๆ และ

การวางแผนครอบครัว/คุมกำเนิด รองลงมาเป็นงานตีพิมพ์ในเรื่องการเปลี่ยนแปลงประชากร ด้วยสัดส่วนร้อยละ 25 แม้ส่วนใหญ่จะเป็นรายงานการวิจัย แต่ได้จัดพิมพ์เอกสารประกอบการประชุมและหนังสือตำราอยู่บ้าง เช่น การประชุมวิชาการประชากรศาสตร์แห่งชาติ (2535) ระเบียบวิธีทางประชากรศาสตร์ (2539) ประชากรศาสตร์: สารัตถศึกษาเรื่องประชากรมนุษย์ (2543) ตารางชีพ: เครื่องมือสำคัญทางประชากรศาสตร์ (2544) งานตีพิมพ์ในหัวข้อสุขภาพและคุณภาพชีวิตประชากรในช่วงนี้มีสัดส่วนร้อยละ 15 ส่วนใหญ่เป็นรายงานวิจัยว่าด้วยพฤติกรรมสุขภาพและการเข้าถึงบริการ รวมทั้งคู่มือการวิจัยพฤติกรรมสุขภาพ: วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (2543) งานตีพิมพ์ในประเด็นสุขภาพครอบครัวมีจำนวนเพิ่มขึ้น โดยส่วนใหญ่เป็นเรื่องการเลี้ยงดูลูก ขณะที่สิ่งตีพิมพ์ในหัวข้อเพศภาวะ/เพศวิถี เป็นเรื่องความรุนแรง บทบาทและสถานะของสตรีไทย รวมทั้งความสัมพันธ์ของเพศภาวะ เพศวิถี และอนามัยเจริญพันธุ์ นอกจากนี้ยังมีสิ่งตีพิมพ์ที่เป็นเรื่องสถานการณ์ทางการเมืองปัจจุบัน เช่น 'หาย ตาย เจ็บ' ภาพสะท้อนการถูกละเมิดสิทธิมนุษยชนพื้นฐานของประชาชนไทย (2536) กว่าที่จะถึงวันนี้: ครบรอบ 25 ปีของสถาบันฯ (2539)

(4) งานตีพิมพ์ของสถาบันฯ ในทศวรรษที่ 4 มีทั้งสิ้น 156 รายการ ส่วนใหญ่เป็นรายงานวิจัยและสิ่งพิมพ์ภายใต้โครงการวิจัย (ร้อยละ 88) ในหัวข้อสุขภาพและคุณภาพชีวิตประชากรสูงสุด คือ 58 รายการ ด้วยประเด็นหลากหลาย ทั้งเรื่องของสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต พฤติกรรมเสี่ยง ปัจจัยส่งเสริมสุขภาพ และสถานการณ์ด้านสุขภาพจิต และสิ่งพิมพ์ต่อเนื่องภายใต้โครงการวิจัย เช่น รายงานสุขภาพคนไทย ซึ่งมีทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ รองลงมาคืองานตีพิมพ์ในประเด็นประชากร ที่เกือบหนึ่งในสามเป็นรายงานวิจัยภาษาอังกฤษ และอีกกว่าสองในสามเป็นงานตีพิมพ์ภาษาไทย ส่วนใหญ่ของสิ่งตีพิมพ์ในประเด็นประชากรนี้เป็นเรื่องแรงงานข้ามชาติ ทั้งในด้านสถานการณ์ภาพรวมและการศึกษาในรายละเอียดบางแง่มุม เช่น สถานะความรู้เรื่องแรงงานข้ามชาติในประเทศไทยและทิศทางการวิจัยที่พึงพิจารณา (2545) คนรับใช้ในบ้าน: แรงงานอพยพจากพม่ามาไทย (2548) เป็นต้น นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องการเปลี่ยนแปลง

ประชากร รายงานการสำรวจข้อมูลในโครงการการเฝ้าระวังประชากรกาญจนบุรี รวมทั้งหนังสือประกอบการประชุมประชากรและสังคมที่ตีพิมพ์ต่อเนื่องทุกปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2548-2562 และเอกสารวิชาการเผยแพร่ข้อมูลความรู้ทางประชากร เช่น การฉายภาพประชากรของประเทศไทย พ.ศ. 2543-2568 (2546) ประเทศไทยควรมีพลเมืองเท่าไรถึงจะดี (2552) ศัพทานุกรมการวิจัยทางประชากรและสังคม (2547) เป็นต้น

งานตีพิมพ์ในประเด็นอนามัยเจริญพันธุ์ในช่วงทศวรรษนี้มีสัดส่วนประมาณร้อยละ 10 ส่วนใหญ่เป็นรายงานวิจัยภาษาไทยในเรื่องเกี่ยวกับเอชไอวี/เอดส์ในลักษณะที่เชื่อมโยงทับซ้อนกับประเด็นอื่นๆ ได้แก่ ประเด็นเอชไอวี/เอดส์ในกลุ่มประชากรต่างๆ เช่น เสี่ยงและทางเลือกของผู้หญิงติดเชื้อเอชไอวีในประเทศไทย (2549) ประเทศไทยกับการปรับเปลี่ยนนโยบายเอดส์และอนามัยเจริญพันธุ์ในกลุ่มแรงงานข้ามชาติ (2550) ฯลฯ ประเด็นเอชไอวี/เอดส์กับสิทธิอนามัยเจริญพันธุ์ เช่น ถึงเวลาต้องเข้าใจและแก้ไข...ความรุนแรงทางเพศเอดส์ และท้องไม่พร้อม (2552) ฯลฯ ประเด็นร่วมสมัยด้านอนามัยเจริญพันธุ์ เช่น เรื่องเพศจากข่าว 3 ปี: ช่มชืด ท้องไม่พร้อม แม่วัยรุ่น และเทคโนโลยีช่วยเจริญพันธุ์ (2554) National Sexual Behavior Survey of Thailand 2006 (2007) เป็นต้น

งานตีพิมพ์ว่าด้วยเรื่องเพศภาวะ/เพศวิถีของสถาบันฯ ในทศวรรษนี้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างมากเมื่อเทียบกับทศวรรษก่อน เป็นรายงานวิจัยทั้งหมด 16 รายการ ในหัวข้อต่างๆ โดยเฉพาะงานตีพิมพ์ภายใต้โครงการสร้างองค์ความรู้เรื่องสุขภาวะทางเพศ เช่น ประวัติศาสตร์ของเพศวิถี: ประวัติศาสตร์เรื่องเพศ/เรื่องเพศในประวัติศาสตร์ไทย (2551) วิธีคิดเรื่องเพศวิถีของรัฐไทย (2551) ชีวิต ตัวตน และเรื่องเพศของสาวประเภทสอง (2551) หนังสือโป๊ตลาดล่าง: ความรู้ มายาคติ และจินตนาการในเรื่องเพศ (2551) ฯลฯ นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องความรุนแรงต่อผู้หญิง เป็นต้น

ทั้งนี้ หนังสือตำราที่ตีพิมพ์ในช่วงทศวรรษนี้ได้แก่ ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ (2547) ซึ่งต่อมาเป็นหนึ่งในหนังสือที่ได้รับความนิยมจนพิมพ์เป็นครั้งที่ 8 ในปัจจุบัน การประยุกต์ใช้สถิติเบื้องต้นในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (2552) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ: การจัดการข้อมูล การตีความ และการหาความหมาย (2552) เป็นต้น

(5) ในช่วงทศวรรษที่ 5 ของสถาบันฯ มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะงานตีพิมพ์เผยแพร่หลายด้าน คือ หนึ่ง สิ่งตีพิมพ์ภาษาอังกฤษลดสัดส่วนลงเหลือเพียงไม่ถึงร้อยละ 20 ขณะที่สิ่งตีพิมพ์ภาษาไทยนั้นจากที่เคยมีสัดส่วนประมาณร้อยละ 40 ในช่วงก่อตั้งสถาบันฯ เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 80 ในปัจจุบัน สอง หากพิจารณาจากสัดส่วนของเนื้อหาของสิ่งตีพิมพ์ในทศวรรษนี้แล้ว ได้สะท้อนทิศทางการศึกษาวิจัยของสถาบันฯ ที่กำลังมุ่งไปสู่ประเด็น **สุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากรอย่างชัดเจน** ด้วยสัดส่วนงานตีพิมพ์ที่มากกว่าครึ่งหนึ่ง ประเด็นรองลงมาคือการเปลี่ยนแปลงประชากรด้วยสัดส่วนกว่าหนึ่งในสาม ขณะที่ประเด็นที่ลดสัดส่วนของการศึกษาวิจัยอย่างมากในทศวรรษนี้ก็คือ ประเด็นเพศภาวะ/เพศวิถี อนามัยเจริญพันธุ์ และสุขภาวะครอบครัวที่มีสัดส่วนสิ่งตีพิมพ์รวมกันแล้วเพียงร้อยละ 7 เท่านั้น

งานตีพิมพ์ทั้งหมดในประเด็นสุขภาพและคุณภาพชีวิตประชากรเป็นรายงานวิจัยหรือสิ่งตีพิมพ์ต่อเนื่องที่เป็นผลงานของโครงการวิจัยเพื่อผลิตรายงานสถานการณ์ด้านสุขภาพ

ประจำปี กว่าร้อยละ 80 เป็นภาษาไทย นั่นคือ รายงานสุขภาพคนไทย ซึ่งมีทั้งฉบับพิมพ์เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ รายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทย และรายงานสถานการณ์ความสุขคนทำงานในประเทศไทย ภาพรวมของงานตีพิมพ์ในประเด็นนี้ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตและกลไกระบบสุขภาพ และการให้บริการด้านสุขภาพของประเทศไทย นอกจากนี้ได้แก่ การสำรวจความสุขและคุณภาพชีวิตของประชากรกลุ่มต่างๆ กิจกรรมทางกาย พฤติกรรมเสี่ยงด้านสุขภาพ และสถานการณ์สุขภาพจิต

ขณะที่สิ่งตีพิมพ์ในประเด็นการเปลี่ยนแปลงประชากร ส่วนใหญ่ก็เป็นรายงานวิจัยและสิ่งพิมพ์ต่อเนื่องที่เป็นผลงานของโครงการวิจัยเช่นเดียวกัน สามในสี่เป็นสิ่งตีพิมพ์ภาษาไทย และอีกร้อยละ 25 เป็นสิ่งพิมพ์ภาษาอังกฤษ นอกจากนี้เป็นรายงานวิจัยและการเผยแพร่ความรู้ด้านประชากร การคาดประมาณ การย้ายถิ่นและผลกระทบด้านต่างๆ แล้วส่วนใหญ่ยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับกลุ่มประชากรต่างๆ ที่สำคัญคือ ผู้สูงอายุ แรงงานข้ามชาติ

กลุ่มประชากรที่มีการศึกษาเพิ่มเติมในทศวรรษหลังก็คือ ผู้ต้องขัง และกลุ่มประชากรรุ่นใหม่ต่างๆ เป็นต้น เอกสารเผยแพร่ความรู้ด้านประชากรที่ผลิตในทศวรรษนี้ ได้แก่ ดีโมพีเดีย พจนานุกรมประชากรศาสตร์ พหุภาษา (2557) เกิดอย่างไรประเทศไทยจึงจะมั่นคง (2557) ศัพทานุกรมการวิจัยทางประชากรและสังคม (ฉบับปี 2558) ศตวรรษิกชนในประเทศไทย (2558) เป็นต้น

ครึ่งศตวรรษของการผลิตและเผยแพร่ผลงานผ่านสิ่งตีพิมพ์ข้างต้นสะท้อนภาพการเปลี่ยนแปลงของสถาบันฯ จากที่เริ่มต้นด้วยการศึกษาวิจัยด้านอนามัยเจริญพันธุ์ที่เน้นการวางแผนครอบครัว/คุมกำเนิด สู่การเผยแพร่ผลงานวิจัยและผลิตสิ่งตีพิมพ์ภายใต้โครงการวิจัยด้านสุขภาวะและคุณภาพชีวิตประชากรในปัจจุบัน โดยยังคงผลิตผลงานวิจัยและเผยแพร่เรื่องราวของกลุ่มประชากรและการเปลี่ยนแปลงประชากรอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน

6.2 การสร้างพื้นที่ทางสังคมด้านวิชาการ (Academic Social Space)

ในที่นี้หมายถึงการเปิดพื้นที่หรือเวทีทางสังคมให้การนำเสนอองค์ความรู้ และแลกเปลี่ยนทางวิชาการกับสังคม ถือเป็นหนึ่งในช่องทางที่สถาบันฯ ได้เผยแพร่ องค์ความรู้จากการดำเนินโครงการวิจัยในประเด็นต่างๆ ต่อสาธารณะอย่างต่อเนื่อง เป็นประจำสม่ำเสมอ ประกอบด้วยเวทีวิชาการสาธารณะ 2 ลักษณะ นั่นคือ

6.2.1 เสวนาวิชาการ “ใต้ชายคาประชากร”

การจัดเสวนาหรือสัมมนาในที่ทำงานระหว่างเวลาอาหารกลางวันเป็นเวทีที่ เรียกว่า “Brown Bag Seminar” ในประเทศตะวันตก หมายถึงการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ ส่วนใหญ่จัดในห้องประชุม โดยมีผู้ร่วมเสวนาไม่มากนัก (ไม่ถึงหลักร้อยคน) แต่ละคนมักนำอาหารกลางวันใส่ในถุงกระดาษสีน้ำตาลมารับประทาน ระหว่างการเสวนาด้วย ซึ่งที่จริงแล้วไม่จำเป็นต้องจัดในช่วงเวลาอาหารกลางวัน เสมอไป ข้อดีของการเสวนาลักษณะนี้ก็คือ ช่วยบำรุงเลี้ยงบรรยากาศของการแลกเปลี่ยนข้อมูลและการทำงานเป็นทีม รวมถึงทำให้มั่นใจได้ว่าการสื่อสารด้วยข้อมูลที่ สอดคล้องกัน (Kenton, 2021) อย่างไรก็ตาม การเสวนาในสถาบันวิชาการ ที่กล่าวถึงนี้ไม่จำเป็นต้องเป็นการพูดคุยในหัวข้องานวิจัยหรือการเรียนการสอน เท่านั้น แต่สามารถเปิดกว้างครอบคลุมหัวข้อที่เกี่ยวกับการทำงาน (work-related issues) ได้ด้วย

นับตั้งแต่สถาบันฯ ย้ายมาอยู่ที่อาคารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลายา ก็ได้พยายามจัดเสวนาลักษณะ “Brown Bag Seminar” หลายครั้ง แต่ไม่มีความต่อเนื่อง จนกระทั่ง พ.ศ. 2539 อาจารย์สองท่าน⁶ ได้ริเริ่มและเสนอตัว รับผิดชอบผลักดันให้เกิดการเสวนาดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง เริ่มจากการตั้งชื่อรายการเสวนาที่จัดทุกวันพุธ เวลา 12.30-13.30 น. ว่า “เสวนาวิชาการ ใต้ชายคาประชากร”⁷ ต่อมาเรียกสั้นๆ ว่า “เสวนาใต้ชายคาฯ” กำหนดให้ผู้พูดในเสวนาต้องส่งบทความย่อ เพื่อทำโปสเตอร์ประชาสัมพันธ์ล่วงหน้า ในระยะแรกผู้ริเริ่มต้อง ชักชวนให้มีผู้เสนอหัวข้อที่จะพูดล่วงหน้าประมาณอย่างต่ำ 2 สัปดาห์ ต่อมามอบหมายให้เจ้าหน้าที่บัณฑิตศึกษาเป็นผู้ช่วย ประสานงาน โดยมีอาจารย์วาสนา อิมเอม เป็นผู้รับผิดชอบหลัก

การจัดเสวนาแต่ละครั้งมีผู้ดำเนินรายการและผู้พูดที่นำเสนอ เนื้อหาของตนไม่เกิน 30 นาที หลังจากนั้นเป็นการเปิดอภิปราย เพื่อแลกเปลี่ยนความเห็นและหรือตั้งคำถาม ต่อมาราว พ.ศ. 2545 เมื่อสถาบันฯ ปรับหลักสูตรปริญญาเอกสาขาวิชาประชากรศาสตร์ จากหลักสูตรภาษาไทยเป็นหลักสูตรนานาชาติ กรรมการหลักสูตร สมัยนั้นได้กำหนดให้ “เสวนาใต้ชายคาประชากร” เป็นเวทีที่ นักศึกษาต้องนำเสนอความก้าวหน้าทางวิทยานิพนธ์อย่างน้อย 2 ครั้งคือ การเสนอหัวข้อที่จะศึกษา และความก้าวหน้าของ

⁶ ดร.วาสนา อิมเอม และ ผศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล (ตำแหน่งวิชาการ ในขณะนั้น)

⁷ ผศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล (ตำแหน่งวิชาการในขณะนั้น) เป็นผู้ตั้งชื่อเวที เสวนา

การเขียนวิทยานิพนธ์ เมื่อรายการเสวนานี้มีผู้สนใจนำเสนออย่างต่อเนื่อง สถาบันฯ จึงตั้งคณะทำงานเพื่อดูแลการจัดกิจกรรมนี้ โดยเจ้าหน้าที่บัณฑิตศึกษาเป็นผู้ประสานงานหลัก

ข้อมูลและรายละเอียดของการจัดเสวนาได้ขยายคาฯ ระยะเวลาที่มีการจัดเก็บเป็นเอกสาร แต่สูญหายไปเกือบทั้งหมดในระหว่างที่สถาบันฯ ย้ายที่ทำงานมาตึก “ประชาสังคมอุดมพัฒน์” ซึ่งน่าเสียดายที่ไม่สามารถสืบค้นหรือรวบรวมใหม่ได้ มีเพียงข้อมูลในทศวรรษหลัง หรือจาก พ.ศ. 2555 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันเท่านั้น (ตาราง 6.2) ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนว่าในระยะสิบปีหลังนี้ มีเวทีเสวนาได้ขยายคาฯ ทั้งสิ้น 364 ครั้ง กว่าครึ่งหนึ่งของการเสวนาฯ นำเสนอเป็นภาษาอังกฤษ (58%) โดยเฉพาะนักศึกษาต่างชาติของสถาบันฯ รวมแล้วคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 37.9 ที่ใช้เวทีนี้ในการนำเสนอหัวข้อและรายละเอียดการศึกษาในวิทยานิพนธ์ นอกจากนั้นเป็นการถอดบทเรียนการดำเนินงานหรือประสบการณ์ขณะเป็นนักศึกษา ผู้ที่ใช้เวทีเสวนาได้ขยายคาฯ รองลงมาคือบุคลากรของสถาบันฯ ได้แก่ อาจารย์ (ไทยและต่างชาติ) นักวิจัย และบุคลากรสายสนับสนุน (ร้อยละ 22.3 ร้อยละ 4.9 และร้อยละ 3.6 ตามลำดับ) ที่น่าสนใจคือร้อยละ 18.4 เป็นการนำเสนอโดยนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยต่างประเทศที่มาเยือนสถาบันฯ และหรือร่วมทำกิจกรรมกับสถาบันฯ คือ วิจัย สอน จัดอบรม เป็นต้น และอีกร้อยละ 12.9 คือบุคคลภายนอกมหาวิทยาลัย ทั้งจากภาคธุรกิจและองค์กรพัฒนาเอกชน

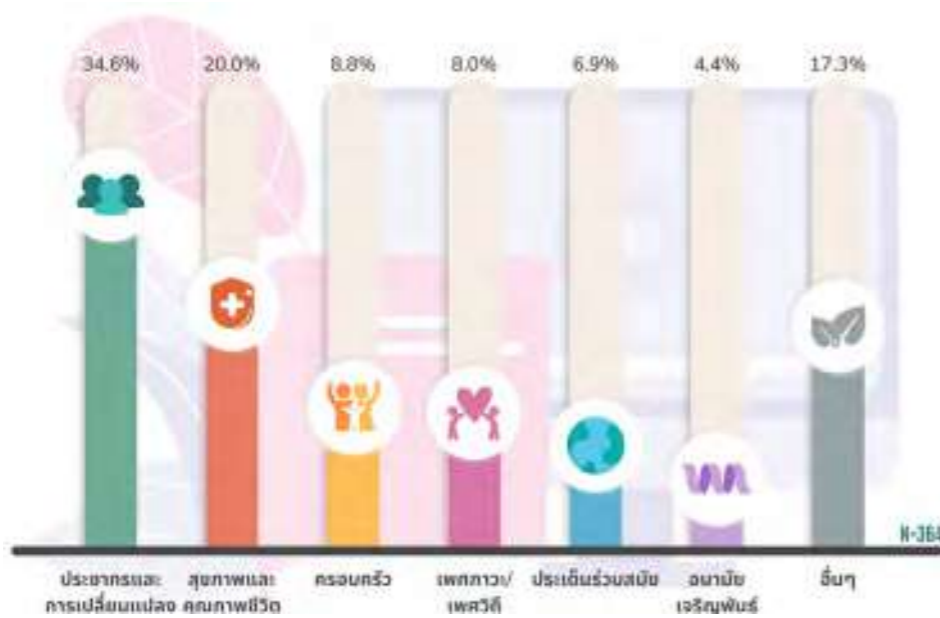
ตาราง 6.2 จำนวนครั้งและร้อยละของการนำเสนอในเวทีเสวนาได้ขยายคาฯ ประชากร จำแนกตามผู้นำเสนอและภาษาที่ใช้ (พฤษภาคม 2555-มิถุนายน 2564)

ผู้เสนอ	ภาษาไทย		ภาษาอังกฤษ		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
อาจารย์ไทย	56	36.6	16	7.6	72	19.8
นักวิจัย	15	9.8	3	1.4	18	4.9
นักศึกษา	26	17.0	112	53.1	138	37.9
อาจารย์ต่างชาติของสถาบันฯ	0	0.0	9	4.3	9	2.5
อาจารย์ต่างชาติจากมหาวิทยาลัยต่างประเทศ	0	0.0	67	31.7	67	18.4
บุคคลภายนอกสถาบันฯ	43	28.1	4	1.9	47	12.9
บุคลากรสายสนับสนุน	13	8.5	0	0.0	13	3.6
รวม	153	100.0	211	100.0	364	100.0

เมื่อพิจารณาประเด็นสนทนาของการเสวนาได้ขยายคาฯ ประชากรในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา (ดูรูป 6.2) สะท้อนให้เห็นภาพความสนใจของนักศึกษาและบุคลากรของสถาบันฯ ว่าส่วนใหญ่หยิบยกเอาประเด็นด้านประชากรมาพูดคุยในเวทีได้ขยายคาฯ คิดเป็นร้อยละ 34.6 ในจำนวนนี้สามารถแยกย่อยได้เป็นเรื่องของแรงงานและการย้ายถิ่น ทั้งภายในประเทศ ภูมิภาคอาเซียน และระหว่างประเทศ ร้อยละ 13.7 เช่น Smuggling of migrants from, through, and within South-East and East Asia (16 พฤษภาคม 2555) From “Contract Workers” to “Immigrant Spouses”: Cases of Thais in Taiwan (12 กันยายน 2555) Work(away) from home: ชีวิตที่หล่นหายของแรงงานข้ามชาติ (6 พฤษภาคม 2563) ฯลฯ เรื่องของกลุ่มประชากรสูงอายุในมิติต่างๆ ร้อยละ 13.2 เช่น Population ageing - what the future may hold (29 พฤษภาคม 2558) ภาวะการตายของผู้สูงอายุ: ผลการติดตาม 10 ปี (11 พฤษภาคม 2559) อนาคตของ

สังคมสูงวัยไทย (30 กันยายน 2563) ฯลฯ และประเด็นอื่นๆ ด้านประชากรอีกร้อยละ 7.7 เช่น ผลการฉายภาพประชากรครั้งใหม่ของประเทศไทย (24 กรกฎาคม 2556) Demographic and migratory questions in Russia (30 มกราคม 2558) เป็นต้น

รูป 6.2 ประเด็นการพูดคุยในเวทีเสวนาได้ขยายคา พฤษภาคม 2555-มิถุนายน 2564

รองลงมาเป็นเวทีเสวนาในประเด็นเรื่องสุขภาพและคุณภาพชีวิตด้านต่างๆ ของประชากร ในสัดส่วนร้อยละ 20 เช่น Dementia village: Where everyone has dementia (23 ธันวาคม 2558) The influence of spirituality on health in Canada: Overview of the literature (19 ตุลาคม 2560) Covid-19 and global health (27 พฤษภาคม 2563) Nudge intervention เพื่อลดการบริโภคน้ำปลาในประเทศไทย (21 ตุลาคม 2563) เป็นต้น การจัดเวทีเสวนาในประเด็นว่าด้วยเรื่อง

เพศภาวะ/เพศวิถี ซึ่งรวมถึงหลากหลายทางเพศอยู่ด้วย มีสัดส่วนเป็นร้อยละ 8 เช่น การพัฒนาเครื่องมือทบทวนเพศภาวะของนักเรียน (4 ธันวาคม 2556) Obstacles faced by Women in their advancement in Buddhism in Thailand (8 กรกฎาคม 2558) Gender equality in public sphere: Work and wives in contemporary Thailand (5 เมษายน 2560) มองประชากรศึกษาผ่านกรอบเควีย์ร์ (29 กรกฎาคม 2563) เป็นต้น

ที่น่าสนใจคือประเด็นร่วมสมัยและอื่นๆ โดยประเด็นร่วมสมัยนั้นเป็นเรื่องที่อยู่ในความสนใจของสังคม เช่น รูปแบบของความรักในโลกออนไลน์ (2 พฤษภาคม 2555) การสร้างประชากรสยาม (ไทย) ผ่านสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมในภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ (พ.ศ. 2416-2453) (18 พฤศจิกายน 2563) การเมืองว่าด้วยพื้นที่สีเขียวในเมือง (5 สิงหาคม 2563) เมื่อมัธยมข่มการเมือง (14 ตุลาคม 2563) ภาษีที่ดินและสิ่งปลูกสร้างกับความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย (10 กุมภาพันธ์ 2564) เป็นต้น ขณะที่ประเด็นอื่นๆ นั้น กล่าวได้ว่าส่วนใหญ่เป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของนักศึกษา นักวิจัย อาจารย์ รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของสถาบันฯ ในการทำงานด้านต่างๆ เช่น ถอดบทเรียนศึกษาดูงาน ณ ประเทศญี่ปุ่น ของคณะนักศึกษา (10 พฤศจิกายน 2559) Experience from participating Erasmus+student exchange program at the University of Bonn (27 สิงหาคม 2560) แชร้ประสบการณ์การทำ R2R (19 สิงหาคม 2563) Physical activity promotion and collaboration (23 กันยายน 2563) เป็นต้น

กว่าหนึ่งพันครั้งของเวทีเสวนาได้ขยายคาประชากรในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ได้สร้างบรรยากาศการสนทนาที่เป็นกันเองระหว่างผู้คนที่อยู่อาศัยและผ่านเข้ามาในขยายคาของสถาบันฯ ไม่ว่าจะเป็นอาจารย์ นักวิจัย นักศึกษาหลักสูตรต่างๆ เจ้าหน้าที่สายสนับสนุน ตลอดจนบุคลากรภายนอก ได้มาร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำงาน วิจัย วิทยานิพนธ์ รับฟังความเห็นและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ด้านอื่นๆ รวมทั้งการพัฒนางานประจำด้านต่างๆ ของบุคลากรสถาบันฯ เวทีเสวนาได้ขยายคาฯ ตั้งแต่

พ.ศ. 2560 เป็นต้นมา กลายเป็นพื้นที่ที่เปิดให้กับบุคลากรสายสนับสนุนเข้ามาร่วม แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำงานเพิ่มมากขึ้น ส่วนหนึ่งเนื่องจากนโยบายและมาตรการส่งเสริมให้พัฒนางานประจำสู่งานวิจัยที่เรียกว่า R2R (Routine to Research) ที่บุคลากรสามารถพัฒนาระบบงานที่รับผิดชอบ และใช้เป็นผลงานเพื่อขอตำแหน่งทางวิชาการ เพิ่มความก้าวหน้าตามสายงานได้⁸ ขณะเดียวกัน เวทีเสวนาได้ขยายคาบ ได้เปิดพื้นที่ให้กับ บุคคลภายนอกสถาบันฯ เข้ามาร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้ด้านต่างๆ หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นนักศึกษาและอาจารย์ต่างคณะต่างมหาวิทยาลัย ศิษย์เก่า บุคลากรจาก หน่วยงานภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ฯลฯ เวทีแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ ถกเถียงแสดงความเห็น ถ่ายทอดประสบการณ์ต่างๆ ของผู้คนเหล่านี้ได้ทำให้เวที เสวนาได้ขยายคาบวิชาการขยายขอบเขตความรู้ที่น่าสนใจไม่น้อย

6.2.2 15 ปีของการประชุมวิชาการ “ประชากรและสังคม”

เวทีวิชาการนี้เกิดขึ้นใน พ.ศ. 2548 ระหว่างการบริหารของผู้อำนวยการคนที่ห้า⁹ เพื่อเปิดพื้นที่สื่อสารกับสังคมด้วยการเผยแพร่งานวิจัยด้านการเปลี่ยนแปลง “ประชากร และสังคม” สู่อสาธนะเป็นประจำทุกปี กำหนดวันประชุมเป็นวันที่ 1 กรกฎาคม¹⁰ ซึ่งเป็น วันกลางปีประชากร (mid-year population) กระบวนการเตรียมการจัดประชุมเริ่มต้น

⁸ สถาบันฯ ตั้งคณะกรรมการพัฒนาการบริหารงานประจำสู่งานวิจัย (Routine to Research: R2R) เพื่อ สนับสนุนงานส่วนนี้เป็นการเฉพาะ โดยกำหนดกลไกต่างๆ อำนวยความสะดวกให้บุคลากรสร้างผลงานวิจัย R2R เช่น ให้มีห้อง R2R เพื่อรวบรวมผลงานของผู้ที่เคยขอตำแหน่ง ทั้งภายในและภายนอกสถาบันฯ สร้าง ระบบช่วยเหลือเกื้อกูลภายในโดยให้ผู้ได้รับตำแหน่งแล้วเป็นอาสาสมัครชี้แนะวิธีการเขียนผลงาน และจัดให้ ทุกบ่ายวันศุกร์เป็นชั่วโมงการทำงาน R2R สำหรับผู้ที่กำลังเขียนผลงาน เป็นต้น (สถาบันวิจัยประชากรและ สังคม, 2564, น. 16)

⁹ คือรองศาสตราจารย์ ดร.ชื่นฤทัย กาญจนจิตรา ดำรงตำแหน่งช่วง พ.ศ. 2547-2551 (ตำแหน่งวิชาการ ในขณะนั้น) โดยการเสนอแนะของรองผู้อำนวยการบริหารขณะนั้น (รองศาสตราจารย์ ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล)

¹⁰ หากวันที่ 1 กรกฎาคมตรงกับวันหยุดก็เลื่อนวันประชุมออกไปให้ตรงกับวันทำงาน

รูป 6.3 การจัดประชุมและนิทรรศการประชากรและสังคมของสถาบันฯ

ประมาณ 8 เดือนล่วงหน้าก่อนการประชุม มีคณะทำงานกำหนดหัวข้อการประชุมในแต่ละปีให้สอดคล้องและเท่าทันกับสถานการณ์ของสังคม เนื้อหาในการประชุมคือข้อมูลงานวิจัยของคณาจารย์ในสถาบันฯ รวมทั้งการค้นคว้าข้อมูลใหม่ให้สอดคล้องกับหัวข้อและสถานการณ์ ในช่วง 5 ปีแรกของการจัดประชุมไม่มีการจัดเก็บค่าลงทะเบียน เพื่อให้การประชุมเป็นที่รู้จักและติดตามของผู้สนใจ ผู้ได้รับเชิญเข้าร่วมการประชุมส่วนใหญ่เป็นหน่วยงานที่ทำงานด้านประชากร เจ้าหน้าที่จากภาคีเครือข่ายของสถาบันฯ ศิษย์เก่าสถาบันฯ สื่อมวลชน และผู้สนใจทั่วไป มีการแถลงข่าวประมาณหนึ่งสัปดาห์ก่อนการประชุม (ดูตัวอย่างหัวข้อข่าวในตาราง 6.4) โดยสถาบันฯ พยายามหาทุนสนับสนุนค่าใช้จ่ายบางส่วน ทั้งจากองค์กรทุนระหว่างประเทศและภายในประเทศ

ตาราง 6.3 หัวข้อข่าวแจกในการประชุม “ประชากรและสังคม” ครั้งที่ 1-4 (พ.ศ. 2548-2551)

หัวข้อประชุมครั้งที่ 1-4	พาดหัวข่าว
ประชากรของประเทศไทย ณ พ.ศ. 2548	จีประชากรไทยมีเพียง 62.2 ล้านคนกว่าครึ่งอายุสูงกว่า 30 ปี เด็กเกิดใหม่ปีละ 8 แสน มีคนต่างชาติในไทย 2.2 ล้านคน
ภาวะการตาย... ภาพสะท้อนความมั่นคงทางประชากร	มติดลตั้งเป้าคนไทยควรอายุยืนเฉลี่ยสูง 80 ปี จำนวนคนไทยเพิ่มขึ้นประมาณปีละ 3 แสนเศษ พบการจดทะเบียนคนตายตกจดังถึง 20%
นคราภิวัตน์และวิถีชีวิตเมือง	ประชากรไทยครึ่งหนึ่งอยู่ในเขตเมือง คนกรุงเทพฯ มีเช็คส์ดี/เช็คส์ไม่ผูกมัดสูงสุด
มิติ “เพศ” ในประชากรและสังคม	มติดลเผยสังคมไทยกำลังเข้าสู่วิกฤตความไม่สมดุลทางเพศ ผู้หญิงไทยหนึ่งในห้ามีเช็คส์ครั้งแรกโดยไม่ต้องการหรือถูกบังคับ

หนึ่งในจุดเด่นของการประชุมนี้คือ การจัดพิมพ์หนังสือ “ประชากรและสังคม” รวบรวมบทความที่น่าสนใจทั้งหมดแจกให้ผู้เข้าร่วมประชุม พร้อมสิ่งพิมพ์อื่นๆ ของสถาบันฯ ได้แก่ รายงานสุขภาพคนไทย สารประชากร และจดหมายข่าวประชากรและการพัฒนา นอกจากนี้ในวันประชุมยังมีการจัดนิทรรศการแสดงสรุปข้อค้นพบสำคัญๆ ของทุกบทความที่น่าสนใจ มีบริการแปลระหว่างภาษาไทยและอังกฤษ เนื่องจากผู้เข้าร่วมประชุมส่วนหนึ่งคืออาจารย์และนักศึกษาต่างชาติของสถาบันฯ และจากคณะอื่นๆ รวมถึงเจ้าหน้าที่ต่างชาติจากองค์การระหว่างประเทศที่ได้รับเชิญด้วย

สถาบันฯ จัดประชุม “ประชากรและสังคม” ต่อเนื่องถึง 15 ปี (ดูตาราง 6.5) โดยตั้งแต่ปีที่ 7 เป็นต้นมา คณะทำงานได้จัดให้มีระบบตรวจงานโดยผู้เชี่ยวชาญ (peer review) มีผู้ทรงคุณวุฒิให้ความเห็นต่อบทความ มีการตั้งคณะทำงานฝ่ายต่างๆ ขึ้นมาอย่างเป็นระบบมากขึ้น มีระบบลงทะเบียนการประชุมออนไลน์ รวมทั้งการประเมินผลการประชุมแต่ละครั้ง มีการเผยแพร่หนังสือประกอบการประชุมทุกเล่ม เพื่อให้ผู้สนใจสามารถสืบค้นและใช้ประโยชน์ได้ผ่านเว็บไซต์ของสถาบันฯ

ตาราง 6.4 รายละเอียดการประชุม “ประชากรและสังคม” ครั้งที่ 1-15 (พ.ศ. 2548-2562)

ครั้งที่	พ.ศ.	หัวข้อการประชุม	บรรณาธิการหนังสือ	ประธานจัดประชุม
1	2548	ประชากรของประเทศไทย ณ พ.ศ. 2548	กฤตยา อาชวนิจกุล และปราโมทย์ ประสาทกุล	กฤตยา อาชวนิจกุล
2	2549	ภาวะการตาย... ภาพสะท้อนความมั่นคงทางประชากร	กฤตยา อาชวนิจกุล และวรชัย ทองไทย	กฤตยา อาชวนิจกุล
3	2550	นคราภิวัตน์ และวิถีชีวิตเมือง	วรชัย ทองไทย และสุรียพร พันพึ้ง	กฤตยา อาชวนิจกุล

ครั้งที่	พ.ศ.	หัวข้อการประชุม	บรรณาธิการหนังสือ	ประธานจัดประชุม
4	2551	มิติ "เพศ" ใน ประชากรและสังคม	กฤตยา อาชวนิจกุล และกาญจนา ตั้งชลทิพย์	กฤตยา อาชวนิจกุล
5	2552	ครอบครัวไทยใน สถานการณ์เปลี่ยนผ่าน ทางสังคมและประชากร	ชาย โพธิ์สีดา และ สุชาดา ทวีสิทธิ์	กฤตยา อาชวนิจกุล
6	2553	คุณค่าผู้สูงอายุ ในสายตาสังคมไทย	สุชาดา ทวีสิทธิ์ และ สรวีย์ บุญยฆานนท์	กฤตยา อาชวนิจกุล
7	2554	จุดเปลี่ยนประชากร จุดเปลี่ยนสังคมไทย	สุรีย์พร พันพื้ง และ มาลี สันภูวรรณ	กฤตยา อาชวนิจกุล
8	2555	ประชากรคนชายขอบ กับความเป็นธรรม ในสังคมไทย	กุลภา วจนสาระ และ กฤตยา อาชวนิจกุล	กฤตยา อาชวนิจกุล
9	2556	ประชากรและสังคม ในอาเซียน: ความ ท้าทายและโอกาส	สุชาดา ทวีสิทธิ์, มาลี สันภูวรรณ และศุทธิดา ขวณวัน	สุชาดา ทวีสิทธิ์
10	2557	การเกิดกับความมั่นคง ในประชากรและสังคม	ยุพิน วรสิริอมร, จงจิตต์ ฤทธิรงค์, ศุทธิดา ขวณวัน และ พจนา หันจางสิทธิ์	ปราโมทย์ ประสาทกุล
11	2558	ความหลากหลาย ทางประชากรและ สังคมในประเทศไทย ณ ปี 2558	อารี จำปากล้า, บัทมา ว่าพัฒน์วงศ์ และ กาญจนา ตั้งชลทิพย์	อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์
12	2559	ประเทศไทยกับ ศตวรรษแห่งการย้าย ถิ่นข้ามชาติ	สุรีย์พร พันพื้ง, จรัมพร ให้ลายอง และศุทธิดา ขวณวัน	สุรีย์พร พันพื้ง

ครั้งที่	พ.ศ.	หัวข้อการประชุม	บรรณาธิการหนังสือ	ประธานจัดประชุม
13	2560	"ความเป็นธรรม" และ "ความเป็นไทย" ด้าน เพศและการเจริญพันธุ์	สุชาดา ทวีสิทธิ์ และ กุลภา วจนสาระ	กฤตยา อาชวนิจกุล
14	2561	ความอยู่ดีมีสุขในสังคม ไทย: ความฝันหรือ ความจริง	อารี จำปากล้า, กาญจนา ตั้งชลทิพย์ และสุภาณี ปลื้มเจริญ	ชินฤทัย กาญจนะจิตรา
15	2562	ครอบครัวไทย... สะท้อนอะไรในสังคม	จงจิตต์ ฤทธิรงค์, ศุทธิดา ขวณวัน, สิรินทร์ยา พูลเกิด และ สรัญญา สุจริตพงศ์	ศิริพันธ์ กิตติสุขสถิต

อย่างไรก็ตาม เวทีวิชาการและสังคมต้องสะดุดหยุดลงเนื่องจากสถานการณ์การระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ตั้งแต่ช่วงต้นปี พ.ศ. 2563 จนถึงปัจจุบัน (ตุลาคม 2564) สถาบันฯ จึงปรับเปลี่ยนการประชุมประจำปีมาเป็นการจัดเวที “ประชากรฟอรัม” (Prachakorn Forum) เพื่อเผยแพร่ความรู้สู่สาธารณะแบบออนไลน์ภายใต้ช่องทางที่เรียกว่า “The Prachakorn”¹¹ ในลักษณะคลิปวิดีโอสนทนา นำเสนอผลงานวิชาการแบบจบในตอน (research episodes) แต่ละตอนนำเสนอข้อมูลงานวิจัยโดยใช้ทั้งสไลด์นำเสนอ (presentation) ภาพในการสื่อสารเพื่อให้เข้าใจง่าย (infographic) ข้อมูลที่เป็นบทสรุปงานวิจัย (research brief) เพื่อเผยแพร่ต่อสาธารณะ รวมทั้งข้อสรุปเชิงนโยบาย (policy brief)

โดยใน พ.ศ. 2564 เป็นวาระที่สถาบันฯ มีอายุครบ 50 ปี คณะกรรมการดำเนินงานฯ ได้กำหนดคำขวัญ “ทบทวน ขบคิด มองอนาคต” (review, reflect, refocus) เพื่อเป็นการร่วมเฉลิมฉลองครึ่งศตวรรษของสถาบันฯ โดยเวทีในปีแรก (พ.ศ. 2563) คือ “โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019: มิติที่หลากหลายของผลกระทบต่อประชากรและสังคม” จำนวน 8 ตอน เผยแพร่ในเว็บไซต์ระหว่างเดือนกันยายน-ธันวาคม 2563 มีการจัดเสวนาโต้เถียงกันในวันที่ 18 ธันวาคม 2563 เพื่อสังเคราะห์เนื้อหา บทสรุป รวมถึงข้อเสนอแนะที่นำเสนอใน “ประชากรฟอรัม” มีการถ่ายทอดสดผ่านทาง Facebook page: The Prachakorn เพื่อให้ผู้เข้าชมสามารถซักถามและแสดงความคิดเห็นกับวิทยากรได้ทันที สำหรับเวทีในปีที่ 2 นี้ (พ.ศ. 2564) “ประชากรฟอรัม” มีจำนวน 10 ตอนในหัวข้อ “The BEST of IPSR for the BEST FUTURE” เพื่อนำเสนอผลงานเด่นของสถาบันฯ ทั้งที่สร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับสังคมไทย ผลงานที่ทำให้เกิดการผลักดัน

¹¹ เข้าถึงได้ทางเว็บไซต์ <https://www.theprachakorn.com> และเพจ facebook: <https://www.facebook.com/ThePrachakorn/>

เชิงนโยบาย และผลงานที่ได้รับการยอมรับทั้งในระดับประเทศและเวทีนานาชาติ รวมทั้งแสดงวิสัยทัศน์ของการส่งต่อประเด็นด้านประชากรและสังคมจากรุ่นสู่รุ่น

6.3 ประชากรออนไลน์

เป็นช่องทางคืนความรู้และสื่อสารกับสังคมผ่านเว็บไซต์ของสถาบันฯ ริเริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2538 สมัยที่รองศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ (ตำแหน่งวิชาการในสมัยนั้น) เป็นผู้อำนวยการของสถาบันฯ เพื่อรวบรวมและนำเสนอข้อมูลผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ต ทั้งภาพรวมของสถาบันฯ ระบบบริหารจัดการภายใน ข้อมูลที่เป็นองค์ความรู้ และผลงานจากโครงการวิจัยต่างๆ หลักสูตรการเรียนการสอนและการอบรมระยะสั้น รวมทั้งสถานการณ์ด้านประชากรและสังคมต่างๆ

“

สถาบันฯ เป็นที่รู้จักจากบุคลากรและหน่วยงานภายนอก ทั้งหน่วยงานระดับชาติ เช่น กระทรวงสาธารณสุข และหน่วยงานระดับนานาชาติ เช่น องค์การอนามัยโลก แต่กลับไม่เป็นที่รู้จักภายในมหาวิทยาลัยมหิดลและบุคคลทั่วไปในช่วงเวลานั้น ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์อรรถสิทธิ์ เวชชาชีวะ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหิดล มีกำหนดการมาเยี่ยมชมสถาบันฯ จึงเริ่มต้นพัฒนาเว็บไซต์ของสถาบันฯ ขึ้นมาเพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ และเป็นจุดเริ่มต้นของการเผยแพร่ความรู้ทางด้านประชากร ตลอดจนผลงานต่างๆ ของสถาบันฯ

”

(อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์, 22 เมษายน 2557, สัมภาษณ์)

ต่อมาในสมัยที่รองศาสตราจารย์ ดร.ชินุทัย กาญจนะจิตรา เป็นผู้อำนวยการ ได้เริ่มโครงการจัดทำฐานข้อมูลผลงานวิชาการเพื่อเก็บรวบรวมเอกสารสิ่งพิมพ์และเผยแพร่ผ่านเว็บไซต์สถาบันฯ ให้เป็นระบบมากขึ้นในปี พ.ศ. 2548 การจัดทำศูนย์เอกสารดิจิทัลของสถาบันฯ ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากองค์การอนามัยโลก สำนักงานเอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹² (WHO/SEARO) รายงานการวิจัย บทความ วิทยานิพนธ์ หนังสือ ตำรา และเอกสารสิ่งพิมพ์อื่นๆ ที่ต้องการเผยแพร่สู่สาธารณะนับแต่ก่อตั้งสถาบันฯ จึงอยู่ในรูปไฟล์อิเล็กทรอนิกส์ที่ผู้สนใจสามารถเข้าถึงได้ ต่อมาสถาบันฯ ได้ปรับปรุงระบบบริหารจัดการเว็บไซต์ในปี 2551 จัดระบบฐานข้อมูลของเนื้อหาส่วนต่างๆ เพื่อให้ผู้สนใจสามารถค้นหาข้อมูลภายในเว็บไซต์ และแสดงผลงานเอกสารวิชาการต่างๆ ของสถาบันฯ ที่มีรายละเอียดมากขึ้นเช่นในปัจจุบัน

เว็บไซต์หรือ ‘ประชากรออนไลน์’ ของสถาบันฯ เผยแพร่ความรู้ด้านประชากรและสังคมผ่านช่องทาง 3 ลักษณะด้วยกัน ดังนี้

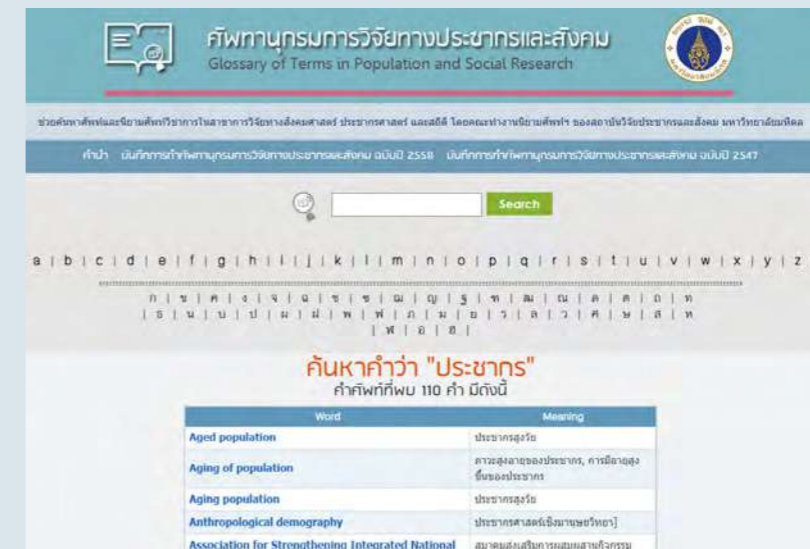
6.3.1 ศูนย์ข้อมูลทางประชากร

สถาบันฯ มีความตั้งใจที่จะทำให้สังคมไทยรับรู้และเข้าใจข้อมูลความรู้ด้านประชากร ซึ่งเป็นพันธกิจหลักอันดับแรกนับตั้งแต่ก่อตั้ง สถาบันฯ ได้พัฒนาองค์ความรู้และความเข้าใจด้านประชากรศาสตร์ และอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมโดยเชื่อมโยงกับการศึกษาทางประชากรหรือกลุ่มประชากรต่างๆ ตลอด 50 ปีที่ผ่านมา สถาบันฯ ได้พัฒนาแพลตฟอร์มหรือช่องทางเผยแพร่ความรู้และข้อมูลด้านประชากรหลายลักษณะด้วยกัน ดังนี้

¹² ดร.อัญชลี แซ่มชุกกลิ่น และ Dr. Aung Myint ร่วมกับจางจิตต์ ฤทธิรงค์ เจ้าหน้าที่ฝ่ายเทคโนโลยีสารสนเทศของสถาบันฯ ขณะนั้น โดยใช้โปรแกรม phpMyLibrary จัดทำฐานข้อมูลผลงานวิชาการของสถาบันฯ ภายหลังได้เปลี่ยนมาใช้โปรแกรม DSpace

(1) ศัพท์านุกรมการวิจัยทางประชากรและสังคม

สถาบันฯ ได้รวบรวมคำศัพท์และคำอธิบายที่ใช้ในทางประชากรศาสตร์ไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2524 ในหนังสือคู่มือประชากร เพื่อให้คนทั่วไปสามารถเข้าใจภาษาเฉพาะทางด้านประชากรได้ง่ายขึ้น ในเวลาอีกกว่าสองทศวรรษถัดมา จากนิยามศัพท์ทางประชากรครั้งนั้น มีการจัดตั้งคณะทำงานนิยามศัพท์การวิจัยทางประชากรและสังคม ประกอบด้วยอาจารย์ นักวิจัย และเจ้าหน้าที่ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ ในปี 2545 โดยรวบรวมคำศัพท์ทางด้านประชากรและสังคมไว้เป็นคลังข้อมูลและแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญสำหรับผู้สนใจ ดำเนินการตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2546- กันยายน 2547 โดยแบ่งออกเป็น 3 หมวดใหญ่ คือ (1) การวิจัยทางสังคมศาสตร์ ทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ ระเบียบวิธีและขั้นตอนในการทำวิจัย การวิเคราะห์ และสถิติต่างๆ ในการวิจัย (2) ประชากรศาสตร์ และ (3) สังคม รวมถึงสุขภาพ อนามัยเจริญพันธุ์ และสิ่งแวดล้อม (ปราโมทย์ ประสาทกุล, 2558) มีการนิยามศัพท์ไว้ทั้งสิ้นกว่า 1,100 คำ เผยแพร่ผ่านการจัดพิมพ์เป็นหนังสือ “ศัพท์านุกรมการวิจัยทางประชากรและสังคม” และผ่านเว็บไซต์ www.popterms.mahidol.ac.th

(2) ศูนย์ศตวรรษิกชน (Thai Centenarians Center)

สถาบันฯ เห็นความสำคัญและสนใจที่จะศึกษาประสบการณ์ชีวิตและความเป็นอยู่ของศตวรรษิกชนหรือคนร้อยปีมาตั้งแต่ปี 2553 โดยจัดตั้งศูนย์ศตวรรษิกชนไทยเพื่อเป็นแหล่งข้อมูลความรู้และเผยแพร่ข่าวสารเรื่องราวของผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า 100 ปีขึ้นไป ประกอบด้วยหนังสือ รายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทย วารสาร บทความ งานวิจัยทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ สถิติตัวเลขต่างๆ คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ ข่าวสารความรู้ คลิปวิดีโอตามรอยคนร้อยปี และเครือข่ายต่างๆ ที่ทำงานด้านผู้สูงอายุ นอกจากนี้ ศูนย์ศตวรรษิกชนได้มีการวางแผนการดำเนินการที่จะทำให้เป็นศูนย์แรกที่รวบรวมคนร้อยปีในประเทศไทย เพื่อนำเสนอชีวิตความเป็นอยู่ วิถีปฏิบัติเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย และเคล็ดลับของการมีอายุยืนยาวของศตวรรษิกชนไทยอีกด้วย

ศูนย์ศตวรรษิกชนได้นำเสนอประเด็นเรื่องคนร้อยปีผ่านเวทีประชุมวิชาการครั้งแรกเมื่อเดือนมีนาคม 2558 และได้ศึกษาวิจัยการเปลี่ยนแปลงทางประชากรและสถานะสุขภาพของกลุ่มประชากรสูงอายุวัยปลาย หรือผู้ที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไป รวมทั้งลักษณะทางประชากรศาสตร์ พฤติกรรมสุขภาพ และคุณภาพชีวิตของคนร้อยปี โดยคาดประมาณว่าจำนวนคนร้อยปีทั้งประเทศในปี 2558 มีทั้งสิ้น 1,026 คน อายุคาดเฉลี่ยและความยืนยาวชีวิตของศตวรรษิกชนไทยกำลังเพิ่มขึ้น ซึ่งสังคมไทยต้องเตรียมความพร้อมในการจัดระบบดูแลสุขภาพและสวัสดิการรองรับในอนาคต (ปราโมทย์ ประสาทกุล และคณะ, 2559)

(3) มิเตอร์ประเทศไทย (Thailandometers)

เป็นแพลตฟอร์มบนเว็บไซต์สถาบันฯ ที่แสดงสถิติข้อมูลด้านประชากร ประชากรสูงอายุ สุขภาพอนามัย และครอบครัวตามเวลาจริงที่ได้จากการคาดประมาณ โดยประมวล

มิเตอร์ประเทศไทย Thailandometers			
มิเตอร์ประเทศไทย (Thailandometers)	ประชากร (Population)	ประชากรสูงอายุ (Elderly)	ครอบครัว (Family)
จำนวนประชากรไทย (คน) Current Thai population	66,702,754	3 กันยายน 2564 September 3rd, 2021	18:17:43
<p>คำนวณที่ 1 มกราคม 2564 เวลา 00:00:00 จนถึงขณะนี้ Since January 1st, 2021 at 00:00:00 Until now</p>			
ประชากร Population			
ตั้งแต่วันที่ มีเด็กเกิดมาแล้ว (คน) Births this year	457,228		
ตั้งแต่วันที่ มีคนตายไปแล้ว (คน) Deaths this year	370,382		
ตั้งแต่วันที่ ประชากรไทยเพิ่มขึ้นแล้ว (คน) Net population increased this year	86,846		
ประชากรสูงอายุ Elderly			
ประชากรสูงอายุ (Elderly 60+)			
จำนวนประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปในขณะนี้ (คน) Current population aged 60+	12,598,335		
ตั้งแต่วันที่ มีประชากรอายุครบ 60 ปี (คน) Population aged 60 this year	617,799		
ตั้งแต่วันที่ ประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปเสียชีวิตแล้ว (คน) Deaths of population aged 60+ this year	300,395		
ตั้งแต่วันที่ ประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไปเพิ่มขึ้นอีก (คน) Net population aged 60+ increased this year	317,403		
ประชากรสูงอายุ (Elderly 65+)			
จำนวนประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไปในขณะนี้ (คน) Current population aged 65+	8,344,776		
ตั้งแต่วันที่ มีประชากรที่อายุครบ 65 ปี (คน)	496,872		

ข้อมูลจากหลายแหล่ง เช่น การจดทะเบียน ทะเบียนราษฎร สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงสาธารณสุข ฯลฯ มาคำนวณและนำเสนอให้เห็นการเปลี่ยนแปลงด้านประชากรตามเวลาจริง เพื่อสร้างความตระหนักให้สาธารณชนได้เห็นความสำคัญในด้านการเปลี่ยนแปลงประชากร สุขภาพอนามัย เศรษฐกิจสังคม และสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ จำนวนประชากรในประเทศไทยจะปรับตัวเลขทุกวันกลางปีประชากร คือ วันที่ 1 กรกฎาคมของทุกปี สำหรับสถิติตัวเลขอื่นๆ จะปรับตัวเลขทุกวันที่ 1 มกราคมของทุกปี โดยใช้ตัวเลขจากฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้อง

(4) พิพิธภัณฑ์ประชากรและสังคม

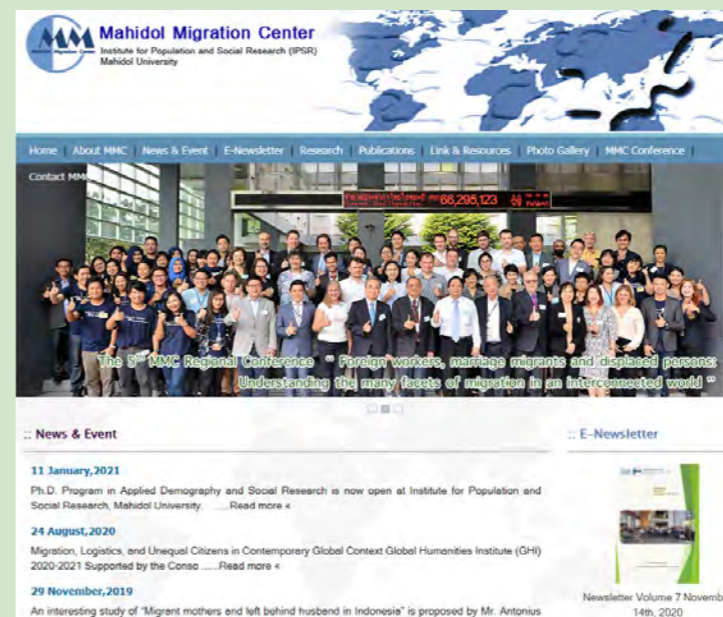
เป็นห้องจัดแสดงนิทรรศการหมุนเวียนที่มีสาระความรู้เกี่ยวกับประชากรและสังคมในประเด็นต่างๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ทั้งในด้านวิชาการและกิจกรรมทางสังคมของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม ตั้งอยู่ที่ชั้นหนึ่ง อาคารประชาสังคมอุดมพัฒนา โดยปรับการนำเสนอมาจากเรือนพิพิธภัณฑ์ประชากรและสังคมเดิมที่ตั้งอยู่ทางด้านเหนือ

ของอาคารสถาบันฯ เมื่ออยู่ที่อาคารสังคมศาสตร์ สำหรับการจัดแสดงและสิ่งพิมพ์ของพิพิธภัณฑ์ประชากรและสังคม ตั้งแต่ พ.ศ. 2555 สถาบันฯ ได้ผลิตสาระทางประชากรและสังคมแล้ว 3 เรื่อง คือ สาระที่ 1 “อาคารประชาสังคมอุดมพัฒนา” (พ.ศ. 2555) สาระที่ 2 “คนนับคน” (พ.ศ. 2558) และ สาระที่ 3 “ประชากรไทยในสมัยรัชกาลที่ 9” (พ.ศ. 2560)

(5) ศูนย์การย้ายถิ่น มหิดล (Mahidol Migration Center)

กล่าวได้ว่าสถาบันฯ เป็นสถาบันวิชาการหนึ่งที่บุกเบิกการศึกษาวิจัยเรื่องแรงงานข้ามชาติในหลายมิติ ทั้งในแง่มุมมองด้านประชากร ประสบการณ์ชีวิต บริบททางสังคม เศรษฐกิจ และมาตรการเชิงนโยบายของภาครัฐ โครงการวิจัยเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้รับทุนจากมูลนิธิร็อกกี้เฟลเลอร์ ซึ่งสนับสนุนให้จัดตั้งเว็บไซต์ศูนย์ศึกษาการย้ายถิ่น เพื่อให้เป็นแหล่งข้อมูลความรู้เกี่ยวกับการย้ายถิ่นทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ โดยรวบรวมตัวเลข

สถิติ บทความ งานวิจัย สิ่งตีพิมพ์ ตลอดจนข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นของประเทศต่างๆ โดยเฉพาะในภูมิภาคอาเซียน นอกจากข้อมูลด้านการย้ายถิ่นข้างต้นแล้วยังมีการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารผ่านจดหมายข่าว MMC รายปี และการจัดประชุมนานาชาติด้านการย้ายถิ่น ประมาณทุก 2 ปี

(6) ศูนย์ปฏิบัติการกาญจนบุรี

ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2543 ที่อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี โดยได้รับทุนสนับสนุนจากมูลนิธิเวลด์มัทธิสต์ ประเทศสหราชอาณาจักร เพื่อให้เป็นศูนย์ศึกษาการเปลี่ยนแปลงประชากร โครงการเฝ้าระวังทางประชากรกาญจนบุรีเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานด้านประชากรและการเปลี่ยนแปลงของ 100 ชุมชน ใน 13 อำเภอของจังหวัดกาญจนบุรี รวมทั้งข้อมูลด้านสุขภาพ บริบททางสังคมและเศรษฐกิจของกลุ่มประชากรในพื้นที่เพื่อการศึกษาติดตามระยะยาวตลอดเวลากว่าสองทศวรรษที่ผ่านมา ศูนย์ปฏิบัติการกาญจนบุรีเป็นพื้นที่ศึกษาวิจัยให้กับหลายโครงการ ทั้งในประเด็นการเปลี่ยนแปลงประชากรอนามัยเจริญพันธุ์ แรงงานข้ามชาติ สิ่งแวดล้อมและผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต ฯลฯ รวมทั้งเป็นพื้นที่ปฏิบัติการให้กับนักศึกษาหลายหลักสูตรทั้งปริญญาโทและปริญญาเอก

6.3.2 ศูนย์ข้อมูลภายใต้โครงการวิจัย

ในช่วงสองทศวรรษหลัง สถาบันฯ มีโครงการวิจัยที่ศึกษาและผลิตผลงานเพื่อเผยแพร่ต่อเนืองหลายโครงการ และต้องการนำเสนอรายละเอียดการดำเนินโครงการและผลงานเผยแพร่ผ่านทางเว็บไซต์ของสถาบันฯ ในช่วงปี พ.ศ. 2553-2556 การเผยแพร่ผลงานของโครงการต่อเนืองเหล่านี้ส่วนหนึ่งได้พัฒนาเป็นศูนย์ข้อมูลเฉพาะประเด็นที่ศึกษานั้นๆ มีชื่ออ้างอิงเว็บไซต์เป็นของโครงการเอง โดยเชื่อมต่อกับเว็บไซต์สถาบันฯ ศูนย์ข้อมูลภายใต้โครงการวิจัยที่กล่าวถึงข้างต้นนี้ ได้แก่

(1) รายงานสุขภาพคนไทย

โครงการจัดทำรายงานสุขภาพคนไทยได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการส่งเสริมสุขภาพ (สสส.) ตั้งแต่ปี 2546 ต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยรวบรวมสถิติข้อมูลและสถานการณ์ด้านสุขภาพที่สำคัญของคนไทยในรอบปีไว้ในรายงาน

ซึ่งประกอบด้วยตัวชี้วัดด้านสุขภาพ สถานการณ์เด่นและผลงานทางสุขภาพ และเรื่องพิเศษ ประจำฉบับ ในระยะแรกนอกจากการจัดพิมพ์รายงานเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษแล้ว โครงการฯ ยังเผยแพร่รายงานสุขภาพคนไทยให้ผู้สนใจสามารถดาวน์โหลดได้ผ่านเว็บไซต์ของ สสส. สำนักงานพัฒนาระบบข้อมูลข่าวสารสุขภาพ (HISO) และสถาบันฯ ต่อมาปี 2557 โครงการฯ ได้พัฒนาเว็บไซต์รายงานสุขภาพคนไทย (www.thaihealthreport.com) ขึ้น เพื่อรวบรวมรายละเอียดและแต่ละองค์ประกอบในรายงานทุกฉบับของโครงการไว้ที่เดียว เพื่อให้ผู้สนใจสามารถเข้าถึงได้อย่างสะดวกมากขึ้น

(2) ศูนย์วิจัยความสุขคนทำงานแห่งประเทศไทย

สถาบันฯ ดำเนินโครงการพัฒนาเครื่องมือวัดความสุขและคุณภาพชีวิตของคนทำงานในองค์กรต่างๆ มากกว่าหนึ่งทศวรรษ นับแต่โครงการจับตาสถานการณ์ความสุขของคนทำงานในประเทศไทยที่พัฒนาเครื่องมือ happinometer ขึ้นมาเพื่อวัดคุณภาพชีวิตและความสุขด้วยตนเอง องค์กรสามารถนำผลที่ประมวลได้ในภาพรวมนั้นไปพัฒนานโยบายเพื่อสร้างเสริมสุขภาวะของคนทำงานได้ โครงการฯ ได้จัดทำเว็บไซต์เครื่องมือวัดความสุข

ด้วยตนเอง (www.happinometer.com) ตั้งแต่ปี 2555 เพื่อให้เป็นแหล่งกลางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับความสุขคนทำงาน เช่น รายงาน สถานการณ์ความสุขคนทำงานในประเทศไทย ผลการสำรวจความสุขคนทำงานในองค์กร รายไตรมาส รวมทั้งการประชาสัมพันธ์กิจกรรมต่างๆ ของโครงการ

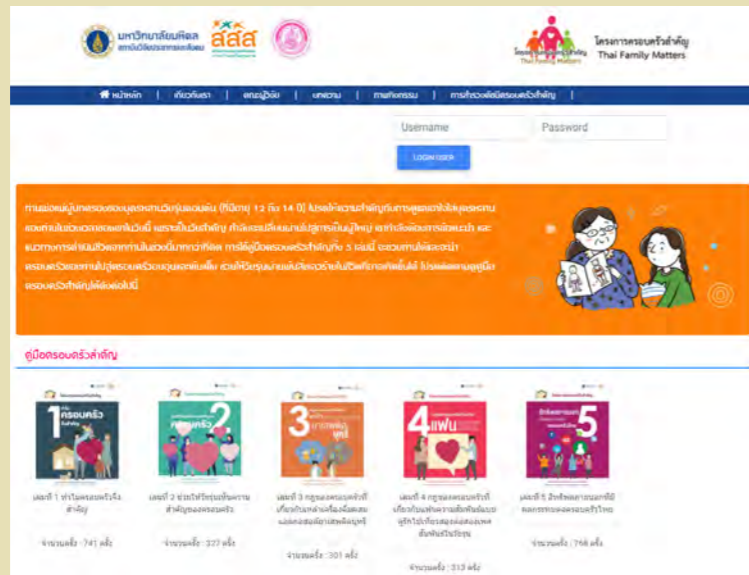
(3) ศูนย์พัฒนาองค์ความรู้ด้านกิจกรรมทางกายประเทศไทย (TPAK)

ที่แพคเป็นศูนย์วิชาการภายใต้สถาบันฯ ที่ดำเนินกิจกรรมสอดคล้องกับเป้าหมายการขับเคลื่อนและการส่งเสริมกิจกรรมทางกายระดับชาติ วางที่ทางของตัวเองในฐานะเป็นแหล่งอ้างอิงข้อมูล สนับสนุนองค์ความรู้จากการวิจัย สร้างพื้นที่ทางวิชาการด้านกิจกรรมทางกายในมิติทางประชากรและสังคม และสื่อสารเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมกิจกรรมทางกายทุกช่วงวัยของประชากรไทยให้มีสุขภาวะแบบองค์รวม เว็บไซต์ของทีแพค (www.tpak.or.th) แสดงรายละเอียดทั้งในด้านเครื่องมือการวิจัย ผลงานเผยแพร่ ข้อมูลสำหรับวิเคราะห์และความรู้เชิงปฏิบัติของโครงการฯ ตั้งแต่ปี 2559-ปัจจุบัน ตั้งแต่ต้นแบบโรงเรียนฉลาดเล่น 17 แห่ง การสร้างวิถีชีวิตสุขภาพของชุมชนการเคหะแห่งชาติ การเฝ้าระวังและติดตามกิจกรรมทางกาย เป็นต้น

(4) ครอบครัวสำคัญ

โครงการครอบครัวสำคัญ หรือ Thai Family Matters เกิดขึ้นเมื่อปี 2550 โดยใช้โปรแกรมแทรกแซงสำหรับครอบครัว (family-based intervention) เพื่อให้พ่อแม่ใช้จังหวะเวลาและโอกาสที่เหมาะสมสื่อสารกับวัยรุ่นในครอบครัวเพื่อลดพฤติกรรมเสี่ยงหรือไม่พึงประสงค์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการเสพยาหรือและสารเสพติด การบริโภคเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ พฤติกรรมก้าวร้าวเกร และเพศสัมพันธ์ไม่ปลอดภัย ดำเนินโครงการในพื้นที่ 7 เขตของกรุงเทพฯ โดยพัฒนาคู่มือ 5 เล่มขึ้นมาเพื่อให้ผู้ปกครองใช้ในการสร้างความสัมพันธ์และสร้างทักษะการสื่อสารในครอบครัว ต่อมาได้ขยายไปยังจังหวัดอื่นๆ เช่น นนทบุรี สระบุรี เชียงราย ลำพูน อุตรธานี อุบลราชธานี สงขลา และสตูล เพื่อปรับโปรแกรมแทรกแซงให้สอดคล้องกับบริบทของแต่ละท้องถิ่น และเป็นโครงการความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมากขึ้น โดยเฉพาะสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ในแต่ละจังหวัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และศูนย์พัฒนาครอบครัวในท้องถิ่น

6.3.3 “The Prachakorn”

เป็นแพลตฟอร์มออนไลน์บนเว็บไซต์ใหม่ล่าสุดของสถาบันฯ ที่จัดทะเบียนมีชื่ออ้างอิงของตัวเองอย่างเป็นทางการจากสถาบันฯ (www.theprachakorn.com) “เดอะ ประชากร” (The Prachakorn) เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. 2561 ด้วยความตั้งใจที่จะเป็นจุดหมายข่าวประชากรและการพัฒนาในรูปแบบออนไลน์ เพื่อเผยแพร่ข้อมูลความรู้ด้านประชากรและสังคมต่อสาธารณชน อันเป็นพันธกิจสำคัญของสถาบันฯ ให้ความสำคัญมาโดยตลอดตั้งแต่ก่อตั้งสถาบันฯ ด้วยเจตนาที่จะทำให้สังคมไทยรู้เรื่องประชากร และสถาบันฯ คือผู้เชี่ยวชาญด้านประชากร เดอะประชากรจึงเป็นอะไรก็ตามที่เกี่ยวข้องกับประชากร (anything about population) ไม่ว่าจะเป็นประเด็นด้านเศรษฐกิจและสังคม การย้ายถิ่น ภาวะสูงวัย พฤติกรรมสุขภาพ บริบทครอบครัว เพศภาวะ ศิลปวัฒนธรรม และการท่องเที่ยว และรวมไปถึงในแง่มุมอื่นๆ ที่อยู่รอบตัวคนในสังคมไทย เนื้อหาใน “เดอะ ประชากร” ได้รวมไว้ทั้งเนื้อหาในจุดหมายข่าวประชากรและการพัฒนา กิจกรรมแลกเปลี่ยนพูดคุยในเวทีเสวนา ได้ขยายคาบประชากร และประเด็นในการประชุมประชากรและสังคมเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อให้เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ทำให้สังคมไทยรู้เรื่องประชากรดังตั้งใจ

7

สถาบันฯ

ในสื่อสาธารณะ: วิชาการสู่สังคม

กฤตา วจนสาระ

6.4 สรุป

กิจกรรมหลากหลายทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ต่างเป็นรูปธรรมหนึ่งของความพยายามสื่อสารข้อมูลความรู้ด้านประชากรและปรากฏการณ์ทางสังคม รวมทั้งผลงานวิจัยต่างๆ ที่สถาบันฯ ส่งสมประสบการณ์และความเชี่ยวชาญมาตลอดระยะเวลาครึ่งศตวรรษ เผยแพร่ต่อสังคมไทยและกระจายสู่สาธารณะผ่านช่องทางหลากหลาย เพื่อให้ข้อมูลความรู้ทั้งหมดที่สถาบันฯ มีเหล่านี้ไปสู่การเปลี่ยนแปลงและเป็นประโยชน์ต่อสาธารณะมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

น่าสนใจว่าภาพสะท้อนของสถาบันฯ ผ่านสื่อเป็นอย่างไร...

การนำเสนอความรู้ความเข้าใจด้านประชากร การเผยแพร่ผลงานวิจัย และความเห็นทางวิชาการที่มีต่อปรากฏการณ์ทางสังคมต่างๆ ออกสู่สาธารณะนั้น เป็นหนึ่งในบทบาททางสังคมที่สถาบันฯ ดำเนินงานมาโดยตลอด กล่าวได้ว่าเป็นการกำหนดทิศทางหรือตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของสถาบันฯ ในสังคมไทยไม่มากก็น้อย จากความตั้งใจที่ต้องการให้สังคมไทยรู้จักและเรียนรู้เรื่องราวทางประชากร จนถึงปัจจุบัน ภาพสถาบันฯ ที่สังคมไทยรู้จักกันนั้น คือหน้าตาและประสบการณ์ของบุคลากรที่ผลิตผลงานวิจัยและความเชี่ยวชาญด้านต่างๆ ที่นำเสนอต่อสาธารณะอยู่เสมอ กลายเป็นจุดเชื่อมโยงสำคัญของความรู้ความเข้าใจด้านประชากรและปรากฏการณ์ทางสังคม

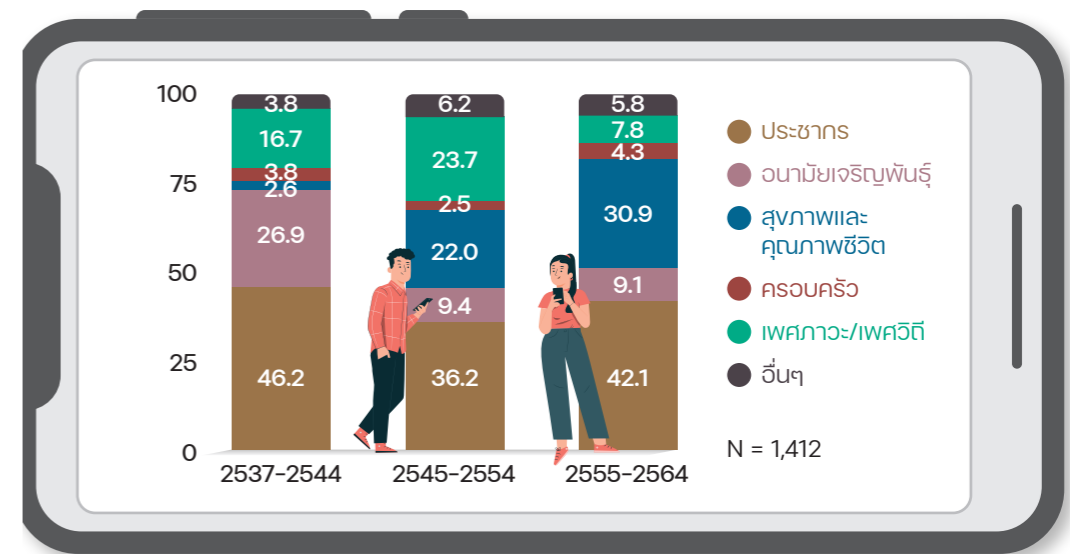

การรวบรวมผลงานและบทบาทของสถาบันฯ ที่ปรากฏผ่านสื่อสาธารณะต่างๆ ในบทนี้ ได้จากข้อมูลการสืบค้นข่าวและบทความที่มีการเผยแพร่และบันทึกเป็นไฟล์อิเล็กทรอนิกส์ในเว็บไซต์ของสื่อต่างๆ ซึ่งสืบค้นผ่านโปรแกรม News-center โดยใช้คำค้น (keywords) ว่า “สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล” และ “Institute for Population and Social Research” ผลจากการสืบค้นย้อนหลังในระยะเวลากว่า 26 ปี คือ ตั้งแต่ปลาย พ.ศ. 2537-30 มิถุนายน 2564 แบ่งออกได้เป็น 3 ช่วงด้วยกัน คือ

- (1) ปลาย พ.ศ. 2537-2544 มีจำนวน 78 รายการ
- (2) ช่วง พ.ศ. 2545-2554 มีจำนวน 596 รายการ และ

(3) ช่วง พ.ศ. 2555-มิถุนายน 2564 ทั้งสิ้นจำนวน 738 รายการ โดยภาพรวมของสัดส่วนของเนื้อหาในแต่ละช่วงเวลาจำแนกออกตามหัวข้อหลักได้ดังรูป 7.1

รูป 7.1 ร้อยละของข่าวที่ปรากฏในสื่อสาธารณะออนไลน์ จำแนกตามหัวข้อใน 3 ช่วงเวลา

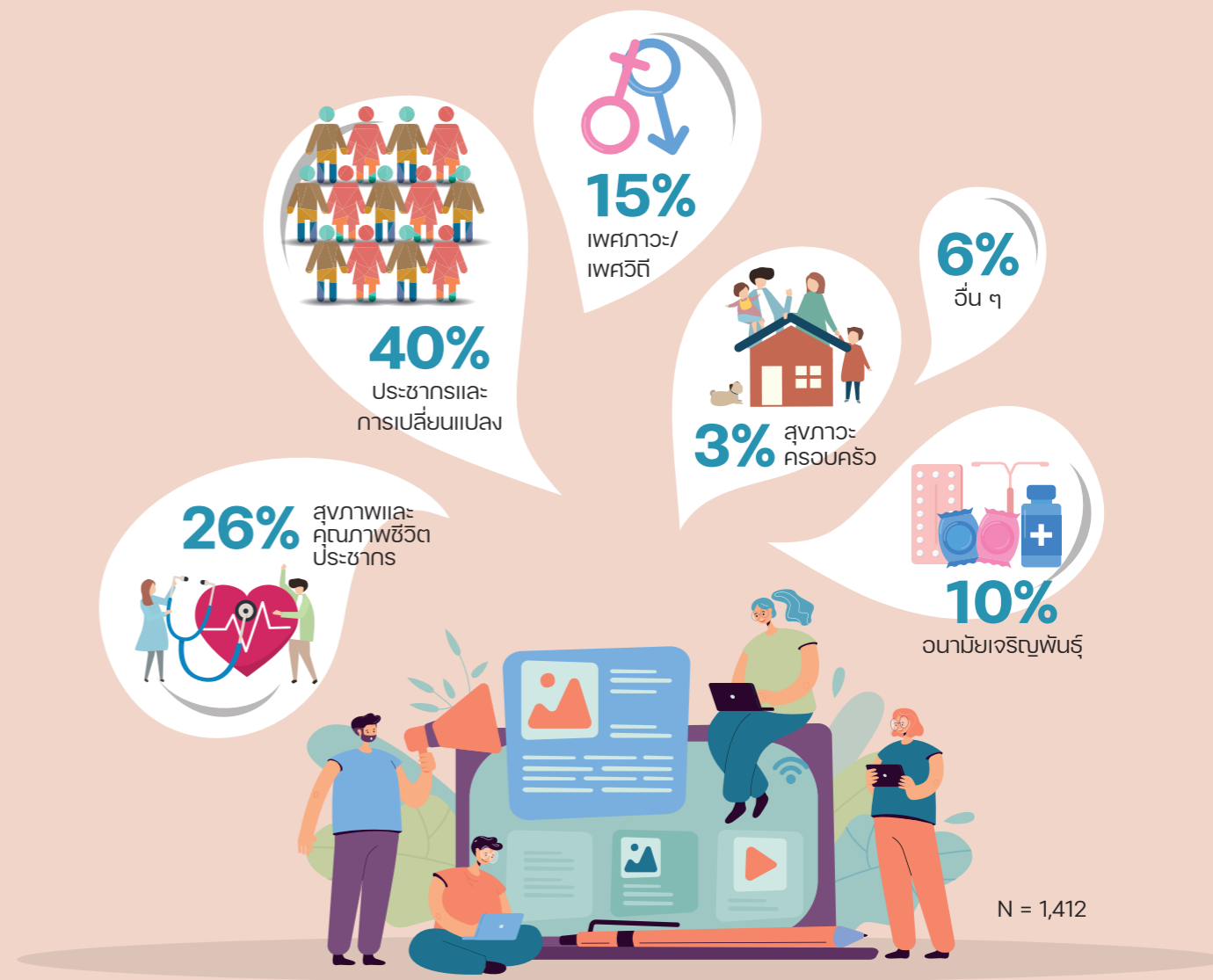
การสืบค้นทั้งหมดพบข่าวและบทความที่เกี่ยวข้องกับสถาบันฯ ทั้งสิ้น 1,412 รายการ แบ่งประเภทของเนื้อหาข่าวตามหัวข้อหลัก (theme) ออกได้เป็น 5 ประเด็น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

7.1 แหล่งอ้างอิงด้านประชากรของสังคมไทย

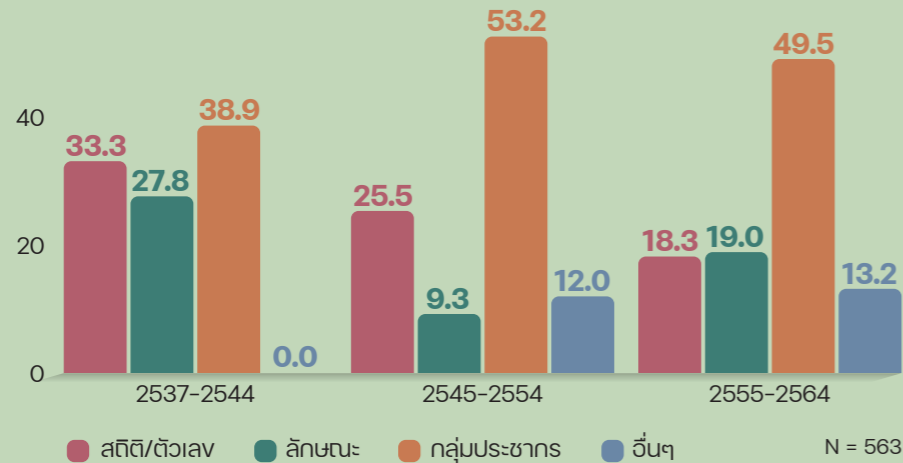
ในฐานะที่เป็นสถาบันวิชาการด้านประชากรศึกษา สถาบันฯ ปรากฏในสื่อสาธารณะ ด้วยประเด็นทางประชากรและการเปลี่ยนแปลงประชากรมากที่สุดมาโดยตลอด คือ ประมาณร้อยละ 40 หรือจำนวน 563 รายการจากทั้งหมด 1,412 รายการ และทั้ง 3 ช่วงเวลา (รูป 7.1) แสดงให้เห็นชัดเจนว่าประเด็นด้านประชากรครอบคลุมพื้นที่สื่อมากกว่าประเด็นอื่นๆ มาโดยตลอด ซึ่งสะท้อนว่าสถาบันฯ เป็นแหล่งอ้างอิงที่สำคัญของสังคม เมื่อต้องการอ้างอิงถึงจำนวนประชากรลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสถิติ/ตัวเลขประชากร การคาดประมาณ/จำนวนประชากรทั้งประเทศ จำนวนประชากรตามเพศหญิง - ชาย จำนวนประชากรตามกลุ่มอายุต่างๆ จำนวนประชากรตามภูมิภาค จำนวนการเกิด การตาย และการย้ายถิ่น โดยเฉพาะการอ้างอิงถึงจำนวนประชากรกลางปีที่สถาบันฯ จัดทำและเผยแพร่ต่อสาธารณะเป็นประจำ (คิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 25)

นอกจากสถิติและตัวเลขประชากรต่างๆ ข้างต้นแล้ว การศึกษาและการเผยแพร่เรื่องของประชากรกลุ่มเฉพาะต่างๆ ของสถาบันฯ ยังได้รับความสนใจจากสื่อสาธารณะต่อเนื่องมาโดยตลอด โดยเฉพาะกลุ่มประชากรสูงอายุ ที่สถาบันฯ ได้เสนอปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นเมื่อสังคมไทยกลายเป็นสังคมสูงวัยมาตั้งแต่ พ.ศ. 2548 ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสุขภาพ รวมทั้งการปรับนิยาม และงานศึกษาศตวรรษิกชน - คนร้อยละ ทั้งหมัดนี้ในภาพรวมแล้วทำให้ประเด็นผู้สูงอายุของสถาบันฯ มีสัดส่วนการอ้างอิงในสื่อสาธารณะถึงร้อยละ 27 นอกจากนี้ก็เป็นเรื่องของแรงงานข้ามชาติที่สถาบันฯ ศึกษาและเผยแพร่มาตั้งต่อก่อน พ.ศ. 2540 ทั้งในประเด็นการค้ามนุษย์และสิทธิมนุษยชน นโยบายการบริหารและจัดการแรงงาน สิทธิและสวัสดิการพื้นฐานที่ควรจะได้รับ เป็นต้น ในช่วงทศวรรษหลัง (พ.ศ. 2555 - 2564) นอกจากกลุ่มประชากรสูงวัยแล้ว สถาบันฯ ได้นำเสนอประเด็นของกลุ่มประชากรอื่นๆ ร่วมด้วย เช่น ผู้ต้องขัง ประชากรที่เกิดในแต่ละรุ่น เช่น Gen Y, Z, Alpha ฯลฯ

รูป 7.2 ร้อยละของข่าวที่ปรากฏในสื่อสาธารณะออนไลน์ จำแนกตามหัวข้อหลัก

รูป 7.3 ร้อยละของข่าวประเด็นประชากรที่ปรากฏในสื่อสาธารณะ
จำแนกตามหัวข้อย่อยใน 3 ช่วงเวลา

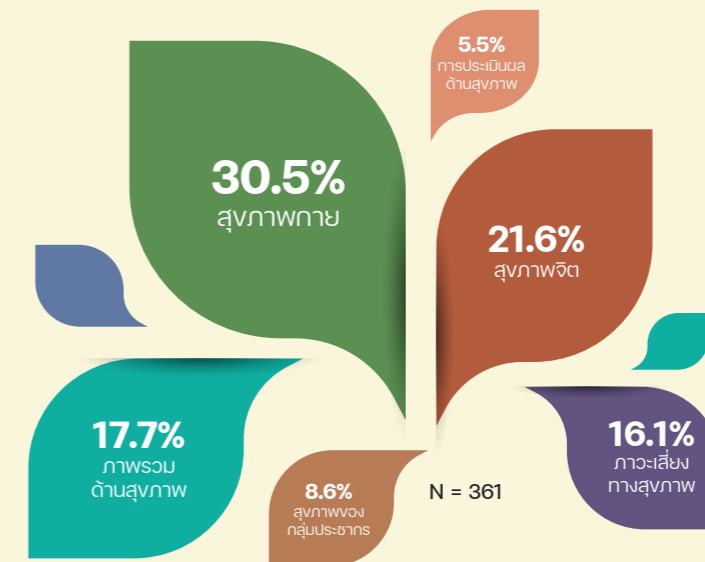
การปรากฏในพื้นที่สื่อสาธารณะส่วนใหญ่เป็นการอ้างถึงตัวเลขประชากร ข้อค้นพบจากงานวิจัย บทความวิชาการและการนำเสนอของสถาบันวิจัยประชากรและสังคมในภาพรวม รวมทั้งการอ้างอิงบุคลากรผู้เชี่ยวชาญของสถาบันฯ เช่น ศ.ดร.ปราโมทย์ ประสาทกุล รศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล เป็นต้น

7.2 ประชากรกับสุขภาพและคุณภาพชีวิต

กว่าหนึ่งในสี่ของข่าวในภาพรวมทั้งหมดเป็นเรื่องที่ว่าด้วยสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากร (รูป 7.2) โดยพบว่าการศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากรเป็นประเด็นที่สถาบันฯ มีผลงานและเผยแพร่ต่อสาธารณะมากขึ้นอย่างชัดเจนในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา เมื่อเทียบสัดส่วนจากร้อยละ 2.6 ในช่วง พ.ศ. 2537-2544

เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 22 และร้อยละ 30.9 ในสองทศวรรษถัดมา (รูป 7.1) การขยายความสนใจและงานไปด้านสุขภาพของประชากรในสองทศวรรษหลังนี้ ส่วนหนึ่งสอดคล้องกับการก่อตั้งองค์กรที่ให้ทุนสนับสนุนงานวิจัยและปฏิบัติการด้านสุขภาพที่สำคัญ คือ สสส. ส่งผลให้สถาบันฯ ได้ดำเนินโครงการใหญ่หลายโครงการ เช่น การจัดทำรายงานสุขภาพคนไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2546 ที่นำเสนอสถานการณ์ด้านสุขภาพในรอบปีที่ผ่านมา สถิติด้านสุขภาพที่น่าสนใจ และเรื่องเด่นด้านสุขภาพ รายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2556 หลักๆ คือนำเสนอสถิติข้อมูลสถานการณ์การสูงวัยของประชากรไทยในปัจจุบัน และมีประเด็นผู้สูงอายุที่เป็นอรรถบทหลักประจำเล่ม รายงานสถานการณ์สุขภาพจิต เครื่องมือวัดความสุข และกิจกรรมทางกาย เป็นต้น ซึ่งล้วนแต่เป็นประเด็นที่สาธารณะให้ความสนใจอย่างต่อเนื่อง

รูป 7.4 ร้อยละของข่าวประเด็นประชากรกับสุขภาพและคุณภาพชีวิต
จำแนกตามหัวข้อย่อย

เมื่อดูในรายละเอียดของข่าวพบว่าในช่วง พ.ศ. 2545-2554 นั้น เป็นทศวรรษที่สถาบันฯ มีการทำงานในประเด็นสุขภาพของประชากรกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะพฤติกรรมและภาวะความเสี่ยงต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของประชากร ไม่ว่าจะเป็นการบริโภคแอลกอฮอล์ บุหรี่ พฤติกรรมการบริโภค ความเครียด ฯลฯ รวมทั้งการประเมินโครงการที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพและคุณภาพชีวิต โดยได้ขยายประเด็นการทำงานต่อเนื่องมาจนถึงทศวรรษต่อมา ส่งผลให้ตัวเลข ข้อมูล ผลการศึกษา และงานวิจัยด้านสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากรถูกอ้างอิงในนามสถาบันฯ กว่า 200 ข่าวในสองทศวรรษหลังนี้ โดยเฉพาะการวัดความสุข Happinometer และการขับเคลื่อนกิจกรรมทางกายที่พัฒนาเป็นศูนย์พัฒนาองค์ความรู้ด้านกิจกรรมทางกายประเทศไทยในปัจจุบัน

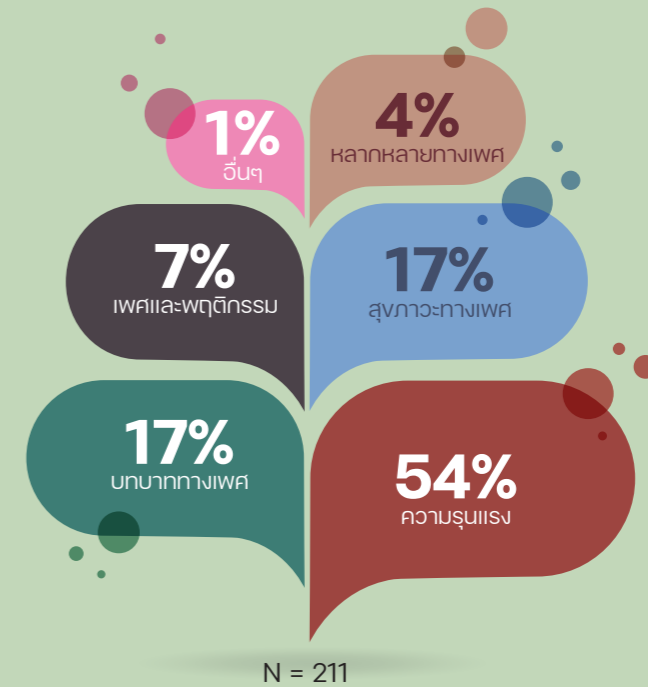
7.3 ขยายองค์ความรู้ด้านเพศภาวะและเพศวิถี

ในที่นี้หมายถึงปรากฏการณ์และประสบการณ์ด้านเพศของประชากร ทั้งในทางกายภาพ ทางจิตใจ/ความรู้สึก และทางสังคมวัฒนธรรม ทั้งในแง่ของเพศภาวะหรือบทบาททางเพศ เพศวิถี ชีวิตและประสบการณ์ด้านเพศ ความรุนแรง และสุขภาพทางเพศของประชากรกลุ่มต่างๆ กล่าวได้ว่าเป็นประเด็นร่วมสมัยที่สังคมให้ความสนใจและต้องการคำอธิบายในทางวิชาการอยู่เสมอ โดยส่วนใหญ่กว่าสองในสามเป็นการอ้างอิงถึงผลงานและความเห็นทางวิชาการของบุคลากรสถาบันฯ (รศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล 140 ข่าว) โดยเฉพาะคำอธิบายทางวิชาการของปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับความรุนแรงลักษณะต่างๆ ซึ่งในภาพรวมแล้วมีสัดส่วนกว่าครึ่งหนึ่งของงานในหัวข้อนี้ทั้งหมด รวมทั้งประเด็นสืบเนื่องที่ทำทนายวิคิดวิเคราะห์หลักของสังคม ได้แก่ เพศภาวะ/เพศวิถี และสุขภาพทางเพศ ส่วนหนึ่งเป็นชุดโครงการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ด้านสุขภาพทางเพศที่สถาบันฯ ได้รับทุนจากแผนงานสร้างเสริมสุขภาพทางเพศ สสส. ในช่วง พ.ศ. 2550-2553 ส่งผลให้มีการเผยแพร่ผลงานและองค์ความรู้เรื่องนี้ต่อสาธารณะอย่างกว้างขวาง

คุณูปการที่สำคัญของการสร้างผลงานและเผยแพร่องค์ความรู้เรื่องเพศภาวะและเพศวิถีของสถาบันฯ ก็คือ การอธิบายเชื่อมโยงให้เห็นว่ารากเหง้าของปัญหาความรุนแรงต่อผู้หญิงในสังคมไทยนั้นอยู่ที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศ และวิถีคิดชายเป็นใหญ่ (patriarchy) ในสังคมไทยที่ให้ศักดิ์และสิทธิของผู้ชายเหนือผู้หญิง ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการเชื่อมโยงมิติเชิงโลกทัศน์ที่ทับซ้อนอยู่ในปรากฏการณ์ทางสังคมเข้ากับการศึกษาทางประชากรได้อย่างน่าสนใจ ทำให้ข้อค้นพบในงานวิจัยมีความลึกซึ้ง รอบด้าน และทันสมัย

กล่าวได้ว่า การทำงานในประเด็นร่วมสมัยเช่นนี้เป็นบทบาทสำคัญที่ทำให้สถาบันฯ ในฐานะสถาบันวิชาการเป็นส่วนหนึ่งของการขับเคลื่อนทางสังคมเพื่อความเป็นธรรมทางเพศร่วมกับองค์กรภาคประชาสังคมและภาครัฐอื่นๆ

รูป 7.5 ร้อยละของข่าวประเด็นเพศภาวะและเพศวิถี จำแนกตามหัวข้อย่อย

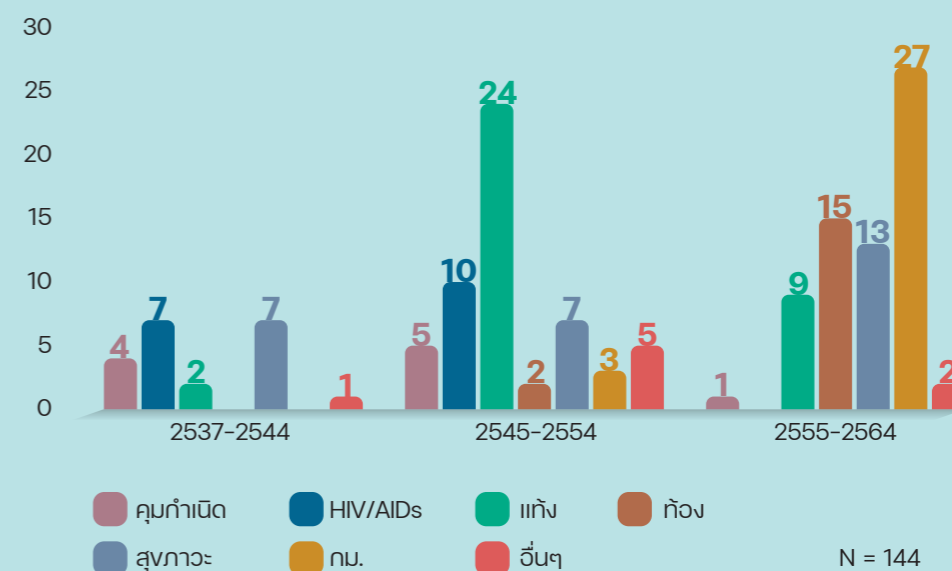

7.4 อนามัยเจริญพันธุ์: จากสภาพสุสัทธิ

แม้ผลงานในสื่อสาธารณะที่ว่าด้วยอนามัยเจริญพันธุ์ของสถาบันฯ ที่เก็บรวบรวมได้ จะมีสัดส่วนเพียงร้อยละ 10 (144 ข่าว) แต่ที่จริงแล้วสถาบันฯ มีงานศึกษาเกี่ยวกับภาวะเจริญพันธุ์และปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลต่อความสามารถในการมีลูกของประชากรมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งสถาบันฯ จากที่เริ่มต้นด้วยเรื่องการวางแผนครอบครัว การคุมกำเนิด สุขภาพและบริการด้านอนามัยเจริญพันธุ์ของประชากรกลุ่มต่างๆ ในช่วงแรกก่อตั้ง ผลงานที่ปรากฏในสื่อในช่วงหลังปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ได้แสดงให้เห็นว่าการทำงานในประเด็นอนามัยเจริญพันธุ์ของสถาบันฯ ค่อยๆ เปลี่ยนไปทำประเด็นร่วมสมัยมากขึ้น ทั้งที่เป็นเรื่องความเจ็บป่วยที่ส่งผลต่อการเจริญพันธุ์ของประชากร โดยเฉพาะเอชไอวี โรคติดต่อทางเพศสัมพันธ์ โรคในระบบเจริญพันธุ์ต่างๆ เรื่องแท้งและท้องไม่พร้อมที่ยังเป็นโจทย์ท้าทายสังคมตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

หนึ่งในบทบาทที่สำคัญของสถาบันฯ ในช่วงสองทศวรรษหลัง (รูป 7.6) ก็คือการสนับสนุนทางวิชาการให้การเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อสิทธิด้านอนามัยเจริญพันธุ์ร่วมกับองค์กรภาคประชาสังคมและภาครัฐ และกล่าวได้ว่าสถาบันฯ เป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวทางผลักดันกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการเจริญพันธุ์ของประชากรหลายฉบับด้วยกัน ทั้งกฎหมายอุ้มบุญ หรือ พ.ร.บ. คุ้มครองเด็กที่เกิดโดยอาศัยเทคโนโลยีช่วยการเจริญพันธุ์ทางการแพทย์ พ.ศ. 2558 กฎหมายท้องวัยรุ่น หรือ พ.ร.บ. การป้องกันและแก้ไขปัญหาการตั้งครรภ์ในวัยรุ่น พ.ศ. 2559 และกฎหมายทำแท้ง หรือ พ.ร.บ. แก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญา (ฉบับที่ 28) พ.ศ. 2564 แก้ไขมาตรา 301 และ 305 ที่ว่าด้วยการทำแท้งให้สามารถกระทำได้ตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในกฎหมาย

รูป 7.6 ร้อยละของข่าวประเด็นอนามัยเจริญพันธุ์ จำแนกตามหัวข้อย่อย

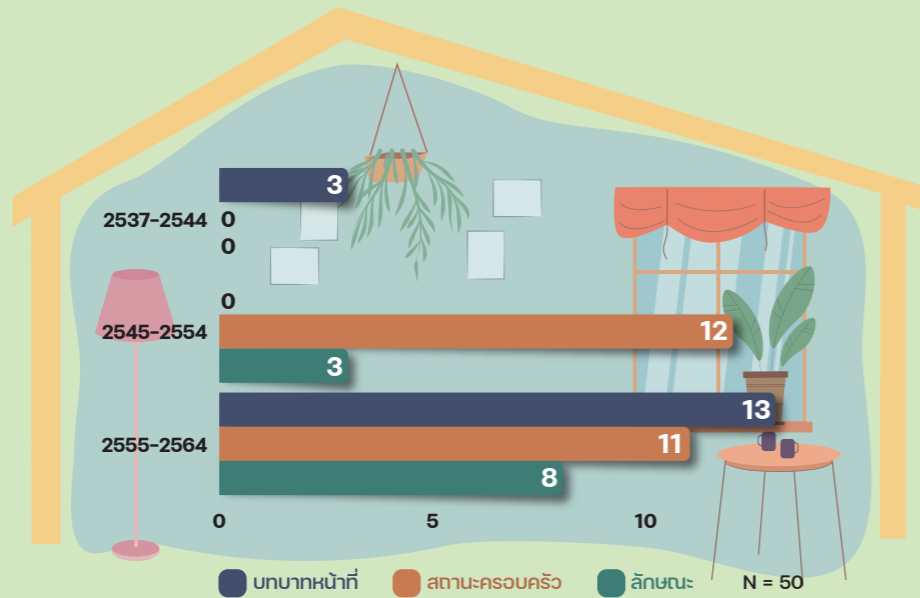
7.5 สุขภาวะครอบครัว: รากฐานของประชากร

ครอบครัวและครัวเรือนต่างเป็นหน่วยย่อยที่เชื่อมโยงปัจเจกบุคคลกับสังคม และเป็นหน่วยพื้นฐานในการวิเคราะห์ทางประชากรศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงของครอบครัวและครัวเรือน ไม่ว่าจะในทางหนึ่งทางใดล้วนส่งผลต่อขนาดและลักษณะทางประชากรเสมอ ขณะเดียวกันปัจจัยต่างๆ ทางสังคมก็ส่งผลและเป็นตัวกำหนดลักษณะที่เป็นไปในครอบครัวด้วยเช่นกัน แม้จะมีผลงานออกสู่สื่อสาธารณะเพียง 50 รายการ หรือคิดเป็นร้อยละ 3.5 เท่านั้นก็ตาม แต่งานที่นำเสนอผ่านการประชุมประชากรและสังคมในช่วงสองทศวรรษหลัง

(พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา) ได้เสนอปรากฏการณ์ด้านครอบครัวที่สังคมให้ความสนใจ นั่นคือ สถานะของครอบครัวในสังคมร่วมสมัย พื้นฐานและความสัมพันธ์ในครอบครัว การให้ความหมายกับครอบครัวที่อาจไม่ได้เริ่มต้นจากการแต่งงานและจบด้วยการหย่าร้าง บทบาทหน้าที่ของครอบครัวที่ยังคงให้ความสำคัญกับการเลี้ยงดู และลักษณะที่แตกต่างหลากหลายของครอบครัวที่เปลี่ยนไปในแต่ละช่วงชีวิต เช่น ครอบครัวข้ามรุ่น/แก๊งกลาง ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หรือเป็นครัวเรือนที่ไม่ได้เป็นครอบครัวเดียวกัน ครอบครัวที่พ่อหรือแม่อายุน้อย ฯลฯ รวมทั้งปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตครอบครัว ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชน ได้แก่ เศรษฐกิจ สภาพแวดล้อม เป็นต้น

รูป 7.7 ร้อยละของข่าวประเด็นสุขภาพครอบครัว
จำแนกตามหัวข้อย่อยใน 3 ช่วงเวลา

กล่าวได้ว่า 5 ประเด็นด้านประชากรและสังคมข้างต้นเป็นเรื่องที่สังคมให้ความสนใจกับผลงานและความเห็นทางวิชาการของสถาบันฯ และบุคลากรของสถาบันฯ เสมอมา นอกจากนี้แล้ว ประเด็นร่วมสมัยอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นสถานการณ์ร่วมสมัยทั้งทางการเมืองและสังคม เรื่องของการเรียนการสอนและมาตรฐานการศึกษา เรื่องสิทธิมนุษยชน สิ่งแวดล้อม ฯลฯ สถาบันฯ ได้รับการอ้างอิงถึงทั้งสิ้นกว่า 500 ข่าว หรือร้อยละ 37 โดยเฉพาะเป็นแหล่งข่าวอ้างอิงที่น่าเชื่อถือในเรื่องจำนวนประชากรต่างๆ ขณะที่บุคลากรของสถาบันฯ หลายคนเป็นผู้เชี่ยวชาญในประเด็นที่สื่อและสังคมสนใจหลายประเด็นด้วยกัน โดยเฉพาะ รศ.ดร.กฤตยา อาชวนิจกุล ที่มีสัดส่วนการอ้างอิงถึงกว่าหนึ่งในสี่ของงานที่ปรากฏในสื่อสาธารณะทั้งหมด ในประเด็นหลากหลายทั้งในด้านประชากรกลุ่มเฉพาะ เช่น แรงงานข้ามชาติ ผู้ต้องขัง ฯลฯ ประเด็นที่เกี่ยวกับเพศภาวะ/เพศวิถี ความรุนแรง และประเด็นด้านสิทธิอนามัยเจริญพันธุ์

เหล่านี้ทั้งหมดได้กลายเป็นบทบาททางสังคมในฐานะสถาบันวิชาการด้านประชากรและสังคม ที่ส่งผลให้สถาบันฯ เป็นที่รู้จัก มีสถานะมีที่ทางอยู่ในสังคมไทยอย่างมั่นคง และมีศักดิ์ศรี

สู่ทศวรรษที่หก

ของ IPSR

กฤษณา วัฒนสาร และกฤตยา อาชวนิจกุล

ตลอดช่วงอายุ 50 ปีที่ผ่านมาของสถาบันฯ แม้จะก่อตั้งขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ชี้ให้สังคมได้เห็นถึงความสำคัญของสถานการณ์ด้านประชากร ทั้งในด้านการวางแผนครอบครัว การคุมกำเนิด การเกิด การตาย การย้ายถิ่น หรืออีกนัยหนึ่งคือการเฝ้าระวัง การเปลี่ยนแปลงทางประชากร และนำเสนอมาตรวัดอัตราต่างๆ ทางประชากรในสังคมไทยอย่างเป็นปัจจุบันสมัย ทว่าภารกิจเหล่านั้นมิได้เป็นกรอบผูกมัดให้สถาบันฯ จำกัดความสนใจทำงานเพียงเฉพาะมิติด้านประชากรเท่านั้น หากแต่ได้ขยับปรับเปลี่ยนและขยายออกสู่มิติอื่นๆ อย่างสอดคล้องกับบริบทของสังคมในแต่ละยุคสมัยมาโดยตลอด ดังรายละเอียดที่ปรากฏในบทก่อนหน้าของหนังสือเล่มนี้

8.1 สถาบันวิจัยด้านประชากรและสังคมของประเทศไทย

จากเป้าหมายการจัดตั้งสถาบันฯ เพื่อ “ทำวิจัยปฏิบัติการและหลักวิชาการด้านประชากร เศรษฐกิจ สังคม และการวางแผนครอบครัวในส่วนที่สัมพันธ์กับทางการแพทย์และการสาธารณสุข และมีหน้าที่บริการสอนและฝึกอบรม รวมทั้งเป็นศูนย์อ้างอิงข้อมูลทางประชากร” ตั้งแต่ พ.ศ. 2514 จนถึงปัจจุบัน คือเวลาครึ่งศตวรรษที่สถาบันฯ สังสม ประสพการณ์การทำวิจัยจนเชี่ยวชาญด้านประชากรและสังคม จนกลายเป็นสถาบันวิจัยด้านประชากรและสังคมของประเทศไทยในวันนี้ ภายใต้การจัดกลุ่มวิจัยของสถาบันฯ ออกเป็น 6 กลุ่ม¹ นั่นคือ (1) สังคมกับการเปลี่ยนแปลงประชากรและครอบครัว (2) ภาวะสูงวัยของประชากร (3) เพศวิถี เพศภาวะ อนามัยเจริญพันธุ์ และเอชไอวี/เอดส์ (4) ประชากร สิ่งแวดล้อม และสุขภาพ (5) การย้ายถิ่น ความเป็นเมือง และแรงงาน (6) การติดตามและประเมินผล และระเบียบวิธีวิจัย (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม,

¹ สถาบันฯ เริ่มกำหนดประเด็นกลุ่มวิจัยเป็น 5 กลุ่ม ในยุคผู้อำนวยการคนที่ 3 ประมาณ พ.ศ. 2535 ต่อมาปรับเป็น 8 กลุ่มใน พ.ศ. 2540 และมีการจัดกลุ่มวิจัยใหม่ให้เหลือ 6 กลุ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2553 เป็นต้นมา โดยกำหนดกรอบความสำคัญของแต่ละกลุ่มวิจัยไว้ด้วย

2563ก, น. 20-21) รวมทั้งเมื่อพิจารณาในเชิงจำนวนงานวิจัย รวมทั้งสิ้นกว่า 730 สัญญาโครงการวิจัยของสถาบันฯ แล้ว พบว่าสถาบันฯ กำลังมุ่งไปในทิศทางของการทำวิจัยในประเด็นสุขภาพและคุณภาพชีวิตประชากรควบคู่ไปกับงานวิจัยในประเด็นทางประชากร อันเป็นประเด็นหลักในการศึกษาวิจัยของสถาบันฯ มาตั้งแต่ต้น

หากมองในด้านกระบวนการทำวิจัย แม้ว่าภาพของสถาบันฯ จะเป็นผู้เชี่ยวชาญ การศึกษาวิจัยและสำรวจเชิงปริมาณ มีประสบการณ์ดำเนินการสำรวจขนาดใหญ่ (research theme) หลายหัวข้อ ข้อค้นพบและผลการสำรวจในทุกโครงการเหล่านั้นยังคงได้ใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่อง แต่สถาบันฯ ก็เปิดกว้างและสนับสนุนการใช้วิธีการวิจัย (research methodology) ในรูปแบบต่างๆ ตามความถนัดและประสบการณ์ ตามความสนใจใฝ่รู้ของบุคลากร และตามความเหมาะสมสอดคล้องกับประเด็นที่ศึกษาวิจัย สถาบันฯ ผลิตงานที่ศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพมาตั้งแต่ยุคแรกก่อตั้ง ทั้งที่เป็นงานเชิงชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) การจัดสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์ระดับลึก เหล่านี้ต่างเป็นเทคนิควิธีที่สถาบันฯ นำมาประยุกต์ใช้ในการวิจัยทางสังคมศาสตร์เป็นแห่งแรกๆ ของประเทศไทย ซึ่งปรากฏอยู่ในงานวิจัยประเมินผล การวิจัยเชิงนโยบาย และการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่มีอยู่จำนวนมาก

“ น่าภูมิใจที่ทิศทางวิจัยประชากรและสังคมเป็นทิศทางที่มีความมั่นคงชัดเจน เป็นรูปธรรม มีความเป็นพลวัต มีความลึก ทันต่อเหตุการณ์ เปลี่ยนแปลงตามเหตุการณ์ ประชากรและสังคมมาโดยตลอด ถ้าเราจะมองย้อนไปดู ขอบเขตประชากรเป็นอย่างไร เราดูประชากรในเชิงสถิติ กับประชากรในเชิงพลวัต ในเชิงสถิติเป็นเรื่องขนาดและโครงสร้างของประชากร เราทำมาอย่างชัดเจนโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นการทำ census (สำมะโนประชากร) กับสำนักงานสถิติแห่งชาติ ทำงานกับสำนักทะเบียนราษฎรด้วย เราเป็นรุ่นแรกที่ไปรื้องานของสำนักทะเบียนฯ ในเรื่องประชากร วิเคราะห์การตกจุด ต่างๆ และที่สำคัญเราทำ projection ปรับตัวเลข เรามีอนุกรรมการ projection ให้ควบคู่กับสภาพัฒน์ฯ มาโดยตลอด เรามีตัวเลขข้างหน้า (เติกสถาบันฯ) ที่ชัดเจน ซึ่งไม่ได้เอามาตีโต้เล่นๆ แต่เราเป็นสถาบันประชากรด้านนี้ชัดเจน

เราวัดขนาดของประชากรพิเศษกลุ่มอื่นๆ ด้วย ประชากรศตวรรษิกชน ประชากร ลอย (floating population) ผู้ย้ายถิ่นนับยาก อาจารย์กฤตยาเคยพยายามนับคนจริงๆ ในกรุงเทพฯ ว่ามีสักเท่าไร ไม่ใช่ 6 ล้านคนตามทะเบียน แล้วมีการวัดกลุ่มเสี่ยง กลุ่มที่ เข้าถึงได้ยาก อาจารย์ Philip Guest ช่วยดูในเรื่องการคาดประมาณแรงงาน เราเคย คาดประมาณกระทั่งหญิงบริการทั่วประเทศจะมีสักเท่าไร หญิงบริการที่เป็นแรงงานเด็ก มีเท่าไร แรงงานข้ามชาติมีจำนวนเท่าไร

เรามีหน้าที่ทำการคาดประมาณขนาดประชากรว่าจริงๆ เป็นอย่างไร เพื่อที่จะ เริ่มต้นให้กับการทำวิจัยทางประชากรและสังคม เราวิจัยประชากรจาก mission ของ การก่อตั้งสถาบันฯ มาตั้งแต่ต้น เราก็ต้องวิจัยทางสังคมบนรากฐานของปัญหาประชากร ด้วย เราทำวิจัยประชากรที่ชัด นำไปสู่การวิจัยทางสังคมที่ดีและเฟื่องฟูได้ เราเริ่มจากความชัดเจนทางประชากร ไปสู่ความซับซ้อนทางสังคมได้ เราเริ่มจากทิศทางที่ชัดเจน ทางประชากร ไปสู่ทิศทางที่ลึกทางสังคมได้ เราเริ่มที่รูปธรรมไปสู่นามธรรมและ ความเป็นหนึ่งเดียวในที่สุด

”

(อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์, 2 มีนาคม 2559)

นอกจากการดำเนินงานวิจัยที่ถือว่าเป็นพันธกิจหลักแล้ว สถาบันฯ ยังได้จัดการเรียน การสอนและการอบรมระยะสั้นที่เชื่อมโยงกับการทำวิจัยของสถาบันฯ 4 หลักสูตร ของสถาบันฯ เป็นหลักสูตรภาษาไทย 2 หลักสูตร คือ ปริญญาโท (เปิด พ.ศ. 2521) และ ปริญญาเอก (เปิด พ.ศ. 2561) สาขาวิชาวิจัยประชากรและสังคม อีก 2 หลักสูตรเป็น หลักสูตรนานาชาติ คือ หลักสูตรปริญญาโทนานาชาติ สาขา Population and Sexual and Reproductive Health (เปิด พ.ศ. 2521) และปริญญาเอกนานาชาติ สาขา Applied Demography and Social Research ซึ่งเดิมเป็นหลักสูตรไทย สาขาวิชา ประชากรศาสตร์ (เปิด พ.ศ. 2536) แล้วเปลี่ยนมาเป็นนานาชาติใน พ.ศ. 2545 ขณะที่ การอบรมระยะสั้นของสถาบันฯ เริ่มต้นใน พ.ศ. 2520 มีการจัดต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึง ปัจจุบัน รวมแล้ว 199 ครั้ง มีทั้งการอบรมสำหรับคนไทย (ใช้ภาษาไทย) และการอบรม สำหรับคนต่างชาติ (ใช้ภาษาอังกฤษ) โดยจำแนกได้เป็นการอบรมที่สถาบันฯ จัดเป็น ประจำ จัดตามความร่วมมือกับองค์กรวิชาการต่างๆ และจัดตามการร้องขอของหน่วยงาน ทั้งในและต่างประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่หัวข้อการอบรมเป็นเรื่องวิธีการวิจัยด้านประชากรและ สังคม (ร้อยละ 67) เฉลี่ยแล้วสถาบันฯ จัดอบรมปีละมากกว่า 10 ครั้ง

การทำงานวิจัย จัดหลักสูตรการเรียนการสอน และการอบรมระยะสั้นเหล่านี้ ไม่เพียงเป็นผลงานในตัวมันเองเท่านั้น หากแต่เป็นผลสืบเนื่องที่สถาบันฯ ให้ความสำคัญ ต่อการทำงานร่วมกับภาคส่วนต่างๆ ในประเทศและนานาชาติตลอดมา สถาบันฯ ได้สร้าง เครือข่ายการทำงานร่วมกับหน่วยราชการ สถาบันวิชาการ และองค์กรภาคประชาสังคม ทั้ง ในประเทศและต่างประเทศในทุกภูมิภาคของโลก รวมถึงองค์กรระดับสากลจำนวนมาก ทั้งหมดเพื่อร่วมกันขับเคลื่อนความรู้ด้านประชากรและสังคมในประเทศไทย

IPSR's International Collaborations

Teaching/Thesis	Publication	Grants	Research	Conferences	Workshops/ Training
10.5%	65.8%	36.8%	73.7%	34.2%	18.4%

- อาจารย์ชาวต่างชาติร่วมงานกับสถาบันฯ 44 คน
- ร่วมงานกับสถาบันวิชาการต่างประเทศ 35 แห่ง ใน 15 ประเทศ
- สอน/ให้คำปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วมกัน 4 ครั้ง
- ตีพิมพ์งานวิชาการร่วมกัน 24 ชิ้น
- หาทุนทำกิจกรรมร่วมกัน 14 ครั้ง
- ร่วมโครงการวิจัย 27 โครงการ
- จัดประชุมนานาชาติร่วมกับ 13 ครั้ง
- จัดอบรมระยะสั้นนานาชาติร่วมกับ 7 ครั้ง

Russian Academy of Sciences / MGIMO University / University of Sussex / Burnet Institute / University of Utah / University of Michigan / University of Washington / University of California / Hanyang University / University of Oklahoma / King's College London / National Chiao-Tung University / Radboudumc University / Kobe University / University of Colombo / University of North Carolina at Chapel Hill / University of Rajshahi / Diponegoro University / Universitas Indonesia / National Institute of Population and Social Security Research / Victoria University / University of Southern Queensland / Hokkaido University / Duke University / University of Vienna / National University Singapore / Australian National University / University of Sydney / University of Edinburgh / Deakin University / Universiti Kebangsaan / Malaysia International Institute for Population Sciences / Shanghai University / Nanyang Technological University / University of Tehran

รูป 8.1 ความร่วมมือระหว่างสถาบันฯ กับสถาบันวิชาการต่างประเทศ พ.ศ. 2564

ด้วยความตั้งใจตั้งแต่เริ่มต้นที่ว่า “เราตั้งใจให้ทุกคนรู้เรื่องราวทางประชากร” สถาบันฯ จึงได้สร้างพื้นที่ทางสังคมด้วยการ “คืนความรู้สู่สังคม” ที่สำคัญๆ 3 ลักษณะด้วยกัน นั่นคือ การคืนความรู้ผ่านสิ่งตีพิมพ์กว่า 600 รายการ ผ่านเวทีประชุม/เสวนา เช่น เสวนาได้ขยายคาประชากร การประชุมวิชาการประชากรและสังคม Prachakorn Forum และศูนย์ข้อมูลออนไลน์ผ่านเว็บไซต์ ฯลฯ สถาบันฯ ได้เริ่มผลิตหนังสือ ตำรา จดหมายข่าว วารสาร บทความ รายงานวิจัย และสิ่งพิมพ์ในรูปแบบหลากหลาย เพื่อเผยแพร่ผลงานตั้งแต่ทศวรรษแรกจนถึงปัจจุบัน ซึ่งส่วนใหญ่เปิดให้ผู้สนใจสามารถสืบค้นเข้าถึงได้ผ่านเว็บไซต์ของสถาบันฯ

ในอีกด้านหนึ่ง ภาพลักษณ์ของสถาบันฯ ที่ประมวลจากการสืบค้นบทบาทและผลงานของสถาบันฯ ผ่านสื่อออนไลน์กว่า 26 ปี คือ ตั้งแต่ปลาย พ.ศ. 2537-31 มิถุนายน 2564 นั้นยิ่งทำให้ประจักษ์ชัดเจนว่า สถาบันฯ ได้รับการยอมรับจากสังคมและสื่อสาธารณะ ในฐานะผู้เชี่ยวชาญประเด็นทางประชากรและการเปลี่ยนแปลงเป็นส่วนใหญ่ (ร้อยละ 40) งานที่ได้รับความสนใจจากสื่อและสังคมรองลงมาคือการนำเสนอประเด็นด้านสุขภาพ และคุณภาพชีวิตประชากร (ร้อยละ 26) การพูดถึงประเด็นเพศภาวะ/เพศวิถี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความรุนแรง หลากหลายทางเพศ และเรื่องความไม่เป็นธรรมทางเพศ (ร้อยละ 15) รวมทั้งประเด็นว่าด้วยอนามัยเจริญพันธุ์ (ร้อยละ 10)

เหล่านี้เป็นภาพสะท้อนตัวตนของสถาบันฯ ที่ทั้งเชื่อมโยง (connect) สร้างสรรค์ งานวิจัย (creative) และสร้างคุณูปการต่อสังคม (contributions) ความโดดเด่นด้านการวิจัยของสถาบันฯ ได้รับการจัดอันดับจากสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาแห่งชาติ ที่จัดอันดับมหาวิทยาลัย² ให้สถาบันฯ เป็นอันดับหนึ่งของประเทศด้านการวิจัยสาขา สังคมศาสตร์ ในปี 2548 (กองแผนงาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2556, น. 28) จึงกล่าวได้ว่า ในจำนวนสถาบันประชากรในทวีปเอเชียที่มีอยู่ไม่น้อยกว่า 25 แห่ง ณ เวลาครบรอบ ครึ่งศตวรรษของสถาบันวิจัยประชากรและสังคมนี้ สถาบันฯ นับเป็นหนึ่งในสถาบัน ประชากรที่ยอดเยี่ยมที่สุดในภูมิภาคเอเชีย

² การจัดอันดับสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทยโดยสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) จัดทำ ขึ้นเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2549 มีมหาวิทยาลัยเข้าร่วม 50 แห่ง การจัดอันดับมหาวิทยาลัยรัฐนี้ ใช้ชื่อว่า “โครงการฐานข้อมูลออนไลน์เพื่อประเมินศักยภาพของมหาวิทยาลัยไทย” แบ่งหัวข้อการจัดอันดับ ออกเป็น 2 ส่วนหลักคือ ด้านการวิจัยและด้านการเรียนการสอน ได้จัดทำออกเป็น 2 ส่วนย่อยคือ อันดับ ในภาพรวมแบ่งแยกตามมหาวิทยาลัยแบ่งออกเป็นกลุ่ม และอันดับแบ่งแยกย่อยในแต่ละสาขาวิชา โดยแบ่ง ออกเป็น 7 สาขาวิชาย่อย ได้แก่ (1) สาขาวิทยาศาสตร์ (2) สาขาเทคโนโลยี (3) สาขาชีวการแพทย์ (4) สาขามานุษยวิทยาและศิลปกรรมศาสตร์ (5) สาขาสังคมศาสตร์ (6) สาขาเกษตร (7) สาขาศึกษา ศาสตร์/ครุศาสตร์

8.2 Connect, creativity and contribution ของ IPSR

ณ ขณะก้าวเข้าสู่ทศวรรษที่หกของสถาบันฯ ด้วยบทบาทและหน้าที่ในฐานะสถาบัน วิชาการด้านประชากรในสังคมไทย ชัดเจนว่าในวันนี้สถาบันฯ ได้เชื่อมโยงเรื่องราว และความรู้ด้านประชากรและการเปลี่ยนแปลงประชากรเข้ากับปรากฏการณ์ทางสังคม หลากหลายมิติ ผ่านการทำงานวิจัย ผ่านการเรียนการสอนและการอบรมระยะสั้น ผ่าน การเผยแพร่ข้อมูลความรู้ และผ่านสื่อสาธารณะต่างๆ เหล่านี้ทั้งหมดอาจสรุปยอดบทบาท หน้าที่ที่สำคัญและชัดเจนมากที่สุดของสถาบันฯ ว่า คือการเชื่อมโยงความรู้ความเข้าใจ ด้านการเปลี่ยนแปลงประชากรกับปรากฏการณ์ทางสังคม อันเป็นความตั้งใจสำคัญของการก่อตั้งสถาบันฯ มาตั้งแต่ต้น จากก้าวแรกๆ ที่เดินตามวาระร่วมทางประชากรของโลก ที่มุ่งศึกษาวิจัยและวิเคราะห์สถานการณ์ประชากร เพื่อควบคุมจำนวนไม่ให้เพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยใช้นโยบายวางแผนครอบครัวเพื่อลดอัตราเพิ่มประชากรเป็นองค์ประกอบหนึ่ง ของการพัฒนาเศรษฐกิจ สู่การเป็นสะพานเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างตัวเลขและสถานการณ์ ประชากรกับปรากฏการณ์ทางสังคมในก้าวต่อๆ มาของสถาบันฯ จนถึงวันนี้

การสร้างสรรคงานวิจัย เชื่อมโยงศาสตร์ประชากรกับสังคม และการสร้างคุณูปการ ทางวิชาการประชากรและสังคมของสถาบันฯ นั้น เกิดขึ้นผ่านประสบการณ์และผลงาน ดังต่อไปนี้

8.2.1 การเชื่อมศาสตร์ประชากรสู่สังคม

บทบาทสำคัญของสถาบันฯ ตลอดมาคือการเป็นสะพานเชื่อมการเปลี่ยนแปลงทางประชากรกับบริบททางสังคม ด้วยบุคลากรที่มีภูมิหลังทางการศึกษาด้านประชากรศาสตร์และสังคมศาสตร์หลากหลายสาขา สร้างงานวิจัย หลักสูตร และการอบรมระยะสั้นด้านประชากรและสังคมมาอย่างต่อเนื่อง กลายเป็นตัวเชื่อมสำคัญในการเชื่อมโยง ‘คน’ กับ ‘สังคม’ ซึ่งปรากฏอยู่ในบริบทของการทำงานในประเด็น 5 ด้านที่ใช้เป็นประเด็นหลักในการสังเคราะห์องค์ความรู้และบทบาทของสถาบันฯ ครั้งนี้ โดยสามารถสรุปการเชื่อมโยงเรื่องราวทางประชากรกับปรากฏการณ์ทางสังคมของสถาบันฯ ออกได้เป็น 3 ลักษณะ ได้แก่

(1) ประเด็นประชากรและการเปลี่ยนแปลง เป็นหัวข้อที่แสดงให้เห็นว่าสถาบันฯ ได้เชื่อมโยงให้สังคมไทยมองเห็น ‘คน’ ทั้งในด้านจำนวนและประสบการณ์ชีวิต นั่นคือ เชื่อมโยงตัวเลขประชากรภาพรวม การเปลี่ยนแปลงประชากรจากการเกิด การตาย การย้ายถิ่น ทำให้สังคมมองเห็นชีวิตผู้คน เชื่อมโยงให้เห็นคนที่เรียกว่ากลุ่มประชากรชายขอบของสังคมต่างๆ เช่น แรงงานข้ามชาติและผู้ติดตาม คนพิการ ผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ ผู้ต้องขัง ผู้หญิงท้องไม่พร้อม คนจน หลากหลายทางเพศ พนักงานบริการ ฯลฯ ให้สังคมรับรู้และมองเห็นคนเหล่านี้ผ่านทั้งตัวเลขและบริบทและองค์ประกอบของชีวิต สร้างชื่อเรียกและสร้างคำอธิบายให้กับความแตกต่างไม่คุ้นเคย หลายประเด็นที่ศึกษาวิจัยนำไปสู่การเคลื่อนไหวทางสังคมและการขับเคลื่อนเชิงนโยบาย หลายประเด็นนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงมาตรการระดับปฏิบัติ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรและสุขภาวะของสังคมในท้ายที่สุด ในแง่นี้ ไม่มากนักน้อยสถาบันฯ เป็นทั้ง “คนนับคน” และ “คนสร้างคำ” ให้กับสังคมไทย

(2) ประเด็นด้านสุขภาพและคุณภาพชีวิตของประชากร สถาบันฯ เชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างบริบทแวดล้อมด้านต่างๆ ที่ส่งผลต่อความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของ 'คน' ในสังคมหลากหลายกลุ่ม หลายหลายถิ่นที่อยู่ หลากหลายวิถีการใช้ชีวิต ทั้งในภาพใหญ่ที่เชื่อมโยงผลกระทบทางประชากรกับโครงการพัฒนา หรือสถานะทางสุขภาพของประชากร ในเชิงระบบที่เชื่อมโยงการจัดการและการเข้าถึงบริการสุขภาพ และในเชิงปัจเจกบุคคลที่เชื่อมโยงพฤติกรรมและความเสี่ยงด้านสุขภาพกับสุขภาวะและความเป็นธรรมด้านสุขภาพ ขณะเดียวกันก็เริ่มเห็นทิศทางของการทำงานที่เชื่อมโยงประเด็นสุขภาพไทยสู่สุขภาพโลกมากขึ้น

(3) ขณะทำงานในอีกสามประเด็นเด่นของสถาบันฯ นั่นคือ ประเด็นสุขภาพ/อนามัยเจริญพันธุ์ ประเด็นเพศภาวะ/เพศวิถี และประเด็นสุขภาพครอบครัวนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงบทบาทของสถาบันฯ ในการเชื่อมงานวิชาการเข้ากับการเคลื่อนไหวทางสังคม ทั้งการเชื่อมเรื่องสุขภาพอนามัยเจริญพันธุ์สู่ประเด็นเรื่องสิทธิและความเป็นธรรมด้านอนามัยเจริญพันธุ์ การปรับกระบวนทัศน์ของสังคมที่เป็นรากเหง้าของความรุนแรงต่อผู้หญิง การเชื่อมความเข้าใจด้านความหลากหลายทางเพศ บนฐานคิดเรื่อง 'เพศ' ที่เท่าเทียมและเป็นธรรม

และการนำเสนอเรื่องราวของครอบครัวสำคัญ ความหมายและองค์ประกอบของครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ทางประชากร นอกจากนี้ยังมีประเด็นร่วมสมัยและเร่งด่วนต่อการเปลี่ยนแปลงอีกจำนวนหนึ่งที่อยู่ในความสนใจของสถาบันฯ อีกด้วย

การเชื่อมเรื่องราวของประชากรกับบริบทสังคมข้างต้นนี้ เกิดขึ้นได้ด้วยวิธิตัดในการศึกษาวิจัยแบบข้ามศาสตร์ เชื่อมโยงประชากรกับศาสตร์สาขาอื่นๆ เช่น สถิติ คณิตศาสตร์ สังคมวิทยา มานุษยวิทยา สาธารณสุข วิทยาศาสตร์สุขภาพ ฯลฯ และทำงานแบบเป็นภาคีข้ามเครือข่าย สลายสังกัด เห็นได้ชัดเจนในการทำงานวิจัยหลายชิ้น ไม่ว่าจะเป็นแรงงานข้ามชาติ ผู้สูงอายุ ท้องไม่พร้อมและสิทธิอนามัยเจริญพันธุ์ เอชไอวี/เอดส์และเพศ ที่มีผลงานออกมาจำนวนมาก ทั้งในระดับหมู่บ้าน ชุมชน ระดับจังหวัด ระดับประเทศ และระดับภูมิภาค และการศึกษาประเมินผลเชิงนโยบายและมาตรการต่างๆ นอกจากนี้คือการข้ามพรมแดน เชื่อมชุมชนท้องถิ่น กับระดับชาติ และนานาชาติหรือระดับโลก

หนึ่งในภาพสะท้อนบทบาทข้างต้นของสถาบันฯ คือ การทำงานวิจัยเรื่องแรงงานข้ามชาติในช่วงปี พ.ศ. 2539 สถาบันฯ เป็นผู้เชื่อมโยงภาควิชาการ สู่ภาคปฏิบัติการ ในส่วนกลาง/ระดับพื้นที่ และภาคประชาสังคม ตลอดจนภาครัฐกำหนดนโยบายเข้าด้วยกัน เป็นการทำงานข้ามเครือข่าย ข้ามศาสตร์ และข้ามพรมแดน สถาบันฯ สร้างคำ "แรงงานข้ามชาติ" แทน "แรงงานต่างด้าว" เพื่อลดอคติที่มีต่อประชากรกลุ่มนี้ และชี้ให้เห็นปัญหาการเข้าถึงบริการสุขภาพและสังคมด้านต่างๆ ที่แฝงเร้นอยู่ภายใน ที่ในเวลาต่อมา แยกแขนงต่อยอดไปสู่ปัญหาคนไร้รัฐไร้สัญชาติ และกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย รวมถึงกลุ่มผู้ลี้ภัยในที่พังกังของรัฐ โดยเฉพาะในมิติสิทธิและการเข้าถึงบริการสุขภาพพื้นฐานด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการคุมกำเนิด การคลอด การแจ้งเกิด การรักษาพยาบาล และการเข้าถึงบริการด้านเอชไอวี/เอดส์ และสิทธิความเป็นพลเมืองในกลุ่มประชากรผู้ข้ามชาติข้ามพรมแดนเหล่านี้ นับแต่นั้นการศึกษาวิจัยและการทำงานด้านต่างๆ กับกลุ่มประชากรข้ามชาติขยายตัวมีผู้สนใจศึกษาวิจัยกว้างขวาง และนำไปสู่การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายหลายประการในเวลาต่อมา

ตลอด 50 ปีที่ผ่านมา การเชื่อมศาสตร์ประชากรสู่สังคมของสถาบันฯ ได้สร้างข้อเสนอเชิงนโยบายสำคัญๆ ผ่านงานวิจัยหลายชิ้น เช่น นโยบายผู้สูงอายุ โดยเฉพาะนิยามใหม่ผู้สูงอายุ นโยบายการจัดการแรงงานข้ามชาติ นโยบายการย้ายถิ่นแรงงานข้ามชาติทั้งระดับล่างและระดับชำนาญงาน นโยบายด้านการขจัดความรุนแรงต่อผู้หญิง นโยบายเกี่ยวกับท้องไม่พร้อมและสิทธิอนามัยเจริญพันธุ์ นโยบายเกี่ยวกับขนาดประชากรที่เหมาะสมกับประเทศ นโยบายการทดแทนประชากรในศตวรรษที่ 21 และสิทธิการเป็นพลเมือง และนโยบายด้านการส่งเสริมกิจกรรมทางกายของประชากรไทยเพื่อการมีสุขภาพะบบองค์รวม ฯลฯ

เหล่านี้ต่างเป็นบทบาทสำคัญของสถาบันฯ ที่ได้ร่วมเชื่อมโยง 'คน' กับ 'สังคม' บนพื้นฐานของความรู้ ความเข้าใจ และความละเอียดอ่อนต่อชีวิตและความเปลี่ยนแปลงของสังคมในมิติต่างๆ

8.2.2 การคาดประมาณในระดับประเทศและฉายภาพประชากร

สถาบันฯ ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในฐานะที่เป็นนักประชากรที่เชี่ยวชาญ การคาดประมาณและฉายภาพประชากรในระดับประเทศ อันเป็นสิ่งที่สถาบันฯ ทำตลอดมาอย่างต่อเนื่องนับแต่เริ่มก่อตั้ง จนได้รับความเชื่อถือทั้งจากหน่วยงานในประเทศและต่างประเทศ หลายองค์กรอ้างอิงตัวเลขประชากรของสถาบันฯ ในการรายงานสถานการณ์ตัวเลขประชากรในอนาคตของประเทศไทยเสมอมา สถาบันฯ เป็นหนึ่งในหน่วยงานแรกๆ ที่ทำให้สังคมไทยเห็นว่าสถานการณ์ด้านประชากรของประเทศกำลังเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด สัมพันธ์กับแนวทางนโยบายการพัฒนาอย่างไร และอาจเกิดผลกระทบเช่นใดได้บ้าง เช่น ในอดีตขณะที่ประเทศกำหนดนโยบายประชากรที่ต้องการลดอัตราการเพิ่มประชากร ก็สามารถใช้การคาดประมาณประชากรเพื่อกำหนดนโยบายวางแผนทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศได้ เช่น การจัดเตรียมสาธารณูปโภค สถานพยาบาล สถานศึกษา และการสร้างที่อยู่อาศัย และบุคลากรต่างๆ เพื่อให้สอดคล้องกับจำนวนประชากร เป็นต้น

ในเวลาต่อมา สถาบันฯ ก็เป็นหนึ่งในหน่วยงานแรกๆ อีกเช่นกันที่นำเสนอความเป็นไปได้ของสถานการณ์ประชากรไทยปัจจุบันที่จำนวนประชากรไทยในอนาคตมีแนวโน้มชัดเจนว่าจะลดลง เพราะมีจำนวนการเกิดน้อยลงเรื่อยๆ โดยใน พ.ศ. 2564 เป็นปีแรกที่มีจำนวนคนตายมากกว่าคนเกิด³ และการที่สังคมไทยเข้าสู่การเป็นสังคมสูงวัยแล้วด้วยจำนวนคนในวัยทำงานลดลงจนทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงาน เหมือนที่เกิดขึ้นแล้วในหลายประเทศ เช่น สิงคโปร์ ญี่ปุ่น ส่งผลให้นโยบายด้านเศรษฐกิจสังคมต้องเปลี่ยนแปลงตาม เช่น ความจำเป็นต้องมีนโยบายนำเข้าแรงงานจากต่างประเทศ การควมรวมโรงเรียนเปลี่ยนสถานเลี้ยงเด็กบางแห่งเป็นสถานดูแลผู้สูงอายุ ภาคธุรกิจเอกชนต้องปรับเปลี่ยน

³ สันนิษฐานว่าส่วนหนึ่งเป็นผลจากการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (covid-19) ที่รุนแรงมากในระหว่างปี 2564 (ปราโมทย์ ประสาทกุล, 2565)

ผลิตภัณฑ์สำหรับเด็กเป็นสำหรับผู้สูงอายุมากขึ้น เช่น ผ้าอ้อม หรือที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุมากขึ้น เป็นต้น (ปัทมา ว่าพัฒน์วงศ์ และจงจิตต์ ฤทธิรงค์, 2564)

ความสามารถในการคาดประมาณขนาดของประชากรไทยของสถาบันฯ นั้นเป็นที่ประจักษ์ชัดเจนเมื่อท่านายว่าประเทศไทยจะมีประชากรครบ 50 ล้านคนใน พ.ศ. 2527 พร้อมกับสร้างกระแสแรงจูงใจให้สังคมไทยเห็นความสำคัญกับจำนวนประชากร ผ่านการมีส่วนร่วมที่ “สนุกกับตัวเลขประชากร” ในการทำนายหรือคาดประมาณจำนวนประชากรครั้งนี้ด้วยการจัดประกวดเรียงความจากนักเรียน นักศึกษา และประชาชน และรวบรวมบทความชนะการประกวดเหล่านี้ไว้ในหนังสือ “50 ล้านกับการพัฒนา” (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2527) ต่อมาสถาบันฯ คาดประมาณว่าประเทศไทยจะมีประชากรครบ 60 ล้านคนในเช้าวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2539 การสร้างการมีส่วนร่วมให้สังคมไทยสนุกกับตัวเลขประชากรผ่านการคาดประมาณทั้งสองครั้งนี้ ได้รับความสนใจจากสื่อและสังคมอย่างกว้างขวางทั่วประเทศ ทว่า สถาบันฯ ก็เป็นหน่วยงานแรกๆ อีกเช่นกันที่ระบุว่า ประเทศไทยจะไม่มีประชากรถึง 70 ล้านคนแน่นอน เนื่องจากอัตราเพิ่มประชากรไทยจะเริ่มติดลบทำให้จำนวนประชากรรวมลดต่ำลงเรื่อยๆ (ปราโมทย์ ประสาทกุล และศุทธิดา ขววัน, 2564)

สำหรับการคาดประมาณขนาดของประชากรในมิติด้านอื่นที่น่าสนใจ ได้แก่ การฉายภาพผลกระทบที่มีต่อการตายของเด็กและทารก และจำนวนเด็กอายุต่ำกว่า 12 ปีที่จะกลายเป็นเด็กกำพร้าเนื่องจากแม่เสียชีวิตจากเอดส์ (พ.ศ. 2535) การคาดประมาณจำนวนโสเภณีเด็ก (อายุ 11-17 ปี) ในประเทศไทย (พ.ศ. 2537) การคาดประมาณจำนวนแรงงานข้ามชาติในประเทศไทย (พ.ศ. 2542 - เฉพาะตัวแรงงาน และ พ.ศ. 2558 - รวมผู้ติดตาม) การคาดประมาณจำนวนแรงงานพม่า กัมพูชา และลาวในกรุงเทพมหานคร (พ.ศ. 2556) การคาดประมาณประชากรสูงอายุที่มีภาวะทุพพลภาพ (พ.ศ. 2553) การคาดประมาณจำนวนชายที่มีเพศสัมพันธ์กับชาย สาวประเภทสอง พนักงานบริการทางเพศ และผู้ใช้ยาด้วยวิธีฉีด เพื่อนำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์และแนวทางในการดำเนิน

งานระดับพื้นที่และระดับประเทศ (พ.ศ. 2559) และการฉายภาพสังคมสูงวัยที่กำลังจะเกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ. 2556 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน

8.2.3 การสังเคราะห์องค์ความรู้และการทบทวนสถานการณ์ทางประชากรและสังคม

นอกเหนือจากการศึกษาวิจัยและเผยแพร่ความรู้ด้านประชากรกับการพัฒนาสังคมไทยแล้ว สถาบันฯ ได้ผลิตงานวิจัยในลักษณะที่เป็นการสังเคราะห์องค์ความรู้ทางประชากรสุขภาพ อนามัยเจริญพันธุ์และเพศภาวะ รวมถึงประเด็นร่วมสมัยในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง ลักษณะของงานวิจัยในกลุ่มนี้ก็คือการบูรณาการความรู้สร้างความเข้าใจต่อเรื่องนั้นๆ ให้กับสังคมไทย เพื่อประโยชน์ต่อสาธารณะ องค์กรทำงานต่างๆ รวมทั้งการขับเคลื่อนหรือกำหนดนโยบายที่เกี่ยวข้อง เช่น การสังเคราะห์ความรู้ของผู้หญิงไทยและผลกระทบของความทันสมัยต่อการเปลี่ยนแปลงสถานะและบทบาทของผู้หญิงไทย (พ.ศ. 2535)

การทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับตัวกำหนดทางพฤติกรรมที่มีผลกระทบต่อปัญหาสุขภาพอนามัย (พ.ศ. 2539) การสังเคราะห์องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการอบรมเลี้ยงดูเด็กไทย โดยเน้นที่เด็กอายุ 0-5 ปี (พ.ศ. 2542) การสังเคราะห์องค์ความรู้เรื่องเพศภาวะ เพศวิถี และอนามัยการเจริญพันธุ์ในประเทศไทย (พ.ศ. 2542) สถานะความรู้เรื่องแรงงานข้ามชาติ ในประเทศไทยและทิศทางการวิจัยที่พึงพิจารณา (พ.ศ. 2546) วิเคราะห์วิถีคิดวิทยาในงานวิจัยเรื่องเพศภาวะและเพศวิถีกับเอดส์ศึกษา (พ.ศ. 2548) มี “เรื่องเพศ” แบบไหน ในห้องสมุดและข่าว (พ.ศ. 2551) ภาพชีวิตและครอบครัวในสังคมไทย (พ.ศ. 2554) นิยามประเภทครอบครัวและดัชนี ตัวชี้วัดครอบครัวอยู่ดีมีสุข: การทบทวนวรรณกรรม (พ.ศ. 2554) เป็นต้น

หากกล่าวเฉพาะบทบาททางวิชาการของสถาบันฯ ในประเด็นเพศภาวะ เพศวิถี และอนามัยการเจริญพันธุ์ (ที่นอกเหนือไปจากเรื่องการวางแผนครอบครัว) แล้ว งานศึกษาวิจัยด้านนี้กว่า 100 โครงการที่ผ่านมาของสถาบันฯ ได้สะท้อนให้เห็นถึงการเติบโตทางความคิดและปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการทำงานด้านการเจริญพันธุ์และเพศอย่างมีนัยสำคัญ นั่นคือ จากแรกก่อตั้งที่ให้ความสำคัญกับประเด็นการวางแผนครอบครัว ภายใต้คตินิยมมีลูกเขี้ยวใหม่ขยับมาสู่เรื่องอนามัยการเจริญพันธุ์ (reproductive health) ดังที่ปรากฏในงานวิจัยอนามัยแม่และเด็ก และงานเรื่องเพศในระยะแรกๆ ค่อยๆ ขยับการทำงานวิจัยและขยายพรมแดนทางวิชาการไปสู่การใช้แนวคิดเรื่องสิทธิทางอนามัยการเจริญพันธุ์ (reproductive rights) มากขึ้น เพิ่มมิติและมุมมองทางสังคมศาสตร์ควบคู่ไปกับการศึกษากลุ่มประชากรต่างๆ ในรายละเอียดของชีวิต โดยเฉพาะในประเด็นการเจริญพันธุ์และเพศ ดังเช่นงานวิจัยด้านนี้ที่ศึกษาในกลุ่มผู้หญิงที่ประสบความรุนแรงในชีวิตคู่ กลุ่มผู้หญิงที่อยู่กับเชื้อเอชไอวี/เอดส์ กลุ่มแรงงานข้ามชาติ ผู้หญิงท้องไม่พร้อม และกลุ่มคนหลากหลายทางเพศ

ข้อค้นพบและองค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเหล่านี้ของสถาบันฯ ได้ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการขับเคลื่อนเรื่องสิทธิทางอนามัยการเจริญพันธุ์และความเป็นธรรมทางเพศไม่มากนักน้อย

ทั้งในการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมและการขับเคลื่อนเชิงนโยบายของภาครัฐ สอดคล้องไปกับการเคลื่อนไหวทางสังคมในระดับสากล จนกระทั่งปัจจุบันที่สถานการณ์ด้านการเจริญพันธุ์และเพศของสังคมโลกและสังคมไทยเองกำลังปรับเปลี่ยนขยายพรมแดนความรู้ไปสู่มิติความเป็นธรรมทางการเจริญพันธุ์ (reproductive justice) เพื่อให้สามารถมองเห็นองค์ประกอบและรายละเอียดของชีวิตมนุษย์ได้ชัดเจนขึ้นกว่าที่เคย

ทว่า ท่ามกลางเงื่อนไขแวดล้อมอันจำกัดในการทำงานประเด็นเรื่องสิทธิและความเป็นธรรมทางอนามัยการเจริญพันธุ์ในสังคมไทย สัดส่วนของงานวิจัยและผลงานในประเด็นนี้ของสถาบันฯ ค่อยๆ ลดลงมาตลอด 50 ปี แหล่งทุนสนับสนุนการทำวิจัยหรือศึกษาประเด็นนี้ก็ไม่ได้มีกว้างขวางมากนัก ความสนใจของบุคลากรส่วนใหญ่ของสถาบันฯ เองก็มุ่งเน้นประเด็นวิจัยด้านอื่นๆ โดยเฉพาะด้านคุณภาพชีวิตและสุขภาพของประชากร ขณะเดียวกันก็อาจไม่ได้เป็นนักวิชาการที่เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งอยู่ในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมด้านอนามัยการเจริญพันธุ์ ภายใต้ข้อจำกัดและทิศทางการทำงานวิจัยเหล่านี้ สถาบันฯ จะวางที่ทางของตัวเองในการทำงานประเด็นว่าด้วยสิทธิและความเป็นธรรมด้านอนามัยการเจริญพันธุ์นี้อย่างไร คงเป็นหนึ่งในข้อท้าทายสำคัญ

8.3 สู่ทศวรรษที่หก ด้วยการผูกพันกับสังคม

ตลอดระยะเวลา 50 ปีที่สถาบันฯ บรรลุความตั้งใจให้สังคมไทยรู้เรื่องราวทางประชากร ผลงานที่ผ่านมาของสถาบันฯ ดังปรากฏเป็นตัวอักษรในหนังสือเล่มนี้ชี้ชัดว่า สถาบันฯ ก่อเกิดและเติบโตผ่านการดำเนินงานที่สอดคล้องกับการขับเคลื่อนสถานการณ์ประชากรและสังคม ทั้งในระดับประเทศและการเคลื่อนไหวยกระดับโลก แดกแขนงและหลอมรวมเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ในการทำงานของสถาบันฯ ทั้งการวิจัย การเรียนการสอน การอบรมระยะสั้น และการถ่ายทอดประสบการณ์ความรู้สู่สังคมสาธารณะ เหล่านี้เกิดขึ้นได้ด้วยการเปิดกว้างให้บุคลากรได้เลือกที่ทางของตัวเองทำงานตามความสนใจและเป้าหมายของชีวิต ได้เติบโตในพื้นที่และปริมาตรที่หลากหลาย พร้อมกับฝ่ายสนับสนุนที่พร้อมเป็นส่วนหนึ่งของการเดินทางในเส้นทางที่แตกต่างหลากหลายเหล่านั้น

เส้นทางที่สถาบันฯ เริ่มต้นเดินจากผลกระทบของสถานการณ์ประชากรกับการพัฒนา จากการวางแผนครอบครัวและคุมกำเนิดและการทำงานด้านเอชไอวี/เอดส์ อันเป็นสถานการณ์ด้านสุขภาพที่ส่งผลกระทบต่อประชากรซึ่งเกิดขึ้นทั่วโลกสู่การร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวเพื่อสิทธิและความเป็นธรรมด้านอนามัยเจริญพันธุ์ จากการย้ายถิ่นในประเทศจากชนบทเข้าเมืองสู่การย้ายถิ่นข้ามชาติที่หลายประเทศเคยมองว่าเป็นการย้ายถิ่นไม่ถาวรและไม่จำเป็นต้องได้รับสิทธิพื้นฐานเทียบเท่าพลเมืองในประเทศปลายทาง โดยเฉพาะแรงงานไร้ฝีมือ สถาบันฯ ทำให้สังคมไทยมองเห็นกลุ่มประชากรเล็กๆ ย่อยๆ ตามชายขอบของสังคมที่กำลังได้รับผลกระทบอย่างหนึ่งอย่างใดจากการเปลี่ยนแปลงประชากร นโยบายการพัฒนา และสถานการณ์ด้านสุขภาพเหล่านั้น มองเห็นแรงงานข้ามชาติ เห็นการแสวงประโยชน์ ความรุนแรง เห็นถึงความหมายของการมีผู้คนเหล่านั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย ฯลฯ มองเห็นกลุ่มผู้อยู่กับเชื้อ ผู้ต้องขัง ผู้หญิงท้องไม่พร้อม มองเห็นพนักงานบริการ มองเห็นและเปลี่ยนความหมายให้ผู้สูงอายุใหม่ มองเห็นความเป็นอยู่ การเข้าถึงบริการสุขภาพ คุณภาพชีวิต และสุขภาวะของประชากรกลุ่มต่างๆ ที่อยู่ร่วมในสังคมไทย ทั้งหมดเหล่านี้ด้วยสายตาที่มองเห็นว่าสิทธิมนุษยชนเป็นพื้นฐานของมนุษย์ทุกคนที่อยู่ร่วมกันบนโลกใบนี้

ก้าวต่อไปสู่ทศวรรษที่หกของสถาบันฯ เป็นก้าวที่เกิดขึ้นท่ามกลางสถานการณ์ผกผันทั้งในด้านประชากรและสุขภาพ ในขณะที่จำนวนประชากรโลกยังคงเพิ่มขึ้น แต่โครงสร้างประชากรหลายประเทศรวมทั้งไทยได้เปลี่ยนไปแล้ว สังคมไทยเป็นสังคมสูงวัยและนับวันยิ่งจะมากขึ้น จำนวนเด็กเกิดใหม่ของไทยน้อยลงกว่าที่เคย ขณะที่โลกกำลังเปลี่ยนแปลง ทั้งยังเผชิญกับสถานการณ์ด้านสุขภาพสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อขนาดประชากร การใช้ชีวิตนับจากนี้กลายเป็นวิถีใหม่ ค่านิยมหลักหลายอย่างของสังคมกำลังเปลี่ยนแปลง บางอย่างค่อยๆ เปลี่ยนอย่างช้าๆ ขณะที่ค่านิยมบางอย่างกำลังถูกเร่งเร้าให้ต้องเปลี่ยนแปลง เหล่านี้ล้วนเป็นบริบทที่กำลังเกิดขึ้นในระหว่างย่างก้าวสู่ทศวรรษที่หกของสถาบันฯ

แม้ตัวตนและผลงานที่ผ่านมาทั้งหมดจะสะท้อนอย่างชัดเจนแล้วว่า สถาบันฯ เติบโตเป็นหนึ่งในสถาบันวิจัยด้านประชากรและสังคมที่สำคัญของสังคมไทย เป็นผู้เชื่อมโยงศาสตร์ทางประชากรเข้ากับปรากฏการณ์ทางสังคม เป็นผู้ขับเคลื่อนและสร้างคำอธิบายความหมายและความรู้ความเข้าใจในเรื่องประชากรและสังคม เป็นหนึ่งในเสียงสะท้อนด้านสิทธิมนุษยชนแทนประชากรชายขอบกลุ่มต่างๆ เพื่อให้ได้รับการปฏิบัติและเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐานที่มนุษย์ทุกคนควรได้รับอย่างเสมอภาคและเป็นธรรมไม่แตกต่างจากคนทุกกลุ่มในสังคมไทย เหล่านี้คือสิ่งที่สะท้อนว่าในฐานะสถาบันวิชาการก็เป็นส่วนหนึ่งของการร่วมขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงไปกับสังคมไทยได้อย่างมีพลัง

ก้าวต่อไปข้างหน้าของสถาบันฯ คงเป็นอีกหนึ่งก้าวท้าทายตัวเองว่าจะเพิ่มเติมหรือปรับเปลี่ยนบทบาทจากที่เคยเป็นผู้ให้บริการวิชาการแก่สังคม ทยอยยกประเด็นความไม่เป็นธรรมทางสังคมมาศึกษาและวิพากษ์ ไปสู่การร่วมทำงานเพื่อตอบโจทย์ของสังคม หรือที่เรียกว่าจะสร้างความผูกพันกับสังคม (social engagement) ให้เกิดขึ้นในทุกประเด็นทำงานหรือไม่อย่างไร ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาวิจัย การเรียนการสอน การอบรมระยะสั้นและบริการวิชาการ เพื่อให้กิจกรรมวิชาการทุกด้านของสถาบันฯ ไม่เป็นเพียงวิจัยเพื่อวิจัยหรือวิชาการเพื่อวิชาการเท่านั้น แต่พัฒนาเป็นการทำงานวิชาการคุณภาพสูงที่ตอบโจทย์ด้านประชากรและสังคมให้กับสังคมไทย ร่วมขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมให้เกิดขึ้นจริง

ก้าวต่อไปข้างหน้านี้จะเกิดขึ้นได้ หากทุกคนในสถาบันฯ เห็นพ้องและร่วมกันเปลี่ยนแปลง (transform) ทั้งด้านภารกิจ (function) โครงสร้าง (form & structure) และกฎเกณฑ์กติกา (regulation) ให้เอื้อต่อการทำงานวิชาการเพื่อการสร้างสรรค์สังคม สำคัญที่สุดคือต้องมีวัฒนธรรมองค์กร (corporate culture) เพื่อให้สถาบันฯ ก้าวไปสู่การเป็นสถาบันวิจัยประชากรและสังคมที่ผูกพันกับสังคมไทยได้ในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- กฤตยา อาชวนิจกุล. (2547). สติธื่อนามัยเจริญพันธุ์: คานงัดขบวนการประชากร. ใน กฤตยา อาชวนิจกุล (บรรณาธิการ). 'ผู้หญิง' ในวาทกรรมการเมืองเรื่องเพศและสติธื่อนามัยเจริญพันธุ์ (หน้า 37-146). เชียงใหม่: ศูนย์สตรีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กฤตยา อาชวนิจกุล, และกนกวรรณ ธราวรรณ. (2548). วิเคราะห์วิถีชีวิตวิทยาในงานวิจัยเรื่องเพศภาวะและเพศวิถีกับเอดส์ศึกษา. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- กฤตยา อาชวนิจกุล, ชื่นฤทัย กาญจนะจิตรา, วาสนา อิมเอม, และอุษา เลิศศรีสันทนต์. (2546). ความรุนแรงในชีวิตคู่กับสุขภาพผู้หญิง. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กฤตยา อาชวนิจกุล, ทริส โคเอทท์, และนิน นิน โพน์. (2543). เรื่องเพศ อนามัยเจริญพันธุ์ และ ความรุนแรง: ประสบการณ์ชีวิตของแรงงานอพยพจากประเทศพม่า. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- กองแผนงาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2556). การจัดอันดับ (Ranking) มหาวิทยาลัยขอนแก่นและสถาบันอุดมศึกษาของประเทศไทยในระดับชาติและนานาชาติ. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- กุลภา วจนสาระ. (2560). คือนักบุญหรือคนบาป: การตีตราผู้ให้บริการด้วยผลพลอยบาปจากการทำแท้ง. ใน สุชาดา ทวีสิทธิ์ และกุลภา วจนสาระ (บรรณาธิการ). "ความเป็นธรรม" และ "ความเป็นไท" ด้านเพศและการเจริญพันธุ์: ความท้าทายที่ไม่สิ้นสุด (หน้า 77-97). นครปฐม: สำนักพิมพ์ประชากรและสังคม.
- โครงการวิจัยเรื่อง 'การประเมินคุณภาพงานวิจัยและการเรียนการสอนของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม พ.ศ. 2514-2559', (2556). การสำรวจบุคลากรสายวิชาการ พ.ศ. 2556. (เอกสารอัดสำเนา).
- จรรยา เศรษฐบุตร, และบุปผา ศิริรัมย์ (บรรณาธิการ). (2545ก). รายงานการวิจัย โครงการพัฒนางานวิจัยด้านเพศภาวะ มิติทางเพศ และอนามัยการเจริญพันธุ์ ชุดที่ 1. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (2545ข). รายงานการวิจัย โครงการพัฒนางานวิจัยด้านแพศภาวะ มิติทางเพศ และอนามัย การเจริญพันธุ์ ชุดที่ 3. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2533). เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยการวางแผนครอบครัวของไทยศึกษา จากกระบวนการนโยบาย. วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์.

ชินุทัตย์ กาญจนะจิตรา. (13 กันยายน 2556). การเสวนาอดีตผู้อำนวยการ ในวาระครบรอบ 40 ปีสถาบันฯ. ณ ห้องประชุมชั้น 1 อาคารประชาสังคมอุดมพัฒน์ สถาบันวิจัยประชากรและ สังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

นิพนธ์ เทพวัลย์. (21 พฤศจิกายน 2557). นโยบายประชากรประเทศไทย: จากอดีตสู่อนาคต. ปาฐกถา ศาสตราจารย์ ดร.วิศิษฐ์ ประจวบเหมาะ ในการประชุมวิชาการประชากรศาสตร์ แห่งชาติ จัดโดยสมาคมนักประชากร ณ โรงแรมเดอะทวิน ทาวเวอร์ กรุงเทพมหานคร.

บุญเลิศ เลี้ยวประไพ. (2517). *นโยบายประชากร*. นำเสนอในการประชุมคณะอนุกรรมการนโยบาย และแผนประชากร คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (เอกสารอัดสำเนา).

_____. (2539). "ครึ่งศตวรรษแรกของส.ว.ป.ส.": บันทึกจากผู้อำนวยการคนแรก. ใน *กว่าจะถึงวันนี้...25 ปีสถาบันวิจัยประชากรและสังคม* (หน้า 7-11). นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากร และสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (2557). *ประชากรไทย อดีต-ปัจจุบัน-อนาคต*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

บุปผา ศิริรัศมี และคณะ. (2549) *ผลกระทบจากนโยบายควบคุมยาสูบในประเทศไทย: การสำรวจ กลุ่มวัยรุ่นระดับประเทศ รอบที่ 1 (พ.ศ. 2548)*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล สถาบันมะเร็งแห่งรัฐวิคตอเรีย และมหาวิทยาลัยวอเตอร์ลู.

บุปผา ศิริรัศมี, และจรรยา เศรษฐบุตร (บรรณาธิการ). (2545ก). *รายงานการวิจัย โครงการพัฒนางานวิจัยด้านแพศภาวะ มิติทางเพศ และอนามัยการเจริญพันธุ์ ชุดที่ 2*. นครปฐม: สถาบันวิจัย ประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (2545ข). *รายงานการวิจัย โครงการพัฒนางานวิจัยด้านแพศภาวะ มิติทางเพศ และอนามัย การเจริญพันธุ์ ชุดที่ 4*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

บุปผา ศิริรัศมี, เบญจา ยอดดำเนิน-แอ็ดติงค์, และอลัน โนล์ เกรย์ (บรรณาธิการ). (2544). *คู่มือ การอบรมเชิงปฏิบัติการ โครงการพัฒนางานวิจัยด้านแพศภาวะ มิติทางเพศ และอนามัย การเจริญพันธุ์*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

เบญจา ยอดดำเนิน-แอ็ดติงค์. (13 กันยายน 2556). การเสวนาอดีตผู้อำนวยการ ในวาระครบรอบ 40 ปีสถาบันฯ. ณ ห้องประชุมชั้น 1 อาคารประชาสังคมอุดมพัฒน์ สถาบันวิจัยประชากร และสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

เบญจา ยอดดำเนิน-แอ็ดติงค์, วาทีณี บุญชะลิกษ์, และบุปผา ศิริรัศมี. (2531). *การศึกษาเชิง คุณภาพ: เทคนิคการวิจัยภาคสนาม*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัย มหิดล.

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง การจัดตั้งสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (7 ธันวาคม 2514). *ราชกิจจานุเบกษา*, เล่มที่ 88 ตอนที่ 136, หน้า 810.

ปราโมทย์ ประสาทกุล. (13 กันยายน 2556). การเสวนาอดีตผู้อำนวยการ ในวาระครบรอบ 40 ปี สถาบันฯ. ณ ห้องประชุมชั้น 1 อาคารประชาสังคมอุดมพัฒน์ สถาบันวิจัยประชากรและ สังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (2558). บันทึกการทำศัพท์พจนานุกรมการวิจัยทางประชากรและสังคม ฉบับปี 2547. ค้นเมื่อ 31 สิงหาคม 2564, จาก <http://www.popterms.mahidol.ac.th/Note2547.php>

_____. (24 มีนาคม 2558). *ศตวรรษิกชนในประเทศไทย*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและ สังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (13 มกราคม 2565). เสวนาได้ขายคาประชากร (วาระพิเศษ): พ.ศ. 2564 เป็นปีแรกที่ คนไทย "ตายมากกว่าเกิด". ค้นเมื่อ 22 มกราคม 2565, จาก https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=1333600390420578

ปราโมทย์ ประสาทกุล และคณะ. (2559). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการ "การศึกษา ศตวรรษิกชนคนร้อยปีในประเทศไทย"*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (เอกสารอัดสำเนา).

ปราโมทย์ ประสาทกุล, และศุทธิดา ขววัน. (2564). *Policy Brief: จาก 50 ล้านถึงสังคมสูงวัย ระดับสุดยอด*. Prachakorn Forum. ค้นเมื่อ 30 กันยายน 2564, จาก <https://ipsr.mahidol.ac.th/ipsrbeta/FileUpload/PDF/Report-File-665.pdf>

ปัทมา ว่าพัฒนางศ์. (2563). ทำความรู้จัก “สารประชากร” อีกสักทีจะดีเพียงใด? The Prachakorn. ค้นเมื่อ 31 กรกฎาคม 2564, จาก <https://www.theprachakorn.com/news-Detail.php?id=355>

ปัทมา ว่าพัฒนางศ์, และจจจิตต์ ฤทธิรงค์. (2564). *Policy Brief: ประชากรไทยในอนาคต*. Prachakorn Forum. ค้นเมื่อ 31 ธันวาคม 2564, จาก <https://ipsr.mahidol.ac.th/ipsrbeta/FileUpload/PDF/Report-File-671.pdf>

“เปลี่ยนนิยามคนแก่ “60 ปี”..ถ้ายังไหว”. (7 มิถุนายน 2555). ไทยรัฐออนไลน์. ค้นเมื่อ 18 พฤศจิกายน 2564, จาก <https://www.thairath.co.th/content/266125>

แผนงานพัฒนาศักยภาพและสมรรถนะด้านการสร้างเสริมสุขภาพของไทยระดับนานาชาติ. (2558). *Go Inter: บทเรียนและประสบการณ์การไปต่างประเทศ*. นครปฐม: แผนงานพัฒนาศักยภาพและสมรรถนะด้านการสร้างเสริมสุขภาพของไทยระดับนานาชาติ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ.

โยธิน แสงดี, และศิวพร ปกป้อง. (2528). *รายงานการวิจัยเชิงคุณภาพ การติดตามผลการปฏิบัติงานของโครงการพัฒนาชนบทผสมผสานนางรอง*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

วรชัย ทองไทย. (2544). *รายงานสำรวจข้อมูลพื้นฐาน รอบ 1 (2543)*. นครปฐม: โครงการกาญจนบุรี สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ศิริพันธ์ กิตติสุขสถิต และคณะ. (2555). *คู่มือการวัดความสุขด้วยตนเอง Happinometer*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (2525). *รายงานประจำปี 2525*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (เอกสารอัดสำเนา).

_____. (2526). *ผลกระทบและประสิทธิภาพของโครงการเร่งรัดงานด้านวางแผนครอบครัวและสาธารณสุขใน 20 จังหวัด*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.

_____. (2527). *50 ล้านกับการพัฒนา: รวมเรียงความขณะการประกวด*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (2534). *รายงานประจำปี 2534*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (เอกสารอัดสำเนา).

_____. (2539). *กว่าจะถึงวันนี้...ครบรอบ 25 ปีสถาบันวิจัยประชากรและสังคม*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (2544). *รายงานประจำปี 2544*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (เอกสารอัดสำเนา).

_____. (2554). *รายงานประจำปี 2554*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (เอกสารอัดสำเนา).

_____. (2561). *ผลการสำรวจความสุคนทำงาน (ในองค์กร) ปี 2560 (ไตรมาส 1)*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (2562). *รายงานประเมินตนเอง ประจำปี 2562*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (เอกสารอัดสำเนา).

_____. (2563ก). *รายงานประจำปี 2563*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (2563ข). *เอกสารแนะนำโครงการ การสนับสนุนระบบปัญญาวิเทศเพื่อสร้างเสริมมหาวิทยาลัยแห่งความสุขสู่องค์กรสุขภาวะที่ยั่งยืน*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (2564). *แผนพัฒนาคุณภาพ ประจำปี 2564*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. (เอกสารอัดสำเนา).

_____. (ม.ป.ป.). บุคลากร. ค้นเมื่อ 31 สิงหาคม 2564, จาก <https://ipsr.mahidol.ac.th/ipsrbeta/th/Staff.aspx>

สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน. (ม.ป.ป.). *ศูนย์พัฒนาชนบทผสมผสานนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์*. ค้นเมื่อ 18 พฤศจิกายน 2564, จาก <https://pda.or.th/branch-nr/>

อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์. (2526). *ทางเลือกของชาวชนบทภาคกลาง: การศึกษาติดตามและเปรียบเทียบผู้ย้ายถิ่นจากบ้านทางช้าง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

_____. (13 กันยายน 2556). *การเสวนาอดีตผู้อำนวยการ ในวาระครบรอบ 40 ปีสถาบันฯ*. ณ ห้องประชุมชั้น 1 อาคารประชาสังคมอุดมพัฒน์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

- _____. (2 มีนาคม 2559). ปาฐกถาพิเศษ เรื่อง 'ทิศทางการวิจัย..ทางประชากรและสังคม' ห้องประชุมสระบัว ชั้น 1 อาคารประชาสังคมอุดมพัฒน์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล นครปฐม.
- อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์, ปราโมทย์ ประสาทกุล, วรชัย ทองไทย, และฟิลิป เกสต์. (2540). *การสำรวจภาวะคุมกำเนิดในประเทศไทย พ.ศ. 2539*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อรทัย อาจอำ (บรรณาธิการ). (2540). *ประชากรไทย 60 ล้านคน: สถานการณ์ นโยบาย และมิติด้านการพัฒนา*. รวบรวมความวิชาการด้านประชากรและสังคม เพื่อเป็นเกียรติแก่ ศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ เลี้ยวประไพ ในโอกาสอายุครบ 60 ปี. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ภาษาอังกฤษ

- Burnight, Robert G., & Leoprapi, Boonlert. (1975). Attitudes of Rural Thai Women toward Induced Abortion. Bangkok: Institute for Population and Research, Mahidol University. Working Paper No. 7. [manuscript].
- Chamrathirong, Aphichat, et al. (1999). *The Success of the 100% Condom Promotion Programme in Thailand: Survey results of the evaluation of the 100% Condom Promotion Programme*. Nakornpathom: Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Cook, Michael J., & Leoprapi, Boonlert. (1974). Some Observations on Abortion in Thailand. Paper prepared for the Asian Regional Research Seminar on Psychosocial Aspects of Abortion, Kathmandu, Nepal.
- Day, Federick A., Tydeman, John, & Leoprapi, Boonlert. (1976). Assessment of Population Policy in Thailand: A new framework of analysis. Bangkok: Institute for Population Research, Mahidol University. [manuscript].
- Ford, Nick, & Chamrathirong, Aphichat (Editors). (1993). *UK/Thai Collaboration Research Development in Reproductive and Sexual Health: Proceedings of the Symposium on the Mahidol-Exeter British Council Link*. Nakornpathom: Institute for Population and Social Research, Mahidol University.

- Gray, Alan, & Punpuing, Sureeporn. (1999). *Gender, Sexuality and Reproductive Health in Thailand*. Nakornpathom: Institute for Population and Research, Mahidol University.
- Hauser, Philip, & Duncan, Otis (Editors). (1959). *The Study of Population*. Chicago: University of Chicago.
- Hilber, Adriane Martin et al. (2009). A cross cultural study of vaginal practices and sexuality: Implications for sexual health. *Social Science and Medicine*, 70(3): 392-400.
- Hodgson, Dennis, & Watkins, Susan Cotts. (1997). Feminists and Neo-Malthusians: past and present alliances. *Population and Development*, 23(3), 469-523.
- IC Net (Thailand) Co.Ltd. (2003). *Terminal Evaluation Study Report on the Third Country Training Program: Population and Reproductive Health Research, Kingdom of Thailand*. Bangkok: IC Net (Thailand) Co.Ltd.
- International Development Research Centre [IDRC]. (2002). *Population and Health in Developing Countries*. Volume 1: Population, health, and survival at INDEPTH sites. Ottawa: International Development Research Centre.
- Kenton, Will. (2021). Brown Bag Meeting. Investopedia. Retrieved August 3, 2021, from <https://www.investopedia.com/terms/b/brown-bag-meeting.asp>
- Knodel, John, Chamrathirong, Aphichat, & Debavalaya, Nibhon. (1987). *Thailand's Reproductive Revolution: Rapid Fertility Decline in a Third-World Setting*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Knodel, John, Havanon, Napaporn, & Pramualratana, Anthony. (1983). *A Tale of Two Generations: A Qualitative Analysis of Fertility Transition in Thailand*. Bangkok: Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Marsh, Meredith, & Alagona, Peter S. (Editors). (2008). *Barron's AP Human Geography*. 2nd Edition. New York: Barron's Educational Series, Inc.
- Menon, P. S. (1986). The regional population programmes of the United Nations. *Population Bulletin UN*, (19-20), 139-145.
- Malthus, Thomas Robert. (1798). *Essay on the Principle of Population*. London: J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard.

- New Internationalist. (2016). Human Development 1900 & 2000: The Facts. Retrieved 3 March 2017, from <https://newint.org/features/1999/01/01/humandevlopment/>
- Podhisita, Chai, & Pattaravanich, Umaporn. (1995). *Youth in Contemporary Thailand: Result from the Family and Youth Survey*. Nakornpathom: Institute for Population and Social Research, Mahidol University.
- Solem, M., Klein, P., Muñoz-Solari, O., & Ray, W. (eds). (2010). Population & Natural Resources: A module for the AAG Center for Global Geography Education: Multhusian Theory of Population. Retrieved 3 March 2017, from http://cgge.aag.org/PopulationandNaturalResources1e/CF_PopNatRes_Jan10/CF_PopNatRes_Jan108.html
- Sunpuwan, Malee & Niyomsilpa, Sakkarin. (2014). *The Survey of Thai Public Opinion toward Myanmar Refugees and Migrant Workers: An overview*. Nakornpathom: Institute for Population Research, Mahidol University.
- Tabutin, Dominique. (2007). Translated by Roger Depledge, «Vers quelle(s) démographie(s)? Atouts, faiblesses et évolutions de la discipline depuis 50 ans», *Population*, 62(1), 15-31.
- United Nations Population Division. (2016). United Nations Conferences on Population. Retrieved March 3, 2017, from <http://www.un.org/en/development/desa/population/events/conference/index.shtml>
- United Nations Population Fund [UNFPA]. (n.d.) World Conference on Population. Retrieved March 3, 2017, from <http://www.unfpa.org/events/world-conference-population#sthash.ZhEFwG3J.dpuf>
- World Health Organization [WHO]. (2011). *WHO Country Cooperation Strategy Thailand 2012 - 2016*. Bangkok: WHO Country Office for Thailand.
- Yoddumnern-Attig, Bencha, Attig, George A., Boonchalaksi, Wathinee, Richter, Kerry, & Soonthornhdada, Amara (eds.). (1993). *Qualitative Methods for Population and Health Research*. Nakornpathom: Institute for Population and Social Research.

สัมภาษณ์ระดับลึก

- บุญเลิศ เลี้ยวประไพ. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม พ.ศ. 2518-2523. (8 ตุลาคม 2556). สัมภาษณ์.
- เบญจจา ยอดดำเนิน-แอ็ดติงค์. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม พ.ศ. 2539-2547. (1 มีนาคม 2559). สัมภาษณ์.
- ปราโมทย์ ประสาทกุล. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม พ.ศ. 2523-2531. (1 มีนาคม 2559). สัมภาษณ์.
- อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม พ.ศ. 2531-2539. (22 เมษายน 2557). สัมภาษณ์.

เสวนาและสนทนากลุ่ม

- การเสวนาอดีตผู้อำนวยการ ในวาระครบรอบ 40 ปี IPSR. (13 กันยายน 2556). ณ ห้องประชุมประชาสังคมอุดมพัฒน์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- การสนทนากลุ่มคณาจารย์และเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องรวม 12 คน เรื่อง “การจัดอบรมของสถาบันฯ”. (3 พฤศจิกายน 2557). ณ ห้องประชุมสระบัว สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.